

EGAN

PATXI SALABERRI.

Euskal noblezia eta euskara

PATRI URKIZU.

Refranes y sentencias...

**Bergarako Idazle Eskolako
ikasleen testuak**

JUAN LUIS ZABALA.

**Euskal literatur sorkuntza:
2014an argitaratutako
liburuen zerrenda**

2015-1/2

AURKIBIDEA — 2015-1/2

NEREA URANGA. Juan Ignacio Uria hil da 3

AZTERKETA LITERARIOAK

ISABEL ETXEBERRIA. Antzerkigintzari arnas berria ematen 7

KOLDO MITXELENA.

Aita Gasteluzarrek hitz neurtuz egin zituen zenbait itzulpen 15

Sarako Joanes Etxeberriren «Eskual-Herriko gazteriarri» 25

Orixeren heriotzean 27

Euskal literaturaren etorkizuna 35

Asaba zaharren baratza 41

KOLDO MITXELENA. Biografia 57

PATRI URKIZU. *Refranes y sentencias...* Girolamo della Sommaia 65

PATXI SALABERRI. Euskal noblezia eta euskara. (Eskortzoa *El Borracho Burladoren* ikusmugatik) 179

FITO RODRIGUEZ. Axularren galdegiteak eta Materraren ihardespenak...
(edo Mitxelenaren eta Txillardegiren arteko harremanak) 183

SORKUNTZA

Zaldibi 213

Bergarako Idazle Eskolako ikasleen testuak. Gaia: Bizilagunak 219

PELLO OTXOTeko. Haizearen norabide ontologikoa 249

HAUR ETA GAZTE LITERATURA

IÑAKI ZUBELDIA. Jabier Muguruza. Haur literaturan ahots berezia eta
oso pertsonala duen idazlea 255

ADABAKIAK

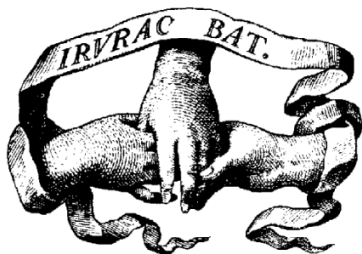
JUAN LUIS ZABALA. Euskal literatur sorkuntza: 2014an argitaratutako
liburuen zerrenda 279

INAXIO LOPEZ DE ARANA. Aranzadiren irrintziak 307

AMAGOIA PIÁ eta IAGO IROXOA. Asteasuko emakume bertsolariak
XIX. mende hasieran 311

INAXIO LOPEZ DE ARANA. Léon Azoulay: grabazio gintzaren hastapenak 317

EGAN

Mart. Salvador Carrera. f. delps

EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO
“BOLETINA”-REN EUSKARAZKO GEHIGARRIA

Idazkaritza: Euskalerrriaren Adiskideen Elkartea. Gipuzkoako Saila
3.263 Postakutxatila — DONOSTIA

Gipuzkoako Foru Aldundia
Diputación Foral de Gipuzkoa

Gipuzkoako Foru Aldundiak
eta
Eusko Jaurlaritzaren Hezkuntza, Hizkuntza Politika
eta Kultura Sailak

lagundutako aldizkaria

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarateak
ez du derrigorrez bat etorri behar
EGAN aldizkarian agertzen diren edukiekin

ZUZENDARITZA ETA IDAZKARITZA

GILLERMO ETXEBERRIA eta LUIS MARI MUJICA

ISSN: 0422 - 7328. EGAN

Legezko Gordailua: S.S. 289/1958

Inprimategia: FASPRINT-IGARA -Donostia

Juan Ignacio Uria hil da, frankismoaren ondorengo Azkoitiko lehen alkatea

NEREA URANGA¹

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko presidentea ere izan zen Juan Ignacio Uria hil zen atzo (Ekainaren batean), 85 urterekin. Frankismoaren ostean, 1976an, Azkoitiko lehen alkatea izan zena.

Hain zuzen ere, **1976ko otsailetik 1979ko apirila bitartean izan zen Azkoitiko alkatea**. Juan Bautista Mendizabal Azkoitiko kronistak azaldu duenez, hainbat herritarrek eskatuta hartu zuen alkate kargua: “Franco hil ostean, orduko Udalbatzak udala utzi zuen, eta ezer ez zen gelditu udaletxean. Hala, herriko hainbat mugimendutakoek eskatuta, ikastolako jendeak, enpresa mundukoek... alkate kargua hartu zuen Uriak. Era horretan, udal hauteskundeak egin bitartean, kargu hori izan zuen”. Garai hartan zegoenarekin udala kudeatzeko ahaleginak egin zituen Uriak, Mendizabalen arabera: “Udalak izan behar zuenaz, eta eduki behar zuen kudeaketaz egin zuen lana. Uriak, herriaren antolamenduari garrantzi handia eman zion, eta baita hezkuntzari ere”. Trantsizio garaiak ziren, eta “herri barruan bakea” lortzeko ere lan egin zuela nabarmendu du Mendizabalek: “40 urtez frankismoa egon zen, eta herrian bertan bakea izateari garrantzia ematen zion”.

Azkoitiko alkate zela, **Bergarako alkateen mugimenduan** ere parte hartu zuen Uriak; han bildutakoek amnistia, euskara eta Euskal Herriaren etorkizuna erabakitzeke ahalmena eskatzen zituen agiri bat onartu zuten. “Uriak buruan zeukan Euskal Herriko askatasun legea, eta Lege Zaharrak eskuratzeko nahia zuen”, adierazi du Mendizabalek.

[1] 2015eko Ekainak 1. Urola Kostako Hitza.

1977etik Asanblada Konstituziogileko senataria ere izan zen, baita Eusko Legebiltzarreko ordezkaria ere. Madrilen ibili zenean, Euskal Herriko “egoera desberdina” zela azaltzeko ahalegina egin zuen. 1979ko Euskal Autonomi Erkidegorako Estatutua lortzeko eta onartzeko lanean jardun zuen.

“Garai hartan ETA bazegoen, baina abertzaletasunaren kontrako beste indarkeria bat ere ematen zen, eta hori pairatu zuen Uriak. Bere emaztearen botika aurrean lehergailu bat jarri zuten”, azaldu du Azkoitiko kronistak.

Ilustratu osoa

Euskara eta arte ederren munduan ibilitako pertsona ere izan da Uriak; “ilustratua”, Mendizabalek azpimarratu duenez. “Izaera zabaleko pertsona izan da, eta alde guztietan izan ditu lagunak”, esan du.

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko presidente eta zuzendari ere izan zen, 1977tik 1979ra bitartean. Elkarateak omenaldia egin zion 2012ko urriaren 6an. Elkartean “keizpe handia” zuen gizona zen Uria. Gaur egun Juan Bautista Mendizabal Euskalerrriaren Adiskideen Elkar-terko Gipuzkoako presidentea da, eta honek dio “ohore” handi dela bera elkarterko kide egin zeneko sarrerako hitzaldia Juan Ignacio Uriak egin izana: “Ohore bat izan zen hori, eta ohore bat izan da 14 urte nituenetik Uria ezagutu izana”. Uria Azkoitiko alkate zela, Mendizabalek elkarritzeta bat egin zion: “Orduan nik Donostiako La Salle ikastetxean ikasten nuen, eta bertatik herriko alkateari elkarritzeta bat egitera bidali ninduten. Urte asko dira elkar ezagutu genuela, eta bizipen hauek denak oroituta, orain haren heriotzarekin hunkituta nago”.

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarateak idatzi batean azaldu du: “Gure herriaren iragan historikoa ezagutzeko defentsan bere aita zen Trino de Uriak egindako bidea jarraitzen jakin zuen Juan Ignacio Uriak”.

Lanbidez legelaria zen. Baina hainbat liburu ere utzi ditu idatzita: *Gentiles y Leyendas* (1963), *Los Amigos del País* (1975) eta *La Casa Torre de Emparan* (1977).

Euskal Herrian, Espainian eta European foro askotan parte hartu izan du Uriak.

Azterketa literarioak

Antzerkigintzari arnas berria ematen

ISABEL ETXEBERRIA

Piarres Larzabal duela ehun urte sortu zen. Erran behar da euskal letrak, euskarazko komunikabideak, antzerki mundua gogoratzen dutela, aurten bereziki, Larzabalek egindako lana. Poztekoa da seinale ona bada, gure kulturaz, gure eragileez, gure artistetaz dugun memoria zaintzen ari garela ematen baitu. Euskalzain idazlea, eremu oso zabaleko pertsona izan zen eta bereziki ausarta. Oso tradizionala den mundu batean, ideiak, bizi moduak, inarrosten aritu baitzen eta ere beste gero bat posible zela erakusten saiatu zen. Horretaz, guztiaz, oroimena dago. Horretaz ariko gara.

Larzabal eta *Egan*

Piarres Larzabal eta *Egan* aldizkariaren arteko harremana goizik hasi zen Larzabalen antzerkiak, bere lanaren aipamena aurkitzen dugu hastapenetako aleetan. Bertan antzerki andana argitaratuak izan dira. Horrez gain, aldizkariak antzerkigintzaz argitaratu dituen iritzi eta gogoetan erregulariki Larzabalen lana aipatua izan da idazle ospetuen lefroetan.

Piarres Larzabalen lehen antzerki lanak bigarren gerla baino aitzinekoak dira. Horren froga gureganaino heldu zaigu, Piarres Xarritonek bildu eta argitaratu Larzabalen paperetan garaiko testuak, garaiko antzerkiak ere atxeman baitzituen.

Baina, Larzabali ospea eman zion lehen antzerkia “*Etxahun*” izan zen. Hazparneko herrian eman zuten lehen aldikotz Larzabalen zuzen-

daritzapean, gazteek aurkeztu zuten Ipar Euskal Herriko izulia eginen zuen antzerkia. Antzerki hau haatik ez zen garaian Egan aldizkarian plazaratu. Beste antzerki batzuek izan zuten plazaratuak izateko aukera. Izan ere, Egan aldizkariaren ale zaharrenak sarean hedatuak dira Armaiarma guneari esker. Gerla bukatu eta, Eganek argitaratu zuen lehena «*Okillomendi Alkate*» antzerkia izan zen, Eganen argitaratutako lehen antzerkia. Oso gutxitan argitaratzen ziren orduan antzerkiak, baina azpimarratu behar da aldizkariak arreta berezia eskaintzen ziola antzerki hauei, erregulariki testu berriak plazaratuz. Aldiz, antzerkiaren hautua nola egin zen ez dugu argitzeko aukerarik izan. Soilik erran daiteke arrakasta handienak izan zituzten antzerkia ez zirela bertan argitaratu, <http://armiarma.eus/web/gunean/geroztik/plazaratuak> izan diren bezala.

Kontutan hartuz Eganek 1952ko uztail abenduko alean plazaratzen duela «*Okillomendi Alkate*» antzerkia, erran behar da aldizkariaren antzerkigintzarako interesa oso goiz hasi zela, eta literatur testu gisa plazaratzen zituela, testuari ezagutza aitortuz. Hau berri ona da, literatur munduan orohar narrazioak edo olerkiak lehen postuak hartzen baitituzte, nabardura dugu hemen. Nolabaiteko ezagutza eskaintzen dio idazleari. Ez dira gehienetan testu laburrak, Eganek argitaratzen duen lehen testu hau hamahiru agerraldiko antzerkia da, 35 orrialdekoa. Idazleak testuari berari garrantzia ematen zion, nahiz eta taularatzeko unean testu luzeak bere zailtasunak ekarriko zituen.

Hamarkada horretan Larzabalen antzerkiak ez dira aldizkarian plazaratzen baina Larzabalek bere lanarekin jarraitzen du, antzerki ugari idazten, taularatzen eta plazaratzen ditu. A.M.Labaienek, idazle eta antzerkizaleak, idazlearen ibilbidea jarraitu zuen eta horren aipamena egin zuen hamarkadaren bukaeran Eganen, Larzabal aipatzen du, bera lanaren goraiatzeko. Haatik, Larzabalen antzerkiek ez zuten muga pasatzen, ez da ahantzi behar frankismo garai bete betea zela eta zentsura handia zegoela. Antzerki horiek ez zuten muga pasatzen baina lan horiek jarraitzaile finak zituzten, Gipuzkoan bederen, literatur zaleen artean.

Ondoko hamarkada goaitatu beharko zen Larzabalek antzerkigintzaz zuen iritzia Eganen irakurtzeko². Izan ere, taularatzen zituen

[2] LARZABAL P. «Gure Pastoral». *Egan*.1/6. 1965. 3.13.

antzerki guztien ondoan, proiektu berri bat gogoetatzan aritu zen idazlea. Pastoralaz ezagutzeko aukera izan zuen, horren berritzeko, Xiberutik ateratzeko, nahikeria agertu zuen eta horren zergatia ere plazaratu egin zuen. Donostian eman zuen mintzaldian. Antzerkigintzaz eta pastoralaz bereziki zuen ikuspuntua, egin zituen ikerketen berri ematen zuen. Bere proiektuaren oinarriak eskaintzen zizkigun.

Askotan erran izan baita Larzabalek komediak idatzen zituela, irri egiteko komediak, arintasun aire bat emanez idatzen zuenari. Hemen irakurtzen ahal dugu bere lanek zuten sakontasuna, idazteko erraztasuna bazuen, ikerketak, informazio iturri eta sakontze lanetan aritzen zela erakusten digu hemen. Noski, garaian zeuden informazioak mugatuak izan zitezkeen, paper zaharren bilketa zailagoa zitekeelako baina horren bila zebilen, beharrezkoa zuen eraikitzen zuen proiektuen sortzeko. Horrela, zeukan informazio nagusia agertu zuen hamar orri betetzen dituen artikuluan. Oso lan ausarta, euskaraz oso lan gutxi agertu baitziren ordurako argitaletxe edo euskaraz plazaratzen ziren aldizkarietan. Bestalde, data berak Larzabalen gogoeta neurriaren berri ematen digu, berak dagoeneko antzerki andana idatzi eta plazaratu zituelarik, antzerkiko genero desberdinetan aritua zen baina pastoralarik ez zuen sortu. Haatik, bere helburuetan zitekeen pastoralaren idaztea, hots hau zitekeen aitzin lana.

Ausarta, tradizioari lehenetasuna ematen ziotenei ez baitzitzaien sobera gustatu Xiberotik pastoralaren ateratzeko ideia. Kritikak heldu zitzaizkion baina ongi etorriak ere. Euzko Deya-ren 1964ko apirilaren alean Donibane Lohitzunen emandako «*Orreaga*» pastoralaren berri ematen dute. Noski aldizkaria ez da aldizkari literarioa baina informazioa hedatzeko orduan xehetasun interesgarriak eskaintzen ditu eta plazaratzen garaian. Duela berrogeita hamar urteko artikulua honetan oso galdera garaikideak egiten ziren, hau da:

«Norabide ortan joango da al zaigu aurreruntz? Pastuala den antzerti-mota ori zabalduko al zaigu Euskalerrri guzira? Eraberritzen ausaz?» Galdera interesgarriak, gaur egun oraindik oso entzunak direnak.

Donostian emandako hitzaldia izan zen Eganek publikatu zuena. Antzerkiaren munduari literatur eremuan bere tokia aitortuz, berriz ere.

Roger Idiarten laguna

Zonbait tokitan Larzabal maiatzaren 5ean sortu zela agertzen da gaur egun oraindik. Roger Idiartek Eganen Larzabal aipatzeko egiten duen idatzian argiki dio 7an sortu zela³. Xehetasuna izanzen da noski, haatik xehetasunek ere garrantzia izan dezakete.

Roger Idiartek Piarres Larzabalen sekretu batzuk ezagutzen zituen herri berean sortuak baitziren. Roger Idiartek hamabost urte gutxiago zituen, anaia zaharrena gisa ikusten zuen Larzabal. Filosofia berdintsua zuten biek, beren biziaz hitz egitea ez zuten biziki gustuko, ekintzaila gisa ikusten zuten beren burua biek. Ekintza asko eraman zituzten elkarrekin, hurbiltasun handia zegoen bien artean, konplizitate handia, konfiantza.

Horrela, Idiartek Larzabalen familia ezagutzen zuen, nolakoa zen eta nolako sufrimendua jasan izan zuten, Frantziaren aldetik hain xuxen. Bi anaia galdu baitzituen Piarresek, bat armada egiten zuelarik, manera gordean. Frantses armadako agintariek ez zien gorputza ikusten utzi familiarrei, hil kutxa hetsia igorri zuten etxera, familiarentzat semearen agurtzeko aukera ukatzea zauri handia izan zen. Bestea, bigarren gerla bukatzen ari zela edo bukatua ia-ia, FFiko kide batzuek mendian tiroz hil zuten, ustez eta kontrabandoan ari zela eta ihesi zihoazela. Mendian hedatuak ziren frantses soldado berriak, gerlaren bukaeran mendian kokatu baitzituzten mugaren zaintzeko. Horrela familiako bigarren semea, aita familiakoa, frantses indarrek hil zuten. Bi gertakari latz hauek oinaze handia utzi zuten familian. Familian maitasunak toki berezia zuen, maitasun giroaren lekukotasunak aurki daitezke Larzabal berak utzi lekukotasunetan eta baita ere Idiartek kontatutako anekdotetan.

Artikulu honetan Idiartek Larzabalek hartu zituen erabaki nagusiak nola eta zergatik aipatzen digu. Bizitzarako hartu zituen erabakiak. Hau da frantses erresistentzian ibili eta gero, komandante gradua izan ondoren, eremu zabal baten ardura izan ere, deitutako aberri handiari, hemeretzigarren mendetik eta bereziki lehen gerlatik, ipar Euskal Herriko herritarrek berena gisa bizi zuten aberri handiari, uko egin zion bigarren gerla bukatu eta. Aberri handiak Larzabalen familiari ez zion zorixarra baizik ekarri. Aberri txikiaren aldeko ibilbidea hartu zuen, baita

[3] IDIART R. Piarres Larzabal, herritar baten arabera, *Egan*. 5/6 1985z.7.tik 16.ra.

ere euskararen aldekoa. Horrela, ez dominarik, ez ohorerik ez zuen onartu frantses arduradunengandik.

Urteetan idatziz eta herritarrekin biziz, beste mundu bat sortzen aritu zen. Zokoan, eliza, etxea eraiki zituen eta harreman berezia bertako jende guztiarekin. Orduan, lantegi batzuk baitzeuden Zokoan, langileriarenganako hurbiltasuna bilatu zuen. Euskararen aldeko lana antzerkien bitartez jorratu zuen. Horrela 1963an Euskalzaindian sartu zen. Ongi etorria Piarres Lafittek egin zion. Ez zuen Larzabalek ohore hori ukatu.

Telesforo de Monzon izan zen Larzabalen lagun mina, elkarren arteko harremana oso agerian egon zen, askotan bizi publikoan, aldarrikatzen eta politikan urratsak ematen. Elkarren arteko debateak eta elkar eragina handia izan zela ez dago zalantzarik. Haatik, Roger Idiart lagunmin berezia izan zen Larzabalentzat. Idiarten baitan eragin handia izan zuen. Nolabait, hartzen hain zaila zen Larzabalen lekukoa bildu eta bide beretik joaten ahalegindu zen Roger Idiart.

Antzerki mugimendu zabala

Erran bezala, Larzabalen lehen antzerkiak ezagunak egin ziren berrogaita hamargarren hamarkadaren hastapenean. Izan ere, nahiz eta lehenagotik antzerkien taularatze lanetan ibili garai horretan “*Etxahun*” antzerkiaren arrakasta itzela izan zen Lapurdi eta Baxe Nafarroan barrena. Orduko bertako euskarazko prentsak goraiatu zuen lana. Orduetik goitik, urtero plazaratu ziren Larzabalen antzerkiak, publikoak eta antzerki taldeak izigarritzko gosea erakusti zuten. Antzerki horiek sutea bezala hedatu ziren eta ezin asetu ibili ziren. Orduan antzerkiarekiko lotura ederra erein ziren bi herrialdeetan. Sekulako antzerki testu sortu zituen Larzabalek eta sekulako antzerki talde zeuden Lapurdi eta Baxe Nafarroan.

Ikerlariaren kezka idazlearen lan guztiak bildua izatea, ezer ez dela itzalean gelditu. Horregatik, nahiko goizik hitzaldiak eman zituen bere lanaren esplikatzeko, bere lanaren nondik norakoen azaltzeko.

Alderdi aldizkariak 1955eko urtarrilako alean Larzabalek berak Donibane Lohitzunen emandako hitzaldiaren berri ematen zuen Errezolatar Josebaren eskutik. Hitzaldian dagoeneko hogeita hamar bat antzerki idatziak zituela zioen. Ordurako, lana eta gogoetak plazaratu zituen eta

euskal antzerkigintza nola ikusten zuen hedatu nahi zuen. Mintzaldi horretan antzerki bilketan ere aritu zirela eta laurogei bat antzerki kopiatu zituztela herriko taldeen artean banatzeko helburuarekin. Antzerkigintzaren historiaren memoriaren garrantziaz konzientzia handia zuen Larzabalek, mintzaldi horretan antzerki kopuru bat aipatzen zuen, baita ere biltzen zituen ordurarte antzerki munduan ibilitako jendeen izenak. Antzerkigintzaren ibilbidea Ipar Euskal Herrian nolakoa izan zen eta norekin eramana izan zen kontatzen zuen.

Oso lan preziagarria ibilbide horren urratsak zaintzen laguntzen baikaitulako. Idazle askoren izenak ematen zituen eta idazle bakoitzaren obren izen batzuk ere. Mintzaldia 1954an eman zuen 1955ean horri buruzko artikulua argitaratu bazuten ere.

Antzerkiak, antzerki idazleak aipatzen zituen Larzabalek bere mintzaldietan, eta garai desberdinetan horren berri azaldu zen euskarazko edo euskal Herriko aldizkarietan. Arreta eskaintzen zitzaion Piarres Larzabali. Izan ere, antzerkia ez baitzen soilik idazleen afera, herritar asko murgilduak ziren antzerkiaren munduan.

Munduko bigarren gerla baino lehen, ekintza gutxi zeuden antolatutak herrietan gazteentzat. Horietan nagusia antzerkian aritzeko talde asko zeuden. Ia-ia bat zegoen herri bakoitzean. Kanpoko antzerkia zein barnekoa gazte gehienak ibiltzen ziren antzerkian. Pastoralak eta maskaradak Xiberuan kokatuak ziren eta bizi, Lapurdi eta Baxe Nafarroan, barneko antzerkia ematen zen urtero. Aspaldiko tradizioa zen. Bestalde antzerki joko gehiago ere antolatzen ziren, kabalkadak, Lurraren besteren ingurukoak. Horiek testu lanketa gutxiago eskatzen zuten baina horretan ere aritu zen Larzabal.

Gerlatik landa antzerki idazle gehiago agertu ziren, eta antzerki idazti horiek banatuak ziren askotan Euskal Gazteriaren antolaketa bitartez. Horrela hedatu ziren Larzabalen antzerkiak eta horrela hamar-naka aldiz eman ere. Horrela gorputzez eta hitzez bizi izan zituzten, herri desberdinetan, herri txiki askotan Larzabalek idatzitako testuak.

Horri esker erran daiteke antzerki horien memoria oso sakon sartu dela jendearengan, gorputzetan. Honela ulergarriagoa gertatzen da gaur egun oraindik Lapurdin eta Baxe Nafarroan garai eta antzerki horien oroimena bizirik irauten duela. Ez dugu hemen aipatzen antzerki horietan mezu asko zeuden eta askotan ez ziren politikoki errektuak, beste

batek idatziak izan balira ez ziren behar bada inoiz emanak izan. Baina apeza izatearen abantaila zen apezaren babesarekin gauza asko baimenduak zeudela garaiko gizartean.

Antzerkigintza testuaren inguruan dabil, baina ez bakarrik. Antzerkigintzaren mundua askoz eta zabalagoa da, antzerkigintza bizia da, publikoarekiko harremana... Larzabalen antzerkigintza hori izan zen zabalak, idekiak, bultzatzaileak, berriak, bizia. Gaur egun oraindik errextasun handiz plazara ekar daitezke testu horiek eta antzerki horietaz hitz egin daiteke. Gurekin bizi dira.

Aita Gasteluzarrek hitz neurtuz egin zituen zenbait itzulpen

KOLDO MITXELENA¹

Maiz aipatu izan dut Orixe zenak beste hizkuntzetan idatziak gurea bihurtzen agertu zuen trebetasun harrigarria, batez ere hitz neurtuz ari zenean. Ez diet lehen esanei oraingoan deus kendu nahi, baina, halaz ere, erakutsi nahi nuke izan zituela bide horretan aitzin-gidari zaharrak. Ez dut esaten horiei zorrik dienik; bai, ordea, ez zela bera bide horretan barrena aurrenik abiatu, ibilia zegoelako ordurako bidea.

Bihurtzaileak izan dira antzinako euskal idazlerik gehienak, hitzez-hitz itzultzen zutenak edota besteren esanak oinarri harturik bere gisara mintzatzen zirenak. Horrelakoak dira XVIIgarren mendean Lapurdin bertsoan argitara ziren liburuak. Askatuena, noski, eta berekoiena Etxeberri Ziburukoa dugu, bere baitarik mintzatu baitzen sarritan, eredu jakinik gabe. Hagitz askatua izan zen ere Sarako Harizmendi, baina ez hura bezain barkakizun, itzultzen ari zelakoan asmaketan jardun baitzuen gehienbat, Andredena Mariaren Ofizioko hitzak eman beharrean.

Beranduxeago agertu zen Aita Bernard Gasteluzarren liburua, bere baitarik eta bestetarik ondu zuena: *Equia catholicac salvamendu eternalaren equiteco necessario direnac* (Pauen, 1686). Eta itzulien artean, hain zuzen ere, hiru «prosa» datoz, Orixeren liburu ezagunean neurtitzetan euskaratuak agertzen direnak: *Lauda Sion salvatorem* (210-214. or.), *Stabat Mater* (276-279) eta *Dies irae* (338-341). Hirurak datxekala, neurri berean bihurtuak.

[1] EGAN 1965 (1-6), 40-44 or.

Ez dago zertan hasi nor gehiagokan. XVIIgarren mendeko jesuita hark orduko ohituren arabera itzuli zituen eta Orixek, berriz, oraingo legez. Eta bide berriak bide zahar bihurtzen hasi zaizkigunez gero, ez du noski, inor izutuko Aita Gasteluzarren bizkerak.

Honen liburua bakan aurkitzen da eta horrexegatik aldatu ditut hona hiru «prosa» horiek, letraz-letra oraingo idazkerara itzulirik: huts larriren bat edo beste zuzentzea baizik ez dut egjn.

Zeurok esango duzue, irakurri ondoan, zer deritzezuen.

Sakramendu Sainduaren gainean Sain Thomas
Doktoraren prosa
Lauda Sion Salvatore

Eliza, zure artzaina,
Salbatzaile, kapitaina,
lauda zazu handizki.

Eginagatik nahia,
laudatzeko jaun handia,
ez daikezu osoki.

Zure kanten materia
har zazu ogi bizia,
banketik gozoena.

Hau zuenean sakratu,
bera izan zen ofritu:
dohainik handiena.

Altza zazu gora boza
eta zaite ungi goza
ogi hunen laudatzen.

Lehen eman ontasunak
hemen ditu Jesus jaunak
orai berriz berritzen.

Hemen errege berriak
Bazko zahar joan gustiak
berrietan trukutzen.

Itzal hutsa du egiak,
gau ilhuna iguzkiak
ondotikan segitzen.

Manatzen du Jesus jaunak
afaritan eman onak
ofrenda diotzogun.

Bere gorphutz sakratua
eta odol preziatua
konsekra diotzogun.

Odol saindu, du erraten,
arinoa dela egiten;
gorphutz saindu, ogia.

Eskuak eztu ukitzen,
begiek ez ezagutzen:
fedea da argia.

Akzident diferent hetan,
eta ez substanzietan
dago tresor handia.

Odola da kalitzean,
gorphutza ogi-ordean:
banatan, jaun handia.

Ezta gorphutza zathitzen
Odola ezta partitzen
Bañan daude osorik

Millei zaie zerbitzatzten:
batek hainbertze du hartzen,
deus ez gutiagorik.

Ogi bera dute onek
eta bera hobendunek
mahain berean hartzen.

Bañan onek bizitzea,
gaxtoek heriotzea
differentki kausitzen.

Hostia denean hausten,
oso da Jesus egoten
parte ttipienez.

Figurak dire ukitzen,
gauzak eztire guttitzen
bere estatu barnean.

Hau da haurren janharria,
hau aingeruen ogia
eta ez ozarrena.

Isaak hau zen gurutzatu,
bildots hau sakrifikatu,
hau da kristauen manna.

A, ogi egiazkoa,
artzain amudiokoa,
har gaitzatzu grazian.

Arren iguzu indarra,
zure bisaia ederra
ikhusteko glorian.

O Jainko, puxant zarena,
gustiak dakizkitzuna,
zaren gure khoroa.

Zaren zeruko gorthean,
zure mahain ederrean,
gure bozkarioa.

HALA BIZ.

**Ama Birjinaren auenak gurutzearen aitzinean, eskaraz
Stabat**

Ama zegoen tristea,
kontenplatzean semea
habean itzatua.

Bihotz malenkoniosa,
triste eta dolorosa
dagaz zuen zaurthua.

A, zein hagitz zen tristetu
Birjina benedikatu,
haur eder haren ama.

Amaren doloratua,
ikhusirik penatua
semearen arima.

Andre hura aditzean
hain dolore borthitzean,
nor eztzen tristekuko?

Ama doluz ikhustean
semearekin batean
nor etzen flakatuko?

Ikhusi zuen zaurthurik,
burreuek azotaturik,
salbatzaile emea.

Ikhusi habeon hiltzen
eta penek erdiratzen
Jesus semea

Ama amudiozkoa,
izan duzun ondikoa
niri ere indazu.

Arima barrena harra,
bi begietan nigarra
eman diezadazu.

Bethe dazu, othoi, ama,
dolorez ene arima,
triste nadin zurekin.

Indazu su bihotzean,
Jesus Christo maitatzean
dagizudan atsegin.

Ama, gauza bat egizu:
gurutza diezadazu
semea bihotzean.

Har nazazu semearen,
enegatik hil denaren,
partale gurutzean.

Utz nazazu Jesusekin,
haren pena handiekin
egon nadin dolorez.

Egidazu garazia
zurekin, o Maria,
bizi nadin deithorez.

Arren Birjinen Birjina,
amarik den hoberena,
utz nazazu hiltzera.

Bai, egidazu fabore
laster dagidan nik ere
Jesusen gurutzera.

Zilha nazazu zauriez,
sesi dolore gustiez,
aren amorekatik.

Haren odol sarraskiak
eta tromenta handiak
iasanen tut gogotik.

Iujearen aitzinean,
azkeneko egunean,
behar nauzu beiratu.

Semearen gurutzeaz,
odolaz, heriotzeaz,
behar nauzu salbatu.

Arma nazazu itzeez,
lantzaz eta arantzeez,
bizi nadin grazian.

Gero, hil eta munduan,
ediren nadin zeruan,
zurekien glorian.

HALA BIZ.

Dies irae Dies illa, & Prosa

Mundua, Jujamenduan,
Egun kolerak minduan,
Herrauts eginen da suan.

Nolako izialdura,
jausten denean mundura
Juje jauna jujatzera.

Trunpeta jotzen denean,
hillak memento berean
bilduko tu aitzinean.

Harrituko da natura
ethortzean kreatura
tronuaren ingurura.

Izanen da liburua,
non baitaite markatua
bat-bederaren kontua.

Jaun jujea da jarriko
huts gustien jujatzeko:
eztu deusik barkhatuko.

Gaxoak zer dut erraren
benturaz baita izaren
justu dena salbaturen?

Erregerik handiena,
gustientzat hil çarena,
ez nazazula kondemna.

Orhoit zaite enegatik
jautsi zinela zerutik:
salba nazazu mundutik.

Unhatu zinen lurrean
ene bilha gurutzean:
beira nazazu aldean.

Bengantzen juje justua,
galdegin gabe kontua
indazu barkhamendua.

Bisaia zait ahalkatzen,
bekhatuek ikharatzen:
ez natzaitzu urrikaltzen?

Maria duzu salbatu,
ohoin onari barkhatu,
niri bihotza altxatu.

Arren indazu grazia,
paira su harrigarria
ez dezadan, Jaun eztia.

Har nazazu eskuinean,
zure arthalde maitean,
eta ez utz ezkerrean.

Damnatuak bentzuturik,
su asprean hondaturik,
deit nazazu zeuretutik.

Galdez nago belhauriko
bihotza doluz hiltzeko,
a, noiz nauzun salbatuko!

Eguna, hire illhuna,
pitztu gizon hobenduna
jujatuko den eguna.

Jesus, guziz amulsua,
barkaturik bekhatua,
huni emozu zerua.

HALA BIZ.

Sarako Joanes Etxeberriren «Eskual-Herriko gazteriari»

KOLDO MITXELENA²

Etxeberri Sarakoaren berri guztiok dakigu. Eraberritzera etoni zen oraintsu arte deus gutxi landu dugun sail batean: irakaskintzan, hobeto esan, euskararen bidez bere ustez egjn behar zen Euskalerriko irakaskintzan.

Badakigu ere zer ondoren izan zuten bere ahaleginek. Ez zuten antzinadanik zetorren nagikeria baztertu eta idatzi zituenak ere, gehienbat, itzalpean gelditu ziren, Urkixok eskuizkribua aurkitu eta liburu eder bat argitara zuen artean: *Obras vascongadas del doctor labortano Joannes d'Etcheberri (1712)*.

Bilduma horretan dago idazlan hau, izenez oraindik orain Ramiro Ledesmak egin zuen «hitzaldia» gogora dakarrena. Izanez, ordea, ikusiko duzuenez, Etxeberriren deia bestetarako da: gure orduko gazteria, berak dioen bezalatsu, Marte zakarrarengandik baztertu eta Minervaren lan atseginetara erakartzeko egina.

Badirudi, beraz, ez dugula muga txarra orain, ikasgosea gehitzen eta larritzen hasi zaigun une honetan, Etxeberriren hitzak, zeuden zeudenean idazkera aldatzearekin, hona ekartzea, hausnaur egin dezagun apurtxo batez zertan ginen, aitzin gidari haren denboran, eta zertan garen egungo egunean.

Etxeberrik mintzo ugaria du, baina ez, beharbada, behar bezain ozena eta zolia ozenagoak ere ez zituzkeen gure orduko arbasoak iratzarri-

[2] EGAN 1965 (1-6), 109-110 or.

ko, noski, baina gaur ozenagoa nahi genuke. Axularren ondokoa eta imitatzailea izan zen hura, baina Axularren indarrrik eta bizitasunik ez zuena. Gure artean beti gertatu ohi den bezala, gainera, XVIIgarren mendeko gizona dirudi Frantziako XVIIgarren mendekoa, halare eta ez XVIIIgarrenekoa.

Zenbait argitasun, hizkeraz. Badira hemen hitz batzu ia berak eta (bere ondoren?) Larramendik baizik erabiltzen ez dituztenak.

Hauetarik dituzue alosia («musa» «harmonia», Larramendik dioenez) eta huzkuia, «senipartea» edo hemen. Beste bat, hauteriza, ongi aldatua badago, Etxeberrirena da, «hautespena, aukeramena» adierazteko, eta orobat astrugaizki «moldegaizki, itxura txarrean»

Orixeren heriotzean

KOLDO MITXELENA³

Orixe ere joan zaigu. Zaratarik gabe, har izkutuaren antzera, azpila-nean ari den denbora iheskorrak erauzi du gure artetik udaren erdian. Guztiok ezjakinean edo jakinaren gainean irakasle genuena galdu dugu guk eta zeukan haberik sendoenetariko bat galdu du euskarak. Euskal literaturaren oroitzapenak lurtean diraueino ez da noski itzaliko haren izena eta omena.

1888an jaio Gipuzkoako Orexan, Nafarroako mugan, eta aurten hil Añorgan, Donostiako auzoan: hauexek dira Orixeren bizitzaren mugak. Bien bitarteko xehetasunetan ez naiz hemen sartuko, horien berri ederki baino ederkiago eman baitu *Aranzazun* (XLI, 268-269 or.) adiskide min izan zuen Antonio M. Labayenek.

Halaz ere, esan beharko dut hitz bitan Ormaetxea idazlea nola sortu zitzaigun. Gipuzkoa-Nafarroetako mugan artzai, ikazkin eta nekazarien artean hazia eta bizia zen basa-mutikoa Xabierri eraman zuten Jesusen Konpainiaren ikastetxera. Han, dirudienez, euskaldun garbia izatea ez zitzaion izan gure arteko zenbait seme-alabentzat beldur duten bezain trabagarri. Besteak beste, laster ezagutu zituen, eta ezagutu ahala maitatu, gaztelaniazko maisu zaharrak eta are antzinagoko Erroma eta Greziako idazleak. Ikastaldi horiek ez ziren mendi-mutil harentzat izan behinola Eneko Loiolakoarentzat bezala ezinbestean eta nekearen nekez egin behar diren egitekoak. Olerkari zaharretan bukolikoetan epikoetan baino gehiago aurkitu zuen betidanik poesiarako zekarren joerak eskatzen zuen bidea eta ez zen aurrerantzean bide horretatik baztertuko.

[3] EGAN 1961 (4-6), 157-163 or.

Ez zen, luzaroan han egon arren, Jesusen Konpainian gelditu. Mundura zenean berriz, eta ez bere gogoz, bizirik zeukan jainkoazko gosegarria “Basauntza ur biziaren irrikaz bezala; alaxe dago nere anima Zure irrikaz, Jauna” eta bizirik zeukan haurtzaroko hizkuntzari zion maitasun gorria. Eta ez zeukan beste eginbiderik, goragoko eginbideak baziren ere, hizkuntza lantzetik alde-eragin ziezaiokeenik. Orixek egin zuen lehenbizi harako amets hura, Lizardik adierazi bazuen ere gero hitzez:

*Baña nik, izkuntza larrekoa,
ni aunat ere noranaikoa:
yakite-egoek igoa;
soña zaar, berri gogoa;
azal orizta, muin betirakoa.*

Euskara ez zen behinere izan Ormaetxea zenarentzat, euskaldun askorentzat bezala, bere txokoko eta auzoko hizkera. Bizkaiera zeharo ikasi zuen *Tormesko itsu-mutilla* eta zenbait olerki lekuko eta barren-ixuriak iparraldeko euskalkietara zeramala aski ezaguna da. XXgarren mende honetako euskara erkituxea ez ezik, antzinako liburuak ere astiro irakurriak eta aztertuak zituen. Orixeri zor diogu batez ere orduko gazteek oihartzuna zenik ez genekiela belarrietara zitzaigun oihartzuna.

Gal-zorian zebiltzan antzinako eta herriko ondasunak jasotzeaz eta bereganatzeaz gainera, gehiago ere egin nahi izan zuen Orixek. Berrizale agertu zitzaigun nolazpait ere; ez, ordea, bere aldiko garbizaleen gisara, barrenago eta mampirago baitzihoan bera. Motela, nagia aurkitzen zuen arterainoko prosa, gaztelaniaz 98koek bezala, gehiegizko apaingarritz jantzia. Eginahalean saiatu zen, beraz beste nonbait esan dudanez, gure hizkuntza aldi eta eginkizun berrietarako egokitzen, hizkera zailu, labur, biziago bat moldatzen. Orixek geroztik doinu berri batean ikasi du mintzatzen Euskal-prosak, atsegin bazaigu eta ez bazaigu.

Zenbatetaraino jabetu zen hizkuntzaz, itzulpenek ematen digute aditzera, bere baitarikako idazlanek baino areago, lotuagoa baitago beti itzulketan ari dena bere ahoz, horrelako lokarrik gabe, mintzatzen dena baino. Eta lokarriak kate gogor bihurtzen dira itzul-lana neurtitzetan egin behar denean.

Aspaldidanik esana dago, eta itxuraz esana, esate baterako, ez dela inor gauza izango gaurko hizkuntza batean eta gurea gaurko hizkuntza

berrietako bat da, zorionez *Lauda, Sion, Salvatorem* zehazkiro emateko neurri berean. Hori, ordea, eta *Stabat mater* eta beste asko, *Urte guziko Meza bezperetan* ikus daitezke, latinez baino laburrago esanak, guziok dakigunez. Ez dut uste San Tomasek berak haserre bide handirik izango zukeenik, ahapaldirik gehienetan behintzat:

*A sumente non concisus,
Non confractus, non divisus,
Integer accipitur.
Sumit unus, sumunt mille,
Quantum isti, tantum ille.
Nec sumptus consumitur.
Sumunt boni, sumunt mali
Sorte tamen inaequali,
Vitae vel interitus.
Mors est malis, vita bonis;
Vide paris sumptionis
Quam sit dispar exitus.*

*Artzen dunak ez puskatzen.
ebakitzen, ez bereizten,
osorikan jaten du.
Batek artu, millek artu,
millek aña batek jan du;
jan ta jan ezin aitu.
Onak, gaiztoak, bat artzen:
biek protxu banarekin,
ari gozo, oni min.
Bat il ta bestea bizi
janari bera jan eta
Zer azken banarekin!*

Eredu ederra daukagu Orixegan itzulketarako, baina eta hau ere gogoan eduki behar dugu beti gutxi batzuen mailako eredia. Itxaropen berria sortu digu gure hizkuntzaren gaitasunari buruz, uste genuen bezain traketsa eta moldakaitza ez dela argi baino argiago egitez, eta ez hitzez erakutsi digunean. Edozein gauza, baita izkutuena eta zailena ere, eman daiteke euskaraz, euskara garbiz, baina ez du edozeinek emango, leherrenak egiten baditu ere. Gaitzago da oraindik euskaldun ikasi barentzat, askozaz ere gaitzago, inguruko erdara batetik euskarara itzultzea, erdara horietako batetik bestera baino. Ez digu, egia mingarri hori estali behar Ormaetxearen "virtuosismo" miragarriak.

Ez naiz laburzki baizik mintzatuko azkenaldian erabili eta erabili erazi nahi izan zuen euskara moldeaz. Ez da gehienetan zorionekoa izaten euskal idazle eta euskalariaren arteko ezkontza, bata bestearen kaltean ari baitira beti. Eta Orixe, onerako edo gaitzerako, euskalari trebera genuen eta idazle handia. Biak pertsona bakar baten barrunbean kokatzen badira, ez dago ez bakerik ez osasunik gizon asko ero-etxera eramán dituen bide batean baizik: "gogo erdibiturik" bizi beharko du horrelako ezbeharra soinean daramanak, aldizka euskalariaren ahoz mintzatuaz, aldizka idazleari emanaz hitza. Nork bere sailean nagusi

behar du izan, eta bestearenean mirabe. Eginbide erraza ez dela badakit eta bestela jokatzetik datozen nahasketak barkakizun iruditzen zaizkit, osasungarri ez diren arren.

Orixe ez zen inoiz hizkuntzaren edertasun hondargabeetan ito: hizkuntza zerbaitetarako nahi zuen, euskaldunaren izaera, gogo-giroa eta bizimoduak adierazteko. Eta euskalduna, harentzat, ez zen hiritarra, nekazaria eta itsas-gizona eta are artzaia eta ikazkina baizik. Zorionez, ordea, ez zebillen hirietako bizitzaz biguindurik ihesi mendi bila, ez zeraman herresta antzinako amets bukolikoaren lilurak. Bizimodu hura haurtzaroan ikasi zuena besterik ez zen eta ez zion bere nahiari ukorik egin behar, inoiz San Antonio abadeak bezala, mendian basa-gizonen artean bizitzeko. Horiengandik ikasiak zituen esaerak, ipuiak eta bertso umilak ez zituen gutxietsi gero, jesuiten artean poesia goitarraren berri ikasi zuenean. Honek erakutsi zion aitzitik deus gutxikotzat dauzkagun huskeria haien egiazko balioa.

Bi lagunek ezagutu dituzte inork baino hobeki gure herri-ondasunak: Azkuek eta Ormaetxeak. Bi eratara, ordea, hura biltzailea baitzen batez ere, txingurri langilearen antzera; hau, berriz, edertzailea. Horrelaxe, Azkueren hiztegiaren edo *Euskalerraren Yakintzaren* ondoan, Orixek *Euskaldunak* poema ipini du, gure artean ondu den ederlanik larriena. Larriena, erdietsi duen handitasunean eta eskas dabilen puntuetan, ez baitira hutsak bereizgarririk kaxkarrenak.

Erraza ez dela, dio norbaitek, ezta osoro herrikoa ere. Neroni ere erraza ez delakoan nago, baina ez da erraza, batipat, herri-kutsua duen aldetik. Herri-bertsoak ez ditu behar bezala ulertuko, Xenpelar lekuko, euskaldun garbia ez denak, diotenak adina ardura baitu ixilik uzten dutenak.

Halako lehor-antxa ere aurkitu izan zaio. Ez zitzaion atsegin Orixeri erromantikoen biguinkeria ozena eta erromantiko-kume gara gehintsuok, edozein nabarmenkeriatik itzuri dabilen klasikoaren neurria baizik. Gureak, bestalde, traba latza ipini zion bere buruari antzinakoek hain gogoz eta debekurik gabe zerabilten amorioa baztertu zuenean bere kantutik. Ez zuen lohitu nahi eta ez da lohirik gabe egiazko gizamaitasunik, gora-beharra eta lurrera-nahiaren arteko teinkak ematen baitio, hain zuzen ere, bere izaera berezia.

Zinetako gizakirik, pertsonarik, ere ez da poema horretan, egileak berak aitortzen duenez: “Euskalerrri osoa dut kanta gai, ez biko bat edo beste, gure gauzeri lokarri bat ezartzeko asmatu ba dut ere. Lepazintzailu eder batean, arri-pitxiak dira bearrenik, bein “Lizardi” zanak (Goian bedi) esan zidan bezala: aria izan diteke naiz olako, naiz alako”. Oraingo norbaitek esango lukeenez, Orixek erabiltzen ez zuen hizkera batetara itzuliaz, jendea, “masak”, dira egiazko protagonista, ez gizaki bakun batzuek. Bestela pentsatzen dugunok, halaz ere, huts horren damuz gelditzen gara, Euskal literatura osoaren hutsa baita, Orixerena ez ezik. Lizardik berak, esanak esan, alderantziz jokatu zuen lirikan bertan izaki bizigabeak bizten eta “nortzen” saiatu zenean.

Gizaki baten irudia utzi digu, halarik ere, noizpaiteko “ilunzaleen” gisa argiz eta ilunbez oratua: bere buruarena. Harro eta apal, eramankor eta suminbera, herrikoi eta landu, ederzale eta gramatikalari..., zenbat eta zenbat horrelako etsaitasun ez zeramatzan barruan, guztiok bezala! Beragan, ordea, handiagoa zelako, nabarmenago agertzen zaizkigu. Mistiko ixil hura bera genuen mila bider, hau eta bestea dela, eztabaida minetan oihuka zebilen polemista bortitza. “Contra esto y aquello”, esan zezakeen Unamunok bezala eta ez dabil Unamunogandik dirudien bezain urruti. Nori berea zor zaionez gero, aitortu behar da, beraz, ez zutela indartsuek gehiegi beldurtzen eta nahiago zuela gehienen kontra mintzatu, alde baino. Zaharzale agertu zitzaigun giroa berrizale zenean eta berrizale beste aldekoak gailenduxe direnean.

“Gerraren billa gau t’egun” zebilen munduan barrena eta bakea, bazterrik gabeko bakea, maite zuen bihotz-bihotzez. Borrokarako grinak eragin dizkio, agian, orrialderik bizienak prosaz eta Jainkoaren altzo zabalean atsedean hartu nahi duen maitasunak neurtitzik ederrenak. Hutsik gabeko bertso doietan behin eta berriro itzuri zaion deadar bihoziak balio du, ene ustez, bere lumatik sortu diren gainerako laneginek beste.

Urte haietan nagusi zen euskal estiloaren arabera –apaingarrietan, letretan, etxeetan, musikan– herri teologia sartu zuen gure poesian, gero Markiegik eta beste gehiagok trebero erabiliko zutena:

*Itzai bat bidez doa, gurdia
idiei lotuz. Aurretik
itzulinguruz, iges, baztarka
txakurra isatsa iasorik.*

*Itzala ere iosta-lagun du,
-oroi ta irudi ala nik-.
Auek adinbat okertu bage
itzai, adimena atzetik.*

Unamuno dator gogora berriz, atzekoz aurrera bada ere. Kezkatan zebilen Unamuno eta Orixek, azken oinarriei begiratzen badiegu, ez zuen zalantzarik nabaritu. Betikotasun betean murgildu beharrak arte-gatzen zuen Unamuno; bizitza honen ur lasterren ezin geldiak, Orixe. Ezin bihur inolaz oraina beti:

*Ba dugu lurrean argi horren izpi,
baina gorputz hunek askotan itzali.
Iguzki-tarteka zerbait ba dakusgu,
baina oroit-ezaren lainoak galtzen gu.
Ez egon behar nik aterrik bage eme,
Iainko onaz baterik esnai ta lo ere!*

Filosofi gaietan lan sakonak argitara zituen Ormaetxeak, ontologi-az edo. Ez naiz nor horiezaz iritzia azaltzeko, filosofiaren adiskidea adiski-de ezjakina izanik ere. Orixe, nere iritziz Galileo aurreko gizona genuen, jakintza berria sortu baino lehenagokoa, alegia. Giza jakitearen mugez ez zen, oker ez banago, gehiegi arduratzen eta mugak ditugu damurik, aspaldiz gero lehen auzia eta arazoa. Gehiago badakigu alde batetik, ez dugu uste, dudaren herdoiak jo gaituelako edo, lehengoek uste zuten adina jakin dezakegunik.

Dena den, mintza bitez adituak horrezaz. Orain Orixe eta Lizardiren adiskidetasuna nahi nuke gogoratu, hitz bitan. Hain ezberdinak izanik eta hain ezberdinak zirelako biak bildu zituen lokarria ez zuen heriotzak berak eten eta Orixe, lehortzat geneukan gizona, ez zuen inolazko lotsa gaiztoak lotu bere adiskideaz mintzo zenean. Hain ederki esan zuen bezala:

*Bego negarra, lurrindu bedi
Begian malko mingotsa
alare ez uke nik iregatik
negar egitea lotsa.*

Adiskidetasun horrek izan baitu ondore ugaririk gure literaturan bertso eder (edozein hizkuntzatan egin diren bezain eder) horiezaz gainera. Lizardiren alderdi bat Orixeri zor diogu eta Orixerenetik aski Lizardiri, ikasle bezain gidari izan zuenari. Aita Olabide bera ere ez zen gutxi Orixeren laguntzaz baliatu.

Egungo egunean inoiz baino nahasiagoak daude arazoak Euskal herrian, idea kontuan batez ere: ez dago sinesterik, usterik ez osperik alde guztietan onartuko dutenik. Orixek ez du, bada, aurkitzen zenbait alderditan duela zenbait urte aurkitu zuen begiramen harriturik. Orixeren ondoren orpoz-orpo ibiltzea bestetara jo gabe, munduaren lau bazterrak aztertu balitu bezalaxe, kaltegarria litzateke, noski. Okerrago litzateke, ordea, Orixe baztertzea, irakurri gabe gutxiatea. Alderik alde eta bazterrik bazter ibili beharrean, aspaldi honetan gabiltzan bezala, hobe genuke Hegelek irakasten zuen Aufhebung hura zer den ikastea. Ezer ukatzeak ez garamatza inora: goragoko maila batean idoro daiteke liskarbiddeen atsedena.

Gizona, berriz, gizabetekoa da. Jaioterriari eskeini zizkion hartu ziztuen dohaiak oro eta hari lotua iraun du azkenera arte, dohaiak hari lotu etengabeko lanean haren alde. Obra mardula utzi digu eta bizitz eredu beteagoa.

Erraiak erretzen zizkion egartsua asea du noski honez gero goiko iturri garbian.

Euskal literaturaren etorkizuna

KOLDO MITXELENA⁴

A thing of beauty is a joy for ever:
its loveliness increases; it will never
pass into nothingness, but still will keep
a bowcr quiet for us, and a sleep
full of sweet dreams, and health, and quiet breathing.
]JOHN KEATS

Gizona gizon denez gero, zer den galdezka ari da. Etengabeko galdegite hau ez da oraindik bukatu, ezta bukatuko ere gizona gizon deino. Erantzunak asko dira; gogo betekorik, ordea, ez.

Galdera askoren artean, batek kezkatu izan nau behin baino gehiagotan. Geure izatearen zatirik barrenena, geureena, zein ote dugu? Gaurko askoren erantzuna alde zurretik jakina daukagu: gure zinetako izatea, gure nortasuna, ez da gugan besteekin batera duguna, besteengandik banatu eta bereizten gaituen izaera berezia baizik.

Ez luke inork erantzun honetaz harritu behar. Oraingo zenbait gizoni guzioi beregan Jainkoaren eskua ageri ez zaionez gero —gure Orixek agian inork ez bezala kantatu duen «esku legun begiduna»—, nahitaezkoa da nor bere barrenean ezin hautsizko hesiz inguratua egotea. Gizonak bere burua munduan aurkitzen du, hemen gertatzen da —hemen suertatzen, gure artean esaten den bezala— nola eta zergatik ez dakiela. Jaiotzean piztutako argi harrigarria, mundu guziaz beregan lezakeen argia, harrigarria mundu guziaz beregan lezakeen argia, ez da halaz guziz ere, kanpotik eta barrendik inguratzen duen ezerezean, edo-

[4] EGAN 195 (3), 17-21 or.

zein haizetxok itzal dezakeen su ahul bat besterik, ezerezak luzaro gabe deuseztatu eta irentsi beharrekoa. Giltzape horretatik ezin irten ez eza-guera bidez, ez lurreko maitasun bidez: eginahalak egin arren, ezin inork bere burua bestetan bihurtu ez eta besterik zeharo bereganatu.

Oraingo zenbaiten ustez, beraz, ni ni naiz eta besteak beste, eta nere-nerezko dudana ikara eta nahigabe hutsa den bakartasun tristea. Besterik aurkitu zuen horratik gure Lizardik bere animaren lezean, «nork gere muñean dugun itzalera» jetxi zenean. Bere baitan eta bereztat adina besterengan eta besterentzat bizi behar du gizonak eta besteengandik, hurkoenengandik ere, bereizten duen osin zabal hondogabea begien aurrean ez daukanean, bere baitan somatzen du garbiro besteren bizia eta izatea. Hezur, mami, odol, ohitura, ixuri, joera, sinismen, izaera, pentsabide, besteri zor dizkiot eta bestetan txertatzeko ahalmena badut. Ongi aztertuz gero, ez naiz bitartekoa besterik. Eta nere nortasun hutsa jazten duten «zer» hauek ez dira nere buruari erantsi dizkiotan gauzak, nolana ere erantzi ditzakedan jazkiak. Geurekoikeriak maitasun hori maiz lainotzen badu ere, maiteago ditut —nereago alegia— nere nortasun berezia baino eta, hala behar bada, geure bizi bakar ezin berri-tuzkoa galbidean jarri ez ezik, galdu ere egingo dugu ezinbestean zori gaiztoa onarturik, aurrekoengandik ondorengoengana doan «lokarri za-harra» eten ez dadin.

Eta gainerakoek gain, gorago eta barrenago, gure izaera osoa biltzen eta barrentzen duen hizkuntza, barrengo mintzabeharrari hitz-iturri luzea ematen diona. Hizkuntzaren guretzako balioa, berriz, zein gurea, zein ezin utzizkoa dugun ezin jakin, gure artean bezala hildako ala bizitako ote dugun zalantzan gaudenean baizik.

Bada euskal literaturan aspaldidanik negar hari bat gero eta ugaria-gariora. Negar hari honen aleak ezin konta ahala dira eta bat edo beste aukeratzea nahikoa izango dugu. Beste euskal libururik gehienak bezala behar adina irakurtzen ez den Domingo Agirreren *Garroan*, Joanes artzaiaren begiak Urkiolan zaharreriak goibelduak dauzka. Inguruko mendiak ez zaizkio gartzetan bezain eder: «Ezta irudipena: azpietatik zulatu dituzte alderdi batetik besteraño; beren egaletatik tontorretara bide zabalak egin dituzte; beren arrizko ta burnizko erraiak eguzkitara ateratzen aidira, ta gure umeak mendi zuloetatik zear dijoazkigu, ezta-ki nora, bide zabaletatik datorzkigu eztakit nongoak geure gallurreta-raño". Euskal mendietako zuhaitz-belarrak azpianean ihartzen ari den

satorraren beldurra ez da Joanes bakarrarena. Gernikako arbola iharraren sustraiak ere, aitari entzuna dut, sator batek jan omen zituen. Dena dela, satorraren lana atertu gabe aurrera joango zela Joanes agure zaharrek ere orduetzeko antzeman zezakeen eta jakina: euskalduntasuna eta burnibidea, hark uste bezala, betikoz elkarren etsai izanik, burnibideak euskalduntasuna egunen batean, urrutira gabe, baztertu eta ezereztu behar.

Erreteriar baten ametsa ere gogoratzen zait, ameskaitz erdiragarria bera. Bere maitearen bila dabil zelai-baso-mendietan barrena eta ez du haren aztarnarik inon ere aurkitzen. Eliz-ezkilak ere, haren hileta hotsa bederen eman behar zutenak, ixilik daude. Eta holako ametsen batek gainerako euskal poeten gogoak, begien aurrean zuten edertasuna itsustuz, noiz edo noiz nahigabetu ez dituenik nola esan?

Horiek baino lehenago, Arrese Beitiak, burni hotsa darion Bizkaiko hizkeraz, adierazi zuen alde zurretik euskararen heriotza. Heriotza hori inor ohartu gabe gertatzerik ez nahi eta, igarle gisa, berorren hilki-zunetara eraso, ekaitz, uholde, tximist-trumoiak deitu zituen. Bertsolariaren deadarrak gora-behera, ordea, lur, itsaso eta haizeak lehengoan daude eta lehengoan egongo aurrera ere: Euskal herriko erreken marmar axolakabea gure belarri minduentzat bakarrik mindu da.

Negartien ondoan bihotz alaiagoak ere izan ditugu. Hizkuntza gutxi egin dute literaturan euskarak bezain sarrera pozgarria, Detxepare erretoreak dantzarako deia egin zionean. Honek, itzulinguru eta zehar esanik gabe bere egiazko antz-irudia bertsoetan emateaz gainera —lurkoi eta fededun, atseginetan txoro eta ezbeharretan gizontasunez bete—, handiagorik egin zuen eta jakinaren gainean zegoen handiagorik egiten ari zela: berak zuela, alegia, euskara munduko plaza zabalera lehenbiziko aldiz agertzen. Eta bertsoei azken umil hura, “debile principium melior fortuna sequatur”, ezarri zionean, lehenengo mugarría jartzen zuela uste zuen noski, menderen mende luzatuz joango zen errenka baten lehenengo mugarría.

Hasiera horrek izan ditu ondoreak; bera baino hobek beharbada, ez halare behar adinakoak. Detxepareren deiak lauhun urteren buruan bakarrik izan du erantzun bete: Lizardiren “Eusko-bidaztiarena”. Honengan agertzen zaigu poetaren dohai harrigarria: ikasi gabe daki eta begiratu gabe begi argiz ikusten du; pentsatu gabe hitz sarkor betikoak ahora etorri zaizkio. Euskal literaturaren eginkizuna, behar-heha-

rrzkoa eta ber-bertatik ekitekoa, ezin-hobeki agindua daukagu: larreko hizkuntza noranahiko egin, jakite-hegoz jaso, soin zaharrari gogo berria eman eta gogo hortan izar urdinetarainoko asmoak sortarazi.

Lizardik neurtitz hauek ondu zituenetik ez dira urte asko joan: hoge besterik ez. Baina urteok gutxi izanagatik, urte larriak izan dira, gizaldiz gizaldi bere hartan iraun duten gauza asko aldatzeko eta deuseztatzeko indarra beregan zekartenak. Nahitaezkoa dugu, beraz, euskal literaturari geure esku-lanez edo geure gogo onez bederen lagundu nahi geniokeenok geure burua aztertzea, ea zertan garen, itxaropidean ala etsibidean; ea zein den gure eginkizuna eta, batez ere, gure lagundu nahia zenbaterainokoa den.

Paulo apostoluaren hitzak datoz gogora: “Haur nintzenean, haurrari dagokionez hitz egin; haurrari dagokionez uste, haurrari dagokionez asmatzen nuen. Gizondu orduko, berriz, haurkeriak utzi ditut”. Haur ginelarik, geuron bizitza bestek zuzentzen zuen; etxea jasotzeko kezka-kizunik ez genuen. Zama astun hori gurasoek zeramaten bizkarrean. Gero, berriz, gure gain hartu behar izan dugu. Euskal literaturari eta euskararen biziari buruz horixe ikas dezagun eta, ikastea nahikoa ez delarik, buru-bihotzetan josi: lan nekagarri hori, ia ezin jaso ahalako zama astun hori gure gain dagoela, ez duela bestek egingo, ez digula inork eramango. Eta, aski murriztua eta erdi agorturik gureganaino heldu den hizkuntza aurrera ere biziko bada, gure eskuan dagoela ahale-gintzea, orain arte inoiz ez bezala. Eta hortarako nahi hutsa, ondore gabeko nahia, eragin indarrrik gabekoa, ez dela aski izango.

Euskal literaturak azkeneko urte hauetan miragarritzko lana burutu du, Orixeren bitartez. Ezin sinestuzkoa da gozogabeko urteotan eman digun euskal bizitzaren irudi garbia. Gure aldiko haize erauntsiek erruki gabe astindu badute ere, geroak lur gainetik osoro urra badeza ere, hor daukagu ez atzoko, ez gaurko, ez biharko, bai ordea betiko, “sub quadam aeternitatis specie”, Jainkoaren begi maitakorretan betidanik egon daitekeen bezalaxe. Eta hor daukagu betiko, batez ere, eusko anima jatorra, sinismen sendoa, Jaunaren sabel beroan zalantzarik gabe etzana.

Egiteko hori egina dago beraz. Lehengoan badirau edo haizeak badarama, ezin urratuzko aztarna utzi du betiko. Eta oraindik ere, Jauna lagun, agiriagorik utziko du, Orixek bere-bere duen beste poema hori argitara eman dezanean. Denborari gogor egitea, etxeak hartu dituen kalteak nolabait konpontzea, hizkuntzak aurrerantzean ere bizitzeko

behar duen kemenez indarberritzea, gure arloa da. Larre hizkuntza dena kale hizkuntza bihur dadin, hain maite dugun garo usaia —norbaitek gorotz usaia esango luke— zertxobait galtzea nahitaezkoa izango du. Kaletarrak ere euskaldun gara, batzuek behintzat, eta zori gaiztoz edo zori onez, kaletarrok gero eta gehiago gailentzen ari. Eta kaletarron buru-bihotzak ez izaki beti lehengo euskaldunenak bezain garbi. Barreanean bi gizonen burruka latza somatzen dugu —berriz ere Pauloren hitzak aipatu behar—, bihotz euskalduna eta buru erdaldunaren arteko burruka amaigabea: ohitura burnizko katea baino lokarri etengaitzagoa baita. Eta euskara biziko baldin bada —eta gure aurrekoena ez baina geure izaera benetan azalduko baldin badugu—, gure herrietako biziera nahasia euskaraz jarri behar nahita ez: gaurko ezinegona, bizi beharra eta ezin-bizia, handinahia, diru gosea, maitasun-gorrotzoak; gaurko gizonen ametsak, zuhur edo zoro; ezerezaren gau beltzean —hiltzeko sortua—, nondik datorren eta zertarako den ez dakienak daraman huskeriazko ibilera galdua eta bera baino goragoko zerbaiten alde gizona bere buruari uko egitera behartzen duen indar ezkutua. Eta goazen lehenbailehen Lizardik bere maitearekin amets-bideetan barrena egin zuen bidaldi luzea berritzera. Bizitz-lege zorrotza hauxe baita: besteren ederra bereganatzen ez duena bestek besterenganatzen duela.

Behar hau ate-joka dagokigu, baina ez da noski guzien belarrietara iritxiko. Gazteak behar horretarako batez ere, gure kidekoek maite izan duten gazte batek bezala «besteek somatzen ez dituzten ezkutuko deiei bihotza idekitzen diotenak». Zernahitarako joera, zernahiren maitasuna nekagarria da beti, kezka eta atsekabez betea. Barrenak hala agintzen duenean, ordea, ez da haren deiei muzin egiterik, haren eskabideetatik ihespiderik inondik ez.

Gure hizkuntzaren egoera estuak ezartzen digun eginbeharra zaila da beraz eta gerorako ez uztekoa. Eginbehar hori betetzeko era askotako laguntzen beharrean gaude. Olerkariak eginbeharra erakutsi digute eta bai aurrera ere —gure lurra emango al ditu— erakutsiko. Amesgileak nahiko ez direla —zorioneko amesgileak!—, eguneroko zeregina noiz eta nola egin behar den erakutsiko diguten gizon burutsuak behar ditugu. Eta beste guzian gain eta edozer baino gehiago, entzule eta irakurleen lana dugu beharrezko. Sortzaileen esanak hauek beren bihotzetan maiteki gorde eta ernatzeko lurrik ematen ez badiete, haien mintzoa «tupiki ozen eta txilin burrunbaria bezala», iraupen laburrekoa izango da.

Eta entzule-irakurleak gaitzeko gai direnak lanari lehenbailehen ekin beharko, gizonaren gaitasunak gutxitan baizik ez baitira berez sortzen.

Jakin dezagun, bada, egiteko hau hartzen badugu, geure bizirako lana hartzen dugula. Aurrekoen ondarea, oinordeko garenez, dagoen dagoenean, gogo onez eta inork hartu behar. Negar alferrik eta errenkurarik gabe lanean jarduteko, urteek zarpildu-itzalia —egia hau da, ahotan ez badarabilgu ere, euskal bihotz askoren ergarria— lehengora ekarriko ez bagendu ere, halabehar gogorrek menderatuko bagintu ere. Antzinakoen *amor fati* hura —kristautentzat Jaunaren borondatearen onartze umila— aldeztu aurretik ongi ikas dezagun.

Asaba zaharren baratza

KOLDO MITXELENA⁵

Euskaldun gehienok, guziok ezpada, badugu geure barrendegian txoko urri eta apaindura gabeko bezain maite bat: gure euskal baratzea. Ez da hori, ezin ere izan, gure lantegi eta atsedeen-toki bakarra, baina nekez geldituko gara luzaroan txoko horri, sarri edo bakanka, ikustaldi-txo bat egin gabe. Haize askatuagoak izate —bizibeharrabehar izaten ditugu; txoko zaharrari —bizibeharrak nahiz ahultasunak eraginda— uko eta iruzur egitea ere gerta daiteke, baina ez dugu heriotzeraino etengo nahi dugularik ere haurtzaroak eiho zuen liluraren sare argala.

Ez naiz hemen abiatuko baratze horren luze-laburra neurtzen. Lehenago ere aritua naiz lan horretan, hala beharrik, eta ez neure burua besterik baino neurtzaile hobetzat neukalako. Aski dugu orain hor ere zenbait lore eder aurki daitezkeela jakitearekin. Baita ere, gainera, bes-terentzat ximel xamar agertu arren guretzat atsegin, begiko eta kuttun direnak ugari.

Ez, oraingo euskal literaturari begitatu nahi nioke soil-soilik, erabat eta gaingiroki, nor eta zerekikoetan gehiegi sartu gahe. Eta euskal literaturari begiratu nahi nioke batez ere gaurko gure arteko gogogiroaren ezaugarri eta salatari den aldetik.

Gure literaturak ere ezagutu ditu, bere txikian, aroak, gora-beherak eta eraberritzeak. Hor dauzkagu Detxepareren agerketa bakartia, ondorerik izan ez zuen Leizarragaren eragina, Materrez gero Lapurdin sortu zen mugimendu bizi eta aberatsa, Larramendiren astinaldi gaitzak zabaldu zuen lurrikara, Bonaparteren itzalean lanari ekin zioten langile apalak.

[5] EGAN 1960 (3-6), 121-134 or.

BIDE ZAHARRAK ETA BERRIAK

Bide aldatzerik larriena, halere, azken mende-mugak ekarri ziguna dugu noski, bai hizkuntzaren axalean eta bai gaiaren mamian. Luzaroan oinkatu ditugu, atzera behin ere begiratu gabe, orduan ireki ziren galtzada zabalak eta ez zitzaigun iruditzen ere beste biderik hauta zitekeenik.

Bi edo hiru lagunen boz ozen bezain bakarra gorabehera, beti (gizonaren «beti» gaixoa, ezinari ostikoka!) hor barrena ibiliko ginelakoan geunden, ezin hobeki genbiltzanez gero. Ez zen inor ausartu esaten, dakidanez, inoiz baino ugariago mintzatzen ginenik euskaraz ezta aho hizkuntza aberastu zenik ere. Gehienok esaten genuen, ordea, eta ez da oraindik ospe hori ixildu, ez dela behin ere, mundua mundu denez gero, azken urteotan bezain ongi idatzi gure hizkuntza.

Gero, gerra ondoan, izan dira gerokoak. Lehen alai eta harro bezain kopetilun eta ukakor agertzen hasi zaizkigu zenbait, eta zenbait horiek, gutxitu eta ixildu beharrean, ugaritzea besterik ez dute egiten gure artean. Jende berria gailendu da, gazteagoa, zaharragoen usteak maiz txorakeriatzat dauzkaten horietakoa. Zaharragoak, ni ere tartean naizela, inoiz baino hobeto ari beharrean ezin okerrago jokatuak gara horien ustez alde askotatik. F. Krutwig izan zen noski, besteak beste, bide horretatik lehenbizi abiatu zena eta merezi du aitormen hau aspaldi hone-tan ahaztuxea dagoenez gero.

Goizegi da dudarik gabe igaro berria dugun mende erdia aztertze-ko eta epaitze-ko, geurok ere, etsai nahiz aldeko, haren ume eta iloba baikarra, orduko haizeak sortu zituen olatuetan baikabiltza igeri, nahiz egina-halean haiekin borroka ari. Ezin jakin guk, segurki behintzat, zer esango duten aldi hori urrutia-otatik, aserre eta maitasunik gabe, ikusiko dutenek. Onik eta txarrrik aurkituko dutela horrengan, hori bai, edozein aldi-tan bezala. Halaz ere, alde txarrak aski nabarmen agertuko diren arren, ez nintzateke gehiegi harrizko besteak, alde onak, garaitzaile irtengo balira haien begietan.

Ez litzateke harrizteko ere oraingo ukamenak aurreraegi joanak izatea. Hori gertatu ohi baita, zealdoka eta zabu-zabuka baizik ez daki-gunez gero ibiltzen, giza-mugimentuetan. Eta zenbat ere ausarki-ago aurreratzen garen, hainbat gogorragoa izango da hurrengo-koen oldarra atzeraka. Gaurko gehiegi-keriek zaharragoen bat izutzen badute, bada,

har beza gogoan gehiegikeria horiek, harri biziaren antzera, ez dutela lehengo gehiegikerien oihartzuna eta neurria besterik itzultzen.

Ez ditut nik gogoko erabat gaurko berrikeriak eta ezin ditzaket izan. Gehiegizkoak direlako batzuetan, beharbada, eta gehienetan gure garai-koek maiteen genituen (txoro-txoroan ala jakinaren gainean eta merezi onez, bestek esan beza) uste eta balioen kontra doazelako batez ere. Ikus bestela hemen bertan, EGANen azken zenbakian, Txillardegiren *Peru Leartza'ko-z* idatzi nuena. Egia esan, dena aitortu behar bada, urdaila berriz asaldatzen hasia nuen ordurako agian.

Nahigabetzen nauenak, ordea, ezin eraman dezakedanak berak, poztu egiten nau biziro beste alde batetik. Gizaldien arteko burrukari legezkoa deritzat, bizitzak berekin dakarren legearen semea. Bizirik da- goen herri batean ez ditu gizaldi gazteak aurrekoen sinesteak, esanak eta eginak itsu-itsuan ontzat hartuko eta zenbat ere biziago herria, or- duan eta biziago gizaldien arteko etsaitasuna. Beraz, lehenaren adorazio harrituan ez badaude auzpezturik gure gazteak, bizi garelako seinale da hori, besterik baino gehiago.

KRITIKA

Jaioterri-maitasuna, gainera, bi eratakoa izan daiteke: hobeto esan, bi eratan ager daiteke. Batzuek ez dute loria eta handitasuna baizik ikusten; beren buruari ederretsiz, harrotasunean igeri dabilta txerriak lokatzetan bezala. Beste batzuek, berriz, nahiago izaten dituzte betau- rrekoak begi-estalkiak baino, hots, beren herriaren izaera eta egoera hobetu nahi lituzkete eta behar-beharrezkoa iruditzen zaie horretarako huts eta beltzuneak ahalik argi eta garbien ikustea eta salatzea. Eta jokabide hau lehenbiziko haientzat, esan beharrik ez, izan daitekeen pekatu- rik larriena ezpada ere, ez dabilkio hagitz urruti.

Gazteak kritikazaleak agertu zaizkigu eta ni ere bat natorkie horre- tan. Kritika horrek, amorratua baino amorratuagoa izanik ere, ez du jaioterri-maitasuna desegingo, ez baita hau geure buruari diogun maita- sun hilezkor eta eten-ezinaren ondorea eta eraskina baizik. Harritzeko- rik aski ez badut aurkitzen neuregan, neure herrian aurki dezaket: etxean edo etxe-aldamenean bizi izan naiz beti, baina mundua Elkanok inguratu zuen; ez dut ordena berririk sortu, baina herritar batek sortu

zuen Jesusen Konpainia. Ze arrai! Merimee-ren Don Jose bera, lapurre-tan andaluziarrei irakatsi ziena, ez ote zen, bada, Elizondokoa?

Ez gaitu, ez, kritika pixka batek, edo puxka batek, geure burua ukatzera erakarriko. Egin dezakeen gaitza ere ez da gehiegizkoa izango. Batez ere, gertatu den bezala, zoramen gorrian geure buruari begira luzaroan biziak baldin bagara.

Kritika horrek bi xede ditu: hizkuntza eta ideak. Lotsagarri da, sarri esan dugun legez, beti hizkuntzaz mintzatzen aritzea hizkuntza horren bitartez beste sakonagoko zerbait adierazi beharrean. Lotsagarri eta penagarri eta halaz guttiz nahitaezko. Hizkuntzarekiko auziak ez baitaude oraindik egon behar luketen egoeran, nahaspilarik larrienean baizik.

Nabarmenegiak dira, izan ere, sail honetan hobe beharrez egin diren hutsak. Garbitasuna behar genuen, garbitasuna baino balio garaia-gorik ez balego bezala. Menderen mende ahotan erabiliak gozoz eta zaporez bete zituen hitzak baztertu eta arbuiatu genituen, horien lekuan —zerbait ipintzen genuenean— ez kolorerik ez usairik ez zuten berrikeriak ipintzen genituela. Beste edozeinek egiten zuena bere hizkuntzan egingo genuen guk ere gurean, baina ez besteek bezala: guk hori berbera egin genezakeen hankak mozturik, besoak loturik, baita burua txapelarekin batean zoko batean utzirik ere. Mirestekoa da, benetan, nola zenbait idazlan eder —Lizardiren poesia, esaterako— sortu ziren garai horretan, hiztegia horrela murriztu eta soildu ondoren.

Badirudi gainera iratxo madarikaturen batek okertzen zituela —ezin zuzentzen esan— gure pausoak hitz eta esaera jatorren ordezko bila genbiltzanean. Gerraren edo gerlaren bila ez, baina ihesi genbiltzala, gudu jatorra hautatu beharrean, besterik esan nahi badu ere, guda sasikoa aukeratu genuen; *santu (saindu)* eta *fruitu- sant (saindu fruitu)*-ren ihesi genbiltzala, *deun* eta *arnari* gurasorik gabekoak hartu genituen; abuztua atsegin ez zitzaigulako, antzinako hitz galdu bat “ederturik” —zegoen zegoenean ezin utzi— dagonila sortu genuen; *eztakit hau zer dukan* eta antzeko barrabaskeriak idazten hasiak gara (ez ote digu oraintsu gramatikari ezagun batek erakutsi *izan bedi, izan bitez* hitanoz nola esan behar diren?), “Logika”-k horrela eskatzen duelako; horrexe-gatik beragatik, *dautso, daust* erabili behar omen dira Bizkaian, *deutso, deust* zokoratuaz, “orain-aldiak a bear duelako”. Batasunera bidean, gutxietsi dituzte Bizkaian Euskalerra osoko ditu(z) eta bere kideak, “giputzak direlako”. Euskaldun guzioen aho-lumetan aspaldidanik dabilen osa-

sunaren gainean-en ordez, ezin barkatuzko erdalkeria zelakoan (*hamar egunen buruan, hilabete barru* eta horien gisako beste zenbait esaera ere ez bagenerabiltza bezala), parregarritzko edo negargarritzkotzaz agertu da, atzizki jator bat dagokion lekutik atereaz. Eta horrelaxe ordu luzeetan etengabe aipa daitezkeen beste hamaika eta hamaika.

HITZEN BIZITZA

Orain, gaurko kritikari zitalen batek esaten badu “*arnari ez da ezer*”, erantzun jakina hartuko du: “Egia ba, bai, dirudienez, atzizki bat gaizki ebakiaz eta adituaz sortu zela hitz hori. Guztiaz ere, bada zerbait, Azkuek Aita Iraizozek eta beste zenbaitek erabili dutenez gero eta horiek direla bide literatur euskaran sartuxea dagoenez gero”.

Erantzun honek, egia esan, badu bere pisua eta bertatik bertara begiratzea merezi du. Zer da, izan ere, hitzen bizia? Bistan dago hitzok ez direla gure gisara bizi, ezta lanperna baten nahiz landare baten gisara ere. Hiztegi batean jasoak egoteak, idazle batek behin edo bestetan erabiliak izateak, ez die hitz guztiei eskubide berdinek ematen. Badira batzuek non eta noiznahi sarri erabiltzen direnak; beste zenbait berriz gehienok ezagutu arren, bakanka baizik esaten ez ditugunak; beste batzuek oraindik lurralde eta lanbide berezi batekoak dira, handik kanpora ozta inork dakizkienak; hor egoten dira azkenik inoren onginahiak, apetak eta ezjakinak asmatu dituen bitxikeriak, odolik ez duten hutsaren hurrengo iratxoak, hain zuzen ere ingelesez *ghost-words* deitzen dituztenak.

Gatozen goragoko galderara: “Ez ote dira, bada, *ezer arnari, margo edo itun?*” Bai, zerbait badira, baina galdera horrek beste bat zor du: horiek zerbait badira, ez ote dira ezer euskaldun guziok menderik mende darabiltzagun (liburuetan adina herri-kantetan) *fruitu, kolore eta triste?* Izakiak dira, noski, izandunak edo izatedunak edo nolana ere dela, eta izakiak ez ezik beste maila eta neurri bateko izakiak lehen aipatu ditugunen aldean. Eta euskaldunagoak, jakina, ezin konta ahala euskaldunek euskaldundu dituztenez gero.

Hitzen auzi hau ez da, nere ustez, ez auzia ez ezer: ez luke behinik behin izan behar, pixkaren bat zentzatuko bagina. Zer nahi dugu? Euskara bizi dadin, euskarak luzaroan iraun dezan? Plazara, mundura (horrelaxe esan zuen Detxeparek) irten dadin? Horrela bada, hitz uga-

riak, aberatsak, adiera bereziz josiak behar ditugu. Garbiak badira gainera hobe, baina ez badira ez gara gehiegi kezkatuko. Ez zaizkigu erdaratikoak atsegin, badakit, baina zein da gure helburua? Geure buruaren atsegina ala euskararen ona eta bizia?

Lurreko lohiez gatzatuak eta mamituak daude lurreko gauzak oro. Euskarak bere garbitasun hartan iraun zezakeen Paradisuko hizkuntza zeino, baina Lur-paradisua utzi genuenez gero —han nonbait, Phison, Gehon, Tigris eta Euphrates ibaien inguruan maiztu, zarpildu eta lohitu beharrean aurkitu da, dirua eta jazkiak bezalaxe.

Horrela izango da aurrera ere, biziko baldin bada. Hauta dezagun, bada, behin eta betiko zer nahi dugun: euskara garbia ala bizia. Ez dago beste aukerarik.

Horregatik maite ditut gaurko gazte asko: tentaldiaren ihesi ez dabilzalako, lohiaren beldur ez direlako. Bagenekien lehen euskara sail askotan lantze-zai zegoela eta halaz ere uko egiten genion maiz egin-beharrari, behar bezain garbiro egiteko gauza ez ginelako. Orain, berriz, hor ikusten ditugu *Yakin*-ekoak, esate baterako —eta ez dira horiek bakarrik— katazka bizian zenbait gai zail eta gaitz euskaraz adierazi nahian. Hor agertzen diren idazlan askok ez dutela Euskal-lorategi batean sarrerarik izango? Egileek ere badakite hori, noski. Badakite, ordea, hori baino gehiago dena: norbaitek oker edo zuzen, trakets edo dotore, mordoilo lantzen ez badu, lantzeke geldituko dela alorra. Egungo trakeskeriatik bakarrik jaioko da biharko edo etziko apaintasuna.

Hitzak utzirik, berdin ez dira axala besterik, goazen larriagoetara. Hirurogeiren bat urte daramatzagu batasunera bidean eta badirudi, fruituei bagagozkie, batasun hori uxatzen aritu garela eginahalean, bai Gipuzkoan, bai Bizkaian, bai orain Lapurdin, Baxenabarren eta Zuberoan. Euskalkiak nahasi, bai, egin ditugu, Pasaiaiko ardogileek kolore bateko eta besteko ixurkariak nahasten omen dituzten eran, baina nahastea ez da batzea eta ez da behinere izango. Ondorea: “euskararen” legeak dakizkigulakoan, inor gutxik dakizki gaur bere euskalkiaren legeak; are gehiago, ez dakigu gehienek zein euskalkitan ari garen ere. Oraingo pintatzaile askoren kontua da hori: bere lanbidearen abezea ikasi baino lehen, aspergarri xamarra izaten baita egiteko hori, bide berriak zabaltzen hasi beharra.

ADITZA DELA ETA

Egia esan, badute gaurko askatasun atseginean zer ikusirik aditz sailean lokarriak hausten hasi ziren gorengo idazle eta hizkuntzalari jakintsu batek edo bestek: nori berea emateko, Azkue gogoangarriak eta Orixe euskal-letren aitagoiak.

Ormaetxea jaunaren esana alda dezadan hitzez hitz (Yakin, 9, 89 or.): “Gaurko au bezalako artikuluetan ez duzu aurrera arkituko *nuan*, *nuban*, *nuen*, *nuben*, *nuiñ*, *niin*, *noon*, *noñ*, *ñuun*, *nun*. Batasunaren bila omen zoazte. Anarki aundi ortan zein aukeratu bada? —Orien guzien ama dana: NENDUN”.

Ba omen ziren behinola bi Aita Santu, baten orde, bata Erroman eta bestea Avignonen. Batzarre bat bildu zuten, beraz, irtenbide bila egoera atsekabetsu horretatik eta Aita Santu berria hautatu, hirugarrena, beste biak bazterturik. Zer gertatu zen? Berriak hartu zuela kargua eta lehengo biek ez zutela azaldu gogorik zeukaten aulkia uzteko. Horrela Kristau-herria, bi Aita Santurekin gaizki bazegoen, okerrago aurkitu zen hirurekin.

Eliz kondairan —ba ote dut esan beharrik?— ez nago oso trebe: badaiteke, bada, esan ditudanak esan ditudan bezalaxe ez gertatuak izatea. Halaz ere, badu bere balioa ixtorio edo parabola antzera bederen.

Bide horretatik ez da anarkia gutxitzen, areagotzen baizik. Ez baitu inork arrazoi larririk gabe bere ohitura utziko iritzi berri bati gur egiteko.

Aurren aurrenik, ez da egia horrelako anarkiarik zegoenik Gipuzkoako literaturan: literaturan diot, euskara idatziaz ari garenez gero. Berrizaleak ezeri begiratu gabe aldaketan hasi arte, ez zen hemen bi forma baizik irakurtzen: *nuan* eta *nuen*. Hura, Goiherrikoa, Bizkaiko *nuban*-en ahaide hurbila; hau Beterrikoa (Donostia-Ernani aldekoa, hobeto), Nafarroa-Lapurdietakoa berbera, Lardizabal goiherriarrak ere, hobe ustez, erabili zuena. Gero, *nun* izkribuz agertzen hasi zenean, Orixe ez zen azkena izan. Besteek, *nuiñ* eta horren kideek, gerra gutxi eman dute hemen, nik dakidanez behintzat. Beraz, elkarren lehian gaur dabilzki-gun lau formetatik bi —bi berrikeriak, alegia— Orixeren eragitez edo Orixeren laguntzaz irten dira plazara. Ehuneko berrogeitamar gutzira: ez da gutxi. Laster menderatuko dugu anarkia bide horretatik.

Zergatik eman behar dugu ontzat *nendun*, beste guztiak txarretsiz? Beste guztien ama delako, entzun dugu. Honezaz gero mintzatuko nainenez gero, begira diezaiogun beste arrazoiari:

“Nere *nendun* kuttun au ematen asi nindeken 1923’garrenean ere, erri askotan esaten baitzan ordu artan. Bai, Adiskide Berri, erri askotan. Orozko erri aundiskoa da bere baillerakin, eta asi Lezamatik eta Getxora bitartean, eta Laukiniz aldera, Txori-erri zaion lurralde ori bada zerbait. Ez ote zan Gipuzkoaren erdi bat aña 1923’garrenean *nendun* esaten zaneko lurraldea?” (Ibid., 90 or.)

Adiskide Berriren tokian nagoenez gero (makal xamar dabil gizara-joa bolara honetan), haren ordeztu mintzatu beharrean aurkitzen naiz. Adiskide Berri ez dakizkien gauzak elkarren gainka metatuko baldin balira, mendirik altuenak ere zazpi kana eta erdiz estaliko lituzkete, uholde handiko urek bezala; bazuen horratik horrelako zerbaiten zantzua. Irakurria baitzeukan Mikoletaren 1653ko *Modo breve de aprender la lengua vizcayna* delakoan bilbotar hura honela mintzatzen zela: “Yo hazia —*nic eguiten nenduan*. Tu hazias —*suc eguiten sendua*... Nosotros haziamos —*guc eguiten guendua*...”

Adizki horiek askok erabiltzen dituzte, eta ez gaur goizetik, dirudie-nez. Bai, eta zer? Ez da hori jakin nahi genukeena, beste hau baizik: literatur euskararen agertzen al dira? Esateko moduan, ez; ezta orozkoaren eta txorierriarren luman ere. Guretzat, beraz, idazteko eta zenbait lekutan mintzatzeko, ez dira inoiz jaio ez balira baino gehiago. Badugu buruhausterik aski orain ametsezko buruhausteekin kezkatzen hasteko.

Gainerakoen ama eta iturburu omen dira. Ez du arrazoi honek ere, ikusiko dugunez, inolazko zer ikusirik darabilgun auziarekin, baina azter dezagun bidenabar, halaz guztiz ere.

Esaldi horrek zerbait esan nahi baldin badu, hauxe esan nahi du: *nenduan* (*nendun* baino hobeto) dela formarik zaharrena eta horretatik sortu direla *neban*, *nuan*, *nuen* eta gainerakoak, hotsak legez aldatu ala analogia-bidez ez dakigu, ez baitzaigu ezer esaten. Nolanahi ere, horrelako lege fonetikorik ezagutzen ez dugunez gero, analogia izan bide da aldaketa horren eragilea.

Rene Lafon, euskalari jakintsuak, berriz, *genduan* eta *zenduan* berriagotzat dauzka Bizkai hizkerazko txokoren batean aditzen diren *geban*

eta *zebanen* aldean. Hona hemen elkarren ondoan hiru paradigmak: Gipuzkoar klasikoa, Orixeren Txorierrikoa eta Lafonen Leintz aldekoa:

<i>nuen</i>	<i>enduan</i>	<i>neba</i>
<i>genduen</i>	<i>genduan</i>	<i>gean</i>
<i>zenduen</i>	<i>zenduan</i>	<i>zeban</i>

Erakus diezazkiogun orain hiru paradigmok ofizioko gizon bati (ofiziokoa da hizkuntza franko, ahalik gehienak, nola aldatu diren dakiena: latina, luzaroen usteldu ondoren, aspaldi hil zela uste dueña ez da ofiziokoa) eta galda diezaiozun zeini deritzan zaharrena: lehenbizikoa (*nuen*, *genduen*, *zenduen*) aukeratuko du zalantzarik gabe eta irregularrena delako, hizkuntzaren joera erregelarik eza erregelara erakartzean baitatza gehienbat. Ez da hori noski jakite ziurra eta egiazkoa, egiantzekoa baizik. Bere mugen jakile den oraingo jakintza ez baita silogismu ziurrez gehiegi arduratzen, probabilista bihurtu denez geroztik. Baina inork ezagutzen ez duen egiak ez dio inori eskubiderik ematen nabari den egiantzaren kontra oldar dadin.

Demagun, ordea, Orixe hizpidean dagoela. Berrito ere lehengo galdera egin behar: eta zer? Gaztelaniazko *vi* berria *bide* zen lehenago, ziur dakigunez; lehenago oraindik, latinezko *uidi*, bi *i* luzerekin; dirudienez, **woidai* izana da are antzinago. Eta zer?, diot berriz. Inor hasi al da horrenbestez *vide*, *uidi*, *woidai* esaten eta idazten? Zer esango lukete gaztelarrek holakorik ikusiko eta entzungo balute? Neronek uste dut *naiz* eta *aiz* eta **aiza* izanak direla; gaurko *izan*, berriz, **eizan*. Eta zer axola du honek hemen darabilgun auzian? Ahuntzaren gauerdiko ezutlak baino gutxiago. Egun edo bihar—ez dakiola Jainkoari nahi!— *naiza*, *aiza*, *eizan* idazten hasi banadi, alde zurretik ematen diot edozeini esku ero-etxe batean ongi estekaturik sar nazan.

Hizkuntzaren legeak eta ereduak. Bide zuzenetik ibiliko bagara, ez du egon beharko gure baitan, nahierara alda dezagun, gugandik kanpo eta gure gainetik baizik. Izkribu-euskararen, euskara idatziaren ohiturak eta usuarioak ongi finkatuak eta mugatuak zeuden gehienetan, zeuden punturik gehienetan, euskalki bakoitzaren barrenean behintzat ematea behintzat, eta aski jokabide argia dugu haiei amor ematea, haiei lotzea eta obeditzea. Aho-hizkuntzan ez dugu batasunerako biderik idoroko, berezikuntzarako baino, bestearen aldean askozaz ere aldakorragoa eta desberdinagoa dugunez gero.

Biziro maite dugu euskara, beste behin esan nuenez. Biziro maite, baina nork geure gisara moldatua eta aldatua, horrela “politago” delako, ez den denean. Eta hori, nere iritziz, ez da Euskara maitatzea, nork bere burua, bere usteak eta setak, baizik. Gu gara hizkuntzari makurtu behar gatzazkionak, ez hizkuntza guri, gogoak ematen digunean eta gogoak ematen digun bezala. Hobe genuke, hitz batean, euskarak maitasun gutxiago eta begiramen gehixeago jasoko balu gugandik.

ITZULKETAN

Itzulpen ugari izan dugu gure artean euskal literatura hasi zenez geroztik. Itzulpen horiek, ordea, biziro zabaldu eta ugaritu dira azken urteotan. Zorretan gaude lan horretan aritu eta ari direnekin, premiazkoak baitziren itzulpenok eta hizkuntza lantzeko bide gokia.

Ez dakit ordea horien balioa goregi jasoa ez ote daukagun. Erruz agertzen dira itzulpenak hizkuntza landuetan, baina ez diote itzulpenek ematen literatura bati bere maila, berezko obrek baizik. Literatura baten lora-aldietan itzulpenak berez datoz, gorputzaren ondoren isatsa datoren bezala. Isatsa horratik ez da gorputza: ez da gorputzarentzat kalte gehiegirik gabe moz daitekeen eraskin luzea edo laburra besterik. Gehiago txundituko ditugu arrotzak gure obra bat haien erdarara itzuleraiz haien erdaratik hamar gureganatuaz baino.

Herri oso bat itzultzaile bihurtzeak baditu bere arriskuak, ongi agerikoak gainera. Ez da hizkuntza bere buruaren jabe, besteren mirabe baizik: besteren hitzak, esaerak eta legeak dauzka beti gogoan haiei nola egokituko zaien asma-beharrez. Hona adibide bat. Euskaltzaindia bere hiztegi handia prestatzen ari zelarik, ez zuen inork txintik atera hiztegi hori erdal-euskal hiztegi bat zelako, hots, ez euskaraz mintzatzeko bidea, baizik eta erdaraz esanak euskaraz berresatekoa. Erdalkeriaren ihesi ote genbiltzan ala erdakeriaren bila.

Hona oraindik beste bat. Badirudi gure gramatikariak, euskara bere-berean aztertu beharrean —eta zenbat eta erdalkeriaren etsaiago, orduan eta areago— ez dutela beste kezkarik erdal kategoriak euskaraz nola adieraz daitezkeen azaltzea baizik. Oraindik orain idazten zuen, esate baterako, Umandik, Aita Omaetxebarriaren iritziak zuzenduaz: “Sar(tu) ziteken: podia o hubiera podido entrar. Gure ustez, erderazko ”podia entrar” eta “hubiera podido entrar” ez dira berdin. Beren ar-

tekoa aundia dala deritzaigu". Gure ustez ere, horrelaxe da. Baina nekerik gabe egiazta daiteke —nekerik gabe, gramatika jakite enpiriko bat denez gero, testuetatik atera behar dena, ez inoren burutik— euskarazko *sar zitekeen* (ziteken hori berbera duzu, laburtua izatea) erdaraz “*podia, pudo, habia podido, hubiera podido entrar*” itzul daitekeela, batere bereizkuntzarik gabe. Aldi horiek gaztelaniaz bereizten direla, eta guri zer? Zertan ari gara? Erdal ala euskal gramatikaren legeak ematen?

Honela darraio Umandi: “Noizko egingo da argia? Egitan, ausaz, gai au, beste ainbeste bezela, bear danez uler ta adierazteko, yakitunek euskeraz beren burua egingo dutenean ikusi ahal izango dute. Beren kultura laterazkoa edo beste edozein erderazkoa izan dedin bitartean, zalla edo izango zaie: nai ta nai ez, beste kultura oiek, aien gogoan, beren lana egiña izango baitute”.

Iritzi hau, nere ustez, gure aurrerazaleen iritzien eredutzat har dezakegu: geroak ekarriko du argia. Bitartean, nola etorkizunaren jakite ziurrik ez zaion inori eman, beste edozeinenak adina balio du nere usteak. Hemen, horratik, ez gara biharko hizkuntzaz mintzatzen, gaurkoaz baino, eta gaurko hizkuntzaren legeak eta oinarriak ez daude geroan, aldi igaroan baizik. Lot gakizkion, bada, den hizkuntzari, izango dena aztiei eta sorginei utzirik.

Beharbada uste du Umandik erdalkeriak bera gutxiago kutsatu duela Axular, Mogeldarrak edo Agirre Asteasukoa baino. Beajondeiola! Gure ondorengoak agian gu baino garbiago aurkituko dira oraindik kutsu horretatik. Beajondeiola, berriz ere! Begien argia galdu ez duenak ez dezake horrelako usterik izan, aski baita gogoratzea gure gurasoak zer ziren gu eta gure ondorengoen aldean, aski baita berdintzea idazle zahar bat berri batekin. Azkeneko lan hau Aita Mokoroak aspaldi egin zuen nik egin dezakedan baino hobekiago.

Garbizaleen garbizaletasuna ez da “eza” besterik —Barandiaranengan ikus daiteke “ez” hori zer den— eta “ezetik” bizi da, huts hutsik. Hitz honek erdaratik hartua zirudik: bazter dezadan. Esaera honen antzekoak erdaraz aurkitzen dituk: arbuia ditzagun horrelako erdalakeria zantarrak. Erdararen zerbitzari izatea nork bere hizkuntza aberas-teko eta hornitzeko izango baldin bada, ez deritzat gaizki. Baina erdararen mendean ibili, haren agindupeko izan, gure hizkuntza bakantzeko eta murrizteko...?

EUSKAL KULTURAREN MUGAK

Nik ez dakit gogoan ongi hartzen ote ditugun etorkizuneko euskal kultura horrek izan ditzakeen muga hertsia. Hitz horrek, izan ere, azalari, mintzabideari, begiratzen dio gehiago mamiari baino.

Egin dezagun kontu begien aurrean daukagula ametsik xurigorriena egia bihurturik. Gerta daitekeen amets horretan euskara ikusten dugu ikasbide eta irakasbide nagusi eginik, behengo mailatik hasi eta gorengoraino. Entzun ere gure doinuak maiz entzuten dira noizpaiteko arrotzen tokian.

Besterik ere ikusten eta entzuten da, halaz guztiz. Gure herri-kantek flamenco bazter dezakete: ez hainbeste Bach eta Beethoven. *Abarrak* irakur daitezke **Alivio de caminantes**-ko ipuien ordeztu: Txejovek idatzi zituenen ordeztu ez horrenbeste. Peredak adina balio du beharbada Txomin Agirrek: ez da ordea orduan ere izango Cervantesen neurrikoa. Are gehiago antze-sailetik jakintza-sailera gatozenez: ez dugu gure ametsen erdararen oihartzuna baizik entzuten euskal hitzetan. Jakintza liburuak egin dituztenek erdarazkoak itzuliaz eta antolatuz egin dituzte, erdara erabili baitute gehienbat haiek ere gure antzera beren ikastaldietan eta erdaraz mintzatzen baitira hitzez nahiz izkribuz beren baitarik zerbait sortu edo aurkitu dutenean beren lankideei jakinerazteko.

Bestela esan, zordun gara zenbait kultura sailetan, duguntxo pixkaren zordun, nahiz euskaraz nahiz erdaraz mintza, eta zorrak aitortzea eta ezagutzea dagokio zordun onari, pagatuko ez baditu ere. Horrelako eginkizunetarako ez dugu gure artean ez gogorik ez girorik izan. Erruduna nor den jakiteak ez du axola handirik, baina hori ondo jakinaren gainean dugula abiatu behar dugu bide horietatik.

Mirestekoa litzateke, beraz, egokiagoa eta aberatsagoa izatea euskal hiztegia filosofia eta jakintza-gaiak adierazteko, entzun ohi dugun legez, inguruko erdara harroena baino. Berez gai denik euskara horretarako eta gehiagotarako, beste edozein hizkuntza den bezalaxe, ezin uka, baina egungo egunean landugabea luzaro landuak baino gaiago eta zehatzago izan? Gaitz dirudi.

Euskararen gehiagotasuna honetan omen datza: euskarazko hitz elkartuak eta erakarriak “ziodunak” izatean (*motives*), alemanez gertatu

ohi den bezalatsu. Horrelako hitz bakoitzaren elementuek eta elementu horien antolabideek euskarari bertan dute oinarri eta gaurko euskaldun batek uler ditzake horrexegatik, nahiz sortu berriak izan. Inguruko erdarek, berriz, bestetandik harturikako gaiez —antzinako hizkuntza baretetik edo bestetik— osatzen dituzte beren hitz eskolatuak. Horrelaxe, artzai edo ikazkin euskaldun bati azaltzen badizkiogu teologiaren edo fisikaren izkutusakonak, jabetuko da gure hitzen mamiaz; ez, ordea, erdaldun ezjakin bat, erdaraz sail horietan erabili ohi diren hitzak badara-biltzagu.

Ederki dago hori: ez, ordea, uste dugun bezain ederki. Gauzatxo bat ahaztu zaigu, beti bezala: teologiako eta fisikako hizkuntza bereziaren eginbidea ez dela alegia artzai-ikazkinentzat adieraz eta adierazkor gertatzea, ikasiak beren artean zehazkiro mintzatzeko izan zirela sortuak hizkuntza horiek. Eta artzai-ikazkinak utzirik nere antzeko erdi ikasietara baldin bagatoz, nabari da zer gertatzen zaigun, behin eta berriro: hitz eskasean aurkitzen garela sail askotan eta, okerrago dena, hitzak ditugunean hitz horiek ez daudela erdarazkoak bezain zehazkiro mugatuak. Eta, nere ustez, zehaztasunak balio du argitasunak eta garbitasunak adina gai horietan.

Ez dugula eta ez dakigula ez dakigun bitartean ez gara izateko eta jakiteko bidean sartuko. Eusko-Ikaskuntzak, jakinaren gainean, laburtu zuen esaerak dioenez:

Bekoak goikoa eskondu leidi
Ta txikiak andia benzi leidi
Asmuz ta jakitez.

Nekez, ordea, asmo-jakiterik gabe. Eta ez dakigula jakitea omen da jakinduriaren hasiera eta iturburua.

EUROPA ETA GU

Europako haizeak onak ala kaltegarriak ditugun: hona orain piztu eta berritu zaigun auzia. Berandu xamar gabiltza, gehienetan bezala, auzi hori 98-koena berbera denez beraz, aurre askoan ibili zela behin Euskal herria gai horretan, Azkoitiko zalduntxoekin.

Ni behintzat ezin naiteke zalantzan hasi Europari buruz, nere sustrai guztiak European baititut. Europaren kultura —berak sortutako nahiz besterengandik hartutako gaiez oratua— gu guztiona da, nerea ez

ezik, nahi badugu eta nahi ez badugu. Gure berezetasuna ez da europartasunaren hezur-mamiei usai eta kolore berexi-antzekoa ematen dien larrintz mehea baizik.

Literatura, pintura, musika, eskubidezkoak uka eta arbuia ditzake Euskal herriko semeren batek. Bada ordea beste zerbait horiek baino indartsuagoa, nahiz baliotsuagoa ez izan, inongo herrik ukatuko ez arbuiautuko ez duena: European sortu zen jakintza.

Dirua ez da zoriona, baina haren atzetik gabiltza gehienok, baita euskaldunok ere. Jakintza ez da salbabidea, baina eskeintzen dizkigun dohaiak tentagarriegiak dira haien ihesi ibiltzeko. Dohai horiek dira jakitea eta, jakitea aski ez dela, indarra edo, berriz hasi den bezala, boterea. Teknika soilaren jabe egin garen euskaldunok itxuragaiztoko fabrikaz bete ditugu behinolako soro eta basoak. Saia gaitezen, beraz, kultura baten alde onez lehenbailehen jabetzen, alde txar askoren jabe aspaldi egin ginenez gero.

Arrisku bat ikusten dut gure gazteriarentzat: European barrena asearen ase sortu diren kezkek eta errenkurek ez ote duten saihestuko hartu behar lukeen bidetik. Guk gosea berdintzeko daukagu; ez dugu oraingoz asearen beldurrik.

FILOSOFIA ETA JAKINTZA

Badabil azken aldi honetan polemika bizi bat gure artean —izanaz, izateaz eta izakiaz— Orixe eta Aita Intxaustiren artean, eta atseginaren atseginez irakurri ditut biok argitara dituzten artikuluko ederrak.

Orixe Orixe berbera da beti, baina eztabaidaren haize haserreak berotzen duenean inoiz baino ibilera arinagoa agertzen du. Bestea, berriz, harritzekoa da nola moldatzen den adierazkizunik zailenak hizkera argi, zehatz eta —nere ustez— garbi batean adierazten.

Batak, eta biak bat datoz honetan, ez omen ditu beti bestearen esanak ongi aditzen. Neri behintzat, hizkuntzaren aldetik, ez zait horrelakorik gertatzen. Beste alde batetik, berriz, gaiaren aldetik, esango nuke, horrenbestetaraino ausartuko banintz, ez dudala ia tutik ere ulertzen horien auzia.

Hori ere ez da gehiegi, milaka baitira edo miloika nik ulertzen ez ditudan gauzak. Nere oraingoz dudak, ordea, barrenago bota ditu erroak.

Nerekiko ari naiz galdezka ea auzi horrek —gaia eta tratatzeko modua direla eta eta ez idazleen erruz— ba ote duen behar bezalako funtsik. Esaldi horiek badute noski zentzurik, baina ez dakit musika eder edo poema bikain baten zentzua oso bestelakoa ote den.

Bertrand Russell-ek, Tarski-k edo Carnap-ek (lagunarte ederrean irten naiz plazara) berehala ebakiko lukete noski eztabaida: horien eta beste askoren aburuz, ezin egiazta ez gezurta daitekeen esaldi batek ez du ezer adierazten, ez du ezer esan nahi. Horrenbestetara heldu gabe, pentsa daiteke gaurko egunez, mende joanek hala erakutsi digutelako, ezin dezakegula bestetan adinako sinesterik izan arrazoi hutsaren eta arrazoibide soilen indarrean. Giza-ezagueraren mugak hobeto ezagutzen dira gaur eta, nahiz batzuek aurrerago eta besteek atzerago muga horiek ipini, galdu da alde guztietan haurtzaroko uste oso hura.

Guзtiok dakigu zerk eraman duen hondamendira zorioneko sineste hura. Senide gazteago bat jaio zitzaion filosofiari eta etsai bat, senidea zuen aldetik. Gazte hau, filosofia jira-jiraka zebilen bitartean hegan —gero eta jira zabalagoetan, beharbada—, poliki-poliki, gorputza lurretik jaso gabe, aurrera joan baita, gero eta aurrerago. Jakintzak erreka jo zuela aldarrikatu zuen Brunetiere-k eta geroztik ere horrelako zerbait ematen dute aditzera zenbait albistarik. Gezurretan noski, zoroak berak igerriko baitio jakintza aurrela doala, onerako edo txarrerako.

Nekez izango da gaur filosofiarik, filosofiaren izena merezi duenik, jakintza-oinarri sendorik gabe. Ba ote dugu hemen horrelako oinarririk? Bestek erantzun beza. Ez liguke egingo, nere ustez, lehen filosofiaren gailur agorrak pixka batez utziko bagenitu beheraxeagoko lurrak, haritzak eta pagoak eta nolanhiko landareak ekar ditzaketanak, zertxobait lantzeko. Gure ezagueraren kemenak eta mugarriak hobeto ezagutuko genituzke behintzat.

HIZKUNTZA BIZIA

Hobe litzateke, esango du norbaitek, hizkuntza biziak gure artean duen egoeraz mintzatzea, literaturaz eta filosofiaz baino. Errazago izaki ordea honelako gai sakonez mintzatzea.

Bai, errazago da literaturaz mintzatzea eta errazago ere da literaturaren bidez zerbait egitea. Badakigu behinik behin literaturak —eta edozein kultura-lanek orobat— ez diola hizkuntza biziari, xuxpertuko ez

badu ere, mesede besterik egingo. Probetxuzko denez gero, beraz, ez dago egiteko hori besterentzat uzterik, bestek ez baitu landuko geurok lantzen ez dugunik.

Asko esan nahi du kultura-lanetan, beste edozeinetan bezala, aldez aurretik begiz jota edukitzeak helburuak, mugarriak, pausoak eta bi-deak. Guztion onerako izango den eran gai horiezaz elkarrekin mintzatzeko adina etorri zaigu. Ea hurbil dugun Urte berriak aurrerapidean aurreratuak ikusten gaituen.

Koldo Mitxelena. Biografia¹

Herriko seme

Koldo Mitxelena Elissalt, Errenteriako Goikokalean jaio zen 1915eko abuztuan. Hirurogeitamabi beteak zituen, beraz, hil zenean.

Txikitan oin batean tumore xuri bat sortu zitzaion, eta urtetan egon zen gaixo; ez zuen lagunarteko jolasik ezagutu zortzi urte bete zituen arte.

Aita otargina zuen, eta honen ondoan, herriko berriketak entzuten zituen bitartean ikasi zuen irakurtzen, eta, beste eginkizunik gabe, oso zaletu zen; batez ere euskarazko paper eta aldizkariak izaten zituen gertuen, aita oso abertzalea baitzuen.

Zeruko Argia batez ere; baita erdarazko Salgari eta Julio Vernereren abenturak ere, hauek bizi zituen geldi egon behar horren truke.

Hala, Sarako Dr. Lerenboure-k sendatu zuenean, zortzi bat urte zituela, hasi zituen eskolak eta lagunarteko jolasak.

Gerraurrean amaitu zuen batxilergoa, 1935ean.

“Abertzale, etxean egin ninduten”, dio berak, “baina ez ninduten alderdi bateko eraginetara bultza; hala ere, ‘Eusko-Gaztedi Kiroltaldean’ aurkitu nintzen lagunekin Arturo Campión-ek Errenteriako batzoki berria hitzaldi batez inauguratu zuenean”.

Hogeitabat urte bete gabe zituen gerra lehertu zenean, eta batez ere errenderiarrez osatu zen “Itxarkundia” batailoian izena eman eta egin zuen ezarri zioten gerra. Gero, gorroterrian galtzea suertatzen zaionen prezio gogorra ordaindu behar izan zuen: bizia txiripaz salbu lortu ba-

[1] Lan hau BIDEGILEAK 1. Karpetan agertu zen 1987. urtean. Martin Ugalde, Hernike Knör eta J. Haritschelhar-ek idatzia.

zuen ere, ia zortzi urteko espetxe zigorra betearazi zioten, bi alditan: lehenengoa, sei urtekoa, eta bigarrena, bi urtekoa.

Gero egin zituen lan guztiak burutzeko denbora gerraondoko jazarpen eta trabaz mingostuak izan ziren.

Nortasun ernea

Zientzi gizonaren zehaztasunarekin neurtzen zuen bere burua, bere lanak, eta askotan besterenak ere; beretzat hertsia bazen, hala izaten zen besterentzat, askotan ironiaz, eta noizbehinka eztenkari garratza ere izaten bazekien eztabaidetan, batez ere idatzietan.

Pentsamoldez zabala zen gizona, bihozkorra zen, bestalde, eta bazekien zabal-goza izaten ere, batez ere lagunkorra irakaskuntzan.

Mitxelenagandik tesiak eta liburuak egiteko laguntza oparoa jasotako asko da, seguraski Koldok berak jasotakoak baino askoz ere zabalago emanak, eta berak jasotako hauek aitortzea ez zitzaion batere kostatzen, batzuk politikaz bestelakoak izan baziren ere.

Gerra eta gerraondokoak

Koldo Mitxelena ez zen, noski, gerrarako gizona, baketsua baizik; baina ezarri ziguten gerran “geure burua defendatu besterik ez genuen egin”, eta honetan ahalegindu zen.

Bere alaba Itziarrek dioen bezala: gerrako denboran egin behar izan zuena lasaitasun batez joan zitzaion.

Gerraondokoa izan zen okerrena: erru gabeko zigorrak jasan behar izan zituen, eta injustizia eta mendekua, bengantza, izan ziren Koldorentzat jasaten gaitzenak.

Berak jasan zituenak baino, bere ama Joxepa Inaxi Elissalt-ek, alar-gun eta etxean bakarrak, sufritu behar izan zituenak baizik.

Lehenengo sei urteko gartzelalditik itzuli zenean esan omen zion, ama euskaldunaren sotiltasunarekin: “Etorri al zara?”

Eskolarik gabeko hizkuntza

Eskolarik gabeko hizkuntza zuen Koldo Mitxelenak berak, eta inguruan zituen euskaldunek. Herri osoa zen euskaraz ikasi gabea.

Menéndez Pidal-en liburua: *Gramática histórica española*, izan zen esnatu zuena; alegia, horrelako zerbait behar zuen euskarak, eta behar bada Koldo berak zerbait egin zezakeen bere aldetik.

Euskaraz jantzia zen euskaldun batekin gartzelan aurkitzeak egin zion on handia; Ander Arzelus, izan zen hau, kazetaritzako lanetan “Luzear” ezizenez izenpetzen zuen kazetari handia, eta Gipuzkoan genuen euskal antzerkiaren kritikorik onena; gozoz aitortu du beti Koldok Arzelusi zion zorra. Eta ez hizkuntza aldetik bakarrik, baita hizkuntza ikusteko zuen modutik ere.

Unibertsitatea

Gure herriaren eta euskararen kasuan bezala, Koldo Mitxelenaren ikasketak gartzela izan zuten Unibertsitate. Aurretik Unibertsitatean inoiz izan gabe egin zituen azterketa nagusiak.

Gaurko Unibertsitatea, irekia eta publikoa nahi zuen.

Koldo Mitxelena, Filologia Klasikoan lizentziatu zen Madrilen, 1951, eta bertan doktoratu zen, 1959an, euskal fonetika historikoazko tesi batez, cum laude.

Urte batzutan latin irakasle instituto bitan izan ondoren, 1967an lortu zuen Salamancako Unibertsitatean Indoeuropar Katedra, Espainian lehena. 1969-1970 ikasturtean Sorbonne-ko Unibertsitatean (Parisen) eman zituen Hizkuntzalaritza Orokorraz eskolak, halaber hango École Pratique de Hautes Études-en euskarari buruzko ikastaro bat.

Euskal Herriko Unibertsitatearen ametsa gauzatzen hasi zenean, Salamanca utzi eta Gasteiza etorri zen: 1977-1978 ikasturtean eman zuen jadanik ikastaro bat euskararen historiaz Arabako Ikastetxe Unibertsitarian eta, Fakultatea sortu ahala, Indoeuropar eta Euskal Sailaren buru bihurtu zen. Zahar-saritu arte bertan egon zen. 1985ean Unibertsitateko lehen irakasle emeritua izan zen.

Maisu eta irakasle

Goi mailako hizkuntzalaria genuen Mitxelena. Filologia Klasikoaz artikulu batzu egina, nabarmendu zen orobat Hizkuntzalaritza Orokorean nazioarteko mailan. Euskararen ikerkuntzari dagokionez, euskal linguistika eta filologiaren oraingo oinarriak berak ezarri zituen. Batere gehiegikeriarik gabe esan daiteke Mitxelena izan dela euskalari gorena.

Euskararen iker-alor guztiak ukitzen zituen, gainera, hots, linguistika eta filologia, literatur kritika, etab.

Egile ez-ezik, eragile izan da Koldo Mitxelena. Euskal Herriko Unibertsitatea abiarazten eta sendotzen laguntzeaz gainera, tesi, tesina eta gainerako iker-lan anitzen suztatzaile aritu da, Euskal Herrian eta hemendik kanpo.

Euskaltzaindiak mende erdia bete zuenean, 1968an, eman zitzaion Mitxelenari euskara bateratzeko oinarri-txostena egiteko agindua. Bai eta ederki bete ere.

Mitxelena unibertsitaria

Unibertsitate ikasketak gartzelan hasi zituen Koldo Mitxelenak. Gudarri –eta preso– ohia izateagatik zuen oztopoa gainditu zuenean, esku-bide osoko irakasle bihurtu zen Salamancan (urteoro urteoro mintegiak eta hitzaldiak ematen zituen han lehen). Parisko Unibertsitateak deitua, ikasturte bat pasa zuen Sorbonne-n.

Azkenik, 1977az gero, Euskal Herrian hasi zen irakasten Unibertsitate mailan: ikastaro ireki bat eman zuen 1977-1978 ikasturtean, eta hortik aurrera indoeuroparraz eta euskaraz eskolak eta doktoradutza ikastaldiak Gasteizko Fakultatean.

Mitxelena jakitunen lagunartean

Frango goiz hasi ziren hizkuntzalariak Mitxelenaren merezimen-duak aintzat hartzen.

Euskaltzain osoa da, 1952az gero, eta Espainiako Erret Akademiako Urgazlea, 1963an izendatua. 1956an Société Linguistique de Paris dela-koak bere lagunen artean jaso zuen, eta handik laster Linguistic Society

of America-k. Symposium, kongreso eta gainerako batzarre zientifikoe-tan antolatzaile eta partehartzaile izana da.

Merezimenduengatik anitz sari eman zaizkio Mitxelenari. Aipa dezagun hemen: Ossian Saria fundazioarena, Hamburg), Menéndez Pidal Saria, Alfonso X.a Jakitunaren Gurutze Handia, Barcelonako Unibertsitate Autonomoan eta Bordelekoan Doctor honoris causa, etab.

Mitxelenak harreman asko eta sendoak izan ditu hizkuntzalari ospetsuenekin: Azkue, Urquijo, Tovar, Martinet, Alarcos, Lapesa, Schmidt, Allières, Coromines, Albertos, Rohlfs eta abar luze bat.

“Nik matematikalarari izan nahi nuen”, esaten zuen Mitxelenak. Eta egiaz matematika ez zuen behin ere eskuetatik urruti izan. Baina gartze-lan Menéndez Pidal-en *Gramática histórica española* liburua irakurri zuen eta euskarari zegokiola horrelako zerbait egin zitekeela pentsatu.

Bizitzak horretaraturik, beste alor bat utzi behar izan zuen, erdizka bederen: Hizkuntzalaritza Orokorra. “Ni gogoz kontrako filologoa naiz.” Baina Koldo Mitxelena ederki gailendu da bi alor horietan. Ezagunak dira, esaterako, hizkuntza indoeuroparrez argitaratzen ziren liburu eta artikuluei buruzko Mitxelenaren kritikak.

Euskal fonetikaz landara, agian maiteen zituen gaiak onomastika eta hiztegegintza ziren.

Apellidos vascos liburua (1. argitaraldia 1953) mugarri antzo gelditu da euskal eta inguruko deituren ikerlan-esparruan, datu ugaritasunagatik eta analisi zorrotzagatik.

Hiztegegintzaz denaz bezanbatean, *Landuchioren hiztegia* (16. mendekoa) argitaratu zuen Mitxelenak, M. Agud-ekin batera, sarrera bikain batekin (1958), eta sari bat irabazi zuen bere Estudio sobre las fuentes del Diccionario de Azkue liburuz (1970).

Zorigaitoz, aspaldisko hasia zuen Orotariko Euskal Hiztegia burutu Gabe ez ezik, lehen liburukia, 1987ko abenduan argitaratuko dena, ez zuen kalean ikusi ahal izan.

Hizkuntzalari jakituna ez-ezik, euskal idazle euskaltzalea izan da Koldo Mitxelena: euskara, bere aberriaren hizkuntza bezala ere maite izan du. Maitasun horren zerbitzuan erabili ditu bere jakitatea eta idaz-

le-dohainak. Irakurle xumea eta euskal idazlego jasoagoa, denak izan ditu gogoan bere lan teoriko, kritika eta kultur iruzkinetan.

Besteak beste, maisugo horrek bi lantegi ditu, behinenak:

EGAN Donostiako aldizkaria (1948) eta Euskaltzaindia. Euskararen historia, berorren Literaturarena, gaur eguneko egoera, etorkizunerako erizpideak: guztiaz eskaini du bere gogoeta argigarria.

Euskararen iraganaz, mugarria den hainbat lan utzi du Mitxelenak: *Sobre el pasado de la lengua vasca* (1964),

Lenguas y protolenguas (1962), *Apellidos vascos* (1953),

Textos arcaicos vascos (1964) eta bere doktore-tesia izan zuena, adibidez: *Fonética histórica vasca* (1961).

Hizkuntzaren lehena eta ondarea jaso ditu horietan. Ez da ahantzi behar, gainera, euskal Literaturari ere eman ziola begiratu on bat: *Historia de la Literatura Vasca* (1960). Alor hain ezberdinetan, beti ere maisuki mintzatu da.

Batez ere euskaraz euskaltzaleentzat idatzi dituenetan euskal kulturaren egunean eguneko arazoez ere arduratu da. Mezu hau *Mitxelenaren idazlan hautatuak* deitu liburuan dago bilduta (1972). Aberatsa du hori, eta aberatsa bere prosa trinko eta zintzelatua. Kultura jaso eta zabalekoa ageri da autorea, kritikari zolia, euskalgintzaz biziki urduri. Lan hauetan dugu batipat idazle-belaunaldi gazteagoaren gidaria.

Euskalari euskaltzale

Euskararen orainaz eta etorkizunaz ere arduratutako jakituna izan da Mitxelena. Hizkuntza gaurkotu beharra garbiki ikusi zuen, eta horretarako lanetan zuzenki parte hartu, bileretan ez-ezik, eztabaidetan ere. Ezagunak dira xede horrekin egindako txosten, artikulu eta liburuak.

Euskarari bere geroa segurtatzeko Mitxelenak utziko digun altxorrik oparoena *Orotariko Euskal Hiztegia* dugu (1987): hondorik gabeko gordairu honetan metatuko dira, inoiz eta beste inon baino areago, euskararen aberastasunak. Zoritxarrez, obraren ale bat ere ez du argitaratuta ikusterik izan autorea.

Mitxelena Euskaltzaina

Euskaltzain oso izendatua izan zenetik (1952), Erakunde honen barnean gizon ardatza izan da Mitxelena, heriotza arte. Eginkizun orokorretan bazkide bezala, Zuzendaritzan, askotan Batzorde-buru gisa eta Iker-Sailaren arduradun bezala, Euskaltzaindiaren azken hogeitamar urteetan Mitxelenaren erizpideek eta asmoek pisu handia izan dute Akademian. Euskara baturako lanetan (Arantzazuko Txostena, aditz baturako proposamena, etab.), hiztegi gintzan, euskal gramatikan: une gakoetan presente da jakitun hau.

Mitxelenaren idazlan hautatuak

Mitxelenaren euskarazko lanak aldizkarietan agertu izan dira batez ere, eta sakabanatuta daude. Hala ere, 1972rarte idatzitako en bilduma egokia da *Mitxelenaren idazlan Hautatuak* hau, P. Altunak paratua eta Bilbon argitara emana.

Orotariko Euskal Hiztegia

Hizkuntza arautu eta idatzietan, hiztegi orokorrak leku nagusia izan ohi du hizkuntzaren erabiltzaileen artean.

Euskal hiztegien historian, gaurdaino bik bederen eragin zabal eta iraunkorra izan dute: *Larramendiren Diccionario Trilingüe* deituak (1745) eta Azkueren *Diccionario Vasco-español-francés-ek* (1905-1906).

Euskara idatziaren arorik emankorrenean, laurogei urtetan, Azkuerena izan da hiztegi gidaria.

Mitxelena eta beronen lankideen *Orotariko Euskal Hiztegia*-rekin aurrera-pauso handi berria emango da ondoko euskararen onetan: lan izugarri eta bazterrezina.

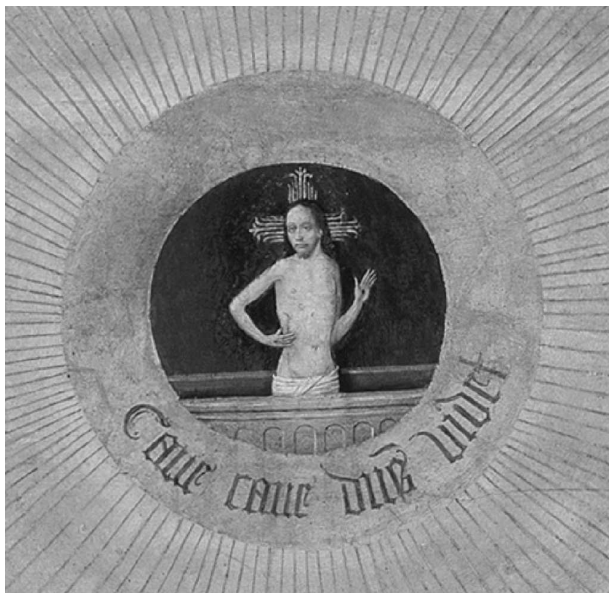
Euskararen batasuna

Euskal dialektologiaz beti arduratu izan bada ere, Mitxelenak era berean beti azpimarratu du euskararen funtsezko batasuna. Euskara literario baturanzko proposamen akademiko orokorra berak prestatu zion Euskaltzaindiari, Arantzazuko Batzarrerako (1968). Proposamen haren inguruan sortutako eztabaida sozialean, Euskaltzaindiarekin egon izan da Mitxelena, geroztik.

Refranes y sentencias... Girolamo della Sommaia

PATRI URKIZU

Girolamo della Sommaia humanista florentinoak moldatu *Refranes y sentencias...* (Pedro Porrallis de Amberes, Pamplona,1596) liburuaren eskuzkribua 1599. urte inguruan.

Ilustrazioa: Hieronymus Bosch-en **Zazpi pekatu nagusien mahaia** koadroak (1485), *Refranes y Sentencias...*1596 liburuko lehen errefracuaren latinezko bertsioa bertan ematen digu: *Cave, cave D[omin]us videt*.

Girolamo della Sommaia humanistak (Firenze 1573 - Pisa 1635) Salamanca zelarik Legedi Kanoniko eta Zibila ikasten (1599-1607) beste literatura eta historia lan anitzen artean Firenzeko Liburutegi Nazionalan aurkitu duan *Refranes y Sentencias comunes en Bascuence declaradas en Romance con números sobre cada palabra, para que se entiendan las dos lenguas* (Pedro de Porralis, Pamplona, 1596), aurrerantzean RS 1596 kopiarazi zuen, zeina hemen aurkeztuko dugun eta konparatuko XVI mendeko beste zenbait errefrau bildumarekin, hala nola Santillanako Markesarenarekin, Hernán Nuñezenarekin, Juan de Mal Lararenarekin eta beste, honela, hedatu ohi izan diren zenbait iritziren aurrean galdera berri batzuk ezarriko ditugularik.

1. ERREFRAU BILDUMA ELEANITZAK XVI. MENDEAN

Inprentaren sorrerak Alemanian eta zehazki Magunziako hirian Gutenberg-en eskutik 1450. urte inguruan ideien mundua ia erabat aldatu zuen, eskuzkribuetarik liburuaren arlora iraganen baita, pentsamenduarren zabalkundean pausu handi bat emanaz. Jakina da Espainian jada 1470rako bazela moldiztegi bat Sevillan, alemaniar inprimatzaileek ekarrita, eta berehala hedatu zirela Barcelona, Segovia, Salamanca, Valencia, Zaragoza eta garaiko beste hiri garrantzitsuenetan, 1490. urte inguruan Nafarroako erresumaren hiri buruan, Iruñean, kokatu zelarik Arnau Guillén de Brocar editorea.

XVI. mendera iristen garenerako liburuaren historiagile batzuen arabera hoge mila liburu zabalduak ziren Europan. *Incunables* deitu liburu hauetarik % 77 inguru latinez idatziak dira, gero datoz %7 italiarazkoak, %5 edo 6 alemanezkoak, %4 edo 5 frantsesezkoak, %1 baino gehixeago flamenderazkoak, eta beste hizkuntzetakoak aski gutxiago. Eta gaiak kontutan hartuz geroz esan behar da %45 osatzen zutela erlijiozko testuek, ondoren zetozelarik %30 inguru literaturakoak, gaiak klasikoak, erdi arokoak edo modernoak izan zitezkeelarik, eskubidezko liburuak %10 a justu gainditzen zuten, eta zientzia alorrekoak beste %10 batera iristen ziren (FEBVRE L. & MARTIN H-J., 1971).

Alemaniko humanismoak, bere aldetik, mende hasieran poliki-poliki Martin Luteroren Erreformarako bidea ideki zuen. Irakasle italiarrak Europako hiri nagusitara zabaldu ziren eta latinezko poesiaren graziak eta imitatze moldea, artea eta antzea irakatsiko dute. Erasmo, 1495ean Teologia ikasle zena Frantzian izanen da entzuleen artean. Ho-

rrela Bizantzio-Konstantinopla-Estambul turkoen menpe erori zenez geroz 1453an zenbait jakintsu hala nola Georges Hermonyme Esparta-koak Mendebaldera zabalduko da eta grekera irakatsiko die bestean artean Desiderio Erasmori, Guillaume Budé-ri, eta Jacques Lefèvre Étapes-ekoari.

Desiderio Erasmo (Rotterdam, 1469- Basilea, 1536) holandesak jada 1500. urterako argitaratua zuen *Adagia* izendatu zuen liburua, greziar eta latindar autoreengandik jasotako errefracuekin. Egiten dituen komentarioetan Grezia eta Erromako eguneroko bizitzaz ari zaigu eta haien jakituria saiatzen da hedatzen, hala. garai hartan herrialde hauen kulturez jabetzeko liburutik egokienetakotzat jo daitekeelarik. Lehen edizioak 800 bat errefracu komentatzen bazituen, edizio berrietan kopurua haunditzen joan zen eta azkenerako bazituen 3400 bildu eta iruzkin-
duak.

XV. mendean jada hedatu ohitura honi jarraiki, Espainian eta Frantzia XVI. mendean zehar argitaratukoena bilduma eleanitzen artean egile hauenak aurki daitezke, besteak beste: Iñigo López de Mendoza (*Refranes que dizen las viejas tras el fuego*, 1508), Pierre Gringore (*Notables enseignements et proverbes par quatrains*, 1527), Charles de Bovelles (*Proverbium vulgarium libri très*, 1531), Fernando Arce de Benavente (*Adagiorum ex vernacula...*, 1533), Mathurin Cordier (*De Corrupti Sermonis apud Gallos Emendatione et Latine loquendi Ratione*, 1541), Pero Vallés (*Libro de refranes*, 1549), Juan Ruiz Bustamante (*Adagiales...*, 1551), Hernán Nuñez (*Refranes o proverbios en romance...*, 1555), Jean Gilles de Noyer (*Proverbes communes et belles sentences...*, 1558), Palmireño (*Adagiorum hispanica et latina...*, 1560), Gabriel Meurier (*Trésor de sentences dorées, dictes, proverbes & dictions communs, réduits selon l'ordre alphabetic...*1568), Juan de Mal-Lara (*La philosophia vulgar...*, 1568), Sebastian Horozco (*Refranes glossados* ed. J. Weiner 1994), Geronimo Messiger (*Paraemiologia poliglottos ...1592*)...

2. ESTEBAN GARIBAIEN ERREFRAU BILDUMAK

“[Jorge Martínez de Urrupain (Mondragoe 1499-1567)] Hablaba bien su lengua natural y la castellana, y aun francesa y suficientemente la latina. Metrificava con mucha gracia hasta en la suya natural, y dexo dichos promptos y muy avisados, que algunos dellos se suelen referir por sentencias y refranes entre los naturales de esta villa”. (E. Garibay, *Memorias*, ed. 1854, 193)

Esteban de Garibay (Mondragoe 1533 - Valladolid 1599) arrasatearraren zenbait liburuez eta gogoetez luze bezain trebe mintzatu zaigu Julio Caro Baroja (1973) eta ez gara hasiko han esandakoak hemen errepikatzen, Julio de Urquijoren iritziak (*Refranes Vascos*, aurrerantzean RV, 1919) izango dira, aldiz, behin eta berriro hona erakarriko ditugunak.

Uno de los primeros vascófilos de que tengamos noticia (RV, IX), ezagutzen dugun euskaltzale lehenetarikotzat jotzen du Garibay Urquijok, eta Garibairenak bezala eman diren bi errefrau bildumen azterketa egiten digu, beti ohi duen jakituriaz. Bata Madrideko Liburutegi Nazionalean aurkitzen dena *Códice G. 139* bezala katalogaturik, eta bestea *Códice Cc 79* deitzen eta galdutzat jotzen duena.

Lehen eskuzkiribua osorik eta zatika zenbait aldiz argitaratua izan da lehenbizi 1854. urtean moldiztegiratu zenez geroztik. Hala, José Rodríguezek XIX. menderdian argitaratuaz aparte, XX. mendean lehenik Urquijok, eta azkenik Zubiaur eta Arzamendi jaunek aurrekoen irakurketa gaizki eginak zuzendurik eta faksimilea ere ematen digutelarik (1976).

Bigarren eskuzkiribuak soilik zati bat zeukan argitaraturik, eta hau Francisque Michel-en eskuz, hain zuzen, Bordelen 1847. urtean. Beraz hauxe zioskun Michel-ek:

Nous avons parlé d'un recueil des proverbes basques conservé parmi les manuscrits de la Bibliothèque Nationale, à Madrid; quelque diligence que nous ayons faite, nous n'avons pu réussir à retrouver le volume qu'on nous avait signalé comme contenant ces témoignages de la sagesse euskarienne; mais un savant espagnol, Don Benito Maestre, dans la compagnie duquel nous avons passé quelques moments agréables pendant notre séjour à Madrid en Septembre 1846, nous a fait don d'un cahier in-folio, qui pourrait bien être le recueil tant cherché. C'est un manuscrit sur papier, d'une écriture du XVIe siècle, contenant, outre *algunos refranes de la lengua bascongada*, 1.- *Nombres de los meses en la mesma lengua*, 2.- *Los de los días de la semana en ella*, 3.- *Algunos verbos masculinos y femeninos en la mesma*. Il se compose de quatorze feuillets, et sur le premier il port par n^o d'ordre Cc 79. Nous n'avons pas de meilleure occasion pour donner les proverbes qu'il referme [1847: 254].

Alegia, Madriden egon zen batean Benito Mestres jaunak oparitu omen zion delako eskuzkribu hori. Urquijok ongi dioenez, badirudi Cc 79 eskuzkribu hau Madrideko Liburutegi Nazionaletik desagertu egin zela eta kexu da Bordeleko irakaslearen “lapurketaz”, galdutzat jotzen baitu ez dakienez nongo liburutegian dagoen. Hona hemen bere hitz gogorrak:

Con gusto perdonaríamos á Francisque-Michel (en gracia á sus publicaciones relativas á nuestras cosas) su latrocinio, si hubiera tenido cuidado de que los Refranes de Garibay fueran á parar á una biblioteca pública francesa, pero lo peor del caso es, que los papeles del famoso profesor de la Universidad de Burdeos se desperdigaron á su muerte, y hoy se ignora el paradero del curioso manuscrito [RV, XVII].

Don Benito Maestre jakintsu bat ote zen ala Espainian hain ugariak izan ohi benetako pikaroa ez gara nor gu hemen epaitzeko. Baina gehiago oraindik esan genezake, hau da, hainbeste urte igaro badu eskuzkribuak leku ezezagunean euskal filologoaren arduragabekeriaz izan dela, Pariseko liburutegi publikoetako eskuzkribuen argitaraldietara soaldi bat ematea aski baita ohartzeko eskuzkribu bera dela Ste Geneviève-ko Liburutegian, MS 3537, f. 62-77 moduan katalogaturik dagoena.

B deitu izan zaio eskuzkribu honi, lehenago argitaraturik izana arren -Michel (1847), Urquijo (1919), Zubiaur eta Arzamendi (1976)-, denak Michel-ena dute iturburu eta hemen diren irakurketa okerrak zuzentzearren osorik transkribitu genuen faksimilea emanez [Urkizu, 1989:33-63]

A, B eta RS deitu errefrauen bildumen egileez mintzatu zitzaigun Joseba Lakarra (1996) adieraziz, bere aburuz B dela Garibaiek 1592. urtean Juan Idiakezi bidalitako lehen eskuzkribua, eta A gipuzkoar batek XVII. mendean 1592.eko beste W bati jarraituz eginiko kopia dela, eta Iruñean argitara 1596. urtean eman ziren errefrau eta sententziak ez direla Garibairenak Bilbao aldeko idazle ezezagun batenak baizik.

B deitzen dugun errefrau bildumak 64 atsotitz jasotzen ditu, baina nola ez daraman ezertxo ere sarrera gisara, A-ren hitzaurrean Garibaiek euskararen gainean idatzitako iritzi batzuk erakarriko ditugu hona:

[La lengua vasca]... es facil de deprenderla por uso, como la experiencia ordinario lo enseña, y no difizil de reducirla a arte. ‘Tie-

ne verbos masculinos y femeninos, como la Hebrea, la primera del mundo, y es muy diferente de la Latina y Griega, y otras muchas, carecientes desta distincion de verbos, sin otros maravillosos conceptos para los que saven con fundamento; debaxo de pocas palabras, es copiosa en sentencias morales, como lo manifiestan sus antiguos refranes, y ellos porné aqui algunos que me ocurren ahora para su comprobacion, (RV, 2).

Ikus dezakegunaren arabera Garibai garaiko semea zen eta garaiki-deekin batera hebraiera zela munduko lehen hizkuntza uste zuen, bide-nabar honekin parekatu nahi duelarik euskara, aditzaren era har eta emeak direla eta.

Atsotitzat, errefrauek, esaera zaharrak edo erran komunak hizkuntza baten senaren gordailu dira, eta historian zehar herri honen jakituriazko perla bitxitan bilakatu ohi dira, eta beraz, ez lukete izan behar inondikan ere mespretxagarri, balio andiko baizik. Honelaxe kontsideraturik hauxe zioen Arnaud Oihenart historiagile, poeta eta atsotitz biltzaileak:

... que les proverbes estoien les restes de l'ancienne Philosophie, ruinée par les guerres & calamitez publiques, & qu'ils s'estoient conservez par le moyen de leur brieveté, & de l'agreable façon qu'ils ont d'exprimer les choses. De là est venu que plusieurs Grands Personnages n'ont pas dédaigné d'en faire des recüeils. [Oihenart : 1657, Preface]

Alegia, bere laburtasunean, eta honetan Garibai eta Oihenart bat datoz, gorde-tzen dela jakituria eta zuhurtzia handi bat. Ez dira, noski, atsotitzok euskaldunen berezitasun bat, ongixko erakusten digunez Urquijok (RV, XIX-XXXIV), beste herrialdekoen eta batipat gaztelaniazko, frantsesezko eta bearnerazkoen ahaide hurbilak baizik, eta mendeen harremanen poderioz maileguak ere aurki daitezkeela, diosku, itzulpen huts direnean zenbaiten zentzua galtzen dutelarik.

Errefrauek ukitzen dituzten gaiak aski ezberdinak izanik, badira batzuk gogoetanagusi bezala har ditzakegunak: Gizarte eta Herrien kritikari eta denborari dagozkionak, hain xuxen.

Gizonak dituenegian begien aurrean eta hartzen gaitzat, honelaxe ikusten ditu: nagiak (I, III, XVIII, XXIX, ...); ederrak, gehienetan alferrontzi izaten direnak eta liskar sortzaile -andreak ere berdintsu-

(IV, XIV, XXIV); *bihotz gogo-utsak* (XXVI); *pikaróak* (XXVIII); *mihi gaiztoak* (XXXIX); *ezjakinak* (XLIV); *txoriburuak* (LXII); *zahar gordinzale eta neskazaleak* (XXXVIII), ea.

Darabiltzan irudiak abereen mundutik jasotakoak dira asko, hala, txikiak direnak gorputzez bildotsekin gonbaratzen ditu, *Ardi txipia beti bildots* (XX); edota zahartzaroan sartu arren bizioak galtzen ez dituztenak axeriekin, *Axeriari narrua edegi, baia azturak ez* (CIX); beti berearekin atera nahi dutenak, bere seta eta tatxekin otso bezala agertzen ditu, *Otsoak bere burua mandataririk onaena* (CIX); hala nola neskakil gazteen atzetik dabilzan zahar lizunak katu zaharrekin, *Katu zarra esne gura* (XXXVIII).

Hegaztien artean aurkitzen du parekorik. Horrela, saiak zuhurtasun ezaren adierazle bezala ikusiko ditu, *Saiak pikua ezaun ez* (XXV), alegia ez dakiela bereizten ona txarretik.

Beste gai nagusi bat Denborarena da, dudarik gabe, eta hala dagokio noski, gizarte nekazari bati, gaiaz zortzi errefrau jarraian ematen dizkigularik (XLVI-LIII). Gehienak agertzen geroago ere beste idazletan, hala nola Lope Isastikoak XVII. mende hasieran jasotzen duena, *Goiz gorri euri daidi, arrats gori eguraldi*. Bitxikeria pare bat ere agertzen da sail honean, hau da, bi errefrau elebidun, Urquijok dioenez, gaztelaniazko errefrau bildumetan aurkitu ez dituenak: *Goiz gorri de Navarra, remojarte ha la zamarra* (XLIX), eta *Arras gorri de Castilla calentar te ha la costilla* (L).

Baditu ere ale batzuk ahaide nagusien arteko gerrez mintzo direnak eta orduan ematen duen gehigarria askoz ere luzeago da, historian behar bezala koka eta uler daitezen. Hala nola Doña Juana Buytrongoak bere amaren iritzi eta gogoen aurka Olasora ezkondu nahi izan zueneko, esanez:

*Dardoak egin arren bere aldia
Olaso izango da ene aulkia.* (LXI)

Herriei buruzkoak hiru dira eta bata bestearen jarraian doaz, Bilbaoz (LVI), Bergaraz (LVII) eta **Villa real de Urrechu-z** (LVIII). Lehengoaz herri ederra izan arren gaiztoentzat bertan ez dela falta gaitzik; eta beste bietaz, bertako auzoak auzizale zirela, diosku.

Willen Jan Van Eys euskarologo holandesak 1894an Darmstadt-eko liburutegian Iruñean Pedro Porrallis de Amberesen moldiztegian argitara emandako *Refranes y Sentencias, comunes en Bascuence, declaradas en*

Romance... aurkitu zuen eta bi urte geroago argitaratu, 539 errefrau biltzen dituelarik.

Eta Azkue, Guerra eta Urquijoren ustez biltzailea Garibai historiagi-lea bera litzateke, azken honen iritziaz, *uno de los primeros vascófilos de que tengamos noticia*. Alegia, ezagutzen dugun euskalzale lehenetarikoa, zeren eta errefrauak bildu eta komentatzeaz aparte hizkuntza eta historiari zegozkion komentarioekin bere memorietan ahaide nagusien arteko liskarrak zirela eta sortu kanta biltzen eta lehen aldiz jasotzen baititu.

3. GIROLAMO DELLA SOMMAIAK MOLDATU REFRANES Y SENTENCIAS...(1596) LIBURUAREN ESKUZKRIBUA

Girolamo della Sommaia Francesco Guicciardini (Firenze 1483 Arletire 1540) politikoa, filosofoa eta historiagilearen biloba, Salamancara joan zen Unibertsitatean *De utriusque jure* ikastera XVI. mende bukaeran. Beraz, 1599-1607 urteetan eskubide zibil eta kanonikoa ikasi ondoren bertan lizentziatu zen. Egunorozko txit interesgarri bat utzi zigun, pentsatzen duelarik Haley editoreak (1977) lehen garaikoa (1599-1603) galdua dela. Norbaitek, ordea, osatu nahiko balu Haleyk burutu *Diarioaren* edizioa, *Catalogo degli libri di Gerolimo Sommaia* (Manoscritti Magliabechini X, 14) delakoan aipatzen den: *libri di conti eseso uno del 1599, 1600 et 1601 i altro del 1610 coperte in carta pecora*, eskuzkribuaren urratsak beharko lituzke segi.

Egunkaria oso garrantzitsua da iturri historikoa gisara, zeren beste iturrietan aurkitzen zail diren detaileak ematen dituen. Diru kontuen kontabilitatea da batipat: liburuen prezioa, arropa, janariak, korraletako komedien tituluak eta sarreraren prezioak. Abisuak gazetetan ezartzea zenbat ordaintzen zen... Bere harreman sozialak Anayatarrak, Maldonadoak, Monterrey kontea, Pedro Gomez bizargilea, apaizak, sermoiak, bitzita unibertsitarioaren gora beherak, hala nola prostitutekiko harremanak (Petrona, Belisa, Francisca di Salas... *per dolcitudini... 4 reali*), detaile nimiñoetaraino (*In somniis emisi seminem*) dakartza, esan bezala, xehe-tasun handiz..

Patrizio florentinoa zenez eta diruz ongi horniturik zebilenez, etxe eder bat alokatu zuen eta bertan errezibitzen zituen adiskide erudito, irakasle eta literatoak, hala nola Ambrosio Aleman, Lorenzo Ramirez,

eta beste. Solaskide hauekin liburuak ere trukutzen zituen. Irakasleen artean Pedro Arisbe, Baionako eliza barrutikoa. Morroiak ere izan zituen: etxe zaintzailea, kozineroa, maiordomoa, sekretario lanak eta liburu kopiak egiten zizkietenak, estudiante pobregoak.

Hauen artean egunkarian Irazabal bat ageri da (seguruena bergararra, ik. Irargi.com) 1605 a arte, lan horiek eginez. Juan de Arralde (Juanito navarro), Santxo Hurtado (*Al licenciado Sancio Hurtado neri quelle tenevo di suo 2 fogli, 1 di Roncesvalles, 1606-V-1*), (*Al Biscaino per copiare le ragioni di Gesuiti sopra il non passare a India altri religiosi et altro di Bisaya o tierra de Vascos copiati, 1606-IX-19*) bizkaitar ikaslearekin eta Juan de Heras bizkaitarrarekin ere harremanak izan zituen. Azken honek kopiatzen zizkion ere literatura testuak (*per copiare poesia del Fraile Benito in due quaderni (1606-VI-30)*). Halaber, Juan Connan liburu saltzaile flamendarrarekin harremanak mantendu zituen... Liburuak erosteaz aparte, esan bezala, kopiarazi egiten zituen poemak, antzerkiak, ipuinak, erre-frauak... eta adiskideekin trukutzen zituen. Hala bere egunorozkoan idazten du: *a Don Juan Contreras prestai 5 libri: Epitecto, Galateo Español, Refranes, Romancero, Fiestas de Carnestolendas (1605-VIII-14)*.

Salamankako Ikastetxe eta Unibertsitateko liburutegietan maiz ibili arren, zituen aukera ekonomikoek balio izan zioten liburu anitz erosteko, batipat eskubide kanoniko eta zibilaz zirenak, bere pasioa klasiko grekolatinoak izan arren, hala nola bidaia errelatoak, Espaniako historia eta literatura eta Italiako Errenazimentua. Luis de Gongoraren obrak, Francisco Quevedoren *Los Sueños*, Fernando de Rojasen *La Celestina*, Lope de Vegaren *Las Comedias*, 1605eko Miguel de Cervantesen *El Quijote*-ren lehen partea...

Italiara itzultitakoan Aragoia eta Kataluniatik igaro ondoren kutxa liburuz eta eskuzkribuz betearekin, Firenzera iritsi zen 1607ko uztailean 21ean. Lehenik familiaren arazoak konpondu zituen eta 1611n Vaticanoarentzat egin zuen lan *Abreviatura* batean. Aitasainduaren agiriak laburtzeaz aparte *Collegio degli Abbreviatori* delakoan lan egin zuen, bere eragin eta aholkularitza handia izan zelarik nazioarteko arazoetan. Itzuli zen sorterrira eta 1614ean subdiakono, diakono eta apez graduak errezibitzen ditu, eta Pisan Santo Stefanoko priore izendatua izan ondoren, bertako *Studioko*, hots, Unibertsitateko zuzendari izan zen ikasle-irakasleen harremanez, irakaskintzaz, kalendarioaz, testu hautaketa eta zentsuraz, eta administrazioaz arduratu zelarik. Galileo Galilei (1564-

1642) astronomoarekin ere harremanak izan zituen. Eta hau Vaticanoak heretikotzat kontsideratu arren, berak erretore on gisara, soldata ematen zegokion bezala jarraitu zuen. Pisan hil zen 1635ean 62 urte zituela.

Bere liburutegia hil ondoren barreiatu omen zen, baina eskuzkribu batzuek Firenzeko Biblioteca Nazionalean aurkitzen dira Fondo Magliabechiano delakoan. 1635ean hil ondoren Anton Francesco Marmi (Firenze 1665-1736) eruditoaren eskuetara pasatu ziren, zeina izan baitzen Antonio Magliabechi (Firenze, 1633-1714) Cosimo III de Mediciren liburuzainaren kolaboratzailea. Honek, zituen liburu eta eskuzkribuak (Fondo magliabechiano) Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze-ri ematea erabaki zuen, zeina 1747an liburutegi publikoa bilakatu zen, gaur egun 4 miloi liburu, 80.000 gazeta, 3500 inkunable, eta 24.000 eskuzkribu baino gehago dituelarik.

Eskuzkribua 2014eko martxoan Liburutegian aztertu izan genuenez, daukan titulua *Miscelanea Spagnola*, da, eta ez Maria Teresa Cachok dioen bezala (2001, T. I, 109): Girolamo da Sommaia, *Miscelánea Hispánica*: MS Cl. VIII, 25 (Marmi) NC 21. f. 95r-113v : *Adagios españoles / Proverbi italiani. Adagios bascos copiados de un libro impreso con licentia en Pamplona. Pedro Porralis de Amberes, 1596.*) Halaber ez da amaitzen euskarari dagokioenez 113. folioan 114ean baizik, azken honetan 16 euskal errefrauhitzen gaineko beren zenbaki eta guzti ageri direlarik.

Miscelanea Spagnola eskuzkribua Salamancako Unibertsitateko Historiarekin (ff. 1-33) hasten da, gero zenbait “Grazia”, ixtorio irigarri latinez eta gaztelaniaz, dakartza tartean Galarça delako baten, *gracias en español*, (f. 94), hala nola zenbait bertso italieraz, eta esan bezala 95. foliotik 114era RS 1596-en kopia daukagu.

Tamalez, 1600. urte inguruan eginiko eskuzkribuak gaztelaniazko errefrauhak osorik soilik kopiatu zituen eta euskarazko hamazazpi. Lehen hamaseiak eta RS 1596ko bildumaren 369 a: *Conocer las carnes su carne. Ezaun araguiac, vere aragui.* (f.107).

Kopiekin gertatzen ohi den bezala baditu honek orijinalarekiko aldaera batzuk ere, hala nola: f. 106: *Uno piensa el obrero...* (RS 335: “overo”), zeina Hérnán Nuñezen bilduman honela den: *Uno piensa el bayo, y otro el que lo ensilla*, eta italianismo batzuk: f. 106v: *il forno* (RS 355: “el horno”), eta f. 112: *principale* (RS 507: “principal”)...

Eskuzkribu honek euskal literaturaren historietan zabaldu izan den iritzia alda dezake, alegia, Iruñeako edizioa *bazenik ere inork ez zekien, harik eta W.J. van Eys euskalariak 1894ean Alemaniako Darmstadt hirian ale bat topatu eta 1896ean quasi-faksimile moduan argitaratu zuen arte*. (K. Otegi, “Herri literatura: paremiak”, *Erdi Arotik Errenazimentura XIV, XV eta XVI mendeak*, Euskaltzaindia 2014). Bederen Sommaiak ezagutu zuen edizioa Salamankan izan zen garaian eta XVIII. mendean Larramendik bere Hiztegiko Suplementoan kontatzen digunez.

4. EGILEA, EDIZIOAK ETA ITURRIAK

RS 1596 deitu izan dugunaren egilea nor ote da? Edizioan ez da ageri beste liburu askotan ohi legez, egile izenik eta honek iritzi eta hipotesi ezberdinak aurkeztera eraman ditu ikerleak.

Julio de Urquijok behin eta berriro (1908, 1919, 1932) adierazi ohi zuen aski oinarri sendoz gainera bere hipotesia. Hona dioena:

No se tiene la mas remota idea de quien fuera el autor ó coleccionador de *Refranes y Sentencias*, ni me consta que nadie haya mostrado vehemente deseo de averiguarlo. La fecha de la impresión, juntamente con algunas otras coincidencias, ha despertado en mí la sospecha, (observe bien el lector que no digo el convencimiento), de que tal vez no fueran ajenos á dicha publicación D. Esteban de Garibay y Çamalloa ó su amigo Don Juan de Idiaquez. [RIEV, 11, 1908: 682]

Halaber Bertrand Zalgizekoaren erretrauen edizioa egiterakoan berriro aipatuko du RS 1596 (Baiona 1909-Apéndice 1), bertan dioelarik, nola Azkuek eta Gerrak bere hipotesia onartu duten eta nola liburuttoaren historia gutxi gora behera honela izanzen zen. Juan de Idiaquezek Esteban de Garibayri eskatu egin zizkion erretrau zenbait eta honek seguruen bere *Memorias*-etan aipatzen duen osaba, Mondragoeko alkate izan zen Jorge Martinez de Urrupainek utzitakoak hala nola beste herritarrei eta adiskideei eskatu eta jasotakoak bilduko zituen eta Iruñean argitaratu ondoren bidali.

1596an ez ziren izan antza Iruñean ez Juan de Idiaquez, ez eta Esteban de Garibay, baina hantxe zegoen Alonso de Idiaquez, Juanen semea, Nafarroako bizerrege eta Kapitan jeneral bezala, eta honen esku edo honen zerbitzari baten esku geldituko zen, agian, edizioa. Baina ez diru-

di arreta handiz egin zenik, inprenta akats ugari izan baitzituen, ez eta zabalkunde handiegirik, ezagutzen diren ale bakanen arabera (Darmstadtetkoa, Firenzetkoa eta Loiolakoa).

Bertan ageri diren errefracuen iturriez, hots, RS 1596-ri buruz Urkixok honakoa dio: “ se trata de una obra erudita, en la que al lado de cierto número de refranes populares, se han colocado adaptaciones más o menos literales al vascoence, de muchos refranes castellanos “ (1919: xxiii). Eta hirugarren errefracua komentatzerakoan beste hau:

En éste y en otros casos, me hubiera sido fácil tomar los refranes italianos, franceses y portugueses que cito, de colecciones modernas, más correctas que las antiguas; pero para la tesis que defiendo de que la colección del *Comendador* [Hernán Nuñez] es la fuente principal del libro vasco de 1596 me conviene no hacerlo. [1967:24]

Beraz, hor dugu Urkixo euskarologo eta paremiologoaren iritzia aski argumentu zehatzez proposatua, ikusiko denez. Biltzailea Garibai izan zela eta iturri nagusia Hernán Nuñez Komendadoreak Salamancan argitaratu zuen *Refranes o Proverbios en Romance...* (Juan de Canova, Salamanca 1555). Honela bada, urte anitz geroago Koldo Mitxelenak kontra ez doazen iradokizun hauek ematen dizkigu:

Nuestros refranes son muchas veces, además, extraordinariamente parecidos a los de países vecinos. Siendo como soy un completo lego en temas de paremiología comparada, me cuidaré, pues, de negar que haya mucho de calco y hasta de traducción de refranes de otras lenguas, Me contentaré con recordar que las coincidencias en una parte del léxico y sobre todo en la fraseología tan cercana a los proverbios constituyen rasgos característicos de las uniones o asociaciones de lenguas de cualquier procedencia que se hablan en áreas vecinas, aunque haya otras coincidencias no menos importantes. No siempre es fácil descubrir el foco difusor, pero los vascos en general, pueblo pequeño y no demasiado creador antaño en los campos del espíritu, tenemos poco que autorice pretensiones de prioridad. [1988:800]

Eta geroxeago esango digu, RS 1596 deitu testua, halere, comentario anitz izan dituen arren, arazoz eta zailtasunez betea dagoela.

Joseba Lakarrak Hernán Nuñezen obraren eta RS-1596 ko liburuen arteko konparaketa egindakoan eta ondorio orokorrak ateratzerakoan

honako bitxikeria esaten du: *Gutzira 64 errefrau kontatu ditut segurantz* *edo egiantz handiarekin RS-en eta HN bildumaren erabileraren bitartez azaldu beharko liratekeen artean* [1996:75].

Gure lanaren irakurketa ondoren irakurlearen iritziaren esku uzten dugu epaia eta ea Lakarraren ahaleginak *Urquijoren teoria deuseztatzeko* indarrrik eta oinarri sendorik baduen. Bidenabat esan dezadan ez dudala konprenitzen nola hain faksimile kaxkarra argitara zezakeen KM kulturunean dagoenean digitalizaturik askoz kalitate hobekoa dena. (JU.C 2632)

Willem van Eys eta bere emazteak aurkitu zuten Darmstadt-eko Dukerri Handiko liburutegian 1894an eta argitarapen urtetik lau mende justu betetzen zirenean berrargitaratu zuten hitzaurre txit labur batekin, hots, 1896an Genève et Bale-n, eta Georg & Co editoreen baitan bigarren edizioa.

Alea Edward Spencer Dodgson, euskalzale inglesak suposatzen zenez, Gustav Nick Darmstadeko liburuzainaren artikulua batean oinarrituz, (“El Incunabulo heuskérico en Darmstadt” *Noticiero Bilbaino*, 8 de enero de 1900-en argitaratua, eta ez *El Nervión*-en) posible litzateke bertako liburutegira iritsi izana, 1618ko urrian Luis V.ak, Darmstadt-eko Dukerri Handiko buruak, Felipe IIIari egin zion bisitan protestanteen kontrako laguntza eskatuz, erregeren opari gisara.

Baina “unicum” hark bazuen kiderik, antza, zeren eta Manuel Larramendik bere *Diccionario trilingüe del castellano, bascuence y latín... delakoaren Suplemento*-an (1745) hauxe zioen, Aita Kardaberazek bidalitako liburuxka batez:

un Quaderno viejo, que le ha avido à las manos, andando en Misiones en Bizcaya. Està impresso en quarto, y contiene refranes del Bascuence, traducidos en Castellano demasiadamente à la letra. Faltale el principio, y el fin; ni se sabe su Autor ni donde se imprimiò. Las páginas están en dos columnas, y en la izquierda viene el Bascuence de letra redonda, á quien corresponde de letra cursiva el Castellano en la izquierda. En ambas Lenguas están apuntadas con numeros iguales, y correspondientes todas las voces, assi las Bascongadas, como las Castellanas, para que nadie pueda equivocarse en su explicación por la Sintaxis tan diferente de una, y otra Lengua. El dialecto es una mezcla de

Guipuzcoano, y Bizcaino, aunque por lo comun domina este ultimo. En la Ortografia tiene sus erratas, pero son conocidas, y no causan confusion. Las paginas legibles son sesenta en treinta hojas.

Kontutan hartzen badugu Darmstadt-eko aleak 64 orrialde dituela pentsa dezakegu Larramendiri iritsi zitzaion aleari, Loiolako liburutegian galdetu arren ikusi ahal izan ez dugunari, falta zaizkionak lehen orria eta azkena besterik ez direla.

Mitxelenak aipatu artikuluan [1988:788] dio, *aliquando bonus dormitat Homerus*, Vinson aipatuz eta honen hitzak berrartuz, “*il faut noter aussi qu’il n’y a pas de titre, et l’aspect de la dernière page ferait croire que le livre n’est pas fini* »..., alegia, edizio titulugabea eta ez bukatua dela, *ha quedado sin el menor rastro de duda la opinión de Vinson...* Baina garbi dago ezagutzen den faksimileak eta Girolamo della Sommaiak erabili zuen alea kopiaitzeko kontsideratuz, ez dela horrela. Titulua garbi dago: *Refranes y Sentencias...*, editorea halaber : *Pedro Porralis de Amberes*, eta lekua eta urtea berdin: *Pamplona 1596*.

Kaltzakortak (1996) eta Lakarrak (1996) Mitxelenari jarraitu zioten arren, lehenak Suplementoko errefrau bat dela eta esanez, *Kardaberazek Larramendiri eman zion kuadernoa da beraz RSkoko parte galduari dagokiona*, eta bigarrenak erantsiz 540-560 errefrauak, azpi oharrean seinalatuz, *dispositionea geurea da*, kopiaituz Mitxelenak jasotzen dituenak Oihenarteren kuadernotik.

Baina hizkuntza arazoez aparte, aztertu ondoren Arnaud Oihenarteren eskuzkribua (KM kulturunea, JU 8650), *Biscaye* azpian ematen dituen errefrauak (298-336) izan zitezkeen garaikide batek bidaliak, eta ezagutu izan balute Lope Isastikoak eta Oihenartek RS 1596 aipatuko izango zuten, lehenak *Compendio Historial...*ean (1620 ing.) ematen dituen euskal liburuen artean, eta bigarrenak bere *Atsotizac edo refrauc...* (1657) liburuan.

Bestalde 1596ko edizioak 1. errefrauetik: *Mira con cuydado q. el Señor de lo alto te esta mirando*, azkeneraino: *A pan duro diente agudo*, zenbakiz 539 kontatzen ditu, baina Sommaiaren kopiagileak 548. Eta kontuan hartuta errefrau guztiak daudela kopiatuak (511.a ezik) esan nahi du kopiagileak esku artean erabili zuen liburua Darmstadt-ekoa bera edo berdina izan zela.

Honela bada ondoriozta dezakegu Mitxelenaren hipotesia falta diren kuaderniloiei buruz (*me atrevería a afirmar que tal vez escapa todavía a nuestro conocimiento una buena mitad del original que fue manejado en los talleres que tenía en Pamplona Pero Porrallis de Amberes*) zalantzan ezar dai-tekeela.

Egia balitz oraindik edizio osoa bilatzeke legoke, baina ez bada hala, iritsi zaizkigun Darmstadt-eko alea, jadanik galdutzat ematen dena, eta Firenzeko eskuzkribua edizio beraren bi ale berdin lirateke. Eta RS 1596 bezala ezagutzen dugun edizioa osoa liteke, baimenik eta bukaera ageririk ez duen arren.

5. RS 1596-KO GAIAK, HIZKUNTZA ETA ESTILOA

Oihenarten omenez bere IV. Mendeurrena ospatzen zelarik Maulen atsotitzen helburuez mintzatu nintzen, eta mauletar historialari, poeta eta atsotitz biltzaileak aipatzen zituen biltzaileak izendatu ondoren Erasmoren *Adagia*-k zirela eta mintzo nintzen nola honek antzinateko eta filosofo giristinoen jakituria batu egin ondoren, jakituriari balioa emanez eta kontsideratuz erretrauetan berezko eta sakoneko egiak biltzen direla, bestela ezinezkoa bailitzatekeen berezko eta sakoneko egiak hain barreaiatuak izatea mundu osoan zehar. Eta nola erretraua definitzearekin batera lau helburu ematen zizkion, hain zuzen, hauek :

Atsotitza, jakituri berrikuntzaren bat daukan esaldi ospetsu bat da, lau balio dituelarik : filosofiarena, komentziaraztekoa, perpausa edertzekoa eta idazle hoberenak entenditzeko lagungarri izatekoa. [1994 : 298]

Halaber, lan berri eta gertuago batean, Julia Sevillak Louis Combet paremiologoari egin zion elkarrizketa batean, honek ematen duen erretrauen definizioa ematen digu, espreski modu honetan: [*Le proverbe est une*] *Phrase brève, propre à dispenser et à transmettre un enseignement d'ordre pratique ou moral exprimée sous une forme indirecte (métaphorique et imagée) et poétique (éléments de rythme et de sonorités plus ou moins complets)* » (Paremia, 2, Madrid 1994, 11).

Alegia, erretraua dela perpaus labur bat, irakaskintza praktikoa edo morala emateko eta zabaltzeko egokia, modu ez zuzenean (metafora edo

irudi bidez) eta poetikoan (erritmo eta hoskidetasun gutxi gora behera osoez) adierazia.

Gizartearen gora beherak ditu mintzagai errefracuak, gizon eta an-dreen arteko harremanak, garaian hain ohiko zen misoginiak ere leku handia daukalarik, bizitza materiala eta izpiritukoa, hala nola natura-rikiko fenomenoena. Bada ere kritika garbi bat harreman hauek eratu dituzten molde eta eragileez.

Laborantza-giroko mundua islatzen dute, baina ez soilik laborarie-na, mundu ikuspegi kontserbatzailea, baina ez hori soilki, zuhurtzia, neurribidea, zentzuz jokatzeara aholkatzen da, eta zenbait ekintzaren kri-tika ere bai.

Adibidez, alferkeria eta justizia garrazki arbuiatzen da : *Balizko oleak burdiarik ez* (RS 15), *Igazko lapurrok aurtengo urkatzaila* (RS 80). Eta politika egiteko moduei buruzko aholkua ematen du: *Zegik ezer, hendorea, entzun artean bestea* (RS 73)...

Eguraldiaren eta kalendararioaren gorabeheraz ari direnak ere ez dira falta. Euria, hotza, beroa, izotza, ekaitza eta hauen ondorioz lanaren gorabeherak eta hauen uztak zein izan daitezkeen adierazten dutenak. Hala: *Daguenileko euria ardaoa ta ezti* (RS 28); *Maiatz iluna ta bagil argia hurte guztiko ogia* (RS 43), *Done Bizen argia guztioentzat dakar argia* (RS 318, Done Bizen, San Bizente eguna, urtarrilaren 22 a da), *Done Meterii Zeledon porru ereiari on* (RS 330). Eta beste...

Munduan zehar diren beste herrialdeetako errefracuak berdint-suak dira asko, noski, baina badira zenbait Euskal Herrikoak propioki kontsidera dezakegunak. Hauek batipat Ahaide Nagusiei eta herriei bu-ruzkoak dira, hala nola : *Olaso, gitxi batzuk i laso* (RS 88), *Zelangoa da Butro orok dakie* (RS 92), *Erioak ere zan Butroeko alabea Plentzian* (RS 167), *Gatzean, gatzean ta ez Ibarquengorean* (RS, 273; Ixtorioak dioskunez “Sal” hitza entzutean berrogeita hamar gizon armatu irten eta gonbidatu guztiak hil zituzten Ibarquengo dorretxean, Gordexolan, nabarmenki ageri de-nez itzulpen baten bidez moldatua dela), *Aramaio, dabenak ez lemaio* (RS 284), *Daigu Goliz auzi ta gareta bakez bizi* (RS 334), *Albia deunga dustien abia* (RS, 387); *Butroeko meniakgati ez iskilosai etxi* (RS 404)... Urquijok errefracu bakoitzaren azpian zegoen ixtorioa argitzen eta adierazten saiatu zen bere komentarioetan, hala nola Garibaik egin ohi zuen bere errefracu bilduma egiterakoan

Hizkuntzaz zenbait xehetasun ere emango ditut hemen, gehiago nahi dituenak jo dezakeelarik Lakarraren edizioa.

Nabarmena da hizkuntza gehienbat, mendebalekoa dela, edota deitu izan den bizkaiera zaharra, noski. Baina badira ere gipuzkerazko formak direnak hala nola: *Tilista aroan amabost urte det* (RS 50), *Al daigun legez ta ez nai degun legez* (RS 127), *Izpizatzen det, aita ez ama dirudian abereaz* (RS 370).

Grafiei buruz esan dezagun eskuzkributik inprentarako bidean ematen ohi direla grafemen nahasketa eta trukaketa zenbait, hala nola <c> eta <e>, <u>, eta <n> edota <r> / <rr>, <hs> / <ts> artean, adibidez *ifine* (RS 192) *ifinc* ordez, *ezare* (RS 313) *ezarc* ordez, *baguineaquique*, *baguinçaquique* ordez, *agian* (RS, 406), *Az ezac er[r]joya, diratan beguia* (RS 136), ... *Ayta çarra ta behse etena* ordez *Aita zarra ta betse etena* (RS 24) zuzendu dela.

Errata zenbait badela, bai euskaraz eta bai gaztelaniaz jada Dogsonek adierazi zuen, eta geroago Mitxelenak berretsi: *siepre* (RS 3) *siempre* ordez, *gacnic* (RS 500) *gachic* ordez, etabar, edizio gehienetan bezala, noski, arretaren arabera gertatzen ohi direnak.

Halaber <h> grafemari buruz honako dobleteak ikus daitezke, besteak beste: *hospe* / *ospe* (RS 2/188); *hoña* / *oña* (RS 9/142); *odol/hodol* (RS 208/ 246)...baina honek koinerik ez zegoela, eta hitz bera modu ezberdinetan ager zitekeela esan nahiko luke eta zenbaitek transkripzioa ematerakoan hasperentze fonologikoa desagertua zela jadanik adierazi eta ez jaso arren, pentsatzen dugu baduela lekukotasunaren balioa eta mantendu egin dugu <h> *grafema gure transkripzioa ematerakoan*.

Bokal sudurkarien kasuan nasalizazio ikurra zutenei ezarri diegu, eta ez dutenei ez diegu erantsi: *beiê* > *beien* (RS 8), *su-ateâ* > *su-atean* (RS 33), *diratâ* > *diratan* (RS 128), *igui* (RS 3) eta ez *igûî* (Lakarra, 1996:249), *burdiaric* (RS 15) eta ez *burdiârîk* (Lakarra, 1996:253), *ardaoa* (RS 28) eta ez *ardaôâ* (Lakarra, 1996:259)... irakurketa erraztearren.

Kontsonante txistukariez ere esan behar dugu ez dagoela testuan koerentziarik, zeren batzuetan otso adierazteko <sh> digrama darabil, bes-tetan <shs> trigrama (RS, 74, 338), eta kasu batean bost letra ezberdin: *Ez ardao vicshszdunic*, alegia, *Ez ardao bitsdunik* (RS, 455). Nahaste hau gaurdaino iritsi da, noski, zeren eta *Haritschelhar* irakasleak ematen bazuen adiera-

zi dugun bezala bere deitura, Lakarrak *Haritstxelhar* ematen digu. (1996:235).

Halaber niri dudak sortzen zaizkit *audiaka ebiltan dira* (RS 48) irakurketarekin itzultzen denean 'vanagloriosas, dándose gran importancia' bezala eta pentsarazten ez ote den irakurri behar <u>, <n> grafemen nahastea dela eta, *andiaka ebiltan dira*.

Morfologiari dagokionean ezaugarri batzu besterik ez ditugu aipatu. Hala deklinabidean **rean** ablatibo (-**tik**) gisa maiz ageri dela nabarmentu behar da: *Otsailean urteitan daroa artzak lezerean* (RS 368), *Ar ezak maiatzean auntz baltzaren esnerean...* (RS 411), *Ugaraxoen triskea, leorrerean ezera* (RS 436)... Forma hau jada ageri da Garibairen errefracuetan: *Naarra ondorean zorrotz* (B, 36).

Eta aditzak ere badu berezitasunik René Lafonek (1943) tesian azpimarratu zuen bezala, eta Lakarrak bildu xehetasunez. Hona batzuk:

- a) Adizkera trinkoen ugaria: *arraio* (jarraigi, RS 183), *azauenak* (ezaun, RS 101), *badegiok* (egin, RS 13), *bagineakike* (jakin, RS 406), *begi* (egin, RS 72), *daminda* (imini, RS 99), *daroa* (eroan, RS 79), *diraki* (irakin, RS 56), *diratan* (atera, RS 136), *emaiok* (emon, RS 25), *ezpadagik* (egin, RS 396), *goakez* (joan, RS 165), *ifink* (ifini, RS 192), *indak* (-i(n)-, RS 174), *jatorguz* (etorri, RS 232). *Jak*, *emak*, *erak* *ta zegiok* *trankart* (jo, emon, ero, egin, RS 272), *maemana* (emon, RS 230), *nentorre* (etorri, RS 332), *onderextanari* (oneretxi, RS 257)...
- b) IZAN aditzaile laguntzailearen orainaldiaren adizkiak honelaxe ageri dira: *nax / naiz*, *ax*, *da(na)*, *gara*, *zara*, *dira*. Eta *EDUN-en erak beste honakoak: *dot / det*, *dok*, *d(a)u*, *dogu / degu(n)*, *(ez)tozu / (ba)ozu*, *daude*...
- c) Ikusten denez zu plural zentzuarekin erabiltzen da. *Zagokez exilik ta entzun eztaizu gextorik* (RS 18), *Neurez ez dot*, *balinde banikezu* (RS 91), *Ama onak ez dio nazu (nahi duzue)* (RS, 113), *Bazint banikezu* (RS 409)...
- d) Aoristoa, hau da *egin* **edin* eta **ezan* laguntzaile gisara ekintza bukatua dela adierazteko, oso arrunta zena XVI. mendean Lafonek dioskunez, Leizarraga eta Etxepareren adibideak emanez erabiltzen da: *Unaiok arri zitean*, *gaztaeok agir zitean* (RS 52); *Erioko erezan Butroeko alabea Plentzian* (RS 167), *Lar janak eta edanak gitxitara nenkarre* (RS, 438)...

- e) -a- / -e- oposaketak aditzean orainaldia / lehenaldia bereizten zuen baina baita adizki bipertsonalak (-a-) eta hirupertsonalak (-e-). Adibidez: *Nok gudura aroa?* (RS 21), *Takok deroat dodana...* (RS 82), *Geiago dio dakiana baino* (RS 340), *Demanak bizian berea besteri* (RS 325), *Peko gaxoa deukot* (RS 425).
- f) Futuro zaharra: -a / -te morfemen bidez adierazten da liburuan: *Ax adinhon ta axa hon* (RS, 31), *Indak mika bat orban gaba, diada neskea gaxpaga* (RS 174), *Ikedak ta dikeada* (RS 233), *Ezaun adi ta axate ondo bizi* (RS 158)...
- g) Futuro potentziala orainaldiari ke erantsiz osatzen da: *Zagokez exilik...* (RS 18), *... ze ilteko edo biziko gudura goakez* (RS 165), *Dakianak artzaiten dakike emaiten* (RS 187)...
- h) -n >>, Esan nahi da formula honen bitartez lehenaldia ez dela bukatzen kasu zenbaitetan n batekin. Beste euskalkitan zabaldua izan ohi den ezaugarria da ere. Adibidez: *Adiuntza onean nentorre baia ezer ez nekarre* (RS, 332), *Otzak il egia maiatza ta ni ase nentza* (RS 535)...
- i) Komunztadura eza antzinatik datorrena da ere zenbait euskalkitan bezala, antza, bai sujeto plurala eta ditza singularra, bai objeto plurala eta aditza singularra ageriz, hala : *Naiago dot to bat, ze amabi emon deiat* (RS 40), *edota, Andrea, sua ta itsasoa guztiz da gextoa* (RS 135)...

Joskerari dagokionez lehenik dierazi behar da perpaua ugari direla aditzik gabekoak, lakonismoa edo labur jaidura dela eta: *Nekearen ostean poza* (RS, 41), *Laarrik ez onik* (RS 45), *Andra ederra etxean gerra* (RS 131)...

Halaber, bitxia da genitiboaren erabilera konparaketan: *Atorren baxen urrago narrua* (RS, 281).

Zelan(goa) batzuetan subordinazio markarekin ageri ohi da, baina bestetan gabe : *Zelan baista oiala alakoa mendela* (RS 20), *Zelangoa baista amea alangoa oi da alabea* (RS 35), *Zelangoa da Butroe orok badakie* (RS 92). Halaber ze lokailuak: *... ze ez dakit nox dokeda* (RS 505), zeina ageri den ere ezezko zentzuarekin aditz laguntzaileari loturik: *Zegik ezer, hendorea, entzun artean bestea* (RS, 73)...

Hiztegia dela eta, aitortu behar da *hapax* anitz ageri dela testu honetan, alegia hemen lehen aldiz eta hemen bakarrik agertu ohi diren hitz asko dituela. Esan dugunez laborarien mundukoak dira errefracu

anitz, eta beraz ez dira falta hegazti eta abereen izenik, hala nola: *ardi, artz, asto, auntz, azeri, bei, beitzu, beor, betsegi, bildots, erle, erroi, euli, idi, kuku, luki, noxala, oilar, oilo, otso, txarri, txori, txita, urde, uso, zamari...*

Laruc (RS 335) irakurtzen du Lakarrak, Gorostiagari jarraikiz, Firenzeko kopiak *Saruc* eta Urquijok ere hala transkribitzen dute, eta Larra-mendik (1745: T.II, 133), *zaldi arrauttua* ematen du *overoren* itzulpen gisa. Lhandek (1926: 917) dakarren *sarruka*, ‘cheval alezan et bay’ hitzarekin ba ote du zerikusirik?

Bada ere zenbait hitz eboluzio semantikoa izan dutenak denboraren poderioz, hala esate baterako: *Aspertu banekio asper lekiket* (RS 10), non *aspertuk mendekatu* zentzua zuen. Hala ere, *Belorita ezkur ona eskeki asko baleuko* (RS 197), non *belorita* Azkuek ‘royo, pino albar’ bezala itzultzen duen gaztelaniara, eta Urquijok ‘horca’gisara, ezkurak *zuhaitzarena* duelarik. Eta *Anbiolako supitak, egiak* (RS 32), errefracuaz mintzo delarik eta *espreski anbiola*, honako etimologia aurkitzen dio Mitxelenak: *(h)an + be(h)in + (h)ola-ko. Parrahua* hitza eta *perrau* aldaera bezala, Corominasek bere Hiztegi Kritiko Etimologikoan ageri duenez (1989:T.II, 942), Mitxelenaren iritzia jaso, latinezko *fratrem*-etik datorke: *fradre* cast.ant., *fraide / fraile* cast. // **farradu / faderra parrahu / perrau /*.

Dena den, azpimarratu behar dugu, gorako esan duguna anitz gelditzen dela argitzeko oraindik 1596an Iruñean plazaratu zen liburu honetan.

Eta amai dezadan aurkezpen hau **estiloaz hitz xume batzu** idatziz.

Aipatu perpaus labur horiek gutienez bi hitzez osatzen dira eta asko dira bi hitzeko edo hiru hitzeko, baina gehienak hirutik gorakoak dira. Hala: *Zarrago, ikaskurago* (RS, 22), *Danean dana* (RS 97), *Egia ergarria* (RS 291)...; *Bildurti dana hanker* (RS, 12), *Kantari geiztoak oinon* (RS, 19), *Anbiolako supitak egiak* (RS, 32), *Ezkonduta garbatu* (RS 102)...

Erretorika baliabidez eratuak daude anitzetan, hala nola lexiko erreplikapenez moldatuak direnak: *Adi adi, ze jaun goikoa dagok adi* (RS 1), *Andia da ene mina, esan nai ta esan ezina* (RS 114); anaforez: *Jaunak asko daude, geiago bear daude* (RS 85); aliterazioez: *Irada noa naira* (RS 83); hitz jokoez: *Hurrieteak hurri gauzak ta hurri dira aren bearrak* (RS 149)... Baita halaber metaforez : *Gaba, gogaieren ama* (RS 395); ironiaz: *Idiak oinon bidean gurdia* (RS 305); antonimiaz eta kontrajartzeaz: *Hoa laster baratxe-xe* (RS 173); disemiaz: *Etxe utsa, errierta utsa* (RS 442)...eta beste.

Halaber badira batzu elkarrizketez osatu izan direnak nola: *Ene alabea, ax on. Ama, markaak dabiltz itsasoan* (RS 451), zeinak oroitarazten digun *Aldaztorrea* kantaren, agian XVI. mendekoa ere denaren zati hura: [Belea] - *Ala markea galdu dala dinoe*. [Erraina] - *Galdu naz, bada, alaba ditxa bagea*. Eta beste kanta baten hasiera dirudien hura: *Eder elaea goxean kantatzean, / enearen kanteak jo nau biotzean* (RS 517). Zeinetarik ondoriozta daiteke anitzetan Oihenarten kasua aipatzen nuen bezala (63 a, 112 a, 115 a) errefrauak jenero mugatiarra osatzen dutela, “gracias” direlakoen, kontakizunen, izkirimirien edota ipuinen ahaide hurbil direla. Denen artean osatzen dutelarik, deitu izan ohi den herri literatura edo ahozko tradizioa, baina autore handiek, Cervantesek adibidez, gaitzesten ez dituenak *El Quixote* obra nagusian, ongi aski agertzen duen bezala Erasmoren eragina aztertzean Espainian Marcel Bataillon irakasleak. Benetako kristautasuna, barne izpirituarena zeina *Enchiridion* (1503) liburuaren bukaeran errefrau honetan biltzen den, *monachus non est pietas*, eta zeinaren ahaide hurbila dugun, *Jazkereak parrahua egite ez du* ‘El vestido al hermitaño no lo haze’ (RS 220).

Anitz izan ziren Errenazimentuan Erasmoren dotrinak eta izpiritua, maiz iturria eta izenik ez aitortu arren, agertzen zutenak, edota ageri izan zutenak ozenki eta parafraseatu askatasun gehiegiz sutan bukatu zutenak, hala nola Juan de Zerain (Zerain 1488-Granada 1530) gipuzkoarra, hiru liburu erlijiosoren egilea eta Granadan bere egunak bukatu zituen Inkisizioaren zigorpean.

Errefrauen erabilera ornimendu gisara XVI. mendeko euskal beste idazleengan, Bernat Etxeparengan eta Joan Lazarragarengan aurki eta azter daiteke, baina hori beste baterako gaia litzateke. Hemen liburu bakan baten gainean, RS 1596 ren kopia bati buruzko hurbiltze saioa besterik ez dugu aurkeztu, argigarri izango zaizulakoan, irakurle.

6. BIBLIOGRAFIA

- BATAILLON, M., 1937, *Érasme et L’Espagne*. Reed. Droz, Genève, 1998.
- CACHO M. T., 2001, *Manuscritos Hispánicos en las bibliotecas de Florencia*. Alinea, Firenze.
- CARO BAROJA, J., 1973. *Los vascos y la historia a través de Garibay*, Txertoa, Donostia.
- EYS, W.J. van, 1896, *Proverbes basques-espagnols. Refranes y Sentencias comunes en Bascuence, declaradas en Romance. Réédites d’après l’Unicum de 1596 conservé à*

- la Bibliothèque de Darmstadt, par... Genève et Bale, George & Cia. Libraires.
- FEBRVRE, L. & MARTIN, H.-J., 1917, *L'apparition du livre*. E. Albin-Michel, Paris.
- GARIBAY, E. de, ed. 1854, *Memorias*. Memorial Histórico Español. T. VIII, Madrid, J. Rodriguez, 1-647.
- HALEY, G., 1977, *Diario de um estudante de Salamanca. La crónica inédita de Girolamo da Sommaia (1603-1607)*, Universidad de Salamanca.
- KALTZAKORTA, X., 1996, « Euskal atsotitz-Bildumak », *EUSKERA*, Bilbao, XLI, 2, 611-640.
- LAFON, R., 1943, *Le système du verbe basque au XVIIe siècle*, Bordeaux. Reed. Elkar, Donostia, 1980.
- LAKARRA, J.A., 1986, "XVI. mendeko Bizkaierazko errefracuez: 1. Garibaien bildurnak", *ASJU* XX-1, 31-66.
- LAKARRA, J.A., 1996, *Refranes y sentencias (1596)*. *Ikerketak eta edizioa*. Edizio kritikoa. Euskaltzaindia, Bilbao.
- MICHEL, F., 1847, *Proverbes basques, recueillis par Arnaud Oihénart, suivis de poésies basques du même auteur. Seconde édition, revue, corrigée, augmentée d'une traduction française des poésies et d'une appendice, et précédée d'une introduction bibliographique*. Prosper Faye, Bordeaux.
- MICHELENA, L., 1964, *Textos arcaicos vasco*. Minotauro. Madrid.
- MICHELENA, L., 1988, "Refranero vasco. Los refranes y sentencias de 1596". *Sobre Historia de la lengua vasca*. *ASJU*, Donostia, II, 799-801.
- OIHENART, a., 1657, *Les proverbes basques recueillis par le Sr D'OIHENART, plus les poesies basques du mesme Auteur*. Paris.
- URQUIJO, J., 1909, *Los refranes vascos de Sauguis, traducidos y anotados por... A. Laignère*, Bayonne.
- URQUIJO, J., 1912-1933, "Los refranes y sentencias de 1596", *Revista internacional de estudios vascos*. *Donostia*, V-XXXIV.
- URQUIJO, J., 1919, *El Refranero Vasco*, Tomo 1, Los refranes de Garibay, Martín, Mena y Cía, San Sebastián.
- URQUIJO, J., 1967, *El Refranero Vasco, Refranes y Sentencias de 1596*. Preambulo de Luis Michelena. T. I. T. II. *Añamendi* 40, 55; Donostia.
- URKIZU, P., 1989, "Garibairen eskuzkribu galdu bat, 1592", *Mundaiz*, Donostia, 33-63.
- URKIZU, P., 1994, "Oihenarten atsotitzak eta poetika berrirakurriz", *Oihenarten laugarren mendeurrena*. *Iker* 8, Euskaltzaindia, Bilbao, 295-328.
- ZUBIAUR J.R. & J. ARZAMENDI, J., 1976, "El Léxico vasco de los refranes de Garibay", *ASJU*, 47-145.

Laburdurak:

GA = Esteban de Garibay [1533-1599], *Refranes en bascuence compuestos por...* Biblioteca Nacional de Madrid, MS G 139. Ed. Julio Urquijo, Donostia 1919.

GB = Esteban de Garibay, *Algunos refranes de la lengua bascongada*. Bibliothèque de Sainte G enevieve, Paris, MS 3357. Ed. Patri Urkizu, Donostia 1989.

HN = Hernán Nuñez, *Refranes o proverbios en romance...*, Juan de Canova, Salamanca, 1555, Reed. Louis Combet et al, Guillermo Blazquez, Madrid 2001.

LM= Iñigo López de Mendoza, Marqués de Santillana (1398-1458): *Refranes que dicen las viejas tras el fuego* (1508). Ed. M.  Josefa Canellada. Madrid: Magisterio español, 1980.

ML = Juan de Mal Lara, *La Philosophia vulgar...*Hernando Diez, Sevilla 1568, Reed. Inoria Pepe Sarno & José María Reyes Cano, Catedra, Madrid, 2013.

SEN = *Seniloquium, Refranes que dizen los viejos*. Biblioteca Nacional de Madrid, MS 19343. Ed. Fernando Cantalapiedra & Juan Moreno, *Anexos Revista Lemir*, 2004.

SH= Sebastián Horozco [1510-1580], *Teatro universal de proverbios*, edición, prólogo, índices, glosario de José Luis Alonso Hernández, Groningen, Universidad; Salamanca: Universidad, 1986.

Parentesi artean eta beltz nabarmenagoz euskal bertsoia.

7. TRANSKRIPZIOA

f. 95r

Adagios españoles / Bizcainos

1. Mira con cuidado, que el Señor de lo alto te est  mirando.

[Adi adi, ze jaun goikoa dagok adi.]

Lehenik El Escorialen zegoen eta gero El Pradon dagoen

El Boscoren (1450-1516) *La Mesa de los Pecados Capitales*

koadroan ageri den latin inskripzioaren itzulpena:

Cave, cave, Dominus videt.

2. Mejor buena fama que ser rico.
[Aberats izaitea baño hospe ona obeago.]
Mieux vaut bonne renommé que centure dorée (Gabriel Meurier, *Trésor de sentences dorées...*Nicolas Bonfus, Paris 1581, 127.)
3. Los ricos tienen fiesta y los pobres cuitados siempre trabajos, los vezinos también aborrecen siempre al que anda pidiendo.
[Aberatsok jaia daude, txiro gaisook beti neke, auzook bere igui daude beti dabilena eske.]ç
Italieraz: Belle parole et cattivi fatti, ingannano savi et matti.
(HN, T. II, 266. or.)
4. Niebla de diziembre lluvia o solan.
[Abenduko lañoa, euria edo egoa.]
Niebla de Marzo, agua en la mano, o helada de Mayo. (HN, T. II, 146. or.)
5. No tiene moho la piedra movediza, ni haze panal la aveja despantadiza.
[Arri ebil okiak oroldirik ez, erle uzatuak abaarik ez.]
Piedra movediza, nunca moho la cobija. (HN, T. II, 164. or.)
6. Monte y río vezino, casa que esto no tiene perversa.
[Basoa ta ibaia auzo, au ez daben etxea gaiso.]
Monte y río, démelo Dios por vecino. (HN, T. II, 139. or.)
7. Corazón y entendimiento en la guerra son más necesarias que las armas.
[Biotza ta zentzuna gudian dira bearrago, iskilluak baño.]
Ánimo vence en guerra, que no arma buena. (HN, T. II, 31. or.)
8. La teta de la vaca, ordenada (sic), más larga.
[Beien erroa jatxiago, luzeago.]
La vaca, cuanto más se ordeña, más larga tiene la teta.
(HN, T. II, 120. or.)
9. En patria estraña la tierra es agra, el pie pondrásle espaciosamente.
[Atzerrian lurra garratz, hoña ibini egik baratz.]
La tierra ajena, quema. (HN, T. II, 120. or.)

10. Si me le yo vengasse, vengarse me ya.
[Aspertu banekio, asper lekiket.]
Si de alguno te quieres vengar, has de callar. (HN, T. II, 197. or.)
11. Huerta y palomar aparejo para enriquecer.
[Baratzea ta usategi, aberasgarri.]
Huerta con palomar, paraíso terrenal (HN, T. II, 109. or.)
- *12. El ques medroso es cruel.
[Bildurti dana, hanker.]
*Errefrau hau orri solte batean dator, lekuz kanpo.
13. Si hazes a alguno harate otro a tí.
[Badegiok iñori, ingo deusk bestek iri.]
14. La verdad áspera y rabicorta.
[Egia latz ta labio.]
La verdad, aunque amarga, se traga. (HN, T. II, 120. or.)
- f. 95v**
15. La herrería de si fuesse no aze fierro
[Balizko oleak, burdiarik ez .]
Balizko oleak, burniarik egin ez taroa. (GA, 36).
Balizko oleak, burdiarik egin ez taroa (GB 13).
16. Gotera continua piedra horada y el tiempo largo todo lo olvida.
[Betiko itoginak arria zulatu ta aldi luzeak guztia aztu.]
La piedra es dura y la gota menuda, mas cayendo de continuo hace cavadura. (HN, T. II, 118. or.)
17. Gran tocado y menguado comer.
[Buruko andia ta jate urria.]
Gran tocado y chico recaudo (HN, T. II, 102. or.)
18. Callando estareis, y mal no oireis.
[Zagokez esilik ta entzun eztaizu geiztorik.]
Cállate y callemos que sendas nos tenemos. (HN, T. II, 43. or.)

19. El mal cantor porfía.
[Kantari geiztoak oñon.]
Cantar mal y porfiar. (HN , T. II, 44. or.)
20. Cual es el paño, tal es el orillo.
[Zelan baista oiala, alakoa mendela.]
De ruin paño, nunca buen sayo. (HN, T. II, 65. or.)
21. Pusilánimo çapatero, ¿quién te lleva a la guerra?
[Zitel zirola, nok gudura aroa.]
22. Cuanto más viejo, más deseoso de saber.
[Zaarrago, ikaskurago.]
23. Los amenaçados comedores de pan.
[Zematuok ogien jala.]
Los descomulgados pan comen. (HN , T. II, 126. or.)
24. Padre viejo y abarca rota no es deshonor.
[Aita zarra ta betse (?) etena ezta gerena.]
Padre viejo y manga rota no es deshonor. (HN, T. II, 159. or.)
25. Al mendigo dale el huevo, pedir te ha el palillo escarbador.
[Arloteari emaiok arrautza, eskatuko dik zotza.]
Al judío, dadle un huevo, y pediros ha el tozuelo (HN , T. II, 25. or.)
26. Al buen viejo no cierras puertas.
[Agura onari ez ateak itxi .]
Al buen viejo, no le cates majada, que él se la cata. Al hombre mayor, darle honor. (HN, T. II, 24-25 or.)
27. El raposo la cola no puede sostener y sí el mazo; por ser en sí grande la fuerça mayor es la sabiduría.
[Azeriak buztana jauso ezin ta bai gabia; andi danarren indarra nagusi jakiteria.]
Lo que la fuerza no puede, ingenio lo ve . (HN, T. II, 124. or.)
28. Lluvia de agosto, vino y miel.
[Daguenileko euria, ardaoa ta eztia.]
Agua de Agosto, azafrán y miel y mosto. (HN, T. II, 23. or.)

29. Si el tiempo corto es apresurado, es mejor que el día vagaroso.
[Aldi txaburra lasterra bada, egun astia baño obe da.]
Más vale rato presuroso que día vagaroso. (HN , T. II, 134. or.)

f. 96

30. Lo acomodado es mejor que lo demasiado.
[Adinona larra baño obe da.]
Adin onari akio (GA, 8)
31. Sé acomodado, y serás bueno.
[Ax adinon ta axa on .]
32. Refranes del tiempo pasado verdades.
[Anbiolako supitak egiak.]
No ay refrán que no sea verdadero. (ML, 2013:270)
33. Si hazes en la cocina el culo pedorro hablara por ti en el mercado.
[Badagik su-atean ipirdia uzkart, zeian berba dai eugaiti.]
34. Quien hiziere un cesto hara dos.
[Zaran bat dagianak, bi dai.]
Quien faze un cesto fara çiento. (SEN, 354)
35. Qual suele ser la madre, tal suele ser la hija
[Zelangoa baista amea alangoa oi da alabea.]
Cual es María tal hija cría (HN , T. II, 53. or.)
36. No hagas quando fueres en el desierto lo que no fuere hermoso en la calle.
[Ze eikek maurtuti hoanean, eder eztanik kalean.]
Cuando fueres por despoblado, no hagas desaguizado; porque cuando fueres por lo poblado, tengas el culo vien vezado. (HN , T. II, 56. or.)
37. El cochino torcuero traga la mejor bellota
[Kaden txarriak karetx ohea irunsi.]
Al más ruin puerco la mejor bellota. (HN , T. II, 26. or.)

38. El que esta açechando es oydor de sus males
[Zelata dagoana bere gatxen entzula.]
Quien acecha por agujero, ve su duelo. (HN , T. II, 173. or.)
39. Pollitos, turmas y tocino para la mesa de Mayo.
[Txitak, grisolak ta urdaia, Maiatzeko maira.]
Pan para Mayo y leña para Abril, y el mejor cepón para Mayo lo compon.
(HN , T. II, 160. or.)
40. Mas quiero toma uno, que doze te dare.
[Naiago dot to bat, ze amabi emon deiat.]
Mas vale pájaro en mano que buitres volando. (HN , T. II, 134. or.)
41. Despues del trabajo regozijo.
[Nekearen ostein poza.]
Tras el trabajo viene el dinero y el descanso. (HN , T. II, 209. or.)
42. El buen moço la herida en la cabeça, y el malo en la pantorrilla.
[Mutil onak buruan zauri, gaxtoak bernazakian.]
Mutil onak buruan zauri, gaxtoak bernazakian (GB, 12)
43. Mayo oscuro y Junio claro, pan para todo el año.
[Maiatz iluna ta bagil argia, hurte guztiko ogia.]
Mayo pardo y Junio claro . (HN , T. II, 136. or.)
44. Elada sobre lodo lluvia
[Loizaen ganeko leia euria.]
45. Lo demasiado no es bueno
[Laarrik ez onik.]
- f. 96v**
46. La buena vasija buen mosto.
[Ustrall onak ardao ona.]
* RS-eko 47. erretraua 50-a bezala jotzen du. Eta *Refranes Biscainos* dakar idatzita goi partean ezkerretara.
47. El puerco ençenagado ensuzia.
[Urde loiak zitaldu.]

48. Muchas vanagloriosas en la calle suelen andar vendiendo autoridad, y harían regozijo al pan.
[Farata asko kalean audiaka ebiltzen dira, ta ogiari leioe jira.]
49. Engaños me hazes, y te entiendo.
[Trankart egiten deustak ta ulerretan deustat.]
50. Tengo quinze años por la sazón de las lentejas.
[Tilista aroan amabost urte det.]
51. De rabo de puerco, no buen virote.
[Urdeen buztanez matrazu onik ez.]
De rabo de puerco nunca buen virote. (HN , T. II, 65. or.)
52. Los pastores riñeron, y los quesos parecieron.
[Unaiok arri zitean gastaek agir zitean.]
Artzaiak aserra zitezen, gastak agiri zitezen. (GA 11)
53. Do no ay fuego, no ay humo.
[Surik ezten lekuan kherik ez.]
Do no hay humo no hay bien ninguno. (HN , T. II, 72. or.)
54. A la guerta y la casada, un dueño tienen arto, que más tendrían malo.
[Jaube bat daude asko baratzek eta emazteak, ze geiago leukee gaiso.]
La mujer y el huerto, no quiere más de un dueño. (HN , T. II, 117. or.)
55. A la ama quien tiene voluntad al niño regala.
[Inudea laztan dauenak seiari bezuza.]
56. El morir y el vivir hierve.
[Ilak ta biziak diraki.]
57. O con verdad o con mentira mantener he.
[Edo egiaz nai guzurraz elikatuko naiz.]
58. Casería antes que casarte.
[Ezkondu baño etxaguntzea lenago.]

Antes de casar ten casas en que morar y tierras en que labrar y viñas que podar. (HN , T. II, 32. or.)

59. La mentira, la cola corta.

[Guzurrak buztana labur.]

Gezurrak buztana labur. (GA, 61)

60. Del compañero es la cosa que viene con aguardalla.

[Gauzea da lagunena, itxadonaz datorrena.]

61. Poco a poco se haze mucho.

[Gitxia, gitxia asko egin doa .]

Poco a poco hila la vieja el copo. (HN , T. II, 165. or.)

f. 97r

62. El maçero nuevo agua con cernerero.

[Gabiarotz barriak galbaez hura.]

63. La rueca en la cinta, y el pensamiento en el regozijo.

[Gorhua garrian ta gogoa kirolan.]

La rueca en la cinta, y los pies en la bailía. (HN , T. II, 119. or.)

64. El hijo del raposo zorro.

[Luki kume azeri.]

65. La primer muger escoba, la segunda gran señora.

[Lenaengo emaztea isuski, bigarrena andrandi.]

La primera mujer escoba, y la segunda señora. (HN , T. II, 118. or.)

66. El desvergonçado la patria es suya.

[Lotsabageak erria bere.]

Quien no tiene mesura, toda la villa es suya. (HN , T. II, 184. or.)

67. Vos esse, yo este dado lo a la suerte.

[Zuk au, nik au, zozkereak emon dau.]

68. Sin ser querido, y con besos.

[Laztan ez ta apaka.]

69. Quien no puede ser olla podría ser cobertera, que cada qual tiene su lugar lleno.
[Lapiko ezin dana estalgi lizate; ze edozeinek dauko bere lekua bete.]
No hay olla tan fea que no halle su cobertera. (HN , T. II, 151. or.)
70. Quando el cuco suele cantar lluvia, y sol.
[Kukuen kantatzean euri ta eguzki.]
En tiempo del cuco, a la mañana mojado y a la noche enjuto. (HN , T. II, 95. or.)
71. Mala bestia es la mala querencia.
[Abere gextoa da gorrotoa .]
72. Quien no puede hallar el muble maje en el mortero la ortiga.
[Ezin dabenak lazuna, jo begi abuan asuna.]
73. No hagas nada Alcayde, hasta oir al otro.
[Zegik ezer Hendorea, entzun artean bestea.]
74. Doler le haria el lobo al oso.
[Otsoak artzari min leio.]
75. La necessitad me hizo obrero, y la vagamundez pleytista.
[Oparinak nengian beargin ta alperkeriak auzkin.]
76. Ando no pudiendo creer la cabeça, la locura por mantenimiento tomando.
[Banabil burua ezin sinisturik, erasuna elikaturatzat arturik.]
- f. 97v**
77. Cada gallo en las espaldas de su casa.
[Edozein ollar bere aldapan.]
Cada gallo en su muladar. (HN , T. II, 42. or.)
78. Lastima ten al pobre y a su necesidad atiende.
[Tamal eukok txiroari ta sorosi aen opanari.]

79. Dançando si anda la vieja, mucho polvo levantarse suele.
[Triskan badabil atsoa autso asko erigi daroa.]
Vieja que baila mucho polvo levanta. (HN , T. II, 215. or.)
80. Ladrones de antaño, verdugos de los de ogaño.
[Igazko lapurrok aurtengoen urkatzalla.]
81. Hasta la hormiga dessea compañía.
[Inurria-gino lagun-gura.]
Hasta la hormiga quiere compañía. (HN , T. II, 105. or.)
82. Para me lleva lo que tengo de mi casa al mercado.
[Takok deroat dodana neure etxerean zejara.]
83. Apriessa voy a lo que desseo.
[Iradu noa naira.]
84. El asno muerto de antaño vaporrea ogaño.
[Igazko asto illak aurten lurruna.]
Antaño murió el mulo y hogaño le hiede el culo. (HN , T. II, 31. or.)
85. Mucho tienen los señores, mas an menester.
[Jaunok asko daude, geiago bear daude.]
86. Pan primero que mastín.
[Ogia lenago ora baño.]
A quien no le sobra pan no críe can. (HN , T. II, 19. or.)
87. Los pies secos, y la boca humeda tendras gallardia.
[Oñak leor haoa eze sendari doke] .
88. Olaso, pocos son como tu.
[Olaso, gitxi batzuk i lako.]
89. Pluvia de Hebrero, mata a los logreros.
[Otsailgo euria[k] eraiten dituz ontzoeriak.]
90. El perezoso, mueble ruyn.
[Nagiak erredizea dollorra.]
El perezoso siempre es menesteroso. (HN , T. II, 84. or.)

91. De mio no tengo, si me diessen daros ella.
[Neurez ez dot, balinde banekizu.]
Darles han y darnos han y daros hemos. (HN , T. II, 60. or.)
92. Que tal es Butron, todos lo saben.
[Zelangoa da Butroe orok dakie.]
- f. 98r**
93. Mas los amenaçados que los enterrados.
[Zematuok geiago orzituak baño.]
Más son los amenazados que los heridos. (HN , T. II, 132. or.)
94. Gota a gota se hinche el cantaro.
[Dindika murkoa betatu doa.]
Gota a gota la mar se apoca. (HN , T. II, 101or.)
95. Quien hiziere el mandado que coma.
[Dagianak agindua, jan dezala.]
Quien hace los mandados que coma los bocados. (HN , T. II, 134. or.)
96. En casa del virtuoso todos riendo, en la del malo llorando.
[Dontsuaen etxean duztiok barrez, deungeanean negarrez .]
97. Quando lo ay, lo que ay.
[Danean dana.]
98. El buen día metele en casa.
[Egun ona sar ezak etxean.]
El buen día meterlo en casa. (HN , T. II, 76or.)
99. Ponga el vientre de lleno, en lleno si quiera de orujo o vasura.
[Daminda sabela betez, betez naiz batzez naiz satzez.]
El vientre lleno, siquiera de heno. (HN , T. II, 88. or)
100. Hacer purgar las cosas malas.
[Erin gauza geiztoai egin.]

101. Quien no te conoce que te compre.
[Ez azauenak erosaala.]
Quien no te conoce, ése que te compre. (HN , T. II, 184. or)
102. Casar y arrepentir.
[Ezkondu ta garbatu .]
Cásate, verás: perderás sueño, nunca dormirás. (HN , T. II, 46. or)
No hay casamiento sin arrepentimiento. (GS, Cl, VIII, 25, f. 19v)
103. Ganar uno, perder dos, esta también manera es de vivir.
[Bat irabazi, bi galdu, au bere bizitza-modu.]
El que gana el real, ése le ha de gastar. (HN , T. II, 85. or)
104. A yegua vieja mostrar andadura es trabajo.
[Beor zarrari orbiden neke da irakasten.]
105. Uno para otro es hermano
[Baterren beste do anaje.]
106. Quien es para si, lo es para otro.
[Beretzat dana besterentzat.]

f. 98v

107. En mal punto nacer suele el de mala fama.
[Aldi geiztoan jaio doa ospe geiztokoa.]
En hora mala nace quien mala fama cobra. (HN , T. II, 92. or)
108. Acomodadas son cinco criaturas, dos hijas y tres hijos.
[Adinon da bost ume, alaba bi, ta iru seme.]
109. Añada que ay muchas bellotas no es mejor que otras.
[Aretx asko dan urtea bestea baño ez obee.]
Año de mucha endrina, pocas hacinas. (HN , T. II, 32. or)
110. La mujer casada en el monte posada.
[Andra ezkondua basoan ostatua.]
La mujer casada en el monte es albergada. (HN , T. II, 115. or)

111. A la hija parlera la madre covertera.
[Alaba umaginari ama estalgi.]
La hija paridera, y la madre cobertera. (HN , T. II, 113. or)
112. Mas placer he que me tenga mi enemigo imbidia que lastima.
**[Atseginago dot nauela ene etsaiak iñartxi,
ze ez erruki.]**
113. La buena mujer no dize quereys.
[Ama onak ez dio nazu.]
La buena madre no dize quieres. (ML, 115. or)
114. Grande es mi dolor, querer dezir y dezir no poder.
[Andia da ene mina: esan nai ta esan ezina .]
115. Las turmas del carnero en Mayo son buenas.
[Harien grisolak Maiatzean dira onak.]
116. Regozijate con el asno, darte ha en la barba con el rabo.
[Astoagaz adi kirolan ta deik buztanaz bizarrean.]
Burlaos con el asno, daros ha en la barba con el rabo. (HN , T. II, 41. or)
117. Sala sin vezinos, nido de ratones muchos.
[Auzo bako aria sagu askoen abia.]
Casa sin moradores, nido de ratones. (HN , T. II, 45. or)
118. Tiempo ido dificultoso es de bolvelle.
[Aldi joana biorretan gaitz da.]
119. A barba muerta poca verguença.
[Bizar ilari lotsa gitxi.]
A barba muerta, poca vergüenza. (HN , T. II, 13. or)
120. La mala nueva sin porte.
[Barri ertunak bidarienik ez.]
De la mala nueva, la primera. (HN , T. II, 63. or)
121. Cencerro nuevo a buey viejo.
[Idi zarrari arran berri.]
A buey viejo cencerro nuevo. (HN , T. II, 13. or)

122. El pedir pierde el regozijo.
[Eskeak jolasa galdu.]

f. 99r

123. En boca cerrada no suele entrar mosca y en todo tiempo [no] es la verdad hermosa.

[Hao itxian eztoa sartu eulia, ta aldi guztietan ezta eder egia.]

En boca cerrada no entra mosca. (HN , T. II, 90. or)

124. Si tienes mucho mucho avras menester.

[Asko badok, asko bearko dok.]

Asko badok, asko bearko dok. (GA, 40)

125. Dexemos a padres y aguelos y seamos nosotros siempre giovenes.

[Aita asabaoi etxi, ta garean gu on beti.]

*Dejemos padres y abuelos y por nosotros seamos buenos.
(HN , T. II, 67. or)*

126. Los señores muchos ruynes por servidores.

[Andur asko jaunok azitzat.]

Ruin señor cría ruin servidor. (HN , T. II, 193. or)

127. Como podemos, y no como queremos.

[Al daigun legez, ta ez nai degun legez.]

Si no como queremos, pasamos como podemos. (HN , T. II, 198. or)

128. La mujer y la sardina de buzes en la ceniza.

[Andrea ta sardia autsetan auspaz.]

La mujer y la sardina, de rostros en la ceniza. (HN , T. II, 117. or)

129. Abril moiado trae panes.

[Opeil buztiak dakaz ogiak.]

Abril frío, hinche el silo; mojado, silo y ampo.

Abril frío, mucho pan y poco vino. (HN , T. II, 21. or)

130. Los amigos enemigos.

[Adiskidok hetsai.]

131. La muger hermosa guerra en casa.
[Andra ederra etxean gerra.]
*Al que tiene mujer hermosa o castillo en frontera o viña en carrera,
nunca le falta guerra. (HN , T. II, 27. or)*

132. Huespede soys sin enfado.
[Arrotz igi bagea zara.]

133. Fuera de casa paloma, em casa lobo, tal manera de vivir malo.
[Atean uso, etxean otso, ala bizikidea gaiso.]

134. La muger rica y hermosa, o loca o presuntuosa.
[Andrea eder ta aberatsa, edo ero edo farata.]

135. Muger, fuego y mar del todo es mal.
[Andrea, sua, ta itxasoa, guztiz da geiztoa.]

f. 99v

136. Cría el cuervo, sacar te há el ojo, y quitarte la luz el mal moço.
**[Az ezak erroia, diratan begia, ta mutil geiztoak kendu
deike argia.]**

137. Vida sin amigos, muerte sin vecinos.
[Adiskide bako bizitzea, auzo bako eriotzea .]

138. Mas cerca los dientes que los parientes.
[Aginak urrago, aideak baño.]

139. Lo que quieres para ti, para otro.
[Nai doana euretzat besteentzat.]

140. La necessitat sabia enseñadora.
[Oparaina jakindun.]

141. Lo que es bueno para el hígado, dañoso para el baço.
[Gibleleko on dana areko gaixo.]
Con lo que sana el hígado enferma el bazo. (HN , T. II, 50. or)

142. Los pies frios para la yglesia, calientes para el casamiento.
[Oñak otz eleizarakoz, bero ezkontzarakoz.]
143. Está con tan buenos alientos a la fin como al principio.
[Onda barrenik dago.]
144. Atrasaros eys y el tiempo pasado es difícil de trabajar.
[Ostenduko zara ta aldi igaroa oraetan gaitz da .]
145. En tanto que la sal floreciese otra cosa se vería.
[Gatza lora ditean artean beste gauza lekuske.]
146. La sangre sin fuego hierve.
[Hodolak su бага diraki.]
La sangre sin fuego hierve. (HN , T. II, 119. or)
147. De lexos al molino viene el agua.
[Hurrutirean boluara dator hura.]
Portugesez: De longe vem a água ao moinho. (HN , T. II, 224. or)
148. En la villa ruyn el pleyto en la mano.
[Huri galduan hauzia eskuan.]
En la ruin villa, pleito cada día. (HN , T. II, 93. or)
149. El Otubre mengua las cosas, y menguadas son sus obras.
[Hurrieteak hurri gauzak ta hurri dira aren bearrak .]
150. Año de nieve, de trigo
[Hurte erurrezkoa, garizkoa .]
Año de nieves, año de mieses. (HN , T. II, 32. or)

f. 100r

151. El mal año todo es nuevas.
[Hurte geiztoa garri uts da .]
El mal año entra andando. (HN , T. II, 82. or)
152. Al buey viejo no le caes majada.
[Idi zarrari ze egiok alaunerik sorosi.]
Al buey viejo no le cates majada, que él se cata. (HN , T. II, 24. or)

153. Consejo no tiene nayde para si, y sí para otro.
[Hon huarik ez dau inok beretzat, ta bai bestentzat.]
Alcaraván zancudo: para otros consejo, para sí ninguno. (HN , T. II, 28. or)
154. La tia o la sobrina no sé qual es mejor.
[Izekoa edo llobea eztakit zein dan ohea.]
155. Hazer y hazer, y ganar no poder.
[Egin ta egin ta irapazi ezin.]
156. Costumbre perversa tarde se olvida.
[Ekandu geiztoa belu anztu doa.]
Mudar costumbre a par de muerte. (HN , T. II, 141. or)
157. Qualquier dadiva desea agradecimiento.
[Edozein sari esker gura.]
158. Conocete y serás de bien vivir.
[Ezaun adi ta aizate ondo bizi.]
Frantsesez: Soi reconnaître. (HN , T. II, 262. or)
159. No ay sabado sin sol.
[Eguzki bako laurenbatik ez.]
Ni sábado sin sol, ni moza sin amor, ni viejo sin dolor. (HN , T. II, 146. or)
160. De suyo le esta a Martín el manto, y no la cena aparejada.
[Egoki Matxini mantua, ta ez afari gertua .]
Egoki Matxini mantua. (GA, 47)
161. Almorçar, comer, merendar, y comer cenar y perder los averes.
[Gosaldu, barazkaldu, askaldu ta afaldu ta ogasuna galdu.]
162. No aflijas al aflito.
[Gaitua ze egik gaitu.]
163. En el trigal rebusto es el asno.
[Sendo astoa garitan.]

164. Por tener lo que queremos, (mas) mas deseo entonces tenemos.
[Naia eukiarren, gurari geiago dogu arren.]
Quien más tiene, más quiere. (HN , T. II, 181. or)

f. 100v

165. El atrevimiento ayente el miedo, que para morir o bivar iremos a la guerra.
[Azarkuntzeak bildurra usabez, ze ilteko edo biziko gudura goakez.]
166. Despues de encomençado a encanecer no es de provecho el niñear y nadie diga despues que el tiempo suele llegar.
[Hurdinetan asiakzkeru prestu ezta seizaroa, inok zebez aurki gero ze aldia eldu doa.]
La cabeza blanca y el seso por venir. (HN , T. II, 112. or)
167. El Tartago mato a la hija de Butron en Plencia.
[Erioak erezan Butroeko alabea Plenzian .]
168. Cabeçon grande y camisa con arrapiezos.
[Txamaratilla andia ta atorra txantxarduna.]
169. La mala lengua es más doliente que la peste.
[Mi geiztoa da minago mintea bano .]
La lengua del mal amigo, más corta que cuchillo. (HN , T. II, 114. or)
170. Todos tartamudos quieren hablar.
[Motel orok iznai.]
171. Lo començado parece acabado, lo acabado hermoso.
[Asiak egiña dirudi, asakatuak eder.]
172. Su carne conoce.
[Bere aragiak ezaun.]
173. Vete de presto pasito.
[Hoa laster baratxexe.]

174. Dame una picaza sin mancha, darte he la moça sin mal.
[Indak mika bat orban бага, diada neskea gatxpaga .]
Dame pega sin mancha, darte he moza sin tacha. (HN , T. II, 60. or)
175. De buena mano, buena dadiva.
[Esku onerean emai ona.]
De buena mano buen dado. (HN , T. II, 61. or)
176. De la mano a la boca la tajada se suele perder.
[Eskurean haora okelea galdu doa .]
De la mano a la boca se pierde la sopa. (HN , T. II,63. or)

f. 101r

177. El viejo planta mançanal, y el moço le cuela.
[Zarrak sagastia ibini, gazteak irazi.]
El viejo pone la viña y el mozo la vendimia. (HN , T. II, 88. or)
178. Al viejo mudale el aire, y perder le has.
[Zarrari aixea egiok aldatu ta daik galdu.]
El viejo, múdale el aire, darte ha el pellejo. (HN , T. II, 88. or)
179. Este hablando y yo callando estando
[Onek oñon ta ni exilik egon.]
180. Coz para el agujon para el buey dañosa.
[Ostikoa akulua ganako idientzat gaxo.]
Al buey haron, poco le presta el agujón. (HN , T. II, 24. or)
181. Rebentar no se hara quien no se hincha.
[Eztai iztanda puztxoan eztana .]
No te hinchas y no reventarás. (HN , T. II, 155. or)
182. Del mismo arbol la cuña.
[Ezkur berereango ziya.]
Mala clavija es la del mismo madero. (HN , T. II, 129. or)
183. Sigue a la hormiga.
[Inurriari arraio.]
Sigue la hormiga, si quieres vivir sin fatiga. (HN , T. II, 202. or)

184. Mas presto la mano a la boca, que no a la toca.
[Lasterrago eskua aora ze ez burukora.]
No se quita tan presto la toca, como va la mano a la boca.
(HN , T. II, 154. or)
185. Con el caduco la joven trabajo.
[Irolagaz gaztea nekea.]
186. Lo demasiado podría traer a poco.
[Larrak gitxitara lekarke.]
Italieraz: Il soverchio rompe il coperchio. (HN , T. II, 270. or)
Lo poco abasta y lo mucho se gasta. (HN , T. II, 124. or)
187. Quien sabe tomar sabra dar.
[Dakianak arzaiten dakike emaiten.]
Quien sabe dar sabe tomar. (HN , T. II, 186. or)
188. Pierdase el hombre, y no su fama buena.
[Gal bidi gizona ta ez aren ospe ona.]
Más vale perderse el hombre que, si es bueno, perder el nombre.
(HN , T. II, 134. or)
189. No des baldon a naide.
[Iraunik ze emak ñori.]
190. Obeja cornuda y vaca barriguda.
[Ardi adarduna ta bei sabelduna.]
Oveja cornuda y vaca barriguda, no la trueques por ninguna.
(HN , T. II, 158. or)
191. Qual el año tal el jarro.
[Hurtealango murkoa.]
Cual el año tal el jarro. (HN , T. II, 52. or)
192. Quando te dieren la sortija pondras el dedo menique.
[Dienean ereztuna ifink txirkandea.]
Cuando te dieren el anillo, para el dedillo. (HN , T. II, 58. or)

f. 101v

193. El hijo harto y rompido, la hija hambrienta y vestida.
[Semea etena ta aseaa alabea jantzia ta gosea.]
El hijo harto y rompido; la hija, hambrienta y vestida. (HN , T. II, 80. or)
194. Entiende primero y habla postrero.
[Uler ezak lenago ta itz egik geroengo.]
Entiende primero y habla postrero. (HN , T. II, 97. or)
195. La moça como fuere criada, el cerro como fuere hilado.
[Neskea azi din legez, kirrua irun din legez.]
La moza, como es criada; la estopa, como es hilada. (HN , T. II, 115. or)
196. El rollo lo suyo lleva.
[Beloritak berea daroa .]
La horca lo suyo lleva. (HN , T. II, 113. or)
197. El rollo buen frutal, si tuviese muchos colgajos.
[Belorita ezkur ona eskeki asko baleuko.]
198. El arbol que cae de todos leña de fuego.
[Jausi din ezkurra oroen su egur .]
199. El muerto podreçe y el huérfano creçe.
[Ila usteldu ta zurtza azi.]
El muerto pobrece y el huérfano crece. (HN , T. II, 83. or)
200. Entre sabios quien anda, sabio.
[Jakindunen artean dabilena jakindun .]
201. Tras los truenos lluvia.
[Justuriaen atzean euria.]
202. Quien tiene rabo de paja azi atrás mira.
[Lastozko buztana dauenak atzera begira.]
203. Bien le es al ladron negar, negaras perverso.
[Lapurrak on dau ukoa, ukairikek gaiztoa.]

204. El oficial aparejados tiene para comer los dientes.
[Langinak prest ditu jateko aginak.]
El oficial tiene oficio y ál. (HN , T. II, 83. or)
205. Beso y abraso? halago y daño ?
[Laztana ta apea? Leusindu ta kaltea?]
206. La hambre no tiene regozijo.
[Goseak jolasik eztu .]
207. El bibero del perverso tuerto y la calza lo de atras adelante.
[Deungen mintegia makur ta galtzera atzekoaz aurrera.]
Frantsesez: Aller à souliers retournés. (HN , T. II, 250. or)

f. 102r

208. Sangre sin ser necesaria descubrir se ha la tu verdad.
[Odol bearbagea agirtuko da egia eurea.]
209. El que entrare en lugar vedado en su danno.
[Sar dina geben lekuan bere kaltean .]
No entres en huerto ajeno, que te dirá mal su dueño. (HN , T. II, 149. or)
210. La muger de buen recado la casa suele hinchar hasta el tejado.
[Andra urenak etxea lauzatugino daroa betatu.]
*La mujer de buen recaudo, hinche la casa hasta el tejado.
(HN , T. II, 116. or)*
211. Caense las cuestras, allananse* los llanos.
[Jausten dira aldatzak goraetan dira ibarrak.]
Abájanse los adarves y álzanse los muladares. (HN , T. II, 21. or)
**RS-en alçanse.*
212. Moriremos vistas y oidas otras cosas
[Beste gauza entzunik ta ekusirik ilgo gara.]
213. La buena comida la trae mala.
[Jate onak dakar geiztoa.]

214. La mar traga los arroyos, los ríos y fuentes.

[Itxasoak errekaak iturriak ta ibaiak irunsi.]

215. Si hazes lo que eres obligado, tendras buena muerte.

[Badagik egipidea ona dokek eriotzea.]

No es la mala muerte haciendo lo que debe. (HN , T. II, 149. or)

216. Abla que no se entiende no vale nada.

[Hulertzen eztan itza prestu ez.]

217. No le ruegues en la cama a la muger, ni en el agua al cavallo.

[Otu zegiok oean andreari ez hurtan zaldiari.]

No ruegues a mujer en cama, ni a caballo en el agua. (HN , T. II, 154. or)

218. No viento en mano del piloto.

[Pilotuen eskuan aizerik ez.]

No es en mano del piloto que deje el viento su soplo. (HN , T. II, 149. or)

219. La gallina del papo el huevo, y no del gallo.

[Olloak biraporean arrautzea ta ez ollarrerean.]

No pone la gallina del gallo sino del papo. (HN , T. II, 153. or)

220. El vestido al hermitaño no lo haze.

[Jazkerek parrahua egite ez du.]

No hace el hábito al monje. (HN , T. II, 150. or)

Frantsesez: L'habit ne fait pas le moine. (HN , T. II, 257. or)

f. 102v

221. No ay daño que el tiempo no le lleva.

[Ezta gatzik aldiak ez daroanik.]

No hay mal que el tiempo no alivie su tormento. (HN , T. II, 151. or)

222. La cama detrás la puerta mala.

[Hoea ataostean deunga .]

Nunca os acontezca la cama tras la puerta. (HN , T. II, 156. or)

223. Por el lugar do va una obeja todas.
[Ardi bat doean lekuti oro.]
Ovejas bobas, por do va una, van todas. (HN , T. II, 158. or)
224. Pan de arado demasiado bueno.
[Eisako ogia onegia.]
Pan de arado, nunca malo. (HN , T. II, 160. or)
225. Sin assar pringar.
[Herrebaga koipatsu.]
No asamos y ya empringamos. (HN , T. II, 148. or)
226. Mas grandes los sonidos que las nuezes.
[Intxaurrek baño otsak andiago.]
Más es el ruido que las nueces. (HN , T. II, 130. or)
227. Matar le has y matar te han, y a tu matador matarán.
[Il eikek ta il aie, ta ire erallea il daie.]
Matarás y matarte han, y matarán a quien te matare.
(HN , T. II, 135. or)
228. Esse birote no salio de esa aljava.
[Matrazu orrek hurte ezaban karkax orretarean.]
No salió esa saeta de esa aljava. (HN , T. II, 154. or)
229. En lo seco no se toma trucha.
[Leorrear artu ezdoa arrankaria.]
No se toman truchas a bragas enjutas. (HN , T. II, 154. or)
230. Si volar supiese trabaria el paxaro.
[Egaz maneki ora nekikeo txoriari.]
231. Hasta que sea pasado no digas mal del año.
[Digaran artean ez hurtea gati gasorik esan.]
No digáis mal del año hasta que sea pasado. (HN , T. II, 148. or)
232. El casamiento y mando del cielo nos vienen.
[Ezkontzea ta agintzea zerurean jatorguz.]
Italieraz: Nozze e magistrato dal cielo è destinato. (HN , T. II, 272. or)

233. Darasme y darte he.
[Ikedak ta dikeada .]
Darles han y darnos han y daros hemos. (HN , T. II, 60. or)
234. La muger de tu enemigo tenla tu por amiga.
[Ire etsaien emazte eukek ik adiskide .]
En casa de tu enemigo, la mujer ten por amigo. (HN , T. II, 90. or)
235. De hijos no rebaño.
[Semez ellirik ez .]
De hijos y corderos los campos llenos. (HN , T. II, 63. or)
236. Escardar y estercolar y coger trigo.
[Sasitu ta jorratu ta garia artu .]
Estierca y escarda y cogerás buena parva. (HN , T. II, 99. or)
237. Casa sin fuego, cuerpo sin sangre.
[Su bako etsea gorputz odol bagea.]
Casa sin chimenea, de mujer pobre o yerma. (HN , T. II, 45. or)
La maison sans feu et sans flamme, ressemble à un corps sans âme.
(HN , T. II, 255. or)

f. 103r

238. Lo que oye el niño en el hogar suele decir en el portal.
[Seiak danzuana eskaratzean, esan daroa atartean.]
Lo que el niño oyó en el hogar, eso dice en el portal. (HN , T. II, 124. or)
239. Espaldas a la tempestad, pecho a la buena sazón.
[Kibel ekatxari, bular aldi onari.]
Al mal viento volverle el capiello. (HN , T. II, 26. or)
240. Casa con tu igual y seras siempre bien.
[Ire ideaz ezko adi ta aiza ondo beti.]
Casar y compadrear, cada cual com su igual. (HN , T. II, 46. or)
241. En casa quien no depende, no sabra en la plaza.
[Ikasi eztagianak etxean, ez lekike zelaian.]

242. En los ojos del amante no ay cosa fea.
[Oneritxien begietan, gauza ezairik eztan .]
Quien feo ama, hermoso le parece. (HN , T. II, 179. or)
243. Quien no quiere engaño haga huida del perverso.
[Naztauenak ogenik iñez begi geiztoaganik.]
Quien no quiere ser engañado, huya del malo. (HN , T. II, 183. or)
244. Teníalo para no menester, mas llevomelo la necesidad.
[Ontzoritzat neuka, baia oparinak eroa eusta.]
245. Todos los hombres cabeças negras, todas la mugeres cabeças blancas.
[Gizonok oro buru baltz, andra duztiok buru zuri .]
246. Pan con agua mantenimiento de loco y mastin.
[Ogiagaz ura uragaz eroen elikatura.]
Pan y agua, amigos para y harta. (HN , T. II, 160. or)
247. La coajada sin pan al culo tiene camino.
[Putxeak ogi бага ipirdira dau bidea.]
Portugesez: *Papas sem pão, ao cu se vão.* (HN , T. II, 232. or)
248. Quando tenemos lo que queremos, sin desseos solemos ser.
[Daukagunean naia, gurari бага oi gara.]
249. El que se haze fiador deudor.
[Asto dina, zordun.]
Frantsesez: *Qui répond doitalieraz* (HN , T. II, 261. or)
250. Cerca esta el codo mas dificil de besar.
[Ukaondoa hur da, baia mun egiten eskerga.]
251. Si te agachas a la tempestad, al sol te rebusteceras.
[Uzkur bakio ekatxari, sendakike eguzkiari.]
252. Con morir descansare.
[Atsedenez atsedenez daitalieraz]

f. 103v

253. Casa en el mercado de oro la puerta.
[Zeian etxea, hurrezko atea.]
Casa en plaza, los quicios tiene de plata. (HN , T. II, 45. or)
254. Lluvia de San Juan, causa de la perdición del trigo.
[Doneaneko euria, garien galtzaigarria.]
Agua de por San Juan, quita vino y no da pan. (HN , T. II, 23. or)
255. El ruyn mas rogado, mas suzio y inchado.
[Dollorra otuago, atsa putzago.]
El ruin mientras más le ruegan, más se extiende. (HN , T. II, 87. or)
256. Cada cual para sí, y Dios para todos.
[Edozein berentzat ta Jaungoikoa oroentzat.]
Italieraz: Ognuno per se e Dio per tutti. (HN , T. II, 273. or)
257. No pidas al que tiene, y sí al que bien te quiere.
[Eska zeakio daukanari ta bai on derextanari.]
258. Quien presto da, dos veces lo que tiene da.
[Laster emaiten dauenak birretan emaiten du.]
259. Casera desperdiciada, desperdiciada la casa toda.
[Etxekoandrea zinbota etxe duztia zinbota.]
260. Lo demasiado congoxa, lo poco estrecha.
[Larrak larritzen gitsiak arbintzen.]
261. Rey nuevo, ley nueva.
[Errege barri, lege barri.]
Tal la ley, cual el rey. (HN , T. II, 205. or)
262. No ay cuesta sin valle.
[Ezta aldatzik ibar bakorik.]
263. Sin verguença me hize, y harteme de pan.
[Lotsaga nindin, ogiz ase nindin.]

264. La cría de la tierra suele criar la tierra.
[Lurren umea lurrak azi daroa .]
265. Haz bien al pobre, dar te ha Dios galardón.
[Ondo egiok landerrari, Jainkoak dikek donari.]
Portugesez: *Faz bem ao bom e haverás de Deus galardão.*
(HN , T. II, 226. or)
266. Enjambre de Abril para mi, el de Mayo para mi hermano.
[Opeko erlea enetzat, Maiatzekoa anajeentzat.]
Enjambre de Abril para mí, la de Mayo para mi hermano.
(HN , T. II,961. or)
267. Vinagre y miel, sabroso y hazen bien.
[Eztia ta ozpin, gozo ta onegin.]
Vinagre y miel saben mal y hacen bien. (HN , T. II, 215. or)

f. 104r

263. En Mayo la hierba larga es y crecida, las mallas de la oz podrian las bien cortar.
[Maiatzean berarra luze da eta sendo egitaiaren ortzak ebagi leidi ondo.]
269. Mayo aspero de ti teniendo muchas flores.
[Maiatza ire latza lora asko doala.]
270. Muxica a dentelladas com los enemigos.
[Muxika arerioakaz agika.]
271. No diga la lengua em perjuizio de la cabeça.
[Miiak ze bez buruen kalte.]
No diga la lengua por do pague la cabeça. (HN , T. II, 148. or)
272. Hiere, dale, matales y no le hagas falsia.
[Jak, emak, erak ta zegiok trankart.]
273. De la sal, de la sal, y no de la de Iburguen.
[Gatzean gatzean ta ez Iburguengorean.]

274. Moça, y demanda trabajo y daño.
[Neskea ta eskea, nekea ta kaltea .]
275. Quando el çapatero se haze carpintero poco çapatos se desgarran.
[Arotz dinean zirola oski gitxi urratu doa.]
276. Bozezo luengo hambre y sueño.
[Arrausi luzea loa edo gosea.]
Bostezo luengo, hambre o sueño. (HN , T. II, 39. or)
277. Cansase el dador y no el tomador.
[Adikatzen da emuillea ta ez artzaillea.]
Portugesez: Cansa quem dá e não cansa quem toma.
(HN , T. II, 222. or)
278. Mejor que el hijo de la viuda es su puerco.
[Alargunaen semea bano bere urdea da obeago.]
279. Del roble al ençino se toma mala costumbre.
[Aretxerean artera ekandu gaiztoa artzaiten da gosea.]
280. Lluvia de San Joan, causa de la perdicion del trigo.
[Doneaneko euria garien galtzagarría.]
281. El cuero mas cerca que la camisa.
[Atorren baxen urrago narrua.]
282. Casamiento sin voluntad, trabajo y daño.
[Nai bako ezkontzea, nekea ta kaltea.]

f. 104v

283. Mandar y no dar, ansina lo merecido no vale nada.
[Agindu ta emon ez ala saria prestu ez.]
El que tarda en dar lo que promete, de lo prometido se arrepiente.
(HN , T. II, 86. or)
284. A Aramayona quien la tiene no la daría.
[Aramaio dabenak ez lemaio.]

285. Al buen entendedor pocas palabras.
[Hulerzalla onari hitz gitxi.]
A buen entendedor breve hablador. (HN , T. II, 13. or)
286. En lo alto del año el siervo cabe su dueño.
[Hurteen goianean, jopua jaube en aldean.]
Al cabo de un año tiene el mozo las mañas de su amo.
(HN , T. II, 24. or)
287. Casa do no ay harina, no puede ser harta, y sí hambrienta.
[Hurunik eztan etxea ezin litzate asea, ta bai gosea.]
288. Çapato roto o sano más vale en el pie que en a mano.
[Hoski osoa naiz etena, eskuan baño oñean obea.]
Zapato roto o sano, más vale en el pie que en la mano.
(HN , T. II, 218. or)
289. Cabello largo y seso corto.
[Hule luzea ta zentzun txaburra.]
Cabello luengo y corto el seso. (HN , T. II, 42. or)
290. Haras marido contrahecho, y aquel te tendra estimada señora.
[Eikek senar makerra ta ak aukake andera.]
291. La verdad causa riña.
[Egia ergarria .]
Frantsez: Verité engendre haine. (HN , T. II, 263. or)
292. El sudito y el gallo en casa en año lleno harto es.
[Etxean jopua ta ollarra urte betean asko da.]
El mozo y el gallo un año. (HN , T. II, 83. or)
293. La tempestad trae buen temporal, perverso podrías ser mejor.
[Ekaitzak dakar aro ona, gaiztoa baintzate oba.]
294. Levantose el perezoso y quemó la villa.
[Jagi zidi nagia, erra zizan uria.]
Jagi zidin nagia erra zizan uria (GA, 2).

295. El señor malo para igualarse con el.

[Jauna burkide gaizto.]

296. Si hazes mal, espera otro tal.

[Gatx egiten bok, ainbesteri itxadok.]

Haces mal, espera otro tal. (HN , T. II, 104. or)

f. 105r

297. Despues del bien perdido es conocido.

[Galdu azkero ondasuna, da ezauna.]

Frantsesez: Le bien perdu mieux on connaît, qu'on ne faisait quand on l'avaitalieraz (HN , T. II, 256. or)

298. La tela araña desata el raton, y a la mosca apaña.

[Guenak sagua askatzen, ta eullia oratzen.]

La telaraña suelta al ratón y la mosca apaña. (HN , T. II, 21. or)

299. El escarmentado anda buscando el bado.

[Galendua dabil uberen billa.]

El escarmentado busca el vado. (HN , T. II, 79. or)

300. Ayer me iguale quando te go el año.

[Atzo bardindu nax nox dot urtea.]

301. Lo malo ganado es de la fantasma exprimido.

[Gaxoto irabazia iratxoen da irazia.]

302. Postrimeria buena no la tiene mulatero.

[Azaga onik eztau mandazaik.]

303. De buen linage no ay cosa perversa.

[Narea onaganik ezta gauza gaisorik.]

De buena casa buena brasa. (HN , T. II, 61. or)

304. Dadnos invierno y verano, pan y fuego.

[Huda ta negu eguzu ogi ta su.]

En invierno y en verano el fuego es agasajado. (HN , T. II, 93. or)

305. En lugar de gruñir los bueyes, el carro.
[Idiak oñon bidean gurdiak .]
Lo que ha de cantar el buey, canta el carro. (HN , T. II, 124. or)
306. Totica sirvienta que vale mucho, aparejada para pocas cosas.
[Totakoxe mirabe prestu, gauza gitxietara gertu.]
307. Lo que no se le escusa de dar, sabe dar.
[Maemana daki emaiten.]
Lo que se usa no se excusa. (HN , T. II,126. or)
308. Gran vitoria la de sin sangrar.
[Gurenda andia odolbakoa.]
Gran victoria la que sin sangre se toma. (HN , T. II, 102. or)
309. En las casillas sin lagar podriase aver muger en dineros.
[Dolara bako etxatxuetan baleuke andrea diruetan.]
310. Lo que es hasta lo que es.
[Dana danegino.]
311. Lo que ay al vientre ir a Jerusalem.
[Dana sabelera ta Jerusalem-era.]
- f. 105v**
312. No quieras mal a nadie, y da a cada uno lo suyo.
[Gatx ze erexkeok iñori, ta emak berea edozeiñi.]
313. En Julio hecha la moça del lado.
[Garagarrillean neskea ezark alborean.]
En Juliol ni dona ni caragol. (HN , T. II, 278. or)
314. Comer lo que tenemos, y ser pobres.
[Doguna jan, ta txiro izan.]
315. Los que son hasta lo que son.
[Direanak direanegino.]

316. Todas las mugeres te traeran siempre a la orilla.
[Andra guztiok ertzeti erabiliko aude bei.]
317. La muger principal la casa vacia hinche.
[Andra hurenak etxe hutsa betatu.]
La mujer de buen recaudo, hinche la casa hasta el tejado.
(HN , T. II, 116. or)
318. San Vicente reluciente para todos trae pan.
[Done Bizen argia, guztientzat dakar ogia.]
San Vicente claro, pan harto; San Vicente oscuro, pan ninguno.
(HN , T. II, 195. or)
319. Heredolo, o ganollo.
[Jaraunsi edo irabazi egia.]
¿Heredastelo o ganástelo? (HN , T. II, 106. or)
320. Mas vale guardar que no pedir.
[Obe da gorde ze ez eske.]
Más vale guardar que demandar. (HN , T. II, 133. or)
321. Mejor es el año tardío que el infructuoso.
[Hurte jaibala bano belua obago.]
Más vale año tardío que vacío. (HN , T. II, 132. or)
322. Mejor es cara colorada que no coraçon denegrido.
[Obe da aurpegi gorri, ze ez biotza balzki.]
Más vale rostro bermejo que corazón negro. (HN , T. II, 134. or)
323. En Hebrero a tiempos al sol, a tiempos al amor del fuego.
[Hotsailean aldiz eguzkitan, aldiz sutantzean.]
En febrero un rato al sol y otro al humero. (HN , T. II, 92. or)
324. Quien tiene cola de estopa al fuego teme.
[Amukozko buztana dauenak suen bildur .]
Katalanez: Qui cua té de palla, por té al foc. (HN , T. II, 279. or)

325. Quien diere em vida los suyo a outro tendrá lloro siempre.
[**Demanak bizian bera besteri, doke negarra beti.**]
Quien da lo suyo antes de morir, aparéjese a bien sufrir.
(HN , T. II, 177. or)

f. 106r

326. Quien tiene lança en mano todas las cosas suyas.
[**Lantzea eskuan dauenak gauza guztiak bereak.**]
Quien tiene lanza en puño, tiene lo ajeno y lo suyo. (HN , T. II, 188. or)
327. El aficionado de lexos vee.
[**On eretxiak urrutirean dakus.**]
Quien bien quiere de lejos ve. (HN , T. II, 175. or)
328. Nacer tal como tu y los fuegos grandes.
[**I lakoa jaio ta suak andi.**]
329. Lo que tenemos hemos comido, y nos hemos buelto pobres.
[**Doguna jan dogu ta arlot gara biurtu.**]
El mucho comer trae poco comer. (HN , T. II, 83. or)
330. Por Sant Meterio y Celedon buena sazón de sembrar porrina.
[**Done Meteri Zeledon porru erei aro on.**]
331. Mas apartado que nunca estoy de aquí adelante para la guerra.
[**Ekiz nago gertuago inoz baño gudurako.**]
332. En buena sazón vine, mas no traxe nada.
[**Adiuntza onean nentorre, baia ezer ez nekarre.**]
333. El que vazío viene, de la misma manera se torne.
[**Hutsik datorrena beralan biurtu.**]
334. Hagamos pleito de Goliz, y seamos con paz bivar.
[**Daigu Goliz auzi ta garea bakez bizi.**]
335. Uno piensa el obrero, otro quien le apareja.
[**Saruk bat uste, tresnatzen dauenak beste.**]
Uno piensa el bayo, y otro el que lo ensilla. (HN , T. II, 212. or)

336. No pierdas la razon, y hallaras el desseo.
[Galdu ze egik aldia ta idoro daik naia.]
337. También es buena la tajada de la boca del lobo*.
[Otsoen aorean okelea bere on.]
*337 eta 338 errefrauak aldatu rik datoz, ezkerrean letra bat daramatela B. eta A.
338. La que haze marido al lobo siempre mira al desierto.
[Otsoa senar dagianak beti oianera begira.]
339. Para querer bien a Dios, az de ayudar al proximo.
[On eresteko Jainkoari, egiok urgazi geideari.]
340. Mas dize de lo que sabe.
[Geiago dio dakiana baño.]
341. Al que mal habita, el miedo le sigue y el daño encuentra.
[Geistoto oi danari, bildurra jarraigi ta kaltea jarrugi.]
Al que mal vive el miedo le sigue. (HN , T. II, 27. or)

f. 106v

342. Al mal o bien [bever] comer tres vezes beber.
[Gaiztoto edo ondo jan iru bidez edan.]
A buen comer o mal comer, tres veces beber. (HN , T. II, 13. or)
343. Quien no alço no hallo.
[Gorat ez ebanak idoro ez eban.]
Quien no halza no halla. (HN , T. II, 182. or)
344. El nogal de lexos como la cabeça, mas no la alle como la de la patria.
[Hurrungo intxaurra burua laso jarrekin ez ekida errikoa laso.]
345. El lobo de su carne no comio.
[Otsoak bere aragirean jan ez eban.]
El lobo do mane, daño no hace. (HN , T. II, 61. or)

346. A la gallina avena, al asno paja.
[**Olloari oloa, astoari lastoa.**]
347. El mastin compañero de los lobos.
[**Ora otsoen lagun.**]
348. Si este perdiera sí, de otra manera no.
[**Onek galdu badagi bai, bestela ez.**]
349. En la patria do no ay mastin es Merino el raposo.
[**Orik eztan erria[n] ibar-jaun da azeria.**]
350. Poco a poco se podria ir lexos.
[**Gitxia gitxia urrin lioake.**]
Paso a paso van a lejos. (HN , T. II, 162. or)
351. Quien guarda halla.
[**Gordeiten dauenak ideraiten dau.**]
Quien guarda halla. Y guardaba la cazcarria. (HN , T. II, 179. or)
352. El mal pequeño me haze temblar y el grande me haze ablandar.
[**Gatx txipiak nau ikaratzen, ta andiak nau biguntzen.**]
El pequeño mal espanta, el grande amansa. (HN , T. II, 84. or)
353. La sal vertida malamente se recoge.
[**Gatz esuroa galduro batu doa.**]
Sal vertida nunca bien cogida. (HN , T. II, 193. or)
354. Oveja chiquita siempre cordera.
[**Ardi txipia beti bildots.**]
Oveja chiquita, cada año es corderita. (HN , T. II, 158. or)
355. Por la boca caliente il forno*, y el viejo.
[**Aoti bero ezak labea ta zarra.**]
El viejo y el horno por la boca se escalientan. (HN , T. II, 88. or)
* il forno, itaieraz, el horno ordez
356. Vieja harta entra la hambre rezia.
[**Atso asea gose gogor.**]

f. 107r

357. Cansase el dador y no el recibidor.
[Adikatzen da emallea, ta ez artzallea.]
Ik. RS 277.
358. Siendo polvo con la lluvia se hizo lodo.
[Autsa zala euriaz loitza zidi.]
Yo me era polvo, vino agua e hízome lodo. (HN , T. II, 217. or)
359. La cabra el trigo bele, mas no el seto.
[Auntzak garia ekusi, baia ez esia.]
360. Del fuego el humo nascer suele.
[Surean kehea jaio doa.]
Donde fuego se hace, humo sale. (HN , T. II, 72. or)
361. En la buitrera me teneis vengaosme.
[Saira nozu asper zakidaz.]
362. En la buitrera me teneis no sera dificil el vengaros*.
[Saira nozu asperetan gatx eztozu.]
* Atsotitz honen bigarren partea lehenaren aurretik kopiatu da.
363. Coz de roçin mala es, cada qual tome su igual.
[Zamarien ostikoa da geistoa, norberak ar bez bere idekoa.]
* Bi errefrau dira, eta hala kopiatzaileak idatzi ditu bi lerro ezberdinetan.
364. Del lugar do ay fuego, salio el humo.
[Sua dan lekurean keheak urten eban.]
365. El que esta, cansa en la rodilla, el que anda en el vientre mejora.
[Dagoana belaunean oñatu, dabilena sabelean obatu.]
366. En la siesta no hagas dormida debajo de nogales.
[Biaotan zegik lo intxaurpetan.]
So sombra del nogal, no te pongas a recostar. (HN , T. II, 203. or)

367. Cada qual sendero, tiene atolladero.
[Edozein zidorrek dau luparia.]
En cada sendero hay su atolladero. (HN , T. II, 90. or)
368. En Hebrero salir suele el oso de la cueva.
[Hotsailean hurteiten daro[a] artzak lezerean.]
En febrero sale el oso del osero. (HN , T. II, 92. or)
369. Conocer las carnes su carne.
Ezaun aragiak bere aragia.
Ik. RS 172

f. 107v

370. Reniego de la bestia que a su padre ni madre parece.
[Izpizatzen det aita ez ama dirudian abereaz.]
Bien haya quien a los suyos se parece. (Urquijo, 1967: 141)
371. Los malos buenos a la sombra de los señores.
[Geiztoak on jaunen gerizan.]
Quien a buen árbol se arrima, buena sombra le cobija.
(HN , T. II, 172. or)
372. Alagar con la cola y morder con la boca.
[Leusindu buztanaz ta esugi hahoz.]
Halagar con la cola y morder con la boca. (HN , T. II, 92. or)
373. En invierno panadero, en verano tabernero.
[Neguan hokin, hudan txiribogin.]
De invierno hornera, de verano tabernera. (HN , T. II, 63.r)
374. La moça tres palabras al día, y las dos en su daño.
[Neskeak iru hitz egunean, ta biak kaltean.]
375. Quien sabe tener miedo sabrá ser hombre.
[Dakianak bildur ituten, dakike gizon izaiten.]

376. La primera muger es muger, la segunda semejante compañera,
la tercera mal y danno.
**[Lenaengo andrea da emazte, bigarrene senikide, arena
gatx ta kalte.]**
Italieraz: *La prima donna è matrimonio, la seconda compagnia, la terza
eresia.* (HN , T. II, 271. or)
377. El mastin forçado caça buena no puede hazer.
[Posako orak heiz onik ezin lei.]
378. Al buey del cuerno, y al hombre de la palabra.
[Idia adarrerean ta gizona itzerean.]
Al buey por el cuerno, y al hombre por el verbo. (HN , T. II, 24. or)
379. Despues de muertos los puercos, hoçan los limaços.
[Hurdeok il azkero bareok induska.]
380. El perro que no puede ladrar azer gruñir.
[Ezin eusi dayan orak intziria.]
381. Ciento de um vientre y cada uno de su mente.
[Eun sabel bateko ta bakotxa bere gogoko.]
Ciento de un vientre y cada uno de su mente. (HN , T. II, 47. or)
382. Casa al hijo quando quieres, y la hija quando puedes.
**[Ezkon ezak semea nai doanean, ta alabea al
dagianean.]**
Casa el hijo cuando quisiere y lahija cuando pudieres. (HN , T. II, 45. or)
383. Cada uno es atrebido, empero a la guerra pocos van.
[Edozein da azarri, baia gudura doa gitxi.]

f. 108r

384. En ruin ganado no hay que escoger.
**[Elli dollorrear ezta zer autu, ta bizar gorritan gitxi
zer sinistu.]**
En ruin hato poco rato. (HN , T. II, 95. or)
Falso por natura, cabello negro, la barba rubia. (HN , T. II, 100. or)

385. Quien se sentare sobre piedra en el culo sacara dolor.
[Arrien ganean jarri dina, ipirdian atera dai mina.]
Gailegoz: *Quen se pousa na pedra, no cu leva a macela.*
(HN , T. II, 244. or)
386. Riñeron los pastores de obejas y parecieron los quesos.
[Artzaiak arri zitea[n], gaztaeok agir zitea[n].]
Artzaiak aserra zitezen, gastak agiri zitezen. (GA, 11)
387. Albia, nido de todos los males.
[Albia, deunga dustien abia.]
388. Mejor es la casa alquilada que la prestada.
[Etxe palagadua baño alogadua obeago.]
389. O el buey o el ojo me has de dar en mi verdad.
[Edo idia edo begia, emongo deustak ene egia.]
Ekark idia, edo begia. (GB, 26)
390. O el hombre hombre, o costal de paja.
[Edo gizona gizon, edo lasta-zaku.]
391. Un miedo ay en los animales, y muchos en los hombres.
[Bildur bat da aberetan, ta asko gizonetan.]
392. El dar es honor, y el tomar causa dolor.
[Emaitea andizuren, arzaitea mingarri.]
El dar es honor y el pedir, dolor. (HN , T. II, 78. or)
393. Cada qual despues de beber dize su parescer.
[Edozeinek edan ostein dio bere gardia.]
Despues de beber, cada uno dice su parecer. (HN , T. II, 68. or)
394. Acuestate sin cena, y levantar te has sin deuda.
[Etxun aite afaltzaga ta jagi aite zor baga.]
Acuéstate sin cena y amanecerás sin deuda. (HN , T. II, 22. or)
395. La noche madre de los pensamientos.
[Gaba, gogaieren ama.]
Frantsesez: *La nuit porte conseil.* (HN , T. II, 255. or)

396. Paxaro si no hizieres en mocedad nido en mala vejez ha llegado tu vida.

[Txoria, gaztetegian ezpadagik abia, zaarza gatxen eldu dok ire bizia.]

A mocedad ociosa, vejez trabajosa. (HN , T. II, 18. or)

397. El gran perro gran ladrido.

[Txakur andiak eusi andia.]

f. 108v

398. Temblante me anda el diente y el pensamiento tengo liviano.

[Loka jabilt agina, ta gogoa dot arina.]

Mudar los dientes y no las mientes. (HN , T. II, 141. or)

399. El viejo pajar despues dencendido, malo de apagar.

[Lastategi zaarra exeki azkero gatx da atsedeiten.]

El viejo pajar, cuando se enciende malo es de apagar. (HN , T. II, 88. or)

400. Quanto mas blanda la tierra, el gusano más adentro.

[Lurra bigunago, aarra barrunago.]

401. El daño de tu compañero no le descubras.

[Lagunen gatxa, agir ze ezana.]

402. Cuidado, no soy ganoso de ti.

[Ardura, enok ire gura.]

403. Si los debiles se hazen iguales, aquellos seran los mas fuertes.

[Argalok ideko eiten badira, aek indartsuen izango dira.]

404. Por las treguas de Butron no dexes las armas.

[Butroeko meniakgaiti ez iskilosai etxi.]

405. Tirar la piedra y esconder la mano eres hombre perdido.

[Arria urtigi ta eskua ostu, ax gizon galdu.]

Tirar la piedra y esconder la mano. (HN , T. II, 207. or)

406. Si tuviésemos sabríamos.
[Bagenduko, bagineakike.]
407. Hare lo mandado y lo que vedais.
[Bait agindua ta ezertua.]
Haré lo que me mandáredes y lo que no me mandáredes.
(HN , T. II, 104. or)
408. La nueva desdichada la primera oida.
[Barri ertuna lelengo enzuna.]
409. Si me dieseis daros eya.
[Bazint, banikezu.]
410. Hareoslo si quereis hoy, mañana, después de mañana.
[Beizut nai baozu, gaur, biar, etzi, etziluma, etzikaramu.]
411. Rescibe en Mayo leche de la cabra negra y siempre continua de la leche que tiene cría de dos annos.
[Ar ezak maiatzean auntz baltzaren ezneren ta akio beti betsegien ezneren.]
412. Andar en regozijo y bolver bazio.
[Ebili pozean, ta biortu utsean.]
Mensajero frío, tarda mucho y vuelve vacío. (HN , T. II, 136. or)

f. 109r

413. El pensamiento del hombre joven del tamaño dél*.
[Gizon gazteen gogoa, ekosaria lasoa.]
* *Del tamaño del haba, dio RS-ek.*
414. Mas nombres que el dentro del puerco tiene el perverso.
[Gaxtoak daude huzen geiago, urde barruak baño.]
Italieraz : Egli ha più nomi, che non hanno i boldoni. (HN , T. II, 269. or)
415. El viejo que no es adevino que sea olvidado.
[Aztua eztan zarra aztidila.]*

El viejo que no adivina no vale una sardina. (HN , T. II, 88. or)

* Ez ote Aztia... aztu dila ?

416. Abeia de Abril para mi, la de Mayo para el hermano.
[Opeileko herlea enetzat, Maiatzekoa anajeentzat.]
417. La casa del carpintero de palillos, y los palillos tambien los peores.
[Arotzaren etxea zotzez, zotzez bere gaitxez.]
En casa del herrero, cuchillo mangorrero. (HN , T. II, 90. or)
418. Pasada la cabra descubrese la pisada, lo que haze uno el otro lo entiende.
[Auntza igarota oñatza agiri, batak dagiana bestek igini.]
419. Hermitaño tuve el pensamiento, a otra parte me lleva el viento.
[Perrau neben gogo, axeak bestera naroa.]
420. Lo que en la teta se beve, en las andas se vierte.
[Ugatzean edaten dana zerraldoetan esuro.]
Lo que en la leche se mama, en la mortaja se derrama. (HN , T. II, 124. or)
421. Tenga Pedro sus vacas, y yo mis siete blancas.
[Beukaz Peruk bere beiak ta nik neure zazpi zuriak.]
422. Ten, Hordoño, a este osso, y yo hare huida.
[Autso, Txordon, artz orri, ta nik iñes daida.]
Autso Perutxo urdeorri, eta neuk ies dagidan. (GA, 26)
Tente con siete mientras me escondo. (HN , T. II, 207. or)
423. Quien no mira adelante atrás está.
[Aurrera aditze eztana atzera dago.]
424. Está escarbando y acometer se me a.
[Azterrietan dago ta burrustuko jat.]
Bravo estás, torico, dícenlo tus uñas, escarbas con ellas aunque no rascuñas. (HN , T. II, 39. or)

425. Mala sospecha le tengo, que el mal que me suele venir me viene, el sueño despues de la hartura.

**[Peko gaxoa deukot, etorri joatan gatxa jatordala:
ase osteko loa.]**

Viéneme el mal que me suele venir, que después de harto me suelo dormir. (HN , T. II, 215. or)

f. 109v

426. Ciego es quien no vee por cedaço.

[Itsua da baeti ez dakusena.]

Harto soy ciego si por zaranda no veo. (HN , T. II, 105. or)

427. El peor me hara mejor.

[Gextoagoak obea nai.]

Malo vendrá que bueno me hará. (HN , T. II, 130. or)

428. Mala clavija es la del mismo madero.

[Ziria da gextoa, zur berereangoa.]

Mala clavija es la del mismo madero. (HN , T. II, 129. or)

429. Mata bueyes y vacas y dadme um cornado de liviano.

[Idiak eta beiak il ezauz, ta loben baten biriak indauz.]

Matad vacas y carneros, dadme un cornado de bofes. (HN , T. II, 135. or)

430. Bien me sera la cama sin cenar, por levantarme sin deuda.

[Ongo dot hoera afalzaga jagiterren zorbaga.]

Más vale acostarse sin cena que levantarse com deuda.

(HN , T. II, 132. or)

431. Daño que no te sabe tu vezino bueno es.

[Ire auzoak eztekian gatxa, ona da.]

Mal que tu vecino no sabe, bien se llame. (HN , T. II, 129. or)

432. Mejor um paxaro em la mano que no cinco em el arbol.

[Oba txori bat eskuan ze ez bost ezkurreen.]

Más vale pájaro en mano que buitres volando. (HN , T. II, 134. or)

433. Despues de perder los averes son conocidos.
[Ondasunak galdu azkero dira ezaun.]
Bien perdido y conocido. (HN , T. II, 38. or)
434. El mal que esta en casa facil es de conocer.
[Etxean dagoen gatxa erraz da ezauten.]
435. El criado y el amigo ni pobre ni rico.
[Jopua ta adiskidea, ez txiro ez aberats.]
El mozo y el amigo ni pobre ni rico. (HN , T. II, 83. or)
436. El salto de la rana de lo seco a lo humedo.
[Ugaraxoen triskea, leorrerean ezera.]
El salto de la rana, de lo seco en el agua. (HN , T. II, 87. or)
437. Para hazer engaño al raposo, madrugar es menester.
[Lukiari trankart egiteko goxtu bearko.]
Quien la raposa ha de engañar, cúmplele madrugar. (HN , T. II, 181. or)
438. Demasiado comer y beber me há traído a poco.
[Lar janak eta edanak gitxitara nenkarre.]
El mucho comer trae poco comer. (HN , T. II, 83. or)
439. Toma la niebla de sobre el yelo, y tendrás mala mañana.
[Ar ezak leien ganeko lañoa ta dokek goxera gaxoa.]
440. Tardío casamiento malo, el temprano no mejor, tiempo las cosas tienen al tiempo sigamosle.
[Beluko ezkontzea deunga, goxetikoa ez oba, aldia gauzak daude, aroari jarrain gakiotza.]
Quien tarde casa, mal casa. (HN , T. II, 188. or)
Cada cosa en su tiempo y nabos en Adviento. (HN , T. II, 42. or)

f. 110r

441. Despues de la casa quemada por agua.
[Etxea erre azkero uretan.]
La casa quemada, acudís con el agua. (HN , T. II, 112. or)

442. La casa vazia toda pendencia.
[Etxe utsa, errierta utsa.]
443. La casa vazia causa de riña y la llena causa regozijo.
[Etxe utsa ergarri, ta betea pozkarri.]
En casa llena, presto se guisa la cena. (HN , T. II, 91. or)
444. Andar y andar y a la orilla ahogar.
[Ebili ta ebili, ta irato erzeti.]
Andar, andar, cuerpo a enterrar. (HN , T. II, 31. or)
445. Lo mío para mí, lo nuestro para entrambos.
[Enea neuretzat, zurea bioentzat.]
Lo mío, mío; lo de Juan, mi hermano, suyo y mío. (HN , T. II, 124. or)
446. El dezidor oidor.
[Esalea, entzula.]
447. Niebla de sobre elada, dolor de todo el cuerpo.
[Izotzen ganeko kaina, gorputz guztiko mina.]
Niebla de Marzo, agua en la mano, o helada de Mayo. (HN , T. II, 147. or)
448. El que delantero naçe postrero no tiene el lloro.
[Aurrereen jaiaiten dana, osteiren ez dau negarra.]
Quien postrero nace, primero llora (HN , T. II, 185. or)
449. Quanto mas frías las llagas son más dolientes.
[Zaurituak otzituago, dira minago.]
Resfriadas duelen más las llagas. (HN , T. II, 192. or)
450. Hijo de viejo temprano huerfano.
[Zarren semea, goxago zurtz.]
Hijo tardano, huérfano temprano. (HN , T. II, 107. or)
451. Hija mía, sey buena. Madre, las naos andan en la mar.
[Ene alabea ax on. Ama, markaak dabiltz itsasoan.]
Hija, sé buena. Madre, atruena. (HN , T. II, 106. or)

452. Despues de yo muerto tambien los bueyes ararán.
[Ni il azkero bere idiok exar daie.]
¿A do irá el buey que no are ? (HN , T. II, 14. or)
453. Quien poco dinero tiene, traiga los pies en la mano.
[Diru gitxi dauenak beka z oñak eskuan.]
Quien poco tiene y eso da, presto se arrepentirá. (HN , T. II, 185. or)
454. A quien se lo dan tomelo come* se lo dieren.
[Emaiten deutenari demaen legez ar bez.]
A quien da, no escoge. (HN , T. II, 19. or)
* RS, como.
455. Ni vino espumoso, ni muger barbuda.
[Ez ardao bitsdunik, ez andra bizartsurik.]
456. Quien adelante no mira azia tras se cae.
[Aurrera aditzen eztana atzerantz jaxten da.]
Quien adelante no cata, atrás se halla. (HN , T. II, 174. or)
457. Esperando alcançaria el paxaro.
[Itxadonik txoria ezkondu nei.]
Quien pájaro ha de tomar, no ha de ojear. (HN , T. II, 185. or)

f. 110v

458. Volatil no ay mas ligera que el pensamiento de la muger.
[Egazitirik ezta arinago andreen gogoa baño.]
Frantsesez: Il n'est rien de plus léger que pensée de femme.
(HN , T. II, 254. or)
459. El anno que ay mucha nieve, mucho trigo, y quando tenemos muchas abejas alojas miel.
[Erur asko dan urtean garia, ta erle asko dogunean eztia.]
Año de nieves, año de bienes. / Año de nieves, año de mieses.
(HN , T. II, 32. or)

460. La nuera no es sabrosa, aunque sea de miel.
[Errana ezta gozoa bada bere eztizkoa.]
Cuñada y suegra ni de barro buena. (HN , T. II, 59. or)
461. Cada qual tiene nombre.
[Edozeinek dau huzena.]
Cada hombre tiene su nombre. (HN , T. II, 43. or)
462. Manda y az, y no te perderás.
[Egin ta agindu, ta ez aite galdu.]
Manda y hazlo, y quitarte has de cuidado. (HN , T. II, 130. or)
463. Casa no hara quien hijos no ha.
[Eztai etxerik eztauenak aurrik.]
464. El cuervo a la picaça del todo negra.
[Erroiak mikeari uzpeltza.]
Dijo la sartén a la caldera: Tírate allá, culinegra. (HN , T. II, 70. or)
465. Hazer el dicho del viejo si quiera lo lleve el agua.
[Egin zaarraren esana, naiz urak berama.]
Del viejo el consejo. (HN , T. II, 68. or)
466. Haze espaldas a la tempestad.
[Kibel egiok ekatxari.]
Al mal viento volverle el capiello. (HN , T. II, 26. or)
467. Il pobre parece nogal, todos lo apedrean siempre.
[Txiroak dirudi insausti, guztiok arrika beti.]
El hombre necesitado cada año apedreado. (HN , T. II, 81. or)
Frantsezesez: Le pauvre ressemble au noyer. (HN , T. II, 256. or)
468. La tajada que lleva el gato mas es suya que no tuya.
[Katuak daroean okelea, geiago da berea ze ez eurea.]
469. Casa sin fogar y muger sin verguenza, y soplo de culo, todo vazio de bien.
[Ezkaratz bako etxea ta andra lotsagea ta ipirdiko putza guztia onez utsa.]

Amor de monja y fuego de estopa y viento de culo, todo es uno.
(HN , T. II, 30. or)

470. Lo que para ti no quieres no ofrezcas a otro.
[Iretzat naztoana besteri ez opaetsi.]
Lo que no quieres para ti, no lo quieras para mi. (HN , T. II, 125. or)
471. Lobo hambriento andador.
[Otso gosea ebiloki.]
Lobo hambriento no tiene asiento. (HN , T. II, 126. or)
472. El agua lo que trae, el agua lo lleva.
[Hurak dakarrena hurak daroa.]
Lo que el río allega, el río lo lleva. (HN , T. II, 124. or)

f. 111r

473. Humo de mi casa mejor que el fuego de la del ageno.
[Neure etxeko kea laguneneke sua baño obe da.]
Más vale humo de mi casa que fuego de la ajena. (HN , T. II, 133. or)
474. El paxaro ruin, ruines cantares.
[Txori dollorrak kanta dollorrak.]
El ruin pajarillo descubre su nidillo. (HN , T. II, 87. or)
475. Deuda vieja aguarda mala mañana.
[Zor zaarra goiz gaiztoen begira.]
Duerme a quien duele y no duerme quien algo debe. (HN , T. II, 73. or)
476. Camino de venas, camino de buenas.
[Zanbidek onbide.]
477. Gato perro están.
[Txakur katu dagoz.]
478. Así como ando vestido de aquella suerte tengo yo el frío.
[Zelan bainabil jantzirik alan otza daukat nik.]
A cada cual da Dios frío, como anda vestido. (HN , T. II, 13. or)

479. El viejo es libro, su dicho hagamos.
[Zaarra da liburu, aen esana daigun.]
480. El cavallo para silla no le suele comer el lobo.
[Zaldi zelarakoa otsoak jan eztaoa.]
Caballo que ha de ir a la guerra, ni le come el lobo ni le aborta la yegua.
(HN , T. II, 42. or)
481. Juizio traido no suele entrar en cabeça.
[Zentzun egarria eztoa sartu buruan.]
482. El perro viejo dessabrido gruñidos, y esse joven regozijado.
[Txakur zarra irrigau, gazteori alberdau.]
El perro viejo si ladra da consejos. (HN , T. II, 84. or)
483. La astilla parece a la leña, y la leña al arbol.
[Zozpalak dirudi bere egurra, ta egurrak bere ezkurra.]
De tal leña tal morceña. (HN , T. II, 66. or)
484. En la vida del avaro daño, en su muerte bienes.
[Zekenaen bizian kaltea, oasuna aen eriotzea.]
485. De rabo de cochino no buen virote.
[Txarri buztanez matrazu onik ez.]
De rabo de puerco, nunca buen virote. (HN , T. II, 65. or)
486. La vejez volviose al nuevo nacimiento.
[Zartegia bior zidi jaiparrira.]
La vejez tornó por los días en que nació. (HN , T. II, 120. or)
487. La sirvienta del meson las noches cortas y los días largos.
[Txiribogako mirabeak gau txaburra ta egun luzeak.]
Moza de mesón no duerme sueño con sazón. (HN , T. II, 139. or)
488. El viejo y el forno* por la boca calienta.
[Zarra ta labea aoti berotu.]
El viejo y el horno por la boca se escalientan. (HN , T. II, 88. or)
*horno RS-en. Italianismoa.

f. 111v

489. Cada qual con su igual.
[Edozein bere ideaz.]
Cada oveja con su pareja. (HN , T. II, 43. or)
490. Si me lo abeys de dar no me lo alargueys.
[Emongo badeustazu luzatu ze egidazu.]
A la par es negar y tarde dar. (HN , T. II, 16. or)
491. Cada qual para si, Dios para todos.
[Edozein beretzat, Jaungoikoa oroentzat.]
Ik. RS, 256.
492. El yelo y la lluvia trae a la mano los trigos.
[Izotzak ta euriak dakaz eskura gariak.]
Ik. RS 459.
493. El pobre al pobre aborreçe.
[Txiroak arlotea igui.]
494. El ruin aborrecido quando esta bien.
[Dollorra ondo danean igui.]
495. Cada qual pelo su sombra.
[Edozein ulek bere geriza.]
Cada cabello hace su sombra en el suelo. (HN , T. II, 42. or)
496. El ladrón y acomodador una culpa.
[Lapurrak ta gomonzalleak erru bat.]
497. La dadiva del duende no es tan sobradissima como pareçe.
[Etxajaunen saria ezta ain koikari zein dirudi.]
Dádiva de ruin a su dueño parece. (HN , T. II, 60. or)
498. La obeja a la cabra lana demanda.
[Ardia auntzari hule eske.]
La oveja lozana dijo a la cabra: Dame lana. (HN , T. II, 118. or)

499. Hombre vivo suele demandar lo que es suyo.
[Gizon bizia bereen eskatu doa.]
Hombre vivo demanda lo suyo. (HN , T. II, 108. or)
500. Los daños con pan menores.
[Ogiagaz gatzak txipiago.]
Todos los duelos con pan son menos. (HN , T. II, 208. or)
501. No hagas daño, y no tengas miedo.
[Ze egik gatzik, ta ze euk bildurrik.]
No hacerla y no temerla. (HN , T. II, 150. or)
502. No siempre queso y pan.
[Ez beti gazta ta ogi.]
No todas veces pan y nueces. (HN , T. II, 155. or)
503. No es viejo el que tiene livieso.
[Ezta zarra dabena zaldarra.]
No es viejo quien tiene divieso. (HN , T. II, 150. or)
504. Quien se trabaja, joyas tiene.
[Nekaetan dana, marraak ditu.]
Quien trabaja tiene alhaja. (HN , T. II, 189. or)

f. 112r

505. Tal es de buena la leche de la vaca que ha dos años, que cría que no sé quando la tendre.
[Ain da ona noxala, ze ez dakit nox dokeda.]
506. Desativo me ha hecho el dormir de la siesta.
[Zajagauzi eginau biao loak.]
507. Aun el mas ruin fama de principale*, arriba se nos va el humo de la carbonera.
[Dollorrak pere anduzurenen ospea, gora joaku ikaztobiko kea.]

* (sic). Italianismoa.

508. El zamarro con lo aspero arriba, como si mejor fuesse.
[Zamarra latzak gora, obea balitz nola.]
La zamarra mala, hacia mí la lana, y la buena, la carnaza afuera.
(HN , T. II, 121. or)
509. Lo que no se hurta hallase.
[Apizetan eztina, edaraiten da.]
Lo que no lleva el ladrón, parece en el rincón. (HN , T. II, 125. or)
510. Si por el nuevo amigo el viejo se negasse, o antes o después tomaría daño.
[Adiskide barriagaiti zarra ukatu balidi, edo len edo gero kalta artu leidi.]
Por el alabado dejé el conocido, y vime arrepentido. (HN , T. II, 167. or)
511. [Falta da gaztelaniazko: Yelo blanco, mensagero de lluvia.
Izotz zuria eurien mandataria.]
Frantsesez: Blanche gelée est de pluie messagère. (HN , T. II, 251. or)
512. Yelo y nieve el trigo traen a la mano.
[Leia ta erurra garia dakar eskura.]
Ik. RS 150, 459.
513. Leche, manteca y sangre saque de la teta, y nada no gane, y perdi mi vaquilla.
[Esnea, guria ta odola errorean atera neban, ta ezer irabazi ez nezan, ta ene beixua gal nezan.]
Frantsesez: Tirer lait, beurre et sang de la mamelle. (HN , T. II, 262. or)
514. Si te viene el daño que buscas provecho te haga.
[Etorri badakik billaetan doan gatxa, gondu dakiala.]
Justo es el mal que viene, si lo busca el que lo tiene. (HN , T. II, 111. or)
515. En tanto que es nueva la canción es nombrada.
[Leloa berri dan artean aita.]
516. El daño de tu compañero no lo descubras.
[Lagunen gatxa agir ze ezana.]

f. 112v

517. En el canto de la mañana hermosa la golondrina, el canto de la mía me ha herido en el corazón*.
[Eder elaea goxean kantatzean, enearen kanteak jo nau biotzean.]
* Garaiko kantu bat dirudi.
518. La verdad es aspera y agra y dessabrida.
[Egia da latz ta garratz ta mergatz.]
La verdad aunque amarga se traga. (HN , T. II, 121. or)
519. La abundancia de regalo lo ha encendido.
[Mizkeriak eraxegi deutso.]
520. La muger del ruin abundosa de regalo.
[Dollorren emaztea mizka.]
521. Al que se le tarda en dar lo prometido esta pesasoroso y arrepentido de averlo mandado.
[Beranketan jakanari emaiten agindua, dago aginduz damutua ta garbatua.]
El que tarda en dar lo que promete, de lo prometido se arrepiente.
(HN , T. II, 86. or)
522. La muger heredadiega, el puerco montañero.
[Andrea soloi, hurdea basoi.]
523. Junio, prenda muerta de los niños hambrientos.
[Bagila, sei goseen baila.]
524. El gran queso gran tuétano.
[Azur andiak una andia.]
525. A la sirvienta de casa dexalla, porque no se te haga gran señora.
[Etxeko mirabeari etxi, ze dakia andra andi.]
526. Por su mal a la hormiga las alas se le nacieron.
[Bere gatzxean inurriari egoak jaio jakazan.]
Nacen alas a la hormiga, para que se pierda más aína. (HN ,T.II,142. or)

527. La casa de la señora de buen recaudo, acolmado.
[Andraurenen etxea, garatzazal.]
La mujer de buen recaudo, hinche la casa hasta el tejado.
(HN , T. II, 116. or)
528. En nidos de antaño no paxaros ogaño.
[Igazko abietan aurten txoririk ez.]
En los nidos de antaño no hay pájaros hogaño. (HN , T. II, 94. or)
- f. 113r**
529. Los dichos en nosotros, los hechos em Dios.
[Esanak gugan, eginok Jaungoikoagan.]
Los dichos en nos, los hechos en Dios. (HN , T. II, 126. or)
530. Lo que has de hazer, no dexes para mañana.
[Eingo doana ez biarko etxi.]
Lo que has de hacer no digas cras; pon la mano y haz. (HN , T. II, 125. or)
531. Mejor que qualquier bien para la vejez la hija.
[Oasun ezein baño obea, zartzaroko alabea.]
Heredad por heredad, una hija en la vieja edad. (HN , T. II, 106. or)
532. Lo que ha de comer el rato[n] que lo coma el gato.
[Saguak jango dabena katuak jan dezala.]
Lo que has de dar al mur, dalo al gato y quitarte ha de cuidado.
(HN , T. II, 124. or)
533. Todos tenemos un cuidado y todo para el para.
[Orok dogu ardura bat, ta guztia takoentzat.]
Yo y mi caballo ambos tenemos un cuidado. (HN , T. II, 217. or)
534. En trueque de pan fuego anda Mayo a buscar.
[Otorde dabil maiatza su eske.]
535. El frío matole al Mayo, y me hartó a mí.
[Otzak il egia maiatza ta ni ase nentza.]

536. De borracho no fies nada.
[Ordiaganik entzindu ze egik arean.]
De persona beoda, no fies tu bolsa. (HN , T. II, 65. or)
537. Pan y paja para casa.
[Ogi ta lasto etxerako.]
Pan y paja, todo se cae en casa. (HN , T. II, 160. or)
538. El lobo viejo a la tarde aulla.
[Otso zaarrak arratsean ulua.]
El lobo viejo a la tarde aulla. (HN , T. II, 81. or)
539. A pan duro, diente agudo.
[Ogi gogorrari agin zorrotza.]
A pan duro, diente agudo. (LM, 3)

Refranes, y sentencias comunes en Bascuenze declaradas en Romance con numeros sobre cada palabra para que se entiendan las dos lenguas. Impreso con licentia en Pamplona por Pedro Porrals de Amberes 1596.

f.114 r

1 2 3 4 5 6
 Adiadi ce jaun goycoa dagoc adi

1 2 3 4 5
 Aberas yzaytea baño hospe ona obeago

8 9 10 11 12 13
 Auçooc vere ygui daude vere dabilena esque

1 2 3 4 5
 Abenduco lañoa euria edo egoa

1 2 3 4 5 6 7 8
 Arri ebil oquiac oroldiric ez erle ycaruac abaarric ez

1 2 3 4 5 6 7 8 9
 Basoa ta yvaya auço au ez deben esea gaso

2 3 4 5 6 7 8
Bioça ta zencuna gudian dira bearrago isqullauc baño

1 2 3 4 5 6
Acerrian lurra garraz hoña ibinieguic baraz

1 2
Aspertu banequio asper lequiquez

1 2 3 4
Barazea ta usategui averas garri

1 2 3
Bildurtri dana hamquer

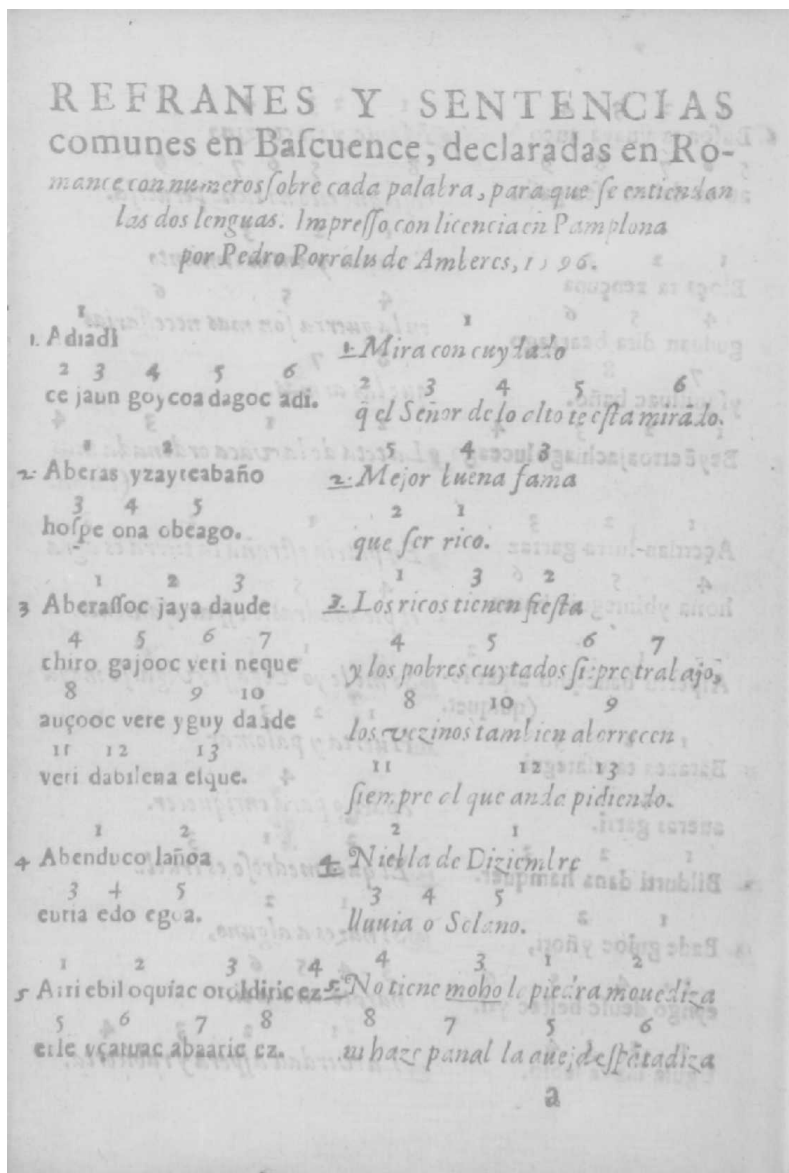
1 2
Badeguioc yñori eyngo deusc bestea yri

1 2 3 4
Eguia laz ta labio

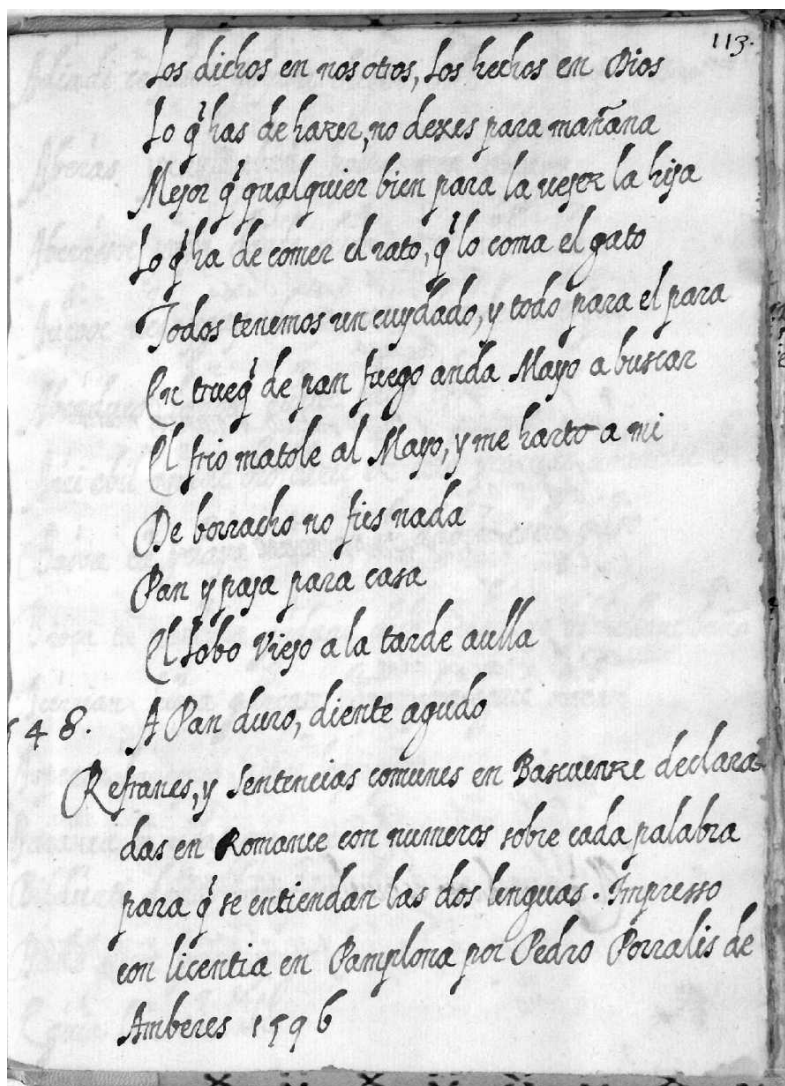
f. 114v 1 2 3 4
Balisco oleac burdiaric ez

1 2 3 4
Betico ytoqguinac arria çulatu.

Refranes y Sentencias..., Ed. Pedro Porralis de Amberes, Pamplona 1596
BNFirenze. MS magl. Cl, VIII, 25, ff. 113,114

Refranes y Sentencias..., Ed. Pedro Porralis de Amberes, Pamplona 1596

Adiadi ^{2 3 4 5 6} ce jaun goycoa lagor adi Ref. mes. Birenes 114
 Aberas ^{2 3 4 5} yrayte abano hoire ora obrago
 Aberasor ^{1 2 3 4 5 6 7} yaya daude eiro garoc ueri neque
 Auçooe ^{8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18} uere ygay daude ueri dabilena esque
 Abordues ^{1 2 3 4 5 6 7 8} lança eura eudo egor
 Aici ebil ^{1 2 3 4 5 6 7 8} oquiac noláicie ex ede ycauar abaacie ex
 Boroa ^{1 2 3 4 5 6 7 8 9} ta yuaya auro au ex daben esca garo
 Bioea ^{1 2 3 4 5 6 7 8} ta rentana guauan diia brarrago yamillane baño
 Acrian ^{1 2 3 4 5 6 7 8} lona garcar lona ybraieque vacar
 Aspecte ^{1 2} baneguo aqer lequique
 Bararea ^{1 2 3 4} ta urategui auercas garo
 Bildueri ^{1 2 3 4} lanta hamquice
 Bide ^{1 2 3 4} quoe ymre egiro deuse betec ymi
 Eguia ^{1 2 3 4} lar ta labio

BNFirenze. MS magl. Cl, VIII, 25, f. 114

Euskal noblezia eta euskara

(Eskortzoa *El Borracho Burladore*ren ikusmugatik)

PATXI SALABERRI MUÑOZA
UPV/EHU¹

*Hi ta hire balleracoac besteric ezipalitz
mendarte oietan, eusqueraren saietsetik
euscaldunoc galduac baita ondatuac ere guinduec*
LARRAMENDI

*I have heard many years of telling,
And many years should see some change*
DYLAN THOMAS

*Inork ez al du historiak
eraiki dion kaiolatik ihes egiten?*
J. MAISTRE

0.- Historian zehar euskal nobleziaren esparruan euskarak izan duen tokia dela eta, lan hau XVIII. mendean barrena abiatu da argibide-bila, garai hartan egituratu baitziren euskal eliteak bertako hizkuntza eta kulturaren garapenerako habia aproposa zirudien kultur egitamu sendo baten inguruan. Peñafiorida kondeak lideratu mugimendu ilustratuaren baitan, bada, bereziki haren antzezlan ospetsuenean euskarari emandako tratamendua izan da planteatu kezkarari ihardesten saiatzeko eta eskortzo² gisako honen burutzapenerako erabili izan den giltza.

[1] patxi.salaberrri@ehu.eus

[2] Errealitatea eta objektuak oso-osorik eta alderdi guztietatik batera ikusteko jainkozko ahalmenetik oraindik urruti, fenomeno horiek alderdi edo perspektiba soil batek hautematea du gizakiak bide bakar. Horretan, bada, eskortzoaren ahalmena eta indarra.

Betiere, hori bai, harako pentsalari haren baieztapenak kalibratzeko xede txikia ahaztu gabe:

The bourgeoisie, which far surpasses the proletariat in the completeness and irreconcilability of its class consciousness, is vitally interested in imposing its moral philosophy upon the exploited masses. It is exactly for this purpose that the concrete norms of the bourgeois catechism are concealed under moral abstractions patronized by religion, philosophy, or that hybrid which is called “common sense”. The appeal to abstract norms is not a disinterested philosophic mistake but a necessary element in the mechanics of class deception (Davidovich Bronstein 1938, 165).

1.- Emanuele Severinok izaera ukaezin eta behi betikoa onetsi ohi dion *epistém*eraino helka arrastatu gabe ere³, *dox*aren esparru limuria erraz gaindituko lukeen berrespena da euskara inoiz ez dela izan euskal geografian garatutako ekonomi sistemak eta administrazioak erabili dituzten hizkuntzen artean. Ez behintzat idatzizko euskarrietan.

Egungo euskal azoka gehienetan bezalatsu, gogokoago izan du euskaldunak —eta tradiziozkoago bihurtu, azken buruan— zenbakiak eta letrak beste hizkuntzetan ematea, horrela jokatzu gero, nonbait argiago ikusten baita —eta, ustez, amarruetarako biderik gabe ere uzten— egunerokoaren gordina.

Nolanahi ere, paradisuko bakea eta zoriona hausteko lotsaz edo, baso-esploratzaile gutxiri otutzen zaio jokamolde horiek noraino egon daitezkeen gizarte-geruza hegemonikoen interesen laharrekin nahasturik galdetzea⁴. Eta ondorioz, legar eskaseko tokietatik abiatzen dira itaunak eta ibiltze lasaiagoetatik bideratzen erantzunak.

Esnatze historiko ezagunean latinez eta, beranduago, gaztelaniaz eta frantsesez (era puntualagoan gertatu zirenak ere ahaztu gabe: okzitaniera, arabiera, hebraiera, aragoiera...), kanpotik etorritakoek eze,

[3] “La *epistème* es la dimensión en cuyo seno se da realce a todos los inmutables y eternos de Occidente: Dios, el alma espiritual, la ley natural que guía al comportamiento moral, jurídico o social, las distintas formas de la vida económica, concebidas en su momento a su vez como leyes naturales eternas (para el paleocapitalismo, por ejemplo, la economía de mercado es una condición natural y por ende inmodificable de la vida humana) las leyes de la naturaleza física, lo bello natural y su valer como principio de expresión artística, los principios y verdades absolutas” (Severino 1991, 171).

[4] Hori besterik ez zuen adierazi nahi izan A. Sagarnak hizkuntzen hautua “klase-diferentziek markatzen dutela” azpimarratu zuenean (Sagarna 1984, 46).

euskal jatorriko agintariek berek ere ez dute bertako hizkuntza idazkie-
tan abian jartzeko arrazoirik aurkitu luzaroan, argudio eta azalpen his-
torikoak gorabehera, maiz egiaztatutako egitatea omen baita behar be-
zalako euskalduna aihara zaiola gauza larri eta seriotan euskaraz aritzea-
ri. Eta paper idatzia, ezaguna da, gauza larrien ikurra izan da historia
guztian.

Jaraunspen genetikoaren ildo horri ez segitzea zaila den arren, ne-
kez baieztatu daiteke, zalantzaren bat egin gabe behintzat, arraz serioak
ziren euskal handikiak ere euskararen baloratzaile eta erabiltzaileak
sutsuenak izan zirena; idatzizko adierazpenetan, behinik behin, eta
—harrigarri samarra litzateke aurreko mendeetako kapareek euskaraz
idazten zutela lerrakeen hipotesia— kapitalismoaren jaiotze-unetzat
hartzen diren urteetatik aurrera, bederen.

Hurbileko beste hizkuntza zenbaitetan ez bezala, euskararen espa-
rruan nobleziak⁵ lehenago eta inguruan ernatu zitzaion burgesiak (in-
dustrialari, merkatari...) geroago, alboetako estatuek ezarritako hizkun-
tza nagusia(k) hautatu z(it)u(z)ten beren jarduerara larrietarako.

Arratiar jatorriko Pedro Madariaga eskribauak 1565ean harriduraz
aitortu moduan, “*mis Vizcaynos* [hegatsa hartzeko estatusa eta ikasketak
zituzten euskaldunak, alegia] [...] *no se sirven della* [bertako hizkuntzaz]
en cartas y negocios” (ik. Urkixo 1922, 250; gurea da letrakera etzana).
Euskara ezta funtsezko idazki eta zereginetan ere, alegia.

Geruza pribilegiatuetan ez ezik, hein handi batean ekonomiaren eta
gizarte-sinesmenen menpeko ohi diren intelektualen estratuetan ere
antzeko hizkuntz zaletasunekin jokatu izan da historian zehar. Haiek
utzitako lugorriak ikustetik datoz, esate baterako, Bernard Etxeparek
1545ean azalduetako mira eta espantua, kexa eta eztenkada:

Ceren bascoac baitira abil animos eta gentil eta hetan *ıçan baita eta baita*
sciencia gucietan letratu handiric miraz nago iauna nola *batere ezten assa-*
yatu bere lengoage propriaren favoretan heuscaraz cerbait obra eguitera eta
scributan imeitera (1545, Aii; gurea da letra etzana).

[5] Oro har, eta irakurketa errazte aldera, Sagarnak, Fernandez de Pinedori jarraikiz,
lurjabe edo jauntxoekin klase sozialarekin identifikatzen duena gure hasierako “no-
blezia” hau (Sagarna 1984, 27).

Ezpal bertsukoa dirudi, orobat, handik ia mende batera Klaberriaren hitzetatik isurtzen den kritika bortitzak⁶ (Oihenarti berari kronologi *décalage* txiki bategatik egokitu ez zitzaiona, bidenabar esateko):

Burlatcen naiz Garibaiez
Bai halaber Etchabez,
Ceinak mintçatu baitire
Erdaraz Escaldunez.

Ecen cirenaz guerostic,
Escaldunac hec biac,
Escaraz behar cituzten
Eguin bere historiac (in Etxeberri 1636: 1665, z.g.)

Ordurako —eta arrakastatsua izateko jaioa zirudienean—, bizitza osoki efimeroa ekarriko zion estrategia politiko-erlijioso larri batekin uztarturik agertua zen euskararen aurreneko erabilera idatzi zinez benazkoa eta formala. Nafar monarkia eta noblezia autoktonoaren xede pragmatikoek bulkatua eta Leizarragaren eskutik munduratua, alegia, baina —barka bekigu irudiaren arrunta— txinpartena baino iraupen laburragokoa.

Erantsi behar da, halere, euskara erabiltzeko estrategia-eskema hura bera, bai ahoz zein idatziz, ezin hobeto baliatu zuela handik gutxira eliza erromatarrek inguruetakoz gizartearen akulturatze-eginkizunetarako, izan ere, egiazko fedearen uztarpeko zintzo izatea odolean zera-matela sinetsarazteraino eraman baitzituen behialako euskaldun menderagaitz haiek hainbat astinaldi bortitzen eraginez.

2.- Baina bertako elite politiko-ekonomikoaren eta ordurako Frantziako ere bilakatua zen nafar monarkiaren oso gogoko ziren erlijiozko zafraldi haien ondorioz gizarteari barnerarazitako “...dun, ...dun” sasigenetikoaren dundunak gutxietsi gabe ere⁷, nobleziak euskara izkribuzko bihurtzeko tenorearen aurrean agertu dituen jokamoldeen lubakietara itzuliko gara berriro.

[6] Ez bedi ahantzi, kritikaz gainera, Klaberriaren hitzek euskara hizkuntza normaldu gisara garatzeko egitasmo nabarmena islatzen dutena; eta aldi berean, jakina, baita kultur hizkuntza modura ere.

[7] Erantsi beharrik ez da hazi hartatik loratu zela handik gutxira formulatuko zen “euskaldun, fededun” delakoa.

Eta itzuli ere, beste konstatazio bat eginez itzuliko. Alegia, euskaraz mintzo zitekeen hegatsa handikien esku pribilegiatuetan izan denetan, ez da inondik ere negozioren eta jakituria eta goi-kulturaren mehargunetan aritzera bideratu; azaleko amodio-kontuetara eta gai ludikoetara mugatu da bertako —diogun egungo ortodoxiak ezarritako formula us-tez aseptikoa baliatuz— hizkuntza propioaren erabilera. Jorratu beharreko kantika erlijiosoren bat kenduta, esparru ludiko-testimonialia —egun “folkloriko” kalifikatzailea itsatsiko litzaioke, ziur asko— izan da haien jostalekua. Horretarako ezin aproposagoa zen genero poetikoaz baliatuz, jakina.

Lazarraga, lekuko. Eta geroago, Oihenart. Eta, (ez) dakigunagatik, Zalgiz. Eta...

Argudio franko ekarri ohi da jokamolde horiek azaldu eta esplikatzeke (errealitate soziolinguistikoa, gizarte-estatusaren presioa, diglosi egoera, euskararen izaera mendekoa, garatzen hasi gabeko hizkuntza, desprestigioa, sakabanatze dialektologikoa...), baina, gorago adierazi bezala, ez dago argi ez oten duten garaian garaiko handiki eta *intelligentsiare*kiko konfraternizazio lar erakusten eta, aldi berean, haien hizkuntz portaerak urrikalkorki desenkusatzeko eta estaltzeko arriskua areagotzen.

Esate baterako, Mitxelenaren adierazpen txundigarri hari⁸ Sagar-nak taxuz ihardesteko diagnostikoa aurkeztu bazuen ere⁹, zalantza da ez ote zitzaion jarraian harilkatutakoa herren samar edo, hobe, kamustua geratu. Izatez, XVIII. mendeko euskal ilustratuen euskarazko ekoizpen urri-eskasa azaltzen ari zela, “Estatutoetan printzipio-mailan egiten zen baieztapen honek¹⁰ ez zuen praktikan ihardun handirik ekarri” esan eta zaldun ilustratuen portaeraren nolabaiteko justifikazio-itxura zuenari ekin zion segidan: “*baina hala ere ez daiteke zenbait gertakizun aipatu gabe utzi*” (Sagarna 1984, 56; gurea da letrakera etzana).

[8] “[...] *sería injusto en sumo grado acusar a los vascos de los siglos XVI a XIX, incluso en sus clases más elevadas, de menospreciar la lengua*” (Mitxelena 1960, 15; gurea da letrakera etzana).

[9] “Goi mailako klaseek barkagarri horren mesederik ez lukete hainbestearaino jaso behar” (Sagarna 1984, 56).

[10] “Otros se aplicarán à pulir y cultivar la lengua Bascongada, ó recopilar lo más raro y escogido que haya escrito en ella, assí en prosa, como en verso, y á perfeccional la Poesia Bascongada” zioen atalaz ari zen Sagarna.

Baina ikuspuntu egokia zen Sagarnarena, konstatazio hutsa baita, izan ere, ez XVI. mendean, ez XVII.ean, ez hurrengoan, ez zela ez noblezia ez eta inguruan errotutako burgesia bera ere ahalegindu bertako hizkuntza, hots, euskara, harrapatua eta itolarrian zuen urritasun-estatuetik ateratzen, eta, are gutxiago, bizitza arrunt arruntaren gainetik zeuden esparruetan normaltasunez txertatzen. Axola gutxiko baitzitzaien, oro har, goi kulturarekin eta botere politiko-ekonomikoekin ezkontzerik izan ez zuen hizkuntza subalterno hura.

Eta ongi asko zekiten hori guztia Mitxelenak baino berrogei urte lehenago (1920an, alegia), Euskaltzaindiaren enkarguz, euskararen batasunerako txosten nagusia prestatu zuten Kanpionek eta Brusainek. Hain zuzen ere, txosten ospetsu hartako “*varias causas producen la postración en que ha caído el euskera*” atalari heltzean, eragile garrantzizkoenen artean honako hau salatu zuten txostengileek aurren-aurren (errenteriarrek gero kontrakoa adierazteko erabiliko zituen hitz bertsuak baliatuz, gainera):

a) La esquivez o *menosprecio con que las clases altas le miran*. No es éste el único mal ejemplo que esas clases dan al vulgo. ‘El pescado comienza a prodrirse por la cabeza’, enseña un proverbio lapón o ruso del mar de Azor que rebosa de filosofía. La masa del pueblo imita siempre a las clases que están sobre ella: clero, aristocracia, burguesía, ora hablemos del idioma, ora de las prácticas religiosas, ora del traje, ora de los usos sociales. La imitación es ley eficazísima del desenvolvimiento social [...]. El idioma ancestral, reducido al comercio de labradores y pescadores, se empobrece y entosquece y va degenerando en un *patué* casi indefenso para arrostrar la lucha por la vida que riñen las lenguas (Kanpion & Brusain 1922, 14; gurea da lehen lerroko letra etzana).

Goi-klaseak horrela, euskal letrek, esan legez, erlijiozko sinesmenen interesen jitoan aritu behar izan zuten nahitaez, aterpe laiotz haietan aurkitu baitzituzten hizkuntz egoeraren diagnostiko zuzenena egin zuten behatzaileak eta, orobat, euskararen ahalmenetan *sinesten* zuten (barka erredundantzia uherra) aktore bakarrak.

Eta kontua ez da, beherago ikusiko den moduan, kopuru eta estatistika hutsekin argitzen (ea, esaterako, zenbat lerrotan jokatu zen euskaraz, etab.), hizkuntz(ar)en erabilpenerako aurrakusiak zituzten (des)interes eta estrategien kalibratzearekin baizik.

Hori dela eta, ez dirudi Klaberiarena eta haren kideena bezalako ikuspegia eta leialtasuna ispilu makala liratekeenik gizarte-eliteen hizkuntz ikuspuntuak baloratzeari ekiteko, egungo behatzailarentzat ezin gal daitekeen erreferentzia baitira errealitate soziolinguistiko berdinsuan bizi ziren handiki haien ikusmolde eta jokabideekin erkatzeko.

Eta baita galdetzeko ere ea nola, kontzientzia linguistiko aratz haiek inguruan izanik, ez ziren ideologikoki kutsatu eta berezko zuten hizkuntzaren erabileraren inguruko perspektibak birformulatzen hasi eta jokamoldeak aldatu. Zertxobait aldatu, behinik behin.

Eta —gure gaira hurreratuz— Argien eta Arrazoiaren mendearen amaieran, gutxienik. Edota, zirkulua estuagotzeko, mende hartako jakintsuenak ziruditen euskaldunen esparruan, aments.

Baina erantzunaren gakoa, funtsezkoa bezain xumea, beste nonbaiten datza segur aski. Izan ere, handiki haiek beste arroila batetik bideratuak nahi zituzten urak. Eta ur politiko-ekonomiko haietan ez zen euskara, beste hizkuntza bat baizik, eginkizun larrietarako ez bidaide ez itsasontzi.

Horrexegatik, hain zuzen, ez zen euskal elite hartako ia inor saiatu —ez probetxuz, bederen—, kronologikoki eta geografikoki ezin hurbilagokoa zuten Larramendi ospetsuak 1747an Mendibururen *Jesusen Bihotzaren Devocioaren* buru-buruan argitaratu zuen gutuna irakurtzen¹¹; ez eta, antza, ordurako haien gidari argia zen Peñafiora kondea bera ere¹². Eta inor, kasurik gertagaitzenez, ahalegindu bazen, ez dirudi andoaindarraren galderaren zauskada sentitzeraino iritsi zenik:

ez tá lotsagarri, hitzeguin bear digutela Euscáldunac Euscalerrietan, ez gucioc daquigún hizcúnzan, ez gure erricó, gure gurásoen hizcúnzan, ez bularraréquin bateán edósqui guenduen, ta lembicico guinequién hizcúnzan; báicican Gaztelaién hizcúnza arrotzeán? (Larramendi 1747, qq[1]-ifrentzua).

[11] Hegoaldean euskaraz argitaratutako liburu eskasen arteko interesgarriena, hitzaurre gisako horrengatik bakarrik bazen ere.

[12] Harrigarria zatekeen Larramendiren gutuna zekarren euskarazko liburu aszetikopiadoso larria [egoitza nagusia hiru kilometrora zuen konpainiako kide entzutetsu batek argitaratua] Muniberen mahai gainean ez izatea, kondeak zioenez, “la Mesa de mi Gabinete suele estar sembrada de Libros ascéticos, poéticos, phisicos, músicos morales y romanescos” (cfr. Urkizu 2010, 86).

Egino arabarra genuke, beharbada, salbuespenetako bat¹³. Larra-mendiren ikuspuntutik gertu, honela irudikatu zuen euskararen tratamendua irakaskuntzan eta gizartean 1775ean, Adiskideen Batzarrari igorritako gutun batean:

Todo connato se pone en aprehender aquel [gaztelaniaz, alegia] desde la infancia; y assi en las escuelas de primeras letras, se enseña à leer y escribir en Castellano; y aun se prohíbe a los niños hablar en Bascuence, por que no les embaraze al otro ydioma. En todos los pueblos grandes especialmente, es corriente y aun dominante el castellano con particularidad entre eclesiasticos, cavalleros y quantas personas se tienen por de alguna distincion. Se predica en castellano: Las escripturas, tratos y contratos Públicos se hacen en castellano en las Audiencias de las Provincias, y Consejo Real de Navarra: todo se actua, y despacha en Castellano: los Capitanes Generales, los Yntendentes, Correjidores y otros Ministros del Rey hablan, gobiernan, y dan sus ordenes en Castellano: aun los Fueros, y las Ordenanzas particulares de los pueblos estan en castellano: con que lejos de pulir, hermohear, y cuidar el Bascuence, todo conspira a su decadencia ha muchos siglos (ikus Altzibar 1985, 1120).

3.- Garaikideek ziotenaren erdia besterik izan ez balitz ere errealitateari lotua, Frantzisko Xabier Munibe Idiakez izeneko Peñafloida kondeari ez zitzaion meriturik falta bere burua, bizi zelarik, mundu honetako aldare anitzetara igoa ikusteko. Eta ez bakarrik Espainiako korteeetan urte betez diputatu egoteagatik, Gipuzkoako diputatu nagusia maiz gertatzeagatik, Azkoitin alkate aritzeagatik edota bertako Zalduntxo kezkatuen antolatzaile eta sustatzaile izanagatik¹⁴.

Hemen hizpide ditugun Letren aldarean ere merezi omen zuen laudoriorik. Horren adibidea dugu, esaterako, Muniberen garaikide bergarar ospetsu zenbaitek —tartean Inazio Moya Ortega alkateak, zine-

[13] Arabarrak izan ziren zirkulu ilustratuetan euskararen aldeko sentsibilitatea agerian utzi zutenak, batez ere, Egino bera eta identifikatu gabeko *El Amigo Alabés* izenekoak, zeinak, besteak beste, haurrek ikasi behar zuten lehen gramatika euskarazkoa izan behar zela aldarrikatzen baitzuen, eta ez gaztelaniazkoa.

[14] Luzeago ere egin liteke zerrenda, nahi izanez gero: Bordeleko Zientzia eta Arte Ederren Akademiako kidea, Madrileko Erret Elkarte Ekonomikoko kidea, urtebetez Espainiako Legebiltzarreko diputatua, Okzitaniako Tolosan jesuita ospetsuekin lau urtez ikasten izana, musikari trebea, biolin-jolea, etab.

gotziek eta udaleko eskribaua zen Azkargorta Arana izenekoak— haren *El borracho burlado* antzerki-lanaren¹⁵ edizioaren atarirako sinatu zuten gutuna.

Haien hitzen arabera, Peñafiorida kondearen bestelako merituek honako hauetan zeutzan: “principio, y perfeccion del Teatro Vascongado, [...] Propagador de su cultura (“de todo el Pais” —“Vascongado” itxuraz— delakoarena), [...] Agente de su felicidad, [...] Movil de su abundancia” (ik. Munibe 1764a, [A3r]).

Agerikoa da laudorio-errosarioaren arrazoa: konde aberats ospetsuak antzerki-arloan ondu zuen lehen lan originala argitaratzerakoan, inguruotan ezohikoa zen ekimenaren garrantzia eta haren egilearen handitasuna nabarmendu nahi izan zituzten aurrenekoz (lehen izateaz gain, euskal —edo— antzerkia maila gorenera eramane zuen idazle eta kultur hedatzaile zeritzoten Muniberi) eta, jarraian, haren obraren gizarte-xedeak eta baloreak nabarmen utzi (*gizakien zoriona, Herriaren aberastasuna, kulturaren zabalkuntza...*).

Hona erakarri gaituen asmoa, hala ere, euskal nobleziak bertako kultura eta hizkuntzaren aurrean erakutsi dituen sentsibilitate eta jokamoldeen eskortzoa marraztea izan da. Horregatik, Munibek berak eta haren inguruan gatzatutako noblezia-egiturak ezin talaiia hoberik eskaini zezaketelakoan, interesgarri iritzi zaio itauntzeari ea noraino hartzen zuten aintzat Herri honen barneko “beste” kultura hura egitasmo orokorrean¹⁶. Eta bigarrenik, ea zer-nolako tokia erreserbatzen zitzaion nagusi bezain gutxitu eta marjinatuak ziren bertako hizkuntza eta literaturaren garapenari ekimen hartan.

Baina erantzuna, ziur aski, ez da hurbileko betaurrekoekin atzemaene ahal eta bai, aldiz, nobleziak benetako eragile ohi dituen *amodioetan* arakatzeko urrutikoekin.

Izan ere, ezin taxuz erantzun dakioke auzi horri orduko handiki haiek 1776tik aurrera arras ageriko utziko zuten helburu nagusiari muzin eginik, izan ere elite ilustratu hark, bertako errealitate probintzianoaren premiak gorabehera, monarkia espainiarraren hegalean

[15] Aurrerantzean *Ebb* laburdurarekin ere adierazia.

[16] Honako honetara bildu izan da egitasmoaren muina: “el único objeto que el Conde de Peñafiorida se proponía, por lo tanto [...] fué el de sacar á su patria del estado de atraso en que, á su juicio, se encontraba” (1925b: 1976, 298).

hazteko iparra baitzuen markaturik¹⁷. RSBAPen zinezko mintegi ideologiko-praktikoa izateko sortua zen Bergarako Erret Mintegiaren azterketatik ondorioztatu bezala,

los ilustrados vascos crearon un centro con un perfil muy claro y con un objetivo concreto, para buscar y facilitar las vías de acceso a las carreras al servicio del Estado a cuantos alumnos por allí pasasen. Sus gestores y responsables se encontraban en aquellas dinámicas y, al igual que otros miembros de la élite, quisieron reproducirse en la esferas del poder, por ese motivo crearon el Seminario, y por esa razón le dieron un perfil científico y técnico, especializado en la carrera militar, que según se vio posteriormente, fue la que más éxito tuvo dentro del conjunto de seminaristas (Chaparro 2011, 353).

Zehaztu behar da, edonola ere, hiru une edo garai modukoak islatzen direla Muniberen inguruko jarduera orokorrean eta baita, aldi berean, hizkuntz jokamoldeenean ere.

Kronologikoki, egitasmu ilustratua aski perfilaturik (eta RSBAP egituratua) dagoenean atzematen da lehendabiziko unearen amaiera. Urte haietan euskara bertako ezaugarri eta balore —balio gutxikoa, baino balore— gisara hartzen da oraindik¹⁸.

Hamar bat urteren ondoan, “euskal” eredu hura espainiar eliteen erreferentzia bilakatu zeneko garaia genuke, eginkizun ilustratutan emankorra, eta, gorago adierazi legez, hasiera-puntua Bergarako Mintegiaren sorreran izango lukeena, 1776. urtean hain zuzen.

Euskarari zeharo irazgaitz agertuko zitzaion azken fase gaztelaniazale haren estreinaldiaren aurreko trantsizioari atxikia legoke zaldunen

[17] Imikozek jaso bezala, “con la llegada de los Borbones se produjo en España una importante elevación de nuevas élites gobernantes [...] Para gobernar más libremente, sin la presión tradicional de los poderosos del reino, Felipe V, como luego Carlos III, se rodeó especialmente de extranjeros (franceses, italianos, holandeses, irlandeses, etc.), de hombres de la periferia, como esos vascos, navarros, montañeses y asturianos que poblaron la Administración real [...]” (2008, 101). Areago, “aquella renovación abrió un espacio político y económico considerable para los miembros de nuevas familias, favoreciendo una corriente de ascenso que aprovecharon para alcanzar las más altas instancias políticas y honoríficas. Este proceso permitió a muchos hidalgos norteños pasar en dos generaciones de la azada y el comercio al gobierno de la Monarquía” (*berdin* 102).

[18] Euskararen aldeko jarduera suhar eta sistematikoaren sinbolo nabarmena zen Larramendiren heriotzaren urtearekin bat dator fase horren bukaera: 1766. Ezin ahanzti, bestalde, hurrengo urtean izan zirela erbesteratuak estatuko jesuitak, tartean Azpeitiko etxeko Kardaberaz eta Mendiburu zeudelarik, hots, Hegoalde zabalean arrakatsuki predikatzen zuten eta, are, euskaraz idazten zuten bakarretakoak.

semeez euskaraz idazteko azaldu zuten zaletasun apurra¹⁹, beranduago ez baitzuten, antza denez, euskarazko literatur jolasetan aritzeko tenorerik aurkitu.

Bilakaera-marko horren lehen fasearen barnean koka litezke, bada, zalduntxoek baranoetan euskaraz burututako lan nagusiak, esan bezala, orduan hasten baita erakusten euskal elite ilustratua —Munibe buru eta ispilu zuela— hizkuntza eta literatura *natiboez* zuen kontzeptzioa eta, batik bat, haiekin praktikatzeko unean zerabiltzan moldeak eta motibazioak.

Ezaguna den bezala, ordukoak dira Munibek euskaraz idatzi edota euskararekin zipriztindu zituen obrak, bereziki gero Euskal Literaturaren Historiara nortasun-agiri propioarekin pasarazi nahi izan den antzezlan entzutetsua²⁰.

Horren guztiaren kariaz, zalduntxoek gidari ospetsuak bere eskualdean maioritarioki mintzatzen zen hizkuntzarekiko azaldu zuen sentibilitatearen eta idatzi zuen literaturan hari eman zion garrantziaren inguruan zentra liteke lerroon kezka, ea modu horretan, XVIII. mendean izan zen euskal[dun] noblezia aurreratuenaren²¹ hizkuntz jokamoldeak eta hari solteak eraz harilka daitezkeen.

- [19] Horretarantz apuntatzen du, eta ez kasualiterantz, ikasle haiek euskaraz egindako *arenga* guztiak 1767tik 1776ra bitartekoak izateak (ikus Altzibar 1985, 1127-1131). Eta nahiz eta Azkoitiko “Alcibartarren artetik ez zen inor Adiskideen Elkarteko partaide izan” (Aginagalde 2007, 48), bertako Joakin Altzibarrek 1772an idatzi bide zituen autu xelebreek ere (“en la Cozina de Casa” jokatzeko baino balio ez zutenak) antzeko “jolasek” ildokoak dirudite.
- [20] Ez da berdin jokatu beranduago kaleratu zuen *El Carnaval* izenekoarekin. Bestek beste, pentsatzeko da, bertan dauden euskarazko pasarte urri eta mendekoengatik eta, besteak beste —barka Muniberen estiloko jolas erredundantea—, *Ebbtik* garraiatu zituelako ia guztiak.
- [21] Sagarnaren ustez, behialako *jauntxo* edo *lurjabeen* “klase igokor honetakoak ziren Sociedad Bascongada de los Amigos del País delakoa sortu zutenak” (Sagarna 1984, 27). Errealitatearen argazkia osatzeko, klase *igokor* haren espektatibak eranstea falta zitzaion, hots, monarkia espainiarraren egitura administratibo-militarrean arrastertaturik jarraitzeko asmo garbia, ez baita ahantzi behar ezen “los dirigentes de la Sociedad Bascongada, los veinticuatro socios de nuimero, formaban parte de un grupo de parentesco amplio cuyas familias estaban especialmente vinculadas, desde el reinado de Felipe V, a las carreras de la corte, del ejeircito, de la alta administraciõin y del imperio colonial [...] Parecido perfil tenían los demás socios de la Bascongada, 1.630 individuos, de los cuales el 82% residían fuera de las provincias vascas, muchos de ellos naturales del país que se hallaban cursando carreras administrativas, militares y mercantiles en toda la geografía del imperio, en la Península y en las Indias. Los demás, un 18%, residían en las provincias vascas y en Navarra, tenían perfiles variados, pero bastantes de ellos eran los hermanos de estas familias que habían quedado en el país, al frente del mayorazgo o de la casa troncal” (Imizkoz 2011, 53).

4.- Ilustratu on baten gisara, Munibek gaztelania eta frantsesa ikasi eta landu zituen gaztetatik. Ez dakigu, horratik, jaioterri-hizkuntza izateagatik zekien mintzaira zenbateraino garatu zuen. Badakigu, bai, Valladolideko S. Gregorio ikastetxean fraide zegoen Jose Ignazio Santo Domingokoa Etxeberria honela mintzatu zitzaiola Muniberi 1783an euskaraz eta erdaraz idatzi zion gutun batean: “se que hablo Eusqueraz *Euscaldunic aundienarequin*” (Urkixo 1925a, 552; gurea da letra etzana).

Ezin jakin daiteke, halere, noraino datorren bat baieztapen hori errealitatearekin. Baina Sagarnak esaldiaz dagien interpretazioa aintzat hartuta ere²², gutunaren testuinguru eta mamiari erreparatuz gero²³, zinez pentsa daiteke Muniberi aitortzen zaion “Euscaldunic aundiena” izendapena lotuago dagoela kondeak gainerako biztanleen aurrean zeuzkan prestigio eta protagonismoarekin, hizkuntz gaitasun eta intereseekin baino²⁴. Erraz asko, bada, euskaraz —gehiegi— mintzo ez zen “euskaldun aundia” izan zitekeen mintzakidea; edota, zergatik ez, euskarari buruz kezka gehiegirik ez zeukan.

Paralelismo esanguratsuren bat eskaintzeagatik, gogoratzekoa da, nobleziakoak izan gabe, lehen urteetan aldean ziren Sarako Etxeberri sendagileak eta Larramendi jesuitak Munibek eta gainerako zaldun-txoek²⁵ baino askoz kezka handiago, sakonago eta biziagoa erakutsi zutela bertako hizkuntzaren inguruan²⁶.

- [22] Ez dugu Sagarnak bezain argi ea delako fraideak Muniberi “barkamena eskatzen zion euskara erabiltzeagatik eta justifikazio beharra ikusten zuen” (Sagarna 1984, 45), nahiz eta hein batean behintzat “disoluto” samarra iruditu baitzekiokeen hura bezalako handiki batekin herri xehearen hizkuntza landugabeen arizea.
- [23] Honela dio, besteren artean, fraideak: “Nos quieren acotar nros Fueros a los Cantabros” eta “Nic uste neban [...] ez zala secular iñor ausartuco Euscaldunoquin sartcen” baina “Naparrac omen dira gure Etsairic aundienac” (Urkixo 1925a, 551-552).
- [24] Datu zehatzik ez den bitartean, ausart samarra litzateke Muniberen euskara-gaitasuna zalantzan jarriko lukeen hipotesia, Urkixok iradokita bezala edo zabaldu dena eta “jesuiten konpainiako aita Meagherrek lagundu omen zuen euskal zatietan” dioena (Urkizu 1985, 18).
- [25] Daigunagatik, zaldun ilustratu askoren euskara-maila eta jarrera ez zebiltzan Larramendik kritikatu zituen elizgizon haienetatik urunxko: “guchic daqui bere jayeterrico Eusqueraren erdiá, eta alpérrac diradén bézala, éztute icasi nai gueiago, ta éztie nai béren burúai atsecabéric emán” (Larramendi 1747, qq2-aurkia).
- [26] Andoaindarraren kezka isla dira *Corografía*n tartekatu zituen hitzak: “*Aspaldi nabil nola Euscal Erriac edertu, ta jasoco ditudan*. Bost gau illun, eta bost egun argui iragoac ditut, eguiteco onetan; baita gure eusquera, izcuntza gucien zarrena aien garai nola ezarri-co dedan. Baña ezta sinistecoa cer guertzen zatan. Batzuec diote bestelaco lan charretan nabillela [...] Besteac obeco nuqueala ichegui beargai goragoren ta ederrago-

Nolanahi ere, afekzio hutsen esparruko keinuren bat edo beste kenda²⁷, ez dirudi eguneroko bizimoduan urrunegi joan zirenik kondearen ardurak eta kezkek euskararekiko.

Are gehiago: ezagutzen zaizkion ahalegin eta saio praktikoak ere ez dira nabarmentzeko moduko artean lerratzeak. Ilustratuek jorratu zituzten zientzi arloetan, esate baterako, handiagoa da Munibek izandako kuriositateagatik —jakingura ala ikusmina?— lortu zuen ospea²⁸, errealtatean saio sistematikoen bitartez landu zuena baino²⁹.

Ilunagoa da hark euskararen eta euskal literaturaren arloetan bideratu zuen jardunaz dakiguna, ez jakiteagatik euskaraz zenbateraino irakurtzen ote zuen jakiteko aztarnarik ere ez baitu utzi kondeak³⁰. Baina salbuespenik baztertu gabe³¹, euskararen erabilerari dagokionez ez zen gainontzeko zalduntxo eta ilustratuen jardueratik oso bestelakoa izan

ren bati [...] *Aimbeste urtean neabile[c] ezagutu naiez gure izcuntza miragarriaren chitez-coac, ta etzeatiet oraindican osoro ezagutu; ain dec beargai hau andi, larria*" (Larramendi [1754] 1969, 300; gurea da letra etzana).

- [27] Ohiko atxikimendu teorikoen lekuko da, adibidez, seme preuari behin —erdaraz, noski— idatzi ziona: "*Tu retazo bascongado nos ha dado mucho gusto, no solo por las noticias particulares que encierra, sino por la prueba que das del afecto que conserbas á tu Lengua natiba*" (Urkixo 1925b: 1976, 308, 1. oharra; gurea da letrakera etzana).
- [28] "La inquietud intelectual del Conde abarca todas las ramas del saber científico y de las técnicas para transformar y mejorar la naturaleza: la física, la química, la agricultura, la medicina, la zoología..." (Lasagabaster 1996, 238).
- [29] Egia bada Isla jesuitari Munibek berak aitortzen ziona, kondea ez zen izan lan eta irakurketa sistematikoetara oso emana: "[...] quiero decir que siempre he aborrecido el estudio [...] Es verdad que he gustado siempre de la lectura, pero tan lejos de oler a estudio que ha sido sin sugesion, metodo o cosa que lo valga, a pasar el rato, y nada mas. Prueba de esto es, que en mi vida he concludido juego entero de libros sino es la Historia del Pueblo de Dios, la de Don Quixote, y las Aventuras de Telemaco, todo lo demas ha sido a pocos, y picando aquí y allí" (cfr. Urkizu 2010, 86). Bestelakoa zuen ospea, ordear: "Nada es desconocido á V.S. sino el ocio: Leyes Municipales de la Patria, Musica, Phisica, Mathematicas, Geographia, Historia, Humanidad, Poesia, y en suma todas las Ciencias que adornan à muchos Caballeros juntos han ocupado la preciosa vida de V.S. y enriquecido esse bellissimo entendimiento con tan digna como universal" (Bergarako udal-arduradunak "Al Muy Ilustre Señor Don Francisco Xavier Maria de Munibe e Idiaquez", in Munibe 1764a, A2-ifrentzua).
- [30] Ez dagoenetik zerbait ateratzeko ahalegin errukior bezala hartu behar dira Urkizuren hitzak, Munibe "euskal literaturaz eta bertsoez ere *arduratzan dela* nabari da" dioenean (1985, 22; gurea da letra etzana). Testuinguru berean, errealtateari lotuago mintzatu zen geroago: "De donde se deduce que el conde era amante de la canción y refranes populares vascos" (Urkizu 2010, 97). Dakigunaren arabera, nekeza litzateke bestelako dedukziorik egitea.
- [31] Euskaltzaleak izan arren, haien idatzizko praktika liguistikoari erreparatuz gero, nekez sar litezke salbuespen horien artean lehendabiziko letrak euskaraz irakatsi behar zirela defendatzen zuen delako *amigo Alabés* bezalakoak ere.

Muniberena. Izatez, hizkuntz praktikaren testigantza argia dugu haien gutzien artean izandako gutun-trukaketak azaleratzen duena:

Tampoco existen cartas en euskera entre las 1.083 del conde de Peñaflo-rida a P.J. Álava que editó J.I. Tellechea Idígoras, ni las hay entre las 1.300 del Fondo Prestamero [...], con 123 contestaciones de P.J. Álava a X.M. de Munibe, 10 misivas de éste y 275 recibidas de otros 64 remitentes. P.J. Álava, gran colaborador del conde [...] ocasionalmente le llama *nere Jauna* (señor mío), pese a que criticó su actitud dictatorial, y X.M. de Munibe le dice encontrarse ocupado con sus *cereguñes* (ocupaciones). No aparece la lengua vasca en las 210 cartas del fondo de la Bascongada correspondiente al territorio de Álava, de las que 36 son del conde de Peñaflo-rida y 18 remitidas a él personalmente, aparte otras dirigidas al Director de la Sociedad. Con el mismo resultado en el archivo de los condes de Peñaflo-rida, que [...] agrupa en 3.731 números 24 diferentes, separados en series como las correspondencias personales y las relaciones con actividades públicas. O entre los 1.500 documentos que componen el epistolario de M.J. Olaso, primer Secretario Perpetuo de la Bascongada (Mujika Enekotegi 2005, 347).

Atal programatikoan, berriz, ez zen hizkuntza eta literatura gara-itzeko xedea aldarrikatu gabe geratu Munibek eta haren zaldunek sortu-tako erakundeetan³². Lehenago edo beranduago, bai RSVAPeko idazki fundazioaletan eta bai, orobat, egitasmo ilustratuaren mintegi izan nahi zuen ikastetxe bergararreko ikasketa-planetan ere, beti ireki zitzaien tarteren bat euskara eta euskal literatura lantzeko aldarriari³³.

Zehatz aipatua zuen Adiskideen Elkarteak, esaterako, euskara lantzeko asmoa 1765eko Estatutuetoako 9. artikuluan:

Los Amigos empleándose en llenar el objeto de la Sociedad... unos se dedicarán a la Historia Sagrada y profana, otros a la elocuencia, otros a la Poesía castellana en general, ya sea componiendo sobre asuntos de terminados, ya haciendo alguna versión de algún célebre Poema escrito en otro Idioma, o ya reproduciendo las obras de algún famoso Poeta

[32] Erakundearen ikurritza euskaraz jarria zuen RSBAPek: “Irurac bat”.

[33] Ezin jakin zenbaterainoko eragina izan zuen Larramendik hasierako egitasmo ilustratu hailetan; dena den, ordurako, erdi serio-txantxetan, honela irudikatua zuen hizkuntzen irakaskuntza *Sobre los Fueros de Guipúzcoa* idazlan —luzaroan— argitaraga-bean: “Faltábanle las providencias de Academias, escuelas para la educación de nues-tra juventud. Ensíñense las lenguas bascuence, español, francés y latín: y llámese ‘Colegio Quadrilingüe’” ([1756-1758] 1983, 68). “Emulando a los Trilingües existentes en Europa” eransten du Teiletxea Idigorasek (*berdin*, xlvi).

Español que sean poco conocidas, otros se aplicarán a pulir y cultivar la lengua bascongada... (Areta 1976: 2003, o./g.; gurea da letra etzana).

1773ko Estatutuetan, VI. tituluko 2. artikulua ere argi adierazten zuen ezen “la Comisión de Historia, Política y Buenas Letras ha de dedicarse a la Historia y Geografía Nacional y a la lengua y poesía vascongada” (Areta 1976: 2003, o. g.; gurea da letra etzana).

Kontuak gehiago zehazte aldera, ez da falta *Reglamento para los Alumnos de la Sociedad Bascongada de los Amigos del País* izenekoan ere hizkuntzak ikasteko beharra azaltzen duen ataltxorik (betiere bertakoe-tatik hasita, hots, “las nacionales, como son el Bascuence y el Castellano” [cfr. Urkixo 1925b: 1976, 308], baina latina, frantsesa, ingelesa eta italiera ahaztu gabe).

Guztiarekin ere, inoiz ez ziren ustezko asmo eta xede haiek atal programatikoaren paperetatik harago joan³⁴. Beste arrazoiren artean, zeren 1776tik aurrera³⁵ “buena parte de las familias que enviaron a sus hijos y descendientes a Vergara se encontraban en el seno de la élite burocrática que estaba gobernando la Monarquía” (Chaparro 2011, 353), eta ez zuten nabaritzen, noski, bertako kulturaren murgiltzeko premia gorririk³⁶.

Lasagabasterrek gordin xehatua utzi zuen hori:

la aplicación de los ilustrados vascos al cultivo de la lengua vasca fue prácticamente nula, si exceptuamos las mínimas incrustaciones euskéricas del propio Peñaflores en algunas de sus piezas teatrales (1996, 248).

[34] Bertan ikasle izandako zaldun-seeek euskaraz ondu zituzten *arenaga* edo poema bakanez ez dute besterik adierazten, hots, inoizka ikasleren batek edo bestek egiten zituzten ariketatxo solteak baino ez zirela.

[35] Urte hartan jarri zen Bergarako Erret Mintegia abian.

[36] Harrigarria, halere, nola “aurkitu” izan den eliteei interesatzen ez zitzaie kultur arlo marjinal hartan egitasmo ilustratuaren porrotaren gakoak: “la notoriedad siempre creciente del Colegio vergarés [...] y el precitado conjunto de características y circunstancias favorables para el perfeccionamiento y expansión de sus tareas, se vieron contrariadas por el escaso interés general con que éstas fueron acogidas, al desarrollarse en un medio social que fuertemente apegado a viejos idearios culturales, tradicionalmente arraigados en nuestro pueblo, aún no había adquirido la madurez suficiente para apreciar el inestimable valor de tales tareas” (Silvan, 1971: 2014, 276; gureak dira letra etzanak). Argi dago, beraz, Silvanek behin ere aipatzen ez duen bertako hizkuntzak lasta astunaren funtzioa bete zuela “viejos idearios culturales” haien erdian, eta, hori gutxi bailitza, mintzaira hartan izan zuela “nuestro pueblo”k behar bezalako heldutasunerako oztoporik handiena.

Jarduera larrietan eta hizkuntza hegemonikoekin aritu behar izaten dutenen goi-ikuspegi zabalaren ondorio zuzena, nonbait. Eulitara egiten ez zuen harako *aquila* haren ehizaldien antzekoa. “Como que el vascuence es solamente lengua para aldeanos, caseros y gente pobre”³⁷ (Larramendi [1754] 1969, 287), bestelako uren egarri ziren monarkia espainiarren beroa xede zutenak³⁸.

Ortodoxia ilustratuarekin bat etorririk, bestalde, ohikoa zen planteamendu eta jardueren “erabilgarri-praktiko-eraginkor” tasunak lehenestea eta aldarrikatzea, horrek, ondorioz, hizkuntz esparruan mintzaira gutxituentzat zekartzan gutxieste eta gaitzeste guztiek. Valentín de Foronda ilustratu gasteiztarrak pedagogikoki —eta bertako hizkuntza basa baino ez bide zuela ikusmiran— zioen bezala, “yo estimo las cosas en razón de su utilidad y no descubro ninguna importante para la felicidad del género humano en la variedad de lenguas” (ik. Larrañaga 1991, 91).

Areago: hain zeritzoten haren kide ilustratuek gizadiaren zorion eta aurrerapenerako erabilgarritasun eta probetxu gutxiko bertako hizkuntza propioari, ezen aratz xedatu baitzuen RSBAPak 1772an aurrerantzeko elite agintarien hezkuntzak behar zuen hizkuntz politika:

[...] aunque la lengua peculiar del País es la Bascongada, la de la Nación es la Castellana, y consiguientemente la nativa de todos los Españoles. [...] por disposiciones del Gobierno no puede en las Escuelas del País usarse de otra lengua que de la Castellana; por lo cual todas las cartillas,

[37] Ez zen leunagoa izan andoaindarrak Muniberentzat eta haren zalduntxoentzat izan zitekeen oharra erantsi zuenean: “Que esa máxima [testuan aipatutakoa] tenga acogida y aceptación entre jóvenes que vienen de colegios y seminarios, muy imbuídos de bellas letras y del latín, romance o francés, en que las han estudiado, y que la practiquen en conversaciones sobre esas materias, que no son comunes, ni populares, pase, pues que hasta ahora no se han escrito en vascuence. Pero que así estos jóvenes como otros ancianos, sean clérigos, religiosos y seglares vascongados, entablen conversación sobre materias usuales y comunes y se desdénen de hablar en ellas en la lengua materna del país, como que esto es cosa de menos valer, es irracionalidad y locura” (Larramendi 1754: 1969, 288).

[38] Larramendik ([1754] 1969, 15-16) eta bestek jaso bezala, gipuzkoar handikiak lehenagotik hasiak ziren aterpe haiek epeltzen: J. Idiaquez Egia (Espainiako Handia, Ega-Granadako dukea eta armadako kapitain jenerala), T. Idiákez (Andaluziako kapitain jenerala), Garro (teniente jenerala eta Gipuzkoako kapitain jenerala), B. Lezo (erret armadako eskuadraburua), J. B. Aranburu (armadetako teniente jenerala), A. Orbe (Gaztelako Kontseiluko lehendakaria), M. Loinaz (Tabako Zergetako zuzendari nagusia), Zuluaga (Torre Altako markesa eta “ingelesen izua”), Emparan (Kanarietako kapitain jenerala), etab.

libros, manuscritos y materias que se dan à los muchachos son en Castellano, prohibiendose al mismo tiempo el Bascuence en tanto grado, que hay establecido un anillo, que pasa de mano en mano entre los que se descuidan en este punto: de modo, que aquel en cuyo poder se encuentra al fin de la semana, tiene su castigo determinado (ik. Altzibar 1985, 1120).

Eta kontua ez da soilik politika haren eraginez ez zitzaiola “lengua peculiar del País” delakoari zirrikiturik utzi edota arnasbiderik eman irakaskuntza berezi hartan. Zinezko arazoa zen, arazo zinez larria, neurri haiekin euskara, berezko zuen lurraldean bertan ere, zeharo gaitzetsia eta debekatua geratzen zela zirkuito arruntetatik at, inolako kultur eta botere-estatusik erdiesteko aukerarik gabe eta, hori guztia aski ez bailitzan, euskararen erabilera zigorraren bitartez erreprimitua izatean, hizkuntzen usteltzean biziki eraginkorra ohi den autogorrotaren beldarra ernatzen zitzaiela hitzunei haien baitan.

Ez zen, halere, guztien gogoko gertatu politika hura, arau orok omen baitu salbuespenik, eta batez ere monarkiaren hegalpekoak izateko gogo urriak zituzten sektoreetan. Bere burua ilustratuen artean zeukan Rafael Garitano Aldaeta apaizak, esaterako, lehorki leporatu zion Muniberi planteamendu haren ondorioz euskararen desagertzean izango zuen erantzukizuna:

[...] muchos lo han abandonado —euskarari buruz ari da—, y V.S. va a introducir un medio de que todos lo abandonen, introduciendo en las escuelas de primeras letras los extractos de una lengua extraña, que cada día va ganándole terreno³⁹ (apud Larrañaga 1991, 67; gurea da letra etzana).

Nabarmen ikusten baitzuen Bergarako apaizak, irakaskuntza-prozesu erdaltzale hura —sozialki eredugarri bilakatuko ziren ikasle hautatu zenbaitek⁴⁰ etxetik zekarten hizkuntza “natiboa” oraindik bizirik eta fresko zuten lehendabiziko urteetan abian jartzen zen prozesu hura bera—, gero eta kaltegarriago suertatuko zela euskararen iraupenerako.

[39] Larrañagak argitu bezala, Urkixok eskuz idatzita utzi zuen paper baten bidez baino ez dugu honen guztiaren berri, Garitanok igorritako idazkia eta prestatu zituen kopiak desagertu egin direla baitirudi.

[40] Lehen urteetan euskal jatorriko ikasle gehixeago, oso gutxi gero. Datuak mintzo: 1776an, Bergarako Erret Mintegia abian jarritakoan, bertan matrikulatu ziren 17 ikasleetatik 13 (%70) euskal lurraldeotakoak baziren ere, 1784an zeharo aldatua zegoen osaketa, matrikulatutako 41tik 3 (%7) besterik ez baitzen bertako. Zortzi urtean, beraz, gehiago ziren Ameriketatik (17), Andaluziatik (9 ikasle), ondodko lurraldeetatik (6), Madrildik (2) eta bestetatik (4) etorritakoak (ikus Chaparro 2011, 246). Orotara, ikasleen %25 besterik ez zen bertako gertatu 1776tik 1806ra bitartean.

Baina nagusiki euskaldun elebarkarrez osatutako gizartea bera jokaleku en erakunde “ilustratu” baten sentsibilitatetik erantzun egokirik itxaron zuen arren⁴¹, laster jakinarazi zitzaion apaiz euskaltzaleari RSVAPeko kide nagusien artean —Munibe, Narros eta Samaniegoren-gandik hasita— zeharo erdeinatua eta baztertua izan zela erakundearen hizkuntz politikari egindako kritika hura (ikus Larrañaga 1991, 133).

Garitano hark ez zuen antzeman norantz zegoen bideratua elkar-terearen iparrorratza.

5.- Errealitatean, edonola ere, euskaraz edo euskararen inguruko lan-txoren bat prestatu zuen *zalduntxo* bakarra Xabier Munibe bera izan zen⁴².

[41] Hizkuntzarenean ez ezik, maila politikoan ere atzeman zien Larramendik erantzun “koherente”ren falta hura: “En ningún otro siglo, al parecer, ha tenido Guipúzcoa mayor número de varones doctos, literatos, eruditos en la carrera de las letras, que en el siglo presente. En ninguno han salido más jóvenes a los Seminarios de Nobles, de Madrid y de Calatayud y otros de Aragón y Andalucía, y a los de Francia, y han vuelto a su país bien instruídos en las Bellas Letras, en Humanidad, en moderna Filosofía, en todas o en las mejores partes de la Matemática, y en la Historia antigua y moderna. Con todo esto, *no hay uno siquiera entre tantos que tome la pluma en la mano contra los enemigos de nuestro país, de nuestra lengua y de nuestra gloria, y de nuestra libertad y preeminencias [...]*” ([1756-1758] 1983, 6; gurea da letra etzana). Baina beste-lako (klase?) interesik sumatu ere gabe, hizkuntza eta aberriarekiko maitasunik eza eta axolagabekeria jarri zituen Larramendik gipuzkoar handiki haien jokamoldeen oinarrian: “Y en un siglo de oro, como el nuestro, con tanto Mecenas y patrocinio en Madrid, y tanta cultura, erudición y política aquí dentro [...] ¿de dónde nace esta diferencia, sino de la indolencia presente de los guipuzcoanos que no conocieron los siglos pasados? Nace del ningún amor a la patria y a su bien común. Nace de que preferimos la menor utilidad particular nuestra, a toda la honra y bien universal de los pueblos. Nace del ningún aprecio, o poquísimos, que hacemos de nuestra libertad y de la gloria de nuestros fueros. Esto es innegable y consta por la experiencia en estos últimos treinta años” ([1756-1758] 1983, 6-7; gurea da letra etzana). Analisi-ildo har-tan ez da falta, noski, aurreko multzoaren ia “orobatezkoa” den agintari-kolektibo-aren kritika psikologistarik: “En cuanto a mis paisanos, Junteros, Diputados, Asesores, sabed que, aunque son puntosos y delicados, callan a lo menos en público, y disimulan mi acrimonia. Y no creáis que es por respeto que me tengan ni por hacerme merced, sino porque, encogiéndose de hombros, confiesan su pecado de indolencia en los males de la patria, su mucha indiferencia para mirar libre o no libre a la Provincia, su inexcusable pusilanimidad en hablar y vindicar por caminos permiti-dos, justos, racionales y honrados, a su gloria y antiquísimo libertad. Si a esta confe-sión se siguiera algún propósito de la enmienda, creedme que no les hablaría yo con tal vehemencia” ([1756-1758] 1983, 212).

[42] Egitasmo zapuztutat geratu zen Rodríguez de Campomanesek burutu nahi zuen euskarazko hiztegia. Gainerakoan, gaztelaniaren aldeko politika irmo haren zuritzai-le mozorrotu ziren *arenga* eta poema bakanak kenduta, ez dirudi euskarazko ekoiz-penik izan zenik —eta, are, izan zitekeenik ere— ilustratu haien aterpean.

Peñaflorida kondea dugu, horrenbestez, garaiko literatura eta hizkuntzarekiko motibazioen eta jokamoldeen berri izateko biderik zuzenena, eta haren obrez baliatuz planteia daiteke argien ea noraino denda-tu zen/ziren euskara eta euskarazko literatura estatus —erlatiboki baze-n ere— normaldu batera eramaten edo, gutxienez, hartarantz bide-ratzen⁴³.

Jakina, gure xederako interesgarria zatekeen 1765ean Bergaran bu-rutu Batzarretarako prestatu zituen “unas obserbaciones sobre la Poesia Bascongada y una Egloga en este Idioma” (Munibe? 1931, 480) ezagutzea, baina galdu egin dira tamalez.

Geratu zaizkigunen artean⁴⁴, euskaraz ondutako gabon-kanten libu-ruxka dugu lehena, *Gavon-sariac* izenekoa (Azkoitia, 1762).

Ez dagokie lerro hauei, jakina, “Luisa Misericordiacoa” izeneko hura⁴⁵ liburuttoaren benetako argitaratzailea izan ote zen argitzen has-tea edota egiletzaren gainerako arazoetan sakontzen jardutea⁴⁶. Baina Munibek idatzia izan balitz ere, ez du lan horrek lar balio hizkuntzaren erabiltze-irizpideak argiagotzeko. Eta balio izatekotan, akaso —eta gehienik ere—, liburuaren xedeen eta erabilitako hizkeraren esparrutik askoz harantzago ez doazen berriak izateko baino ez luke balioko, hots, Azkoitian, gabonetako liturgian, ordura arte gaztelaniaz kantatzen zena aurrerantzean euskaraz⁴⁷ kantarazteko asmoaren berria, harrokeria-dema baten aitzakiaren desenkusa...:

- [43] Berrito azpimarratu nahi genuke hemen azkoitiar ilustratuen jarduerak erakutsi zuen unerik euskaltzaleenaren barruan onduak izan zirela Muniberen lan hauek (hirurogeiko hamarkadaren lehen erdialdean, hain zuzen) eta horrexegatik ere dire-la esanguratsua.
- [44] Ez ditugu orriotara ekarriko Munibek idatzi omen zituen kantu solteak: “Adio provintziya” izeneko zortzikoa, “Irten ezazu” kantua, etab.
- [45] Liburuxkan ez zaio inondik ere “sor”, “lekaimetxo” edo moja titulua eranstean “Luisa Misericordiacoa” izendapenari, autore zenbaitek diotena diotela.
- [46] Larramendik 1763an Gernikako Gandara apaizari idatzi zionaren arabera, X. Munibek eginak ziren kantak eta musika: “Ordaña bialtzen dizut Azcoitian aurtan cantatu diranac, musica quilibet batean, Peñafloridaco Condeac eguin dituenac, eta berac musican paratu dituenac” (ikus Altuna & Lakarra 1990, 39). Guztiarekin, ez da falta aitoren hori *guezur jostailutzat hartzen duenik edota, esoterismotik hurbilago, L[uisa] M[isericordiacoa] horretan jesuitak darabiltzan izen-deituren inzialak atzematzen dituenik. Egia da, halere, andoaindarraren edo benetako beste “Martin beltz”en baten eskua (testu-orrasketa? lankidetzat?) susmatzeraino eraman dezake-ten txantxa eta ezaugarri nahikotxo duela liburuttoak.*
- [47] Bizkaieraren eraginik ments ez duen “mendebal gipuzkera” bezala identifikatu nahi izan da *Gabon-sariac* kaieran erabiltzen den hizkera (Arejita 1999, 113hk.).

Orañ zuec essango dezue cer apetec, edo eroaldic eman didan onetarako. Ara bada, adi esazue. Ygazco Gavonetan ekussi nituan gure echean maquiña bat Gavon Canta imprimitu: batzuec Bilbaocoac cirala, bestea Madrilcoac, Carizcoac, ta eztaquit nun an urrutietaco batzuec; ta adios nun berealaje gogoac eman cidan cer ¿beste iñun diran Eleizaac imprimierazotzen ditue ateratzen dituen Cantaac (azquenic Bilbaoco San Praisuco Praille gajoetaraño) ta gure Azcoitico Eleiza ederrean cantatzen diranac, illumpean gelditu bear deve? Nundic nora? Ez deve veste erdera mordollosco avec aimbat mereci? Ez bada, Jaincoac nai badeu, ta datorren urtean, vici banaiz, soñean daramadan gona au salduco badeu ere, imprimitu bearco deve Deamuchoetan. Orra bada essan da eguin nun imprimierazo ditudan aurten gure Ascoitico Mussica Aingueruscoac Cantatuco dituan iru Canta aldia (Munibe 1762, 5-6).

Nagusiki euskalduna zen Azkoiti hartako Santa Maria elizan gabonkentak euskaraz kantatuak izatea bestelako trazendentziarik bilatzen ez zuen jolas parrokiara, azken buruan.

Interesgarriagoa da hizpide dugun hizkuntz planteamenduaren eta jokamoldeen auzirako, beraz, Xabier Muniberen *El borracho burlado* antzerki-lana⁴⁸.

Bergaran antzetzeko idatzitako “ópera cómica” hau 1764an taularatu zen, artean dohatsu hutsa zen “san” Martin Agirrerren jaien aitzakia-rekin (ehun urte beranduagoa arte ez baitzuten kanonizatu). Bergarako udalak argitaratua da Muniberen burua ezkutatzen ez duen “un caballe-ro guipuzcoano”ren izenpean⁴⁹.

Erantsi beharrik ez da *El borracho burlado*, *opera-comicaren* azpiztitulu gisara *en castellano y bascuence* idatzia zela iragartzen bazen ere, horrek ez zuela egun ulertzen den moduko elebitasunik edota hizkuntz orekari adierazi nahi izan; eta bai, soil-soilik, bi hizkuntza erabili zirela antzezlana prestatzeko unean.

[48] Ez da artikulua honen xedea literatur baloraziorik egitea. Gogoangarriak dira, halere, egilearen ospearen distirak obraren jasotzaileei, eskerronez eskuarki, esanarazi zizkienak: “esta admirable obra”, “ella es una Pieza Maestra”, etc. (“Al Muy Ilustre Señor Don Francisco Xavier Maria de Munibe e Idiaquez” zuzendutako gutunean, in 1764a, A2-aurkia).

[49] “Ella fue obsequio que hizo la cortesania de V. S. (Peñaflorida kondea, alegia) à esta Muy Noble y Muy Leal Provincia de Guipuzcoa en su ultima Assamblea general, y que me le hace á mí en las Funciones que dedico á mi grande Hijo S. MARTIN DE AGUIRRE” (Bergarako herriaren ahots bilakatuz mintzo diren alkateak eta ordezkari politikoei “Al Muy Ilustre Señor Don Francisco Xavier Maria de Munibe e Idiaquez” zuzendutako gutunean, in 1764a, A2-aurkia).

Horrexegatik, agian, hartu ohi du egungo irakurle-ikusleak hain begiratuki lan hau, batik bat “euskal opera komiko”tzat —maiz egin den bezala— irudikatzen zaionean, eta bereziki *euskal* delako horri gaztelaniazko itzulpenetako esanahi geografikotik haragokoa eman nahi izan zaionetan⁵⁰.

Euskaran txertatua bide dagoen *tasun* hori, aurkitu nahi izatekotan, beste nonbaiten bilatu beharko litzateke, hortaz.

Menturaz, liburutoaren hasierako “Advertencia del autor” delakoan, besteak beste, obran barrena erabiliko zuen hizkuntz hautuaren arrazoa azaldu nahi izan zuelako bertan Munibek. Inork, funsean, besterik —benetako hautua zuritu, agian?— egin nahi zuela pentsa balezake ere⁵¹.

6.- Ez da hau, noski, testu-dekonstrukziotan aritzeko toki aproposena, baina Muniberen hitzek merezi dute orain arte eskaini izan zaiena baino irakurketa pausatuagorik.

Testuaren gakoak ahalik egokien taxutu eta azaltzeko, hiruzpalau zatitan banatuko da hemen hautuaren arrazoiak argudiatzeko Peñaflorida kondeak eskaini zuen hitzaurre modukoaren barneko lerroaldea.

Honatx, bada, hitzaurre gisako horren aurreneko gaztiguaren lehen atalñoa:

La primera [“advertencia” edo oharra] **se dirige à aquellos que notaràn la mezcla, que se hace del Vascuence, y Castellano, pareciendoles mas regular el que todo fuesse en uno de los dos Idiomas. Digo, pues, que mi primera idea fue de que toda esta Opera fuesse en Vascuence** (1764a, [A4]-aurkia).

Azaltzeko modua gorabehera, agerikoa da gaztelaniazko sarrera⁵² horretako lehen xedea bi hizkuntzen presentziaz ohartarazte hutsa zela,

[50] Ikus, esate baterako, Lasagabasterren baieztapena: “Más importante es, sin duda ninguna, la aportación que Peñaflorida hace al teatro vasco” (1996, 253).

[51] “Besterik” delako hitza zein “zuritu” aditza Lasagabasterrek utzitako apuntearen argitan uler daitezke hobekienik: “además es en algunas piezas teatrales donde *Peñaflorida acude al euskara*, aunque no sea más que *de modo ocasional*” (1996, 253; gurea da letra etzana). Ezin jakin 1783ko abenduan antzestu bide zen *Diálogo bascongado* izeneko lan galduak bestelakorik pentsaraz zezakeen. Berdin esan behar da Tirso de Molinaren *El pretendiente al revés* obrarekin prestatu omen zuen bizkaierazko bertsoiaz (ikus Urkizu 2010, 100 eta 102).

eta aldi berean, eta zeharka bazen ere, Munibek berak uste zuenaren “erantzukizuna” era horretako antzezlanak harriturik jaso zitzaizkiren ikusle-irakurleen bizkarrera igaroaraztea. Edo euskaraz edo gaztelaniaz —baina ez bietan— behar zuelako antzezlanak, alegia, hori baitzen ohiko-koa eta hori, halaber, oharreko “aquellos que notaràn la mezcla” haiek espero zutena.

Prezeptiba neoklasikoak baino gehiago mintzaira bakarreko albo-esparruetako “ohiturak”⁵³ irizpide, egileak argi zeukan hizkuntza bakar batean eman ohi zirela antzezlanak, *ohi zirelaren* eta *behar zirelaren* arteko mugak zein lausoak diren jakin edo ez jakin arren.

Alabaina, berehala erantsi zuen harrezkeroko euskaldun irakurlearen barne-lasaigarria izan den esaldia, hots, aurreneko ideia obra guztia euskara hutsean eskaintzea izan zuela. Euskaraz idazteko literatur berrondatea izan balu bezala.

“Euskaraz idatzi nahi nuen opera osoa” esatean, Peñafloidak ez zuen hartarako arrazoi gehiagorik zehaztu. Eta lehen asmoa antzezlan euskaraz ontzea izan zuela adieraztean, ez da zalantzarik “más regular” zatekeelako arrazoiak baino ez zuela gogoan.

Lehen hurbilpenean, zilegizkoa zaio irakurleari pentsatzea testu-irakurleak aginduta, errealitate soziolinguistikoak eskatuta, orduko idazle euskaldunek “modan” jarritakoak eraginda edota berea omen zen *Gavon-sariacek* sortutako tradizioan jarraitzeko gogoak bultzatuta... idatzi nahi izan zuela euskaraz.

Are gehiago, beharbada komunikazio-faktoreei erreparatu ziela gehien bat, eta agian obra hartan ez zituela —pedagogikoki, behintzat— elebidun-edo ziren inguruko zalduntxo, noble, jakitun eta agintariak ikusmiran izan; edota, izan bazituen, ez haiek bakarrik apika. Edo, zergatik ez, akaso iruditu zitzaizkion gaiak berak eta obraren ustezko izaera didaktikoak⁵⁴ euskaraz besterik ez zekien herri xumearen aurrean an-

[52] Ez dugu ezer deskubritzen liburu-sarreraren erredakzio-hizkuntzen esangura azpimarratzean, besteak beste, ezin hobeto mintzo baitira liburuen asmoen eta xedeen, espero diren irakurleez, hizkuntz hautuen arrazoiez, etab. Hizpide dugun garaitik lar ez urruntzearen, Mogelek *Peru Abarkari* prestatu zion gaztelaniazko hitzaurre ezin besteko hartara joenez argibide bila.

[53] Hizkuntza hegemonikoek gizabidezko eta begirunezko ezartzen duten “dekorazioa”, azken batean.

[54] Errukior jotakuta, kezka didaktikoak eginarazi ziola pentsa litekeen arren, ez dirudi

tzetzea eskatzen zutela batik bat, hezi beharreko herri xehe haren hezur-muinetan sartua zegoen alkoholismoaren aurkako *parabola* baitzen antzezlanean eskaintzen zena.

Horrela iruditu bazitzaion, eta egileak modu eragingarrian jokatu nahi bazuen, euskaraz ontzea zukeen biderik “erregularrena” prezeptibaren ikuspuntutik. Eta, halaber, zuzenena eta normalena jendearengana iritsi ahal izateko.

Horrekin, gainera, erraz ziurta ziezaiokeen ikuskizunari handik eta hemendik —sortutako *koiné* berri hartatik⁵⁵ lar urrundu gabe, zer gerta ere— ibiltzeko aukera, Munibek garaikide eta hurbileko izan zuen Larramendiren arabera, euskaraz baizik ez zekiten gipuzkoarrek jokaleku zabal opatzen baitzioten: “Es certísimo que de las cuatro partes de Guipúzcoa las tres no entienden el castellano” (Larramendi [1754] 1969, 285).

Baina gehiago zehaztu zuen oraindik andoaindarrak hango hizkuntz egoera eta, bidenabar, antzezlanaren balizko hartzaileen eremua:

los que entienden el castellano son los eclesiásticos, los religiosos, los que han estudiado, los caballeros, los que se han criado en Castilla; y así, un castellano arrastrado le entienden también los que en lugares menores y aldeas pueden ser alcaldes y cargohabientes, mercaderes y tenderos. De mujeres y señoras son pocas las que saben más castellano que sobre materias obvias y cotidianas (Larramendi [1754] 1969, 285).

zinezko xedea garai bertsean oholtzaratutako *El Mariscal en su fragua* aitortu zuen hartatik urruti zegoenik, alderantziz baizik, hitzez hitz jar bailiteke komedia baten hitzaurrean esandakoa bestean ere: “Hicela solo para representarse entre unas Señoritas, y unos amigos míos aficionados à la Musica que quisieron divertirse en dar un Espectaculo, nuevo para este Pais, à los Cavalleros Concurrentes à las Juntas de esta Provincia, en Azkoytia; y si despues se ha determinado bolverla à representar en las Fiestas de Vergara, ha sido porque siendo uno de los que mas parte han tenido en el buen suceso de ella en Azkoytia, un Cavallero de aquella Villa, lo ha podido exigir con algun derecho [...]” (Munibe 1764b, [A4]-ifrentzua). Teoriak gorabehera (“el fin primitibo del teatro [...] es inspirar orror al vicio y amor a la virtud”, *La tertulia* komedia galduaren laburpenetik jasoa [ik. Urkizu 2010, 98]), benetan xedea zera zen: ezen “los Cavalleros [...] tuviessen à las noches una Fiesta Teatral para desahogar los animos trabajados con el peso de los negocios Patrios, y descansar de las fatigas del dia”[(Munibe 1764b, Azkoitiko alkateari gomendiozko gutunetik hartua, A2-ifrentzua). Agintari (eta) astidunen aisialdia betetzeko dibertimendua, beraz.

[55] Gavon-sariacen bezala, honako obra honen hizkera ere nolabaiteko hizkuntz batasuna bilatzen zuen “mendebal gipuzkera”n oinarritutako euskalkitzat hartu izan da (ikus 47. oharra).

Eta ondorio argigarria erantsi zuen segidan: “Todos éstos aún no son la cuarta parte de Guipúzcoa [...] y aun los más de esa cuarta parte, apenas saben más castellano que para manejarse en sus oficios y tratos” (Larramendi [1754] 1969, 285).

Horrenbestez —Larramendirena da korolaria—, “todo el resto (biztanleen hiru laurden luzea, beraz) son puramente vascongados”⁵⁶ (Larramendi [1754] 1969, 285).

Ezin zezakeen, bada, egoera hoberik espero autore batek bere antzezpena abian jartzeko. Baldin haiengana iristekoa zinezko gogoia izan balu, edota euskara hutsean idazteko asmoa benetakoa izanik, egikaritu izan balu.

Zeren eta proportzio horiek ezinbestean ezagutu behar zituzten zalduntxoek —eta are, Munibek— 1764an, artean Larramendiren 1754ko *Corografía* argitaratu gabe bazegoen ere.

Eta ez zegoen haietan ahoberokeriarik: mende bat beranduago Gipuzkoan barrena jardun zuen hezkuntza-ikuskatzaile baten lekukotasunak garbi asko uzten du egoerak egonkor samar segitzen zuela azken karlistaldiaren bezperetan:

La inmensa mayoría de los niños que asisten a las escuelas de nuestro país no entiende el castellano, pues que en los pueblos rurales, que son los que forman la mayor parte de la hermandad guipuzcoana, solamente se habla el vascuence, con muy cortas excepciones, y aun en las poblaciones de más importancia no es todavía habitual la lengua castellana sino entre las personas culta y de más instrucción (Eguren 1867, V).

Hortaz, antzerki-obran agertzen zuen gizarte-arazoa benetan aintzat hartuz jokatu nahi izan balu, hots, obrak eskatzen zuen eragina bilatu izan balu eta, ondorioz, gipuzkoar jendeari eskaini nahi izan balio, euskaraz behar zukeen ezinbestean. Kasu hartan ez baitzen inondik ere betetzen Larramendik berak jasotako lehen salbuespena, hots,

Ocasiones hay en que no debe predicarse en vascuence [...] y es en aquellos sermones cuyos asuntos miran a los que mandan, dirigen y

[56] Are gehiago, elijiozko arrazoiengatik eta, irudiz, osasun-preskripzio inplizituengatik berengatik sermoietara joan ohi zen jendearen gaztelaniazko gaitasuna zela eta, kopuru harrigarriagoak utzi zituen andoaindarrak: “siendo certísimo que, de mil oyentes, no habrá cincuenta que los entiendan para que saquen algún fruto; y todos los demás, o están dormidos, o están oyendo como si los oyeran predicar en griego” (Larramendi [1754] 1969, 286).

gobiernan, y no son para el común de los oyentes, ni éstos es razón que sepan cuán mal gobernados están y qué pecados cometen en su gobierno los que mandan, a menos que no haya otro camino para su enmienda que en sonrojarlos en público y con todo el común (Larramendi [1754] 1969, 289)

Ez eta handik hurbil zetorren bigarren salbuespena ere:

Lo mismo digo de aquellos sermones cuyos asuntos, predicados en la lengua materna de los oyentes, causarían más daño que provecho a sus almas, más peligro de caer en algunos errores que instrucciones y defensas de las verdades católicas (Larramendi [1754] 1969, 289)

Guztiarekin ere, Munibek ez zuen aintzatetsi han-hemen izan zitzakeen ikusle guztiak batzen zituen hizkuntza eta, aitzakia aitzakia, beste asmo larriagoren bati (“Nazio” delakoan zinez “erregular” izateari? “idazle” agertzekoari?⁵⁷) segitu zion antzerki-lana ehuntzean.

Eta aitzakia diogu, hori besterik ez baitirudi jarraian datorren atalxoan argudiatutakoak: **“pero luego me faltó la dificultad del Dialecto, de que me havia de servir en ella”** (1764a, [A4]-aurki & ifrentzua).

Ondoko lerroetan agertu zuenari erreparatuz gero —eta kasurik hobereanean—, aitzakia hutsetik ez urruti baitzen “euskalkiaren zailtasuna” zelakoa eragozpentzat erabiltzea inguru haietako inork gutxik ezagutzen zuen gaztelaniaren hautaketa zuritzeko. Batez ere —barka bedi erredundantziaren astuna—, obrak tematikoki eta didaktikoki eskatzen zuenarekin bat eginez jokatu nahi izan balu.

Bidenabar gogoratzekoa da ez zuela horrelako eskrupulurik agertzeko premiarik nabaritu geroxeago, *El Carnaval* idatzi zuenean. Euskaraz idatzitako pasarte zenbait tartekatu zuen arren, alegia⁵⁸.

[57] Hain zuzen, urte berean (1764an) frantsesetik gaztelaniara eman zuen *El Mariscal en su fragua* opera komikoaren hitzaurrean honela zioen: “no siendo mi intencion el dexar un nombre en la historia del Teatro Español [...]”. *Excusatio*aren argudio higitua bazter utzita ere, jarraian erantsi zuenak besterik ere adieraz zezakeen, ordea: “sin embargo prevengo todo esto, y me anticipo à dár estas disculpas para que los Señores Criticos me traten con benignidad” (Munibe 1764b, A?[1]r).

[58] Ezaguna den bezala, errepikatu besterik ez zuen egin *El Borracho Burlado* lanetik jasotako hainbat elkarrizketa eta kanta (akats gehiagorekin, dena den). Hain zuzen ere, XXV. eta XVI. agerraldietako saltzaileen estanpa “folklorikoa” da ia hitzez hitz eskaintzen dena.

Ustezko kezken azalpen-ildo hartatik atera gabe, balia zezakeen euskalkia *ezatsegin* gertatuko zelako “arrazoia” erabili zuen Munibek lehendabizi bere burua desenkusatzeko:

Si me valia del de Azcoytia huviera sido poco grato à todo el resto del País hasta la Frontera de Francia, por la preocupacion que tienen contra el Vascuence, ó Dialecto de *Goi-erri* (1764a, [A4]-ifrentzua).

Eta, ondo atondutako simetria —estrategia— glotofagikoak osatzeko saio orotan bezala, *erridikulua* egiteko arriskua argudiatu zuen segidan:

y si queria usar del Dialecto de Tolosa, Hernani, San Sebastian, &c. exponia à los Actores à hacerse ridiculos; pues seria dificil que todos pudiesen imitarle bien (1764a, [A4]-ifrentzua).

Horregatik, “euskalkiaren zailtasunak” *derrigortuta* edo, gaztelania hautatu *behar* izan zuen Munibek printzipioz euskaldun gipuzkoarren artean agertzeko zirudikeen obra hura ontzeko orduan.

Hizkuntza baten —ezen ez bestearen— baitako aldaera-ñabardurak agintari.

Hori bai, alderdi folklorikoa —abesteko zena— euskaraz (ere) jarrita⁵⁹:

Por esta razon, pues, me huve de contentar con reservar el Vascuence para lo cantado, haciendo que todo lo representado fuesse en Castellano (1764a, [A4]-ifrentzua).

Eskema garbia, bada, abestietarako baliagarri baina obra idazteko eragozpen larri zen euskalkiaren zailtasunaren argumentazioan: bate-tik, idazleak ezin erabil zezakeen berezko edo zekarren euskara (Urolaldekoa), desprestigiatuta ikusten edota gaitzerizko atzematen omen zutelako gainerako —gipuzkoar?— lurraldeetan. Eta, bestetik, Beterriko hizkera (aldaera prestigiotsua, antza) hartzten bazuen euskarri, nonbait azkoitiar (edo Urolaldeko?) izan “behar” zuten aktoreei era barre-garrian ezpainetararatu zitzaielako mintzoa⁶⁰.

[59] Edo hobeto esanda, ñabardura gehiagoz jositako euskara berezi batean jarrita, ezen antzezlanean erabiliko dena ez baita hizkera misto bat baizik. Hori bai, ez da ñabardura horien berri inon ematen; aitzitik, mintzaira bakarra eta bateratua dela iradokitzen duen “vascuence” hitzaren estalpean gorderik geratzen da hizkera berri hori.

[60] Harrigarriro, gero *El Carnavales* ere hitzez hitz errepikaturik erantsiko zituen euskarazko pasarteak Beterritik datozen pertsonaien ezpainetan jarrita daude: “Donostia-tik gatoz...” kanta, lekuko. Eta hori gutxi bailitzan, bertako hizkera dirudi estapan horretan erabiltzen denak, Urkizuren aburuz (1985, 19-20).

Era urrikalkorreetan jokatura, beti pentsa liteke ez zuela irakurria —esana dugu jadanik— Larramendik hamabost bat urte lehenago, eta inguru haietan, Mendibururi idatzi ziona:

Etzaitzàtela tóntotzarren eràusiac ozpindú, ta icaratú: ez tirade gendàr-tecoac, ez contuzcoac; hitzera oná, ta beardanèzcoa cein dan, eztezú àyetan aurquitúco, èzta billatú bear ere. Baztèrretan, ta itsú, motèl, jaquinèzen àrtean dàrausquiete, baña eztira gai, ecer ere dànic aguèr-tzeco, ta arguitaràtzeco. Cer degú, astóren batèc, edo bestèc esanagàtic, èztala onelaco hitzà emengoà, edo èztuela aditzen? Nafarroan *hirri*, Bizcayan *barré*, Provincian *farrá* eguiten zàyela onelacó, ta alacó hitzen bàtzuei? Suertéz ere neurri ederrà guénduque hizquetaraco, besteric ezpaguendú. Guizon zuhúr, cintzó, ménac eta jaquintsuac guré àlde ditugunean, éztiegu béste gendàlla horiei jaramón bear, ez eta àyen esàn mesánaz ajolaric artú (Larramendi 1747, [qq3]-aurkia & ifrentzua).

Nolanahi ere den, oso bihozberak ez izateko arrazoirik ere ez da falta.

Ohar bekio, adibidez, Muniberen jolasari, iruzur batean baitatza *de facto* hizkuntza hegemonikoaren alde egiten duen jokaldia eta, are, zuri-keta. Izan ere, euskara baizik ez erabiltzeko lehenabiziko desenkusak antzezlanaz Azkoitiko euskalkian eta mugaraino zabaltzeko aukeran jarri zuen azentua. Haren osagarri zirudien bigarren oharrean, aldiz, beterritar izango ez ziren antzezleen hizkuntz gaitasunaren falta baliatu zuen aitzakiatzat. Eta iruzur hitza erabiltzen dugu ezen, segidan, ez Azkoitiko ez Beterriko ez inongoa ez zen gipuzkera mendebaldekotu batean eman baitzuen lana. Eta areago, hibridazio hartaz baliatzean ez zuen inolako erridikulurik sentitu.

Haren diskurtsoa ulertzeko, bada, gogoan izan beharko lirateke esplizituki aipatzen ez diren faktoreak: ezer baino lehen eta ezer baino gehiago, parrokia euskaltzalearen —nagusiki, Larramendiren⁶¹ eta hura

[61] Euskara eta haren etorkizuna zirela eta, pentsatzekoa da andoaindar entzutetsuak hitzez eta hotsez ere jakinaraziak zituela ilustratuen elkartek sorrarazten zizkion kezak, ez baitzen Larramendi kontu larriak isilpean igarotzen uzteko gizona. Argitaratzeko eta gizartearen eragiteko idatzi zituen *Corografia* eta *Sobre los Fueros de Guipúzcoa* lanak lekuko. Ildo horretan, gaztelaniaz idatzitako *Corografian* euskaraz tarteatu zituen dialektologi “adibide”etako batean paratutako hitzek elkarte harekiko etsipen implizitua baino ez dirudite: “balidin elcar artzen bagueudu [euskaldun] gucioc, nor bere sallari dichecala, Francian icaratuco guintuque franciar guciac, ta Españian españiar guciac. *Non da ordea elcarte ori? Nagoan isilic*” ([1754] 1969, 300; gurea da letra etzana). Are gehiago: ondoren ezarritako hitz gordinak ere ingurune haietan atzematen zituen jokamoldeen isla huts bide dira: “Nere min garratzena da, are eztacuzcula onetatic darraizcun calteac eta gaitzac, eta dirudienez, ezagutuco ere ezitugula, ditugun on piscac galdu ditzagun artean” (toki berean).

bezalako elizgizon ilustratu periferikoen— aurrean borondate ona ageritzeko keinu lasaigarria baitirudite argudio haiek.

Ezin da ahantzi, bestalde, Munibek espero zituen ikusleak hizkuntza hegemonikoan trebatuak zirela, gaztelaniaz ikasiak eta eguneroko jarduera larrietan gaztelania adierazpide zutenak, alegia.

Izan zitezkeen antzezleez zioenari gagozkiola, oroitarazi behar da antzezle-talde okasionalak besterik ez zuela Munibek ikusmiran, ez beti Azkoitiko edo inguruko jendez eratuak, baina bai gaztelaniaz ongi, zuzen eta erridikulurik egin gabe mintzo zirenekin osatuak⁶².

Esan gabe doa nekez aurki zitezkeela ezaugarri horiek guztiak *zalduntxo*en zirkuluetatik harago⁶³.

Baina haren hitzei bakarrik erreparatzen bazaie, agerikoa da falaziaren muturtzua, autoreak ez baitzuen aintzat hartu bestelako aukerarik: ez aktoreak Beterriko hizkeradunak izan zitezkeenik, ez antzezlanaz Azkoititik at joka zitezkeenik, ezta, dirudienez, lana argitaratuko zion herri bizkaieradunera eraman zezakeenik ere.

Obra guztia euskaraz ez idazteko aitzakia nagusia, hortaz, aktore euskaldunek euskalki bereziren bat erabiltzean egin zezaketen erridikulua zen.

Aldi berean, harrigarriro eta harrigarriki, autoreak garden iritzi zion euskal jatorriko aktoreak⁶⁴ ez zirela barregarri aterako jatorritz arrotz samarra zuten hizkuntza batean mintzatzean. Erridikulua, euskaraz hitz egingez baizik ez omen zitzaien gertatuko⁶⁵.

[62] Eta baita ere, nola ez, handik hona ibiltzeko prest zirenak, eta entsegutan-eta denboraz eruz oparitzeko gertu zeudenak, eta...

[63] Praktikan, ingurune haietako jendea baino ez zuen baliatu. Pedro Valentin Mugartegik dioenez, 1764an, Azkoitian lehendabizi (uztailaren 2tik 7ra bitartean) eta Bergarako jaietan (irailaren 11n) burutu zuten lehen antzezte-ekitaldietan Xabier Munibe, Felix Maria Samaniego, Mugartegi bera, Marcos Rekalde eta Xabier Etxebarria izan ziren aktore; aktoreak, berriz, Maria Josefa Munibe eta Marianita Balzola izan ziren (Urkixok jasoak: 1925b: 1976, 276, 1. oharra).

[64] Ez ziren, gainera, Vicente Santibáñez-ek agertu duenez, prosodia-esparru bakaerakoak *Ebb* antzeztu zutenak: “Es imponderable la fatiga y el afán con que nuestro Conde [...] instruía a los nuevos operantes. Como éstos vivían dispersos en diferentes pueblos de Guipuzcoa, y Vizcaya, era casi imposible reunirlos en un lugar; y así tenía que acudir nuestro Conde á todas partes. Tan pronto estaba en Marquina, como en Vergara, y en Azcoytia, ocupado y afanado en ensayos, en repasos de su nueva opera, y en formar, y entonar la nueva compañía; pero salió con el intento” (ikus Palacios 1974, 525)

Edo bestela esanez, Muniberen aburuz —Larramendiren testigantzak besterik adierazten zuen arren⁶⁶—, euskalki bereko hurbil-hurbileko aldagai ñimiñoren bat ahoskatzean baino ez ziren barregarri agertuko aktoreak.

Txanponaren ifrentzuan, inori ez bide zitzaion irrigarri irudituko Txanton Garrote bezalako pertsonaia ziztrin mozkortia, euskaraz hain ongi moldatzen dena (eta garaiko prezeptiba dramatikoaren arabera errealtate-printzipioari jarraikiz, euskaldun elebakarra behar zukeena), bakarriketetan akademiko baten mailako gaztelania erabiltzen agertzea: “Mas donde estoi? Y que quarto/ es este donde me encuentro?” (1764a, XIX. agerraldia, 25 or.), “Señor! Què embolismo es este!” (XXII, 28 or.), “Pues no digo nada luego/ en yendome à mi Lugar!” (XXIII, 30 or.), etc.⁶⁷

Besterik da, beraz, horretan guztian azaleratu eta agerian geratzen dena: Azkoitiko zalduntxo nagusiak komedia euskaraz ez emateko papearreratu zuen argudioa, hain zuzen, argudioa bera baita barregarri eta zentzugabea.

Hori bai, esan bezala, abesteko atalak euskaraz izan zitezkeen erraz asko eta inori ez zitzaion axola izango nongo euskararen onduak ziren —are gutxiago erdal ikusleei—, kanta gehienek ez baitzuten argumentuhariaren ulertzea eragozten eta, edonola ere, haien guztien aldamenean, zegokienez itzulpena zekarren libretoak⁶⁸.

[65] Zalantzan da, dena den, noren aurrean geratuko ziren barregarri: ia euskararik ez zekiten akademizisten aurrean ala antzezlanek (ia) izango ez zuten euskal ikusle-irakurle xume haienean. Beti dago, noski, idatzitakoaren lotsa —eta hau da idazleei egokitu dakiekeen aukerarik latzena— autoreari berari gertatzeko posibilitatea ere.

[66] “En Azpeitia y Tolosa —“eta Azkoitian” erantsi liteke segidan, egungo desberdintasun pandemikoak gorabehera— *se entienden bien los diversos modos de hablar*” ([1754] 1969, 301; gurea da letrakera etzana).

[67] Txantonen hizkuntz maila artifizialaren adierazgarria, zinez, antzezlan honetako hasierako pasarte bat Muniberen *El Carnavalen* lehen lerro biekien erkatzean agertzen dena. Honela mintzo da Txanton *Ebbn*, oraindik zurrutari arrunta denean: “Si havra desollado yà/ el Cernicalo de anoche” (1764a, I. ag., 2 or.), “Son el Demonio estas hembras,/ yà estaba quasi rendido/ à un blando, y amable sueño,/ y con tanta gresca, y ruido/ me ha despavilado yà” (1764a, III. ag., 6 or.; gurea da letra etzana). Etzanez emandako hitz hori bera *El Carnavalen* azaltzean (“Divirtámonos ahora/ que anda la gresca” [Palacios 1974, 535; gurea letra etzana]), hain iruditzen zaio eskuizkribuaren egungo transkribatzaileari ezohiko eta bitxia hitza, ezen haren esanahia argitzeko premia baitu ohar batean, badaezpada, zer eta *Diccionario de Autoridades* delakoa baliatuz: “Gresca: “ruido confusión y desentono que resulta de la gente junta y alborotada” (*Dic. Aut.*, T. IV, pág. 80)”.

Horrelakoetan, ezaguna da, jatorriaren ukitu goxoa, *lurraldexkaren* lurrina, zaporea, zauskada afektiboa, inoizko sentimenduen eguneratzea, zertzelada folklorikoa... ekarri ohi dute herri-kantek eta pasarteek gogora.

Gaztiguaren amaieran, baina —orduan destapatzen baita zeharo iruzurraren lapikoa—, euskara tartekatzearen *barbarismo* —*estranjerismo*— horri ere gehiegizko iritzi zion azkoitiar zaldun idazleak gaztelaniadunentzat baizik inprimatzen ez zuen obra batean kaleratzeko:

lo mucho que lleva de Vascuence esta [idazlan honek, alegia], **es una prueba evidente de ello** [lerro bat gorago esandakoarena, hots, “de que nunca fue mi intencion el imprimir, ni esta, ni aquella”], **porque seria presentar al Público una pieza poco recomendable** (1764a, [A4]-ifrentzua; gurea da letra etzana).

Argudioaren kiribiltzetik, eiki, korolarioa: euskara lar zermalako ez zeritzon inprimatzeko gomendagarri⁶⁹. Antzezlanaren —literaturaren, kultur lanen— inprimatzeak, izan ere, gaztelania hutsean behar zuten⁷⁰, erregular eta zilegizko izango bazen.

Halaxe pentsatzen zuen Munibek.

Baina gomendagarria izan ala ez, inprimatu egin zitzaion-zioten antzezlana, halere. Eta diru publikoarekin, antza denez.

Eta hara non eta Bergarako herriak inprimarazi eta bertako handikien aurrean jokatu zuen Munibek bere lana. Eta hara nola eta, herri hartako euskaratik, kondeak gogoan omen zuen erreferentzia-hizkeratik —gaztelania adina bateratua, gaitua eta prestigiatua behar bide zuen hartatik— bezain asago zegoen gipuzkera anixko aberastuan idatzita.

[68] “[...] la traducción Castellana, que se ha puesto al lado del Vascuence, para la inteligencia de los que no entienden esta lengua, và en prosa, assi porque no ha havido tiempo de disponerla de otro modo, como porque, discurro seria muy dificultoso, el que con la sugesion del metro pudiese hacerse la traducción con igual claridad” (Munibe 1764a, “Advertencia del autor”, [A4]-ifrentzua).

[69] Ohar bekio nola uztartzen duen Munibek, hizkuntzari buruzko gaztiguaren atala iteko, euskararen erabilera bera *gomendagarri* hitzak duen konnotazio —gaitzespen—moralarekin. Beste baterako utzi beharko, tamalez, gizarte-eliteek hizkuntza gutxituen erabilera-esparruetan urtzen dituzten moral eta baloreei buruzko hausnarketa.

[70] Beste kuku batek jo ziezaikeen, jakina, euskarazko eliz kantei eta goi-mailako ez ziren piezatxoei.

7.- Ez dirudi ahalegin hori guztia Munibe idazle gisa agertzera eta nola-baiteko literatur homologazioa erdiestera baino transzendentzia gehiagotara bideratua dagoenik⁷¹. Eta ez dirudi, horrenbestez, gizarte-eragilearen jantzi neoklasikoaz mozorroturiko *dibertimentua* izatetik haratago doanik *El borracho burlado* antzezlan.

Hori besterik ez zuen egileak xede bera bezalakoak ziren klasekide astidunei oparitzeko: aisialdi luze haietan⁷² —eta baita, bide batez, haien kontzientzien lasaigarri ere—, eliteak gizartean bete zezakeen *ongintxo-funtzioaren* inguruko libertimendu hutsaren eskaintzea. Eta halaber, adierazi bezala, gune ilustratu *nacionaletan* egin ohi zen arte dramatiakoaren onesle eta merezimenduzko egile ere bazela erakustea. Beste gabe.

Aitzakiak aitzakia⁷³, bada, elite gazteleradunei zuzendua da antzezlanak islatzen zuen literatur borondate hura ere: hizkuntz gaitasun altuko gazteleradun elebakarrei⁷⁴ lehendabizi, eta, Larramendik esango zukeenez, erdarazko sermoietan fruituren bat atera zezaketen milatik berrogeita hamar euskaldun elebidun haietako zenbaiti, hain zuzen. Eta ez, ehunekotara igarota, gainontzeko 95etik gorako euskaldun xehei eskainia.

- [71] Gertaeraren handitasuna nabarmendu nahi izan bada ere, agerikoa da Muniberen obraren bidez euskarak agertokira egin zuen lehen igotze *subalterno* haren garrantziak doi-doi gaindi lezakeela egungo zortzi deitura ospetsuek euskal zinemagintzara egin duten ekarpenarena.
- [72] Esanguratsua da Pedro Valentin Mugartegik kontatzen duen anekdota: “Volvimos el 16 del mismo (1761eko abuztuan) y el 17 fui á Azcoitia con Urquiza y Aguirre, á ver el partido de pelota que jugaron Pitirri y compañía y de resultados, jugamos don Joaquín de Eguía y yo, un partido de trucos [billar-jokua bezalakoa] que duró diez días, contra don Ignacio Areizaga y Faboaga” (ikus Urkixo 1925b: 1976, 275, 2. oharra).
- [73] Gorago adierazi moduan (ikus 24. oharra), ez da hemen Muniberen hizkuntz ezintasunaz mintzatzeko litzatekeen hipotesia aintzat hartuko (hots, “jesuiten konpainiako aita Meagherrek lagundu omen zuen euskal zatietan” dioena [Urkizu 1985, 18]). Aski izan bedi, beraz, *pastiche* moduko zenbait pasarte herri-tradiziotik edota beste autorerengandik jasotako atalekin (atsotitz, kanta, koplak...) osatu zirela jakitea, tartean Meagherrek ardoari seikotan egindako kantaren ahapaldi bat ere falta ez delarik (Urkixo 1913, 81-82). Bertsi bitxia, diogun bidenabar, Muniberena, obran zehar *detetez* inguraturik emango dituen lauzpabost *dutetatik* lehena eskaintzen baitu bertan, Larramendiren iritzi, Beterriko euskararen ezaugarria dena: “en Beterrí, desde Irún hasta Rentería inclusive, usan la terminación labortana *dut*, *duzu* sin interrupción” ([1754] 1969, 300).
- [74] Palaciosek azaldu bezala, “Peñaflorida cuidó especialmente la confección de esta obra por el motivo de su puesta en escena, y porque en su estreno iba a reunir a la aristocracia vascongada, a la que intentaba interesar en la fundación de la Sociedad de Amigos del País” (1974, 523; gurea da letrakera etzana).

Izatez, inguruko handikiak eta noblezia —nagusiki gazteleraduna eta antzezlanean agertzen diren pertsonaia *dondun* gehienen gainetik zegoen hura bera— lirateke obraren benetako hartzaileak, haren mezu-muinean beraiek (eta, bidenabar, beraien zerbitzupekoak) jartzen baitziren gizarte-moralaren zaintzaile, aldarazle eta eragile nagusi.

Eta funtsean erdarazkoa eta erdaldunentzat izanik, horrenbeste euskara tartekaturik izateak ez zuen obrak egituratu nahi zuen gorputz neoklasikoaren aurpegia guztiz garbitzen errazten.

Horretan ere egilea oso zen kontzientea hain ongi “arautua” zegoen arte dramatikoari bi hizkuntzen presentziak —ala bakar batenak bakarrik?— egin ziezaiokeen kalteaz: “**esto no es regular en ningún Autor**” (1764a, [A4]-ifrentzua).

Dekoroa, egiantzekotasuna, sinesgarritasuna zaintzeko era deitzen zitzaion horri prezeptiba idatzietan; hizkuntza gutxitu madarikatuak baztertzeko baliabidea, berriz, idatzigabekoetan.

Jakina, euskarazko atalak ezabatzea eta abestekoak gaztelaniaz kantatzeko moduan egokitzea besterik ez zuen ments kondeak simulakro harekin amaitzeko eta, azken buruan, antzerkia zinez erregular, onargari eta gomendagarri bilakatzeko.

Historiak ezarritako kaiola hartatik alde egiteko aukera galdua, agidanez.

Azkentza

Kaiolak kaiola, nabarmendu behar da Muniberena Herri honetako nobleziaren baitan erditu den idazle esanguratsuenaren kasua dela eta horregatik hartu izan dela lerrootan handikien hizkuntz jokamoldeei buruzko hausnarketarako talaiatzat. Baina bizkarreratu zaion guztiaren egilea izan balitz ere, ez dirudi haren *antzerkiak* bertako kulturarekiko atxikimenduaren fruitu eta, are gutxiago, euskara garatu eta gaitu asmo zuen kontzepzio baten ahalegin.

Euskara euskal gizartearen orotarako osagarri ezinbestekotzat joa zuten Etxepare-Ziburuko Etxeberri-Klabilia-Hirigoiti-Larramendik eta beste hainbaten interes eta planteamenduen antipodetan, Peñafloridaren eta hura bezalako klasekideen perspektibek jolas eta libertimendu hutsera bideratu zuten euskararen erabilera. Izan ere, ez interesak, ez

garabideak, ez ikusmira zituzten jarrita mendeko hizkuntza marjinal hartan, erresumako hizkuntza hegemonikoan baizik, huraxe baitzen zinezko botere politiko-ekonomikoaren hegalpean aterpetzeko bitarteko egokia.

Baiki, harako ukrainar pentsalari mexikartu hark zioen moduan, “in all decisive questions people feel their class membership considerably more profoundly and more directly than their membership in ‘society’” (Davidovich Bronstein 1938, 165).

Zernahi ere den, honako *society* honentzat askoz norabide interesgarriagoak aurkeztu zituzten Larramendiren eta Kanpion eta Brusainen agerraldi banarekin amaitu nahi genuke XVIII. mendeko euskal elitearen hizkuntz sentsibilitatean eta jokamoldean zentratuik marraztu du-gun eskortzo hau. Orriotan bidaide izan ditugun horietxen hitzekin, be-raz, azken oihal-jaitsiera.

Hona, lehendabizi, zaldun eta handiki haien garaikide izandako an-doaindarraren axioma-konstatazioa, historiografia liberalarentzat “tra-dizionala” bide dena, baina akaso egungo gizartean oraindik homologa-garri litekeena: “Oraindic eztazáute, Euscáldunac Eusquéra duelá gauzaric ónena, ta honragarriena” (Larramendi 1747, qq2-ifrentzua).

Bigarrenik eta azkenik, kaiolak eta lakioak hausteko prozedurekin bezainbeste plangintza orokorrekin eta norbanakoen jarrerekin uzta-rturik legokeen gomendio akademikoa, albo-herrien mekanismo inperia-listak uzkaitezkoa nonbait:

El desdén de las clases directoras y el imperio de leyes tiránicas, lesivas de la personalidad nacional vasca, únicamente puede destruirlos la intensificación del vasquismo, hoy en muchos adormecido. Esta intensifi-cación es el remedio más eficaz de todos los imaginables (Kanpion & Brusain 1922, 15-16).

2015eko udaberrian, Aramaion

Bibliografia

- Aginagalde, F.B., 2007, “Joaquín de Alcibar-Jauregui eta Acharan (1746-1810) eta *Grand tourra* (1772)”, *Egan* 60, 35-67.
- Altuna, P. & Lakarra, J.A. (prest.), 1990, *Manuel Larramendi. Euskal testuak*, Donostia.
- Altzibar, X., 1985, “Euskara Adiskideen Batzarrean”, in J.L. Melena: *Symbolae Ludovico Mitxelena septuagenario oblatae*, II, Gasteiz, 1119-1135.
- , 1991, “Sarrera”, in X. Munibe, *Gabonsariak. El borracho burlado* (X. Altzibar, prest.), Gasteiz, 29-41.
- Arejita, A., 1999, “Peñafloridaren literatura eta hizkera ekarriaz”, *Euskera* 44, 107-128.
- Areta, L.M., 1976, *Obra literaria de la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País*, Gasteiz (2003: <http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmcb8n9>).
- Chaparro Sainz, A., 2011, *Educarse para servir al Rey: el Real Seminario Patriótico de Vergara (1776-1804)*, Gasteiz.
- Davidovich Bronstein, L., 1938, “Their Morals and Ours”, *The New Internationalist* 21, 163-173.
- Eguren, J.M. 1867, *Método práctico para enseñar el castellano en las escuelas vascongadas*, Gasteiz.
- Etxeberri “Ziburukoa”, J., 1636: 1665. *Eliçara erabiltceco liburua*. Bordele: Mongiron Millanges (<http://klasikoak.armiarma.com/faksimileak/17/EtxebuElizara.pdf>).
- Ettxepare, B., 1545, *Linguae Vasconum Primitiae*, Bordele (<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8609513p.r=Linguae+Vasconum.langEN>).
- Imizkoz, J.M., 2008, “Las élites vasco-navarras y la monarquía hispánica: construcciones sociales, políticas y culturales en la edad moderna”, *Cuadernos de Historia Moderna* 33, 89-119.
- , 2011, “La ‘hora del XVIII’. Cambios sociales y contrastes culturales en la modernidad política española”, *Príncipe de Viana* 254, 37-64.
- Kanpion, A. & Brusain, P., 1922, “Informe de los señores académicos A. Campión y P. Broussain a la Academia de la Lengua Vasca sobre Unificación del Euskera”, *Euskera* III-1, 4-17.
- Larramendi, M., 1747, “Aita Larramendiren Carta libru onen eguilleari bidaldua”, in S. Mendiburu: *Jesusen Bihotzaren devocioa*, Donostia, qq[1]-[qq4]ifrentzua (<http://www.liburuklik.euskadi.net/handle/10771/9125>).
- , (1754) 1969, *Corografía de Guipúzcoa*, Donostia (edizioa, sarrera, oharak eta aurkibidea: J.I. Teiletxea Idigoras).

- , (1756-1758) 1983, *Sobre los Fueros de Guipúzcoa. Conferencias curiosas, políticas, legales y morales sobre los Fueros de la M.N. Y M.L. Provincia de Guipúzcoa*, Donostia (edizioa, sarrera, oharra eta eranskinak: J.I. Teiletxea Idigoras).
- Larrañaga, K., 1991, *Las manifestaciones del hecho ilustrado en Bergara*, Bergara.
- Lasagabaster, J.M., 1996, “El Conde de Peñafiorida, ¿un soñador para un pueblo?”, in G. Aulestia (ed.), *Los escritores. Hitos de la literatura clásica euskérica*, Gasteiz, 233-259.
- Luisa Miserikordiako: ikus Munibe, X.
- Mitxelena, K., 1960, *Historia de la Literatura Vasca*, Madril.
- Mujika Enekotegi, E., 2005, “Desde las cartas de Peñafiorida a las escritas en vasco por un checo”, in J. M. Urkia & A. Risco (arg.): *La carta como fuente y como texto. Las correspondencias societarias en el siglo XVIII: la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País* (II Seminario Peñafiorida, Tolosa-Okzitania, 2003), 337-361.
- Munibe, X. 1762, *Gavon-sariac edo aurtengo Gavonetan Azcoytico Eleiza Nagusian Cantatuco diran Gavon-Cantaac edo Otsaldiac*, Azkoitia (<http://bvpb.mcu.es/es/consulta/registro.cmd?id=443151>).
- , 1764a, *El borracho burlado, opera-comica, en castellano, y bascuence*, (<http://bvpb.mcu.es/es/consulta/registro.cmd?id=411373>).
- , 1764b, “Advertencia del traductor”, in *El Mariscal en su fragua, opera-comica. Escrita en frances por monsiur Quetant, y puesta en musica por Phylidor. Traducia al español pou un cavallero guipuzcoano*, Bergara (<http://bvpb.mcu.es/es/consulta/registro.cmd?id=411372>).
- , 1764?, *El Carnaval* (transkribapena in Palacios 1974: 535-552).
- Munibe, X.?, 177?: 1930-1931, “Historia de la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País”, *RIEV XXI* (1930: 317-333) eta *RIEV XXII* (1931: 443-482).
- Palacios Fernandez, E., 1974, “Actividad literaria del Conde de Peñafiorida. *El Carnaval*”, *Boletín de la Institución Sancho el Sabio* 18, 505-552.
- Sagarna, A., 1984, “Euskara XVIII. mendean”, *Eusko Ikaskuntza. Cuadernos de sección. Lengua y Literatura* 3, 17-114.
- Silvan, L., 1971, *La vida y la obra del conde de Peñafiorida*, Donostia (2014: Egan 67-3/4, 241-286).
- San Martin, J., 1986, “Gabon Sariak (berrirakurketa oharra)”, *Euskera* 31, 55-60.
- Severino, E., 1991, *La tendencia fundamental de nuestro tiempo*, Iruñea.
- Teiletxea, J.I. & Lekuona, M., 1966, “‘Gabon-kantak’ de Guernica de 1764. Un documental del euskera vizcaino del siglo XVIII”. *Boletín de la Sociedad Vascongada de Amigos del País* 22-2, 157-171.
- Urkixo, J., 1913, “Sobre la música de «El Borracho Burlado»”, *Euskalerraren alde* 51, 78-82.

- , 1922, “Notas de Bibliografía Vasca. XIII. Pedro de Madariaga vizcayno vascófilo”, *RIEV* 13, 248-251.
- , 1925a, “Carta bilingüe al Conde de Peñaflores”, *RIEV* 16, 551-552.
- , 1925b, *Menéndez Pelayo y los Caballeritos de Azcoitia. Un juicio sujeto a revisión*, Donostia (orain: 1976an kaleratutako *RIEV* bildumako 27. liburukia, 233-384)
- Urkizu, P., 1985, “Frantzisko Xabier Maria Muniberen teatroa”, *Jakin* 37, 7-30.
- , 2010, *Teatro vasco. Historia, reseñas y entrevistas, antología bilingüe, catálogo e ilustraciones*, Madril (batik bat 2.4.3. atala: 81-103).

Axularren galdegiteak eta Materraren ihardespak... (edo Mitxelenaren eta Txillardegiren arteko harremanak)

FITO RODRIGUEZ

0.- Metafora eskasa hasteko:

Ikasturte honetan bertan filologo gazte batzuek (Borja Ariztimuño Lopez, Udane Atutxa Larrinaga, Dorota Krajewska, Urtzi Reguero Ugarte, Ekaitz Santazilia Salvador, Oxel Uribe-Etxebarria Lete eta Eneko Zuoloaga San Román) Esteve Materraren *‘Doctrina Christiana. Guiristinoac iaquin behar dituen gauzen declaracinoa’* liburuaren lehendabiziko argitalpena aurkitu duten aitzakia emango dit, zure baimenaz irakurle hori, gaur egungo Axular zitekeen Koldo Mitxelenaren eta egungo Materra zitekeen Txillardegiren arteko harremanak irudikatzeko. Mitxelena, Axularren antzera, hizkuntza eredu berri bezain kultu baten aitapontekoa izan da eta, ahalegin horretan, eskola bat sortzeko gauza ere bai. Eta, nahiz Patxi Salaberrik *Sarako Eskola* bera egon ote zen zalantzan jarri, egun ez du inork kolokan jarriko Ibon Sarasolak gidaturiko “Orotariko Hiztegia” eskola mitxelenatarra dei geniezaiokeenaren emaitza denik, ez eta Esteve Materrak erabilitako euskara ikasiak behar bezalako kalitatetik nahiz hizkuntz proposamenerako gaitasunik ere badaukanik.

Bestalde, Axular, Mitxelenaren pare, goretsia izan da oso; baina Materraren ekimenak, Txillardegirenak bezala, ahaztuta egon diren bitartean. Axular izena daramaten dozenaka eraikin, ikastetxe edota sariketa egon arren, Mitxelena izena daramatenak adina ordea, ez dugu ezagu-

tzen Materraren edo Txillardegiren izenik daukanik. Pare biok ez dute izan gizarte edo Akademiaren onarpen berdina.

Simil horrekin, erkapen horretatik, bada, abiatu nahi ditut lerro hauek aipatu Mitxelenaren eta Txillardegiren arteko harreman asimetrikoari erreparatzeko (hitzak berak duen esanahi bikoitzean) eta, ahal dela, arlo ezberdinetan haien tankerari antzemateko. Izan ere, nire us-tez, Axular maisuaren eta bere ikasle fin izan bide zen Materraren arteko erlazioak Mitxelena hizkuntzalari jakintsuak eta euskararen jakin-minez harengana gerturatutako Txillardegik elkarren artean izanda-koak argitzen lagunduko digu.

Adibidez, Jose Luisek esan zidanez, aspaldi batean (laurogeigarren hamarkadaren hastapenetan edo...), doktorego tesia euskal azentuaz egiten hasi zelarik, Mitxelenak Jose Luis “euskaldunberria zenez, horri ezin izango ziola behar moduan heldu” adierazi omen zion. Horrek, goian esan bezala, balizko “Axular versus Materra” kontrajartzeak, harreman disformeen antzeko eredu iradoki zidan Mitxelenaren eta Txillardegiren artekoak ulertze aldera.

1.- Biok bat:

Alde batetik, Literaturaren esparruan bederen, argi dago Txillardegi Mitxelenari esker dugula idazle zeren eta, jakina denez, Jose Luisek soldaduskara joan behar izan zuenean eta, denbora-pasagarri, Mitxelenari euskarara ekartzeko testu aproposak eskatu zizkionean, hark, hori egin beharrean, euskaraz testu berriak sortu behar zituela agindu zion eta, hori zela medio hasi zen Txillardegi idazle bihurtzen. Hala eta guztiz ere, fikzioan behintzat, ezin esan Mitxelena idazle literario gisa ezaguna denik.

Saiakeragintzan, berriz, Mitxelenak baditu, eduki ere, hamaika tes-tu euskaraz (baita hamaika eta bi gazteleraz ere...), zinemaz eta abar, eta Txillardegik, zer esanik ez (gehienak euskaraz baita frantsesez nahiz gazteleraz ere: astronomiaz, hizkuntzaz, modaz etab).

Gogamen filosofikoaz, ezaguna da Markos Zapiainek aztertuturiko Txillardegiren jarrera animaliatasunaren aurrean, animaliatasuna arazo filosofiko den heinean, baita haren hasierako jite existentzialista, gero estrukturalismotik generatibismora pasa zena. Mitxelena, aldiz, estrukturalismoan geratu zela esan daiteke.

Politikari dagokionez, bion abertzaletasuna begi bistakoa izan arren, haien arteko ezberdintasunak ere nabari izan ziren 1977tik aurrera batik bat. Horretaz hitz egingo digu geroago Jone Forcadak, Jose Luis Alvarezen alargunak.

Hala Glotopolitikan nola Soziolinguistikan, benetako etena aurkituko dugu bion artean. Izan ere, Mitxelena hizkuntzalariarentzat Dialektologia funtsezko gaia izan bada ere, haren hurbilpen kritikotik eratorritakoa baita “euskara batua”ren proposamena, arauemailearen eta jasotze soziologikoan oinarritzen den ikertzailearen artean dauden diferentziak dira bien artean sumatuko ditugunak

Fonetikaz nahiz Fonologiaz eta “Euskal Azentuaz”, bederen, antzeko hautukoak izan ziren biak eta, artikulu hau aurrera joan ahala, hura argitzen saiatuko gara.

2. - Nori berea:

Baina, lehen aipatu gisan, Txillardegi, orohar, idazle izan bada, Mitxelenari zor diogu. Berak bultzatu baitzuen idazkuntzara eta, halaber, euskal letren munduan, aurkeztu eta defendatu zuelako hastapenetatik. “*Leturiaren egunkari ezkutua*” argitaratu zenean

Mitxelenak honela idatzi zuen: “*Ez dut esango Egunkari honen azken zatia baino ederragorik ez dela ondu euskaraz —belles-lettres direlakoetatik agitz urruti gabiltza hemen — ezta ere gai garaiagorik ez dela ukitu. Baina, baldin neure iritzia estalkirik gabe agertu behar badut, ez dut uste inoiz gure hizkuntzan entzun denik horrelako hitz larririk, horren zinezko aitorkik, horrenbesteko karraxi sarkorrik.*” (*Leturiaren egunkari ezkutua*, “Sarrera hitz batzu”, L. Michelena, 1957.)

Hau da, Mitxelenak argi eta garbi miretsi zuen publikoki Txillardegiren eleberriaren ekarpen literarioa, honatx, “*Liburu berria benetan gure elertian, oraintasunez betea, idazle azkar baten arnaz beroaz oretua ta pizkortua.*” (Ibidem)

Jakina denez, Txillardegiren liburu hura (eta ez hura bakarrik) deitoratu zuen Orixek. Hori ez zen izan nolanhiko gaitzespena; baina, horren aurrean, J. Azurmendik zioen, Txillardegiren proposamen berritzailea baztertu beharrean, Orixe zela gainditu beharreko eredu literario eta linguistikoa (*Zer dugu Orixe-ren kontra ? -1976, Zer dugu Orixe-ren*

alde ?, 1977, Jakin) eta Mitxelenak, noski, hori erabili zuen bere hizkuntza proposamenaren alde.

Areago, J. Azurmendik, ildo beretik zioskunez (“*Hizkuntz ereduaren eztabaida*”, Jakin 158, 2007), Mitxelenak bat egin zuen Txillardegirekin, hark aurkeztutako idazkuntza mota baitzen eredu literario baterantz joateko adibiderik egokiena.

Ez zen hizkuntz mota soilik izan kontua, ordea. Horrekin batera ideia modernoak ere zabaldu zituen Txillardegik, Europatik ekarritakoak, eta, bide batez, Azurmendiren ustean betiere, “*euskara garbia / euskara mordoiloa*” debate antzua gainditzen lagundu zuen. Eta ahalegin horretan, jakina, Mitxelena eta Txillardegi bidaide izan ziren.

3.- Politikaz:

Baina ez zen berdina gertatu Politika arloan. Izan ere Txillardegik EKIN taldea sortzea erabaki zuenetik (Julen Madariaga, Jose Manuel Agirre, Jose Maria Benito del Valle, David Lopez Dorronsoro eta Eneko Irigarrairekin batera), modu berean EAJrekin apurtzea deliberatu zuen; Mitxelena, ordea, progresista izan arren (Martin Santos, J.J. Lasa eta abarrek in talde berean aritu zen...) jeltzalea zen muinetaraino, 1986ra arte behintzat.

Beraz, aranismoren hautu etnikotik urrun, euskara jarri zuten EKINekoek ardatz .Hori nabarmen geratu zen Baionako Euskal Astean (1970eko uztailaren 4an) Txillardegik emandako ikastaroan (*Branka* aldizkariaren 12.an kaleratua), non hau entzun zitekeen:

“*Guk geure modura konpondu behar ditugu geure arazoak. Dударik ez da honetan. Hori egia izanagatik ere, badago kanpoan zer ikasirik, gure hizkuntzaren egoera eta herriaren beraren egoera, zenbait aldetatik bederen, leku askotan garatu bai dira. Konparazio-metodoa hartu eta justifikaturik, euskal hizkuntza-pizkundearen norabidean jarraitu beharreko arauak*”

Aldarrikapen politikoa zen Txillardegirena, jakina, bere oinarri glotopolitikokoa, Mitxelenak berak inoiz landu izan ez zuen ildokoa, zeren Txillardegirentzat hizkuntzaren berpizkundeak politika aldaketaren aurretik etorri behar zuen.

Horregatik, agian, Franco hil ondorengo berregituraketa politikoan, Mitxelenak sustatu eta bideratu nahi izan zuen Euskal Herriko Uni-

bertsitate elebiduna ez zen izan Txillardegik aldarrikatu eta gorpuztu nahi izan zuen Euskal Unibertsitatea. Eta, horrela, lehenari Filologia Fakultatean meritu akademiko guztiak onartu zizkioten bitartean, katedra barne, bigarrenari Pedagogia Fakultatean irakasle arrunta izatea besterik ez zitzaion geratu nahiz eta, sailkideen eskaeraz UPV/EHUK erretireta hartu ondoren, “emérito” izendapena eman.

Txillardegik euskararen berreskurapenean ezarri zituen indarrak; izan ere, hamazazpi urte zituela, euskararik ez zekien, baina, hogeita zortzirekin, euskal literaturan aro berria abiatu zuen *Leturiaren egunkari ezkutua* eleberriarekin. Urte hartan, Euskaltzaindiko urgazle izendaturik izan arren, ez zuen inoiz euskaltzain osoa izatera iritsi: hirutan ukatu zioten aukera hori nahiz orain jakin badakigun Mitxelenak bere aldeko bozka eman zuela (BERRIA, *Txillardegi, poliaitzindaria* 2012-03-22 Jean Luis Davant).

Areago, hil aurretik, “ohorezko euskaltzaina” izendatzea eskaini zitzaionean beste batean uko egin zion aukera horri, berak apaltasunez, onartzekotan, “euskaltzain arrunta” izatea onartuko zuela esanda.

“Euskara batua” bultzatzen, berriz, K. Mitxelenarekin batera ibili zela ezagun da F.Krutwigek proposatutakoaren kontra. Gogoratu behar dago, 1969an, Parisko Euskal Etxean, Leizaola lehendakariaren aurrean, Mikel Azurmendi idazleak EAJ salatu zuela “euskara batuaren” aurka zebilelako baina, supituki bezain sutu, han zegoen K.Mitxelenak hitza eskatu zuela esateko bera “euskara batuaren” aldekoa zela eta, halaber, EAJkoa ere bai. Aldiz, F. Krutwigek, lapurtera klasikoaren eredu defendatuz, hizkuntza proposamen berria “euskara txillardepia-noa” zela zioen (Jokin Apalategi, UZTARO 80, 5-10, Bilbo, 2012ko urtaril-martxoa)

Edozein modutara ere, nazionalismo tradizionalak, bere helburu politikoak erdiesteko bidean, ezin zuen onartu gure hizkuntza eta kultura gutxiutuak zeudela, baieztapen horretatik politika berria eta aldarrikatzailea eraikitzen hasteko gehiengo demokratikoaren izaera ere kolokan jartzen baitzen. Kultura arazoak askatasun politikoaren atzetik bideratu behar zirela uste zuten haiek ez zioten euskararen berreskurapenari garrantzi berezirik ematen. Txillardegiren bidea, bistan da, bide politiko berria izateaz gain, glotoplotikoa ere bazen, baita soziolinguistikoa ere. Garai hartan EAJk “Gramatika” nahi zuen aberri askatu batean zabaltzeko eta Txillardegik, berriz, berreuskalduntze bidean kontzientzia

tzia nazionala zabaldu. (Ikus Jokin Apalategi, UZTARO 80, 5-10, Bilbo, 2012ko urtarril-martxoa): “Askatasuna lortuko dugun unetik, gramatika bat eskuan harturik, mundu osoa euskaldunduko dugula zioen esamesa, alegia”. Beste hitz batzuetan, Mitxelena filologoak gramatika arauemailea nahi zuen: euskara batuaren aldeko Euskaltzaindia. Txillardegik soziolinguistikak, ordea, glotopolitika normalizatzailaren alde lan egingo zuen Normaltzaindia nahiago zuen. Dikotomia: hizkuntzaren *corpus* eta *estatusa*. Badakigu nekez lor daitekeela bata bestearen laguntzarik gabe eta, jakina, hala Mitxelenak nola Txillardegik hori bazekiten baina, aukeran, bakoitzak norantz jo ere bazekien bere baitan.

4.- Txillardegiren ahalegina:

Txillardegik, Materraren antzera, ikasmateriala prestatzera jo zuen, euskararen irakaskuntzarako ezezik, mota guztietako ekarpen didaktiko berriak euskarara ekartzeko ere. Gramatika liburuez gain, C.Freinet eta enparauen itzulpenak ondu zituen. Honela zioen: «Zalantzarik gabe esan ditekela uste dut, azken urteotako lanik inportantenetako bat ikastolen bidez egiten ari dela. Ba dakit, eta ba dakigu denok, ikastola horietan akats asko dagoela. Euskararen egoera eta mugak ongi ezagutzen ditugunok, inork baino hobeki neurtzen dugu, nik uste, andereñoen lana zein den zaila, eta merezimen-dua zein duten haundia ... Bihotz bihotzez txalotu nahi ditut nik hemen andereño guziak, gurea erakastea bait da hain zuzen, eta ez inportazioko eskematan usteltzea. Gauza bat da zaharra eta kiratsa Euskal Herrian: eskubi aldetik eta ezker aldetik gure hizkuntzaren kontra egiten den lana! On litzake andereñoen hezikera ontzea. Dударик gabe. Beharrezkoa da, hitz kontuan eta liburu kontuan, askoz aurrerago joatea. Dударик ez. Bata eta bestea, ordea, andereño ez garenon eskuetan dago. Bete dezagun guk geure betebeharra, berek berena bezain ongi; eta kritikatzin hasteko aitzakia eta eskubidea izango dugu. Laguntza guzia, beraz, andereñoei; andereñoen eskuetan bait dago hein batetan Euskal Herriaren etorkizuna» (Ikus Jokin Apalategi, UZTARO 80, 5-10, Bilbo, 2012ko urtarrila-martxoa).

Ildo horretatik hezkuntza-sistema osoa euskaraz izatearen aldeko apustua egin zuen. Horretan, hala UEUn nola AEKn eta, urteak pasa ondoren, EKBN eta EHEn ere aritu zen euskal irakaskuntza bidezkoa eta beharrezkoa zela frogatu nahian.

Mitxelenak, berriz, ez zuen hautu hori egin. Aitzitik, haren ustez, unibertsitatean euskarazko eskolak eman ahal izateko aurrelana egin

beharra zegoen, lexikografian, testugintzan eta abarretan aurrera egin, euskarazko irakaskuntza duindu, behar bezala gauzaten joan ahal izateko.

Orduko Espainiako lehen ministro Adolfo Suarez famatu zen uni-bertsitatean euskaraz ezin zela Fisika nuklearra irakatsi azaldu zuenean; baina, zoritxarrez, eta gordinik esanda, Mitxelena ere iritzi horretakoa zen. Ezeren aurretik hizkuntza, testuak eta irakasleria prestatu beharra zegoela pentsatzen zuen.

Txillardegi, bestalde, ezkertiarra zen. Makina bat aldiz aldarrikatua eta frogatu zuen hori nahiz eta, halaber, *“herri guzietako ezkerkoiek nazio hizkuntza gutxituaren kontra jokatu izan dutela”* behin baino gehiago salatu eta, bide beretik, marxismo-leninismoa ere sutsu kritikatu arren:

“Txillardegik eta Branka taldeak 1967an utzi zuten ETA, erakundearen Bosgarren Biltzar Nagusian marxismo-leninismoa onartua izan zela estakuru” (Emilio Lopez Adan, *Txillardegi: Enigma variations*. Maiaz. Baiona. 2012).

Ezin esan, ordea, Mitxelenak, arestian esan bezala, progresista izan arren, ezkertiar mundua inoiz goratu zuenik.

Halere, 1977an Hego Euskal Herrira bueltatu zenean, Txillardegi us-tezko Fronte Nazionalaren alde ibili zen abertzaleen arteko lotura eta elkarlana erraztu nahian. Trantsizioa delakoaren hasiera zen eta ez du ematen, horretan behintzat, Mitxelenaren laguntza izan zuenik. Izan ere, garai hartan, Txillardegi ESB (Euskal Sozialisten Biltzarra) sartu zen, baina helburu berdinez jardun zuen alde aurretik Anai-Artean Telesforo Monzonekin batera. Aitzitik, Jone Forcadak kontaturik, geroago ikusiko dugunez, urte hartan, Mitxelenak bere Errenteriako etxera gonbidatuta, eztabaida handi bat izan zuten bion artean orduko estrategia politika zela medio, eta urteetako adiskidantza nahiz elkarren arteko miresmena bertan behera zapuztuta geratu ziren...betiko?

Txillardegiren “Euskal Herria helburu” saiakera liburuan (Txalaparta, 1994) argi baino argiago geratu zen abertzaletasunak berarentzat zeukan funtsezko esanahia independentzia zela. Liburu hura kaleratu zenerako Mitxelena hilik egon arren, hark ez zuen hori horrela inoiz adieraziko.

Hala eta guztiz ere, Txillardegik asko edan zuen tesi nazionalista klasikoetatik. Ildo horretatik, munta handia ematen zien foruei nahiz karlistaden borrokei haiek protonazionalismo moduan ulertuz.

Berari entzunda daukat lehenengo atxiloketa pairatu behar izan zuenean gordeta zuela Mitxelenak euskarazko eskolak emateko berari utzitako Gipuzkoako Foru Aldundiko Jauregiaren Urkixo gelako giltza eta komeriak izan zituela hura ezkutatzeko eta itzultzeko.

Beraz, bion artean izandako harremana, begibistakoa da aurreko mendearen erdialdean behintzat, oso estua, gertukoa eta adiskidetsua izan zela.

Dena den, denboraren poderioz, Txillardegiren jeltkideekiko erlazioa ozpinduz joan zen neurrian, EAJko jarraitzailea zen Mitxelenarekin ere distantzia hartzen jarraitu zuen. Eta, harrigarria, EAJk euskarari buruz zuen jarreragatik gertatu zen hori. Hau da, hausturagunea Alderdiaren euskarari buruzko politika eza izan zen. Hortik aurrera, Txillardegiren joera sezesionismoaren alde lerratu zen euskara “gerorako” uzten zuen EAJren ustezko pragmatismo autonomikoaren aurrean (urte batzuk pasa ondoren Txillardegi bera izan zen kanporatua hark sortutako ESBtik bertako buruzagiek ezinbestean euskaldundu behar zirela eskatu zuelako irmoki).

Txillardegirentzat, bada, utikan erlijioa nahiz abizen etnikoak, borroka linguistiko eta kulturala baita abertzaletasunaren ardatza.

Edozein modutara ezagun da “euskara batua”ren defentsan biak elkarturik aritu zirela. Baina “euskararen batasuna”defendatzeak euskaldunon batasun politikoa ere eskatzea zekarren (Fito Rodriguez, “*Euskararen batasuna eta euskaldunon batasun politikoa*” Uztaro 9. 1993, 161/169), hautu politikoa, beraz, nahiz eta hartu beharreko erabakiak linguistikoak izan.

Eta hizkuntzalaritzara joz gero, Txillardegiren lan gramatikalei, lexicografikoei edo fonetikoei kasu eginez, ezin esan beti Mitxelenarekin ere guztiz bat zetorrenik.

Txillardegiren hautua, gaztetik euskara ikastera ekin zionetik, hizkuntza biziaren aldekoa izan zen “filologiakeria” guztien gainera. Horrek eraman zuen bere ardura soziolinguistikara. Hizkuntzalari engaiatua izan zen bera, ez “akademikoa”. Eta ikerketak eginez frogatu zuen:

euskararen batasuna (idatzia nahiz ahozkoa), soziolinguistika matematikoa, gramatika, fonetika, fonologia, prosodia, azentua eta abar aztertuz, euskara biziberritzea izan zuen helburu beste edozein gauza baino gehiago.

5.- Mitxelenaren bidez:

Mitxelenak, aldiz, euskaldun autodidakta izatetik euskarazko aditu unibertsitario izatera egindako bidean, lehenetsi zuen peskiza akademikoa eta euskararen onarpen nahiz gorespen instituzionala. Berari entzun diot bere bidea ulertzeko ere baliagarri izan daitekeen esakunea: *“Euskaldunok, horren jazartuak izan garenez, zigorren aurrean jalkitzeko heziak gaude, ez, ordea, laudorioen aurrean irauteko”*

Txillardegik *“Hizkuntza eta pentsakera”* (1966), *Euskal fonologia* (1980) edo *Euskal azentuaz* (1984) estrukturalismoaren eta generatibismoaren ildotik teorizatu zituen.

Mitxelena, goian adierazi bezala, estrukturalismoan geratu zen.

Txillardegik, euskara erabilia izan zuen kezka bide. Izan ere, 1956an *“Euskararen Auziari Buruz”* txostena kaleratu zenean honela esan zuen:

“euskara ez da guk nahi duguna, edo nahi dugun bezalakoa, ... dena da ... hor dago, hor bizi da, herriaren ahotan, ... sorkari biziak dira hizkuntzak, urteetan zehar gu gabe bizi izan direnak, eta gero ere gu gabe bizi daitezkeenak” (Euskararen Aldeko Borrokan, 2004, 13 or. Elkarlanean)

Horrekin, argi eta garbi, Mitxelena bat zetorren:

“Txillardegi dugu, nik dakidanez, linguistika “berriaz” gure hizkuntzan mintzatu den idazle bakarra” (1972, *Mitxelenaren Idazlan Hautatuak*, 192, Ed Mensajero. Bilbo).

Bistan da hiztunon bizitzak baino iraupen luzeagoa duela hizkuntzen bizitzak. Hau da, iraganean gure hiztunek egiten zutelako egiten dugu euskaraz egun eta, egiten dugulako, egiteko aukera izango dute ondoren hurrengo euskaldunek; beraz, hizkuntza bakoitzak bere izate berezia edo bere tankera berezia dauka, ondo errotuta dagoena hizkuntza bizian, erabiltzen den mintzairan, alegia. Horretan oinarritzen da, bada, hizkuntzen iraupena, erabileran.

Baina hizkuntza bakoitzaren indarrak berez gorde dituen mintzaira arauetan du oinarri alde batetik eta, bestetik, bizia den neurrian aldakortasunak joa agertzen da etengabe. Txillardegirentzat, hizkuntz aldaketa haiek mintzairaren indarra erakusten dute aipatu berezko arauekin bat badoaz eta, aitzitik, makalune bihur daitezke kanpoko edozein eraginagatik hizkuntzaren erabilera aldatzen badute. Honela mintzatzen zen horri buruz: “...erdalkeria horiek, ... eboluzioaren aldaketak direla esan omen daiteke. Baina horiek ez dira, ... eboluzioaren seinaleak, herio-ikurrak baizik ... gaurko euskara ez da oso bizia, erdal kutsua toki guztietan sartu zaigu eta erdaraz pentsatzen dutenak uste dugun baino askoz gehiago dira” (in *Pilartxo Etxeberria, BAT 71, Euskal Herria eta Euskara. 2009.*).

Ildo beretik, hizkuntza berrindartzeko arauak ez soilik filologian edo literaturan oinarriturik (edo “erabilera ponderatuan” oraingo mitxelenatar eskolakoek dioten moduan...), baizik eta soziolinguistika dela bide hartu behar direla zioen:

“...euskararen historia eta gaurko egoera aztertu behar dira edozein gauza erabakí baino lehenago” (in *Pilartxo Etxeberria, BAT 71, Euskal Herria eta Euskara. 2009.*).

Hizkuntzari buruzko erabakiak hartzerakoan, bada, hizkuntzen arteko ukipen egoera hartu behar dela kontuan zioen Txillardegik, hizkuntza haien arteko indar jokoak, alegia, eta horregatik, diglosiari buruzko ikerketari ekin zion, eskola mitxelenatarrek bazterturik izan duen ekarpena, bada.

Zeren eta Mitxelenaren jarraitzaileek, izatekotan, diglosia aztertu ohi dute berriki zendutako J.Fishmanen eskutik, zeinak 1967tik aurrera bi hizkuntzen arteko erabileraren asimetria aztertu baitzituen baina Txillardegik, aldiz, Psicharik 1910ean sortutako kontzeptuaren jatorriari heldu zion, baita Fergusonek 1959an zabaldukoari ere (Fito Rodriguez, *Nacionalismo y Educación. Delta. 51.or. 2011*). Horrela, besteek ez bezala, hizkuntza bakar baten praxian egon daitezkeen erabilera ezberdinak ikertu zituen (*katharevusa* eta *demotikoa* grekoan edo *riksmal* edo *landamal* norvegieran, demagun).

Ondorioz, “hizkuntza garbiaren” lelo zaharkituaren aurrean, hizkuntzak ez direla garbiak edo kutsatuak, berez, hori erabileran bilatu behar dela baizik, eta, horren harira, euskarak denetarako balio duela zioen.

Jakina denez, Mitxelenak, euskararen multifuntzio hori onartu beharrean, alde zaurretik hizkuntza prestatu eta egokitu behar zela uste zuen.

Txillardegik ez zuen hori ametitu nahi. Alderantziz, menpekotasuna salatuz, uste hori euskaldunoi sinetsarazi digutenaren ondorioa dela zioen eta, beren aburuz, uste ustel hori barneratu izan badugu ere (“*gureak ez duela ezertarako balio*” alegia), konplexu horretatik irteteko premia dago. Egin beharra dagoena euskararen ahultasunak eta indarguneak ongi ezagutzea da (soziolinguistika nahiz erkatze-hizkuntzalaritza aldarri) eta, haien arabera, berak zioskunez: “*euskara gaitu, batu eta osatu*”.

6. - Azentuaren auzia:

Eta horretarako, bereziki fonologiaz, fonetikaz nahiz prosodiaz egiten zituen azterketak eta proposamenak gogoratuko ditugu.

Txillardegik hizkuntza literarioaren normalkuntzan ezinbesteko lana egin zuela frogatua dago oso (ikus Joanmari Torrealdai, *Jakin* 204. *Batasunaren bidea urratzen. Txillardegiren eragintza praktikoa* 2014), baina ez da horrenbeste idatzi bere ahozko batuari buruzko lanez, non, hizkuntza literarioaren kasuan bezain besteko aitzindaritza izan zuen.

Aipatu arlo honetan, asko eta asko izan ziren egindako proposamenak:

1978an “Fonetika baturantz”; 1979an “Euskara normalizatuaren ahoskatzeaz”; 1980an *Euskal Fonologia*; 1982an “Euskalkien fonetika eta euskara batua”; 1984an *Euskal Azentuaz*; 1992an “Fonologiaren normalkuntzaz” eta abar (Pilartxo Etxeberria BAT 71, *Euskal Herria eta Euskara*. 2009).

Izan ere, 1978an Bergarako Biltzarrean Txillardegik bi txosten aurkeztu zituen. Lehenean, 1968koan Mitxelenak proposatutako ordezkatzeekin bat eginez. Bestean, aldiz, ebakera baturantz joateko hainbat erabaki azaldu zuen, azentuari buruz batik bat. Harentzat, funtsezko auzia zen hori. Horretaz, *Euskal Fonologia* liburua ekarpen handia izan zen. Aipatu testuan, Mitxelenaren bidetik abiatuak, estrukturalismotik beraz, nazioarteko fonologia sortzailea gehitu zuen. Hala eta guztiz ere, ez zen horretara mugatu, baizik eta azterketa fonologikoa dela medio

euskarazko ordezkatzek eta arau bidezko formalizatzea ere azaldu zituen, berezko euskara batuaren ebakera argitu nahian.

Hauek lirerateke proposamen horretako ardatzak:

- “Azentu-unitateen gutxieneko zerrenda segurua eskaintzen du azalpenak emanez.
- *Aldizka, bereziki euskal aspirazioaren kapituluari buruzko argibideak ematen dituen arren, azentuaren arazo nagusi horrek ikerketa gehiagoren beharra duela diosku (437 or.).*
- *Euskal eta erdal fonologiaz diharduen kapitulua (XXIII) argigarria da oso bete-betea sartzeko baita euskararen erdaratzean fonetika eta fonologia alorretan: a) zitzukari eta txistukariaren ahoskeran gaztelaniaren eragina hegoaldeko euskalkietan eta frantsesarena iparraldekoetan; b) yeismoa hartzen ari den indarra eta ondorioz horrek dakarren galera; eta, c) kontsonante bilkuretako ebakera arrotza dela-eta: “euskara berri hori erdara hutsa ote den galdera egiteko momentua etorri da” dio (377 or., uste baitu ahoskera-aldakuntza horiek erdaren eragin bortitzetik datozela.*
- *Mailegu berrien arazo fonologikoez ari den kapituluari, berriz, aurreko puntuan esandakoak zabaltzen ditu. Hala ere, mailegu berri horien idazkerak arduratzen du ahoskeran eragiten dutelako. Arrisku larria gainera euskal fonetikaren etorkizunerako, gaztelaniaren bezala irakurtzen direlako «erreakzio, eskizofrenia, mundiala», euskal modura irakurtzen jendeak ez dakielako.” (Pilartxo Etxeberria, BAT,71, Euskal Herria eta Euskara. 2009).*

Txillardegik, soziolinguistikaren eta fonologia sortzailearen ekarpenak zirela medio, jakin bazekien euskara literario batua bakarrik ez zela aski izango euskara biziberritzeko eta, hedabideen gizarte honetan non, hizkuntzen arteko ukipen egoerak gero eta gehiago baldintzatzen duen euskararen erabilera, auzi hori argitzea funtsezkoa zela.

Mitxelena, noski, ezin izan zituen ezagutu komunikazio gizarreak ekarri dituen aldaketak ez eta haien eragina hizkuntzen erabileran ere.

Txillardegik, aldiz, jakiterik izan zuen edozein testu irakurtzerakoan, euskara batuaz idatzita egon arren, kanpoko fonetika intuitiboaz ahozka zitekeela euskararen menpekotasun eta ahulezia areagotuz, horregatik ahalegindu zen :

1. Deskribapenaren ondotik ahoskera zehazten

2. Prosodiaren alderdi zenbait azaltzen (diptongo, hiato, hasperen, azentu unitate)
3. Oharmenari ematen dion garrantzia azpimarratzekoa da. Esaterako «mel» unitatea erabiltzen du «hertz» baino egokiagoa delako oharmenerako.
4. Hizkuntza gaitzen fonetika eta fonologiaren beharrianetarako
5. Terminologia bera hizkuntzaren barne-bametik arakatu eta lantzen (Pilartxo Etxeberria, BAT, 71, Euskal Herria eta Euskara.2009.)

Edozein modutara ere, Txillardegik proposatu zuena Mitxelenak berak zioena zen.

Dena den, Txillardegik, 1981ean “Euskalkien Fonetika eta Euskara Batua” argitaratu zuenean, ez zuen soilik ikerketa egin intonazio, azentu eta prosodiaren auziari buruz baizik eta Euskaltzaindiari galdegin zion irizpideak argitu zitzala euskara mintzatuaren erronkaren aurrean.

Bide horretatik, 1984an *Euskal azentuaz* kaleratu zuenean, euskara batua ahoskatzeko proposamenak plazaratu zituen. Bertan, euskalki guztiak kontutan harturik, azentu unitatea definitu, ondoren zerrendatu zituen (prosodia unitate batez ahoskatzen da, klitikoak: proklitiko <eztakite> eta enklitikoak <etxerakoan>).

Mendebaldeko azentua hartu behar zela oinarritzat pentsatzen zuen Txillardegik. Aukera zaila bezain ausarta zeren euskal hiztunok, nonbait, **munduko azentu guztiak ditugu** EHUko Eudia Euskararen Bariazioa Aztertzekeo Ikerketa Taldeko kideen ikerketen arabera:

“Ikerlariek definitu dutenez, azentua hitz mailako propietate bat da. Silaben artean bat gailentzen da. Euskara tradizionalen 16 molde desberdin ezagutzen dira. Kasik munduko hizkuntzetan dauden eredu guztiak dauzkagu Euskal Herrian: Goizuetako azentua suedieraren modukoa da, Bizkaiko iparraldekoa Tokiokoaren modukoa, Azkoitian eta Azpeitian inon topatzen ez den eredu bat dugu... Ez dago horiek batzerik, baina estandarrean, hiztunok beste molde bat sortu dugu eta nahiko batuta dago. Entzuten den hiztegi batean jaso dute. Interneten dago denen eskura (Bostakbat.org/azkue/).- (Iñaki Gaminde, GARA 2015-02-26).

Txillardegik hiztunon oharmenari eman zion garrantzia, datu akustikoek soilik ezin baitute irtenbiderik eskaini. Horretaz gain, ekarpen bibliografiko-zientifikoen beharra azpimarratu zuen eta, horretan, Jose

Ignacio Hualderen lanen munta hartu zuen kontuan (*El modelo métrico y autosegmental*. University of Illinois.2002). Ondorioaz, honela laburbiltzen ditu Pilar Etxeberría adituak haren proposamenaren ardatzak:

1. *Mitxelenak proposatzen dituen lau azentu-ereduak bitan biltzen ditu: mendebaldekoa (W) ekialdekoa (E).*
2. *Proposatzen dituen ereduak bereizteko azentu-joera nagusia hartzen du aintzakotzat: mendebaldeko azentuaren joera ezkerretik eskuinerakoa litzateke eta ekialdekoa, berriz, alderantziz.*
3. *Lehenetarikoa da bokal harmonia, silaba-egitura, erritmo-unitateak.*
4. *Ezaugarrien artean, Zuberoako azentu-moldea, azkarrenetakoa izanik ere, lauagoa eta berdina da gaztelaniazkoa baino.*
5. *Azentua aldakorra da kokalekuari begira, eta ez da erabat sistematikoa lexikoan eta gramatikan.*
6. *Euskal silabaren azterketan, eskola sortzailearen ikusmoldeetik egindako lehen lan teorikoa dugu. Silaba egitura azentu kokagunearekin lotzeko erabiltzen du Teoria Metrikoa.*
7. *Euskalki guztietan bat datozen ezaugarriak eskaintzen dizkigu: besteak beste, klitikoan zerranda.*
8. *Bokal harmonia eta azentu unitatearen arteko lotura egiten du.*
9. *Datu akustikoak azalpen linguistikoaren mesederako direnez eta azalpen horretan oharmena nagusi den neurrian, azentuaren oharmenean jakiteko zein zen izari nagusia, FOren oinarritzko maiztasunaren eta euskal azentudun silabaren pertzepzioaren artean dagoen korrelazioa aztertzeko test bat egiten du. Parte hartuko dute 15 euskaldun zahar eta 15 euskaldun berrik. Ondorioetako oharrak garrantzi handikoak dira euskalkien azentu kontuen gorabeherak argitzen lituzkelako. (Pilartxo Etxeberría, BAT,71, *Euskal Herria eta Euskara*. 2009.)*

1986an Euskaltzaindiak “Euskal Ebakeraz” Durangon egindako jardunaldietan, berriz, Txillardegiren proposamenaren aurrean, “poliki-poliki egin beharreko lana zela” esan zuen. Amaieran, 1998an, Euskaltzaindiak Euskara Batuaren Ahoskera Zaindua (EBAZ) onartu zuen. Hor eman zitzaion erantzuna Txillardegiren ahaleginari.

Hala eta guztiz ere, ez dezagun ahaztu horretarako guztirako giltzari izan ziren bi liburuak: *Euskal fonologia* (1980) eta *Euskal dialektologia* (1983), apailatu eta kaleratu behar izan zituela Txillardegik berak, idazteaz gain, argitaldari modura.

Egun, Koldo Mitxelenaren izenari lotuta “*liburutegi, kulturune, ikastetxe, plaza eta kale, sariak... aipatu dituzte denek bat-batean; gutxiagok euskara aztertu zuen gizon inportantea zela diote*” (Elixabete Perez Gaztelu. Koldo Mitxelenaren Zubia. BERRIA. 2012-10-11).

Txillardegi, ordea, oraingoz behintzat, Euskal Herriko kale izenetan inon ez da agertzen eta euskararekin edo Euskal Herriko askapen borrokarekin lotzen da gehienbat (baita ETaren fundatzaile moduan ere...)

Adibidez, *Jakin* aldizkariko zuzendaria den Lorea Agirrek, Txillardegiren lana digitalizatzeko Gipuzkoako Aldundiak emaniko dirua esku-ratzera joan zenean, “errazena” Txillardegirentzat eraikin baten izena ematea zela zioen eta, inportanteena, berriz, bere lana atontzea... (BERRIA. 2015-01-14). Nire esperientzia apalean, aldiz, Mitxelenaren kasuan ez bezala, ez da batere erraza izaten ari Txillardegiren ikusgarritasuna eta oroimen kolektiboa ziurtatzea gure artean eta, Mitxelenarekin alderaturik behintzat, asimetria handia sumatzen dut bion agerpen publikoari nahiz instituzionalari dagokienez.

Wikipediara jo ezkerro Txillardegi hizkuntza askotan agertzen da (nik kontsultatutako hamasei hizkuntzetan) eta Mitxelenari buruzko sarrerek, berriz, askoz gutxiago dira (euskaraz eta gaztelaniaz ditugu garrantzizkoenak).

Bistan da biak egon zirela preso behin baino gehiagotan, Mitxelenari heriotza zigorra ezarri zioten gainera, baina Txillardegi tirokatua izan zen Josu Muguruza hil zuten atentatuan Espainiako Legebiltzarrean senataria zela, eta ez dute inoiz biktimatzat hartu.

Biak «polifazetikoak eta behatzaile zorrotzak» izan ziren, nahiz Mitxelenari modu onean aitortzen zaion eta Txillardegiri jarrera ustez “polemista” zaila leporatu ohi zaion...

Mitxelenaren ekarpena *Bidegileak* bildumako alean ikus daiteke aspaldidanik, Txillardegirenak, nonbait bilduma horretarako aspaldi idatzita egon arren, lantxo hau burutzen ari naizen une honetan, zendu zenetik hiru urte eta erdira, kaleratu gabe jarraitzen du.

7. - Ba al dago zubirik?

“Mitxelenak zioen: «*hay dos cosas que yo considero poco vascas: las efusiones sentimentales y las bravatas. Los vascos tendremos todos los defectos del mundo, pero esos dos no. Los sentimientos más profundos de los vascos son los*

que menos se manifiestan» (Elixabete Perez Gaztelu. Koldo Mitxelenaren Zobia. BERRIA. 2012-10-11)

Txillardegik bere sentimenduak plazaratu zituen, euskaraz, euskal literaturari burutazio nahiz esperientzia berriak eskainiz. Bere pertsonaiak bera batziren, haien kezka, Txillardegirenak, sentimendu sakon bezain isurberak (Emilio Lopez Adan, *Txillardegi: Enigma variations*. Maiatz. Baiona. 2012).

Mitxelenak, batuaren alde egitean, bere alderdikoak ziren EAJko asko kontra izan zituen, eta horretan, dudarik ez, biak batera joan ziren. Orduko Euskarazaintzak (Herri hizkeraren Akademiak) ez zuen asko lagundu; batasun bidearen aurka zeuden eta horretan dihardute oraindik ere. Baina Txillardegiren ekarpenaren garrantzia, zenbait adituk salbu, ez du kasik inork ezagutzen (Gotzon Aurrekoetxea. Txillardegi eta Euskara Batua. *Hegats* 49. 137/145.or. 2013).

Horrengatik guztiagatik ez zitzaizkidan egokiak iruditu goian aipaturiko Lorea Agirrerren hitzak Gipuzkoako Foru Aldundian, zeren eta Txillardegik euskal kulturari emandakoaren lan munta eta haren ekarpena ezagutzen duten guztiek (haren aurka aritu diren adituek barne) aitortu eta onartu arren (ikus *Txillardegi*. *Hegats* 49. edo Joxe Austin Arrieta, *Berriro eta Behin*, Txalaparta, 2013), ez da gauza bera gertatzen gizarte mailan, non, ezagutzekotan, haren alde politiko desitxuratu besterik ez den zabaldu.

Mitxelena **Zubi gizona izan zela diote** (Elixabete Perez Gaztelu. Koldo Mitxelenaren Zobia. BERRIA. 2012-10-11), ez da gauza berbera aipatzen Txillardegiz, nahiz eta zubiek bi alde dauzkaten...

Elkarren kontrako aldeetan kokatu ziren Mitxelena eta Txillardegi 1982an UZEIk lantzen zituen hiztegien inguruan sortutako polemikan. Jakina denez, polemika hura Mitxelenak berak sortu zuen UZEIren lana bortizki kritikatu. Haren ustez, euskal terminologia arloka argitzen argitu aurretik lexikografia lan akademiko sakona egin beharra zegoen. Txillardegik UZEIren ahalegina ezagutu zuen bertatik bertara eta haren beharraren eta kalitatearen alde zegoen. Auzi horretan behintzat Mitxelena ez zen zubigilea izan eta, Txillardegi, aldiz, bai.

“Areago, Mitxelena hil ondoren Euskaltzaindiak hartu duen bidea Hiztegi batua deritzon liburuan ikus daitekeenez (Euskaltzaindia 2000), Europako joera nagusitik aldendu da. Baina gauza guztiz nabarmena

da Euskaltzaindiaren Hiztegi Batuan. Behin eta berriz, eta euskalki kontserbadoreen eta Auspoa sailaren lekukotza guztiaren gainetik, eta 1968an Mitxelenak prestatutako hiztegiaren kontra ere ez gutxitan, gaurko **gatzelaniaren hitzak hartu direla** batere erreparorik gabe, morrontza osoan. Hor ditugu, beste askoren artean, **kanbiatu** (Euskaltzaindia 2000: 623) (**ganbiatu** erabiltzen delarik); **kardu** (ibid: 570), **gardu** baztertuz; **Pazko** (ibid: 513), eta ez **Bazko**; **Kalbario** (ibid: 622), eta ez bertsolariek erabiltzen duten **Galbario**; **konbertitu** (ibid:631), eta ez Txirritak eta bestek erabiltzen duten **gomertitu**; **ko-meni** (ibid: 631), eta ez **gomeni**; **konparazio** (ibid: 632), **goma(ra)zio-ren gainetik**". (Gotzon Aurrekoetxea. Txillardegi eta Euskara Batua. Hegats 49. 137/145.or. 2013).

Horretaz gain, Mitxelenaren itzala, funtsean Hegoaldean sumatzen bada ere, ez da gauza bera gertatzen Txillardegirekin, zeinak, salbuespenak salbuespen, Iparraldean ezagutua bezain aitortua izan den (Jean Luis Davant, Txillardegi Poliaitzindaria, BERRIA, 2012-03-22).

Hona Davanten iritzia:

“Alta bada, hemengo ere izan da bere bizitzako zati batean, eta beti atxikia egon zaigu. Haatik ezin gara beti egon bertzaldekoen eskerrik ezaz plainuka, gure bidea markatu behar dugu geronek, eta zeren beha gaude Txillaregiren ohoratzeko hemen ere?..1958an harremanak lotu zituen iparraldeko euskaltzale batzuekin, mugimendu abertzale baten sortzera bultzatu nahian. 1961 urte hastean, muga isilka pasaturik, Hazparden aterpetu zen, Saint Joseph kolegio katolikoan, Piarres Charritton zuzendariaren babesean. Sortu berria zen Enbata kazetako taldean sartzera lehiarazi ninduen, eta orokorkiago, iparraldeko abertzaleen sustatzaile agertuko da beti, Telesforo Monzon bezalaxe.

Halere niretzat, Txillardegiren obra nagusia, euskara batuaren sorrerakoa da, iparraldean hasia.1963ko udazkenetik 1964ko udaraino, euskaltzale batzu hilabetero bildu ginen horren inguruan, Kordelieren karrikako 14an, lehen solairuan, Euskal Idazkaritzak Enbataren aldamenen zeukan gelan, euskara batuari buruzko lehen urratsen finkatzeko. Hor elkarlanean genbiltzan hiru ETako, bi EAjko (haietan Monzon), ni Enbatakoa, Roger Idiart irakaslea, azken bilkuretan beste hiru apez: Andiazabal, Hiriart-Urruty eta Lafitte. Burutzeko, bilkura bat egin zen ber tokian, Baionako Biltzarra, 1964ko abuztuaren 29an eta 30ean, Lafitte gidari, mugaren bi aldeetako euskaltzale gazte andana batekin. Hor onartu ziren euskara batuari buruzko lehen neurriak: gra-

fia eta deklinabidea bereziki. Ondotik Euskaltzaindiari proposatu genizkion, eta honen gehiengoak, 1968ko udan, Arantzazuko Biltzarrean beretu zituen, Koldo Mitxelena izal handiari esker. Gero honek gure ibilbidea markatu zuen, baina beti aitortuz Txillardegiri zor geniona. Bai, hala da: Txillardegi, euskara batuaren aita dugu, gero Mitxelena gozaita, eguzaita, aita pontekoa izango bazen ere. Euskara batua hazten ari zaigu beti, edozein izaki bizidun bezala...gutiz hutsegina genuen 1980an. Euskaltzain oso izateko, Patxi Altunarekin lehian gertatu baitzen, horrek baino boz gehiago bildu zuen, baina gehiengo osora heldu gabe, bi boturen faltan. Euskaltzaindiaren betoa izan zela erran zen, eta ez da egia. Politikaren aitzakia ere aipatu zen, eta hori ere ez da egia, lekuko nago: Mitxelena eta San Martinek bereziki boza Txillardegiri eman zioten. Egia hau da: apez anitz bazegoela orduan Euskaltzaindian, eta horietarik parte on batek Aita Altunari eman zioela... Gero berantegi zen...”

Esteve Materra, adituek bakarrik ezagutzen duten idazleaz zer zioen Axular maisu handiak? Inork ba al daki? Ikasle euskaldunberria ba ote zen bata bestea itzal handiko irakaslea zen bitartean? Biak batera ibiliak ziren beti elkar miresten? Edo, azkenean, Sarako erretore Trentozaleak ez zuen onartu erreformaren oihartzuna Materraren idazkietan (bekatuez edota sorginez ez sinestea, adibidez...) eta bien arteko harremanak hautsi al ziren?

8. - Haustura:

Arestian azaldu dut Txillardegik gordetzen zituela Gipuzkoako Foru Aldundiko Urkixo gelako giltzak. Horrek adierazten du bien arteko harremana estua bezain ona zela.

Horri buruz, niri emandako elkarrizketan, Jone Forcadak, Txillardegiren alargunak, honela dio:

Izan ere, Jose Luis oraindik ikasle, oso ezaguna zuen eta Donostiara etorritakoan Aldundira jo eta bertan elkarrizketak izaten zituen Mitxelena adiskiderekina. Bada (hau nonbait argitara emana dute jadanik), soldaduska egitera Ferrolera bazihola eta Hamsunen “Pan” itzuli nahian zebilela esan ziolarik, Mitxelena bota omen zion ezetz, ez zuela ezer itzuli beharrik, harek egin behar zuena idaztea zela. Jose Luis kikilduta atera zen handik, baina idazteari ekin zion. Alegia, erbestera joan

orduko, Mitxelena eta Jose Luis harremanetan zeuden. Hartara, inor gutxi dakien pasadizo barregarria datorkit burura...

Bazen Aldundian PNVko gizon apala bezain ospe handikoa, Artetxe izenekoa, Zarautzen bizi arren Donostian lan egitera etortzen zena. Bada, berak erdaraz idatzi eta Itxaropena argitaletxeak “Mi viaje diario” izenburu pean argitara emaniko liburua kaleratu zutenean, Jose Luis sutan jarri zen eta, bere moduko haserrealdiak harrapatu, gutun bat helarazi zion Artetxeri. Handik egun batzuetara, Mitxelena-ekin topo egin zuen Jose Luisek eta hura, barrez lehertuta, honoko esanetan zuzendu zitzaion: “Artetxek eskutitz bat jaso omen du, non Artetxe dela eta ez Artechez egotzen baitzaion, dena erdararazi duela eta abar esanez”. Noski, gutun hura berak idatzia zenik jakin ez zezaten, mutu gelditu zen Jose Luis; baina argi geratu zitzaion ere bere esanak gaizki jaso ordez ironiaz hartuak izan zirela. Oso harreman ona zen haiena.

Hasieran behintzat (ni).

- Halaxe da. 1954an izango zen, gu ezkondu baino urte pare bat lehenago. Joan baino lehen, biak harremanetan zeuden jada.

Hantxe idatzi zuen bere lehenengo eleberria... (ni).

- Leturiaren egunkari ezkutua, noski.

Eta hitzaurrea Mitxelenak egin zuen.

- Mitxelenak egin zuen, eta euskara gordina zela egotzi arren, ohizko bidetik ateratzeko balio zuela eritzi zion ere. Handik gutxira, ihes egin beharrean aurkitu ginen gu eta Parisa eta gero Bruselara jo genuen. Geroago, 65-70 artean, Mitxelena Parise aldeko Sorbonan edo ikastaro batzuk ematera etorria zelarik, berarekin egoteko profitatu zuen Jose Luisek eta bere etxean agertu gintzaizkion gainontzekook, Madariagak zein besteok ere gogo bizia baizuten hura ezagutzeko. Neuk ezagutzen nuen aspaldian berarekin, Mitxelenarekin, euskara ikastaro bat egin nuelako Ateneoan 18 edo 20 urte nituela. Bada, gauza orokorretan kontu kontari ibili eta gero (Torrealdak edo Agirrebalzategik honela kontatuko zuten, bederen), euskara batuari zer zeritzon jakinmin ez agertu zitzaion Jose Luis. Izan ere, Arantzazukoa egina zen ordurako baina gauzak oso motel zihazen, Jose Luisen ustetan, eta haserre zen bera. Horregatik, Jose Luisen eta Mitxelenaren arteko harremanak onak ziren 67ko hartan.

Baina lehenago, Baionako Idazkaritzan bildu zirenean lehenengo euskara baturako lanak egiteko...

– *Mitxelena ez omen zen han. Bueno, nik ez dakit honetaz ezertxo ere!*

Han ez bazen ere, Mitxelenarekin hitz egin zuten. Gainera, Jose Luisek idatzi zion eta haien artean nolabaiteko harremanik egon zen orduan.

– *Idatzi soilaz, agian. Jose Luisek lagun askori idazten zion, eta ez edozein moduko gutunik. Bestalde, Arantzatzukoaren jakitun zen ere Mitxelena. Berriz, ez bide zen horren inguruan erantzun zehatzik ematera gehiegi ausartzen: nola gizarteratu, gazteei nola transmititu, hori guztia nola aterako zen... Baina 66 edo 67an Parisera egindako bidai hartaz ez dut aparteko oroitzapenik; izan ere, Mitxelenarekin harremanetan zegoenik ez zidan behin ere esan Jose Luisek. Eta eskutitzak jaso bazituen, ez dut uste ezer berezirik atera zienik. Gero, Hendaian bi urte generamatzala (han egon ginen 1970tik 1977a arte), eta Euskaltzaindiak Baionan antolatu zuen bileraren karira, gure etxera etorri zen Mitxelena emazte-alabarekin. Eta bere bila noiz pasako galdetu ziotenean, biharamunera arte gure etxean emango zuela erantzun zien Mitxelenak: horren onak ziren, ordurako, Jose Luisekin mantentzen zituen harremanak. Bilkura amaitutakoan, Mitxelenak Salamanca aldera jo zuen berriz, hantxe baitzebielen, eta 1977an bere etxean afaltzeko gonbitea luzatu zigun Jose Luisi eta bioi. Ez zen errez ahaztekoa, ez horixe!*

Gasteiza?

– *Ez, Erreterian. Eta gau hura izan zen Mitxelenaren berri izan genuen azkena, gainera. Politikaz hasi ginen hizketan, eta neure buruari eutsi nion, Jose Luisek bestelako ildo defendatu zuen bitartean. Eztabaida sutua izan zen oso, eta geroztik ez dut Mitxelena gehiago ikusi, ezta hari deitu ere.*

Beraz, bueltatu ondoren Jose Luis Deustuko EUTGen hasi zen lanean.

– *Bai, eta Bilbon ere. Toki bietan aritu zen. Eta 1982an Ameriketara joan ginen.*

82an joan zineten Ameriketara, eta handik itzulita, baserrian ginela, Jose Luisek bere doktoretza aurkeztu zuen.

– *Eta fonetikari buruzko ideiarik txikiena ez eduki arren, Altuna izan zuen tesi epaimahaiko kideetakotzat.*

Bartzelonako unibertsitateko tribunalean egon al zen Patxi Altuna?.

- *Halaxe da. Eta hantxe nengoen ni, “¡Muy bueno, estupendo!” eta honelako lelokeriak botatzen hasi zitzaizkionean, Altuna isilik geratu zen. Bixia izan zen, zeren bera baitzen euskaldun bakarra epaimahai hartan. Nolanahi ere, Altunari esker sartu zen Jose Luis EUTGen.*

Hor Altunari esker sartuko zen Txillardegi, baina gero ez zioten inoiz ere deitu Euskal Herriko Unibertsitateko Gasteizko Filologia Fakultetik non Mitxelena zen nagusietako bat. Eta Jose Luisen toki naturala Filologia zen...

- *Are gehiago, Jose Luisek antzematen zuen Gasteizen ez zegoela inolako laguntasunik berekiko. Berarentzat, Gasteiz bunker itxi bat zen.*

Eta Erreterriako gertaera horren ondoren, zuk dakizula, Jose Luisek izan al zuen harreman zehatzik Mitxelenarekin? Adibidez, tesia fonologiari buruz zen, eta Mitxelenak bazuen bere euskal fonetika ere.

- *Beharbada, abiapuntua edo iturria Mitxelenarengan izango zuen Jose Luisek; bere ikasketak, baina, Sorbonan egiten zituen eta, ondoren, Bartzelonako unibertsitateko Mascaró irakaslearekin arituko zen ere. Beraz, mota honetako harremanik ez zuen mantendu izan Mitxelenarekin.*

Ez fonetikan, ez fonologian, ez inongo ikerketan,...?

- *Gutunen bidezko harremanik bai, ez besterik. Hala uste dut zeren nik ez dakit ezer! Euskarari buruzko zertxobait, baina ezer berezirik. Aldiz, sekulakoa zor genion Altunari, hura izan baitzen lana aurkitu ziona Jose Luisi Bordeleko Unibertsitatean. Linguistika arloan zer edo zer egin behar zuela esaten zion Jose Luisi, eta Parisen zeuzkan lagunak medio Sorbonan sartzea ere lortu zuen. Hitz batez, zordun izan gara Altunarekiko, nahiz eta geroago gauzak (baita Euskaltzaindiaren barruan ere) nahaspilatuz joan ziren...*

Alta, 1977an Erreterrian buruturiko bilera aurretik, *Elsa Scheelen* edota lehenagoko liburuengatik, Orixek eta bestelako intelektual garai-kideek ez zuten bat egin Jose Luisen lan literarioarekin eta denetarik (irainak barne) esatera iritsi ziren ere

- *Batik bat, ez zela eleberria egotzi zioten. Horra hor zergatik beteko zituen Jose Luisek hainbeste urte literaturari ekin gabe. Zertarako idatzi ezer, idazle txartzat hartzen bazuten?*

Horretan, baina, Mitxelenak haren alde jarri zen?

- *Ez dakit. Horren berririk ez dut.*

Laburbilduz, hasieratik harreman eta are konplizitatea zena, adiskidantza bilakatu zen euskara batuaren inguruan mantendu zuten ibilbide bateratuari esker, eta hau guztia bertan behera gelditu zen erbestetik itzulitakoan...

- *Bai, eta kontu politikoak horren guztiaren atzean ez ote ziren egon susmoa daukat. Gainera, Jose Luisek miresmen izugarria erakutsi zuen beti Mitxelenarekiko, honek zioena hartu beharreko bide bihurtzen zen, begirune handia zuen berarekiko...*

Miresmen hori elkarrekikoa ba al zen, hots, simetrikoa?

- *Mitxelena berezia zen oso. Baina Hendaiako gau hartan zeharo ongi egon ginen, poz-pozik... Egia ere da Hendaiako hura behin bakarrik suertatu zela, eta beranduago Erreterian burutu ziren beste bi bilkuren osteko berririk ez dudala. Ez dakit zer gertatuko zen geroztik. Gainera, aurrerantzean Jose Luis zurekin egoten zen Unibertsitatean... Ez al zizun ezer aipatu Mitxelenari buruz?*

Garbi utzi zuen, behintzat, Gasteizen ez baldin bazen sartu nagusiki horregatik izan zela. Bai eta bere toki naturala ez zela Pedagogia, Filologia baizik, jakina! Alegia, horretan ere, nolabaiteko beste erbeste batean bazelakoan nagokio. Erbeste akademiko batean, halabehar. Gauzak honela, eta lehenengo harremanak hain onak izan zirela kontutan harturik, esan daitekeen gutxiena da Mitxelenak lagundu, ez ziola asko lagundu.

- *Amaieran ez, behintzat. Eta bere azkenetan pena handi bat gailendu zitzaion Jose Luisi: fonetika eta fonologia ezin bultzatu izana, hain zuzen. Ez zuen lortu horren inguruan nahiko oihartzun eta indarra behar zen moduan bultzatu ahal izateko. Garrantzi handiko gauza zelako sinestunik zegoen Jose Luis, eta hau guztia nabarmen agertzen da Lexo (1867/1952) bertsolariari eskaini zion koadernoan idatzitakoan, non azentuak berebiziko tokia hartzen duen. Egiatan, horretarako bizi nahi zuen Jose Luisek baina erabat isolaturik geratu zen zeregin honetan.*

Egia da sumatzen dela tesia euskaraz egiten saiatu arren, beharrak Bartzelonara jo eta erdaraz aurkeztera eraman zuela Jose Luis. Pentsatzekoa da ikerketa lana erdaraz burutzea eta tesia erdaraz ere aurkeztea Gasteizen eta nolabait Mitxelenaren aldetik babesik aurkitu ez izatean datzala.

- *Beharbada ez zen saiatu ere egin. Agian alferrikako lana izango zela pentsatu zuen.*

Donostian 2015eko martxoan izandako elkarrizketa honetan gertuko lekukotasunak maisuaren eta ikaslearen arteko izandako harremanen beste alde bat erakusten zaigu, hasierako iritzien batasuna eta, 1977tik aurrera batik bat, elkarren urruntzea.

9. - Hiztegitza eta beste:

Koldo Mitxelenak eskola sortu zuen, Axularrek Sarako eskolari ize-na eman zion hein berean. “Euskararen Hiztegia”, adibidez, ildo horren emaitza da nahiz eta, Ibon Sarasolak dioenez, «Zuzentasunaren irizpideak ez du balio inongo hizkuntzatan, erabilerak baizik»; baina, Ibonen aburuz betiere (naiz.eus, 2015-04-13), “Erabilerari men egin behar diogula diodan, ondo idazten dutenen erabilerari esan nahi dut, erabilerara ponderatuaz ari naiz, orain dela bi aste idazten hasi den euskaldun berriak eta idazle on batek ez baitute pisu bera”. Eta, “**gaurko akademiek ez dutela pontifikatzen esan arren, Euskaltzaindiak euskara batua egin zuen eta oso ondo egin zuen, Villasante eta Mitxelena tandemari esker**” (Txillardegiren eta Baionako Euskal Idazkaritza ahaztuta dago, bidenabar).

Sarasolak datuak informatikoki tratatzen erakutsi zion Mitxelenari eta ia hogeitatu urte egin zituzten lanean elkarrekin. Mitxelena zendu zenean, 1987an, haren proiektuaren gidaritzari ekin zion eta handik hona Euskaltzaindiaren “Orotariko Hiztegia” baita “Euskaltzaindiaren Hiztegia” ere, zuzentzen aritu da Gramatika Batzordekoekiko elkartasunez kargua berriki utzi bazuen ere. “Euskaltzaindiko gaurko zuzendaritzaren kontra nengoelako ere bai”, dioenez (Ibidem).

Hauze izan daiteke, dena den, balizko eskola mitxelenatar horren emaitza. Baina, zein izango zen, horren aurrean Txillardegiren jarrera?

Sarasola Mitxelenarekin bezala, Txillardegirekin buruz buru lanean ibili zen Gotzon Aurrekoetxeak honela deritzo horri:

“Joera **euskañol** berbera nagusitzen ari da beste hamaika xehetasunetan: Zergatik **boluntario** (Euskaltzaindia 2000: 527), **bolondres-en** kontra? Zergatik **konpromiso** (ibid: 633), **konpromezu** baztertuz? (Gotzon Aurrekoetxea. Txillardegiren eta Euskara Batua. Hegats 49. 137/145.or. 2013).

Mitxelenaren garaia pasa zen; baita, dagoeneko, Txillardegirena ere. Biak sekulako intelektual jakintsuak izan arren, ez du ematen ez

erakundeen artean ez eta gizarte mailan ere trataera parekatua izan dutenik. Aitzitik, bion lanak behar bezala balioztatzeko oraindik denbora gehiago behar bada, begi bistakoa da Txillardegirenak gizarte onarpen handiago behar duela.

Mitxelena zuzenean ezagutu ez zutenek ere badakite zein izan den hark euskarari emandako bultzadaren tamaina eta, bere idazlanak irakurtzerakoan ere, daukaten maila zientifikoa handia ezin da ukatu, mi-
retsi bazik.

Txillardegi, ordea, aipatu maila zientifikoarekin batera, gizarte ekintzailea ere izan zen. Hori zela eta erabili zuen Hizkuntzalaritza bezain beste Soziolinguistika euskararen premiei kasu egiteko eta horretan biziberritzeko bideak proposatzeko.

Txillardegi izugarritzko intelektuala eta idazlea izateaz gain, bere ezaguera eta kemena euskaldunon hobe beharrez jarri zuen beti lore akademikoen gainetik.

Horrela, Txillardegik entzuteko gaitasun eta eragiteko ahalmen handiak zituela esan beharra dago. Mitxelena/Axular autoritateari kasu egin ohi zion Txillardegi/Materra ikasleak, dudarik gabe, baina ez horri bakarrik edonori baizik: “*Pentsa nik ezagutu nuenean ni neu soldadorea nintzen eta nire iritzia ere kontuan hartzen zuen (niretzako orduan eta orain ere harrigarria!)*” dio, horretaz galdetuta, Iñaki Gamindek, EHUko irakasleak.

Mitxelenak euskararen ikerketa historikoak egiteko oinarriak jarri zituen eta, gaur egun, haren jarraitzaileak (Lakarrak, Gorrotxategik eta abarrek) horretan segitzen dute...

Txillardegiren ikerketa lana politikoagoa izan da, etorkizunari begirako egitasmo osatuak gauzatzen saiatu zen, nahiz eta, edo horregatik beharbada, baztertua eta ahaztua izan den.

Egun euskara batua eta estandarra bi gauza ezberdin direla azaldu beharra dago. Euskara batua Euskaltzaindiaren arauen arabera egiten dena litzateke, «estandarra da hiztunok hartakotzat daukaguna, hedabideetan, irakasleen artean... hartzen den eredu bat». (GARA. “AHOSKERA LANDU, EREDUAK GARATU ETA EUSKARAZ KONTENT BIZITZEKO” 2015/02/26)

Eredu horri kasu egin behar zaio bereziki. Estandarra, bada, hiztunen ikuspuntutik ikertzen den euskara mota da, Txillardegik, arauetara-

ko bere ekarpena egin ondoren, bereziki, aztertu nahi izan zuena. Horretaz, ordea, Euskaltzaindiak ez du asko erabaki. Eskasak dira hizkuntzaren alde fonikoei buruz dauden orientabideak nahiz arauak eta, zer esanik ez, azentuaz daudenak. Ondorioz, eredurik ez dagoenez, euskal prosodia aniztasun handiaz erabili ohi da eta ezin esan euskara normalizaziorantz doanik. Akademiaren aurrean hori erakustea izan zen Txillardegiren dohainik garrantzitsuenetako bat.

Zer esango zuen Txillardegik?

Mitxelenak badakigu, Euskaltzaindiak esan duena. Zertaz ari gara? Adibide bati buruz, Gipuzkoako Etxegarate bortuaz, alegia. Euskaltzaindiak dio *Etxegarate* dela izena izkiriatzeko idazketa zuzena (zuzentzai-leak, aldiz, idazterakoan, gorritz markatu dit).

Akademiak dio 1208an *Eiçagaratea* moduan agertzen dela orduko dokumentazioan eta Etxegarate, berriz, XIX. mendeko deitura dela soilik eta, hortik, erabili ohi zen “ch” “tx” bihurtu zutela baina, berez, jatorrizko izenaren erroa ez dela etxea, eitza (ehiza) edota aitza (haitza) eta, ondorioz, *Etxegarate* behar duela, bada.

Baina, aldiz, baten batek kontuan hartu al du nola ahoskatzen duten toki izen hori egun inguruko bizilagunek? Euskaltzaindiaren aburuz, nonbait, aurreko gizaldietan *Etxeaate* zioten...eta handik gaurko deitura. Hau al da Mitxelenaren bidea? Eta Txillardegirena?

10.-Materrak badu anitz errateko.

Mitxelenak eta Txillardegik gaur egungo arazoan aurrean zer egingo luketen ezin izango dugu inoiz jakin, baina biok batera zer egin zuten badakigu: euskara batuaren sorrera ahalbidetzea.

Hortik aurrera, eta 1977tik aurrera bederen, bakoitzak bere bideari ekin zion.

Mitxelena autoritate handia izan zen euskal letretan, baita autoritarioa ere bere iritzia defendatzearen . Txillardegi, berriz, ikasle kezkatua izan zen, beti ikasten segitu nahi izan zuena eta bere ikerketak ere jarrera horretatik bideratzen saiatu zen. Entzun eta aditu. Azaldu eta argudiatu. Apal bezain eragile.

Joanes Uharteko doniandarrak, bere *Zientzietako Argimenen Azterketan*, motako ezberdinetako adimenak bereizi zituen baina, funtsean, bitan banatzeko: ardiak eta ahuntzenak.

Lehenaren adimenak (ardiarena, alegia, euskara batua euskalki bihurtu duten gipuzkoarren logoa) ohiko bideei ateratzen die etekin intelektuala baina bigarrenak (dialektologia eta soziolinguistika nahastuko ez duen ahuntza) inoiz inork jorratu izan ez dituen bideetatik joaten ikasten du (Fito Rodriguez, UZTARO 46, 3/10 orr. *Joanes Uharte Donibanekoaren Zientzietako Argimenen Azterketan* ikasleria ikertzeko eskainitako bide berriak. 2003.) Ene ustez Txillardegia ahuntza izan da eta Mitxelena, ardia.

*Nerau bederen egia honen lekuko ona naiz. Zeren hiru lagun sartu ginen elkarrekin latin ikastera, eta bata hura txit errazki ikasi zuen, eta gainerakoek ez zuten inoiz perpaus dotore bat osatzerik ukan. Baina hirurak dialektikara iraganik, gramatika ezin ikas zezaketenetako bat arte horietan goi mailako arrano gertatu zen, eta beste biek ez zuten ikastaro osoan hitzik ere erran. Eta hirurok astrologia entzutera etorririk, kontsideratzekoa izan zen ez latin ez dialektika ikasterik ez zuenak handik egun gutxitara irakasten zigun maisuak berak baino gehiago jakin zuela, gainerakooi hura buruan inoiz ezin sartu zitzaigun artean. Eta harrez gero, espantuz, hartaz gogoeta egiten eta filosofatzen hasi nintzen, eta neure kontutik aurkitu nuen zientzia bakoitzak bere argimene berezi eta bedera eskatzen zuela, eta hark, behin handik ateraz gero, ez zuela deus balio gainerako letretarako (Joanes Uharte Donibanekoa, *Zientzietarako Argimenen Azterketa* (Xabier Kintanaren itzulpena, 1996: 67) Klasikoak, Bilbo.*

Mitxelenak matematikak maite zituen eta damu zen gaztetan behar bezala ikasi ez izana. Txillardegiren ekarpen ezezagunena Soziolinguistika matematikoa izan zen. Hala UEUri nola BAT aldizkariari esker bere ikerketak zabaltzea lortu zuen, nahiz eta, bere beste hainbat lanen modura, orain arte ez zaion meritu handirik aitortu ere egina.

Axular eta Materra. Duela gutxi hitz egin zen Baionan bikote horri buruz (Nora Arbelbide, BERRIA. *Doctrina Christiana* liburua komentatu zuen atzo Ikerren Isabelle Miquelestorenak 2015-04-18)

Horri buruz mintzatzerakoan, Beñat Oihartzabal, *Iker* guneko ikerketa zuzendariak zioenez “Maiz gertatzen den bezala, argitasun baino gehiago problemak sortzen dira”

Esteve Materrak 1617an Bordelen argitaratutako *Doctrina Christiana* liburaren eta 1623koren artean alde handia dagoela argi dago. Orain erka-keta egin daiteke. Eta egin da dagoeneko.

Dakigunez, Materra euskaldun bihurtu zen, eta euskara Saran ikasi zuela uste da, hamabi hilabetetan. Hipotesiak dio Axularren itzalpean ikasi zuela, 1617koaren gramatika orain ikertuko dute, Axularrekiko hizkuntza harremanik ba ote dagoen argitzeko. Harrigarria dena da Kontrarreformaren sasoi haietan sorginen aurkako ehiza zabaldu zela baina, liburuan agertzen denez, Materrak ez zuen sorginetan sinesten ez eta, dirudienez, bekatueta ere. Hori guztia, hurrei zuzendutako liburua batean eta Kontrarreformako garai sutueta, zeinetan Lapurdi higanauten eta giristinoen arteko borroka tokia baitzen.

Alegia, nahiz eta Axularrekiko harremana ikertzeke dagoen (Txillardegirena Mitxelenarekin bezain beste) ematen du Materrak bere bi-deari ekin ziola azalean eta mamian, hizkuntzaz eta hezkuntzaz aritzera-koan, beraz.

Arestian esan bezala, oraindik gehiago ikertzeke dagoen Txillardegi eta Mitxelena edota Mitxelena eta Txillardegi bikotea zela-eta, gauza pare bat geratzen dira argituak bakarrik: biak, sekulako intelektualak izanik, euskal kulturaren ardatz bihurtutako euskara batuaren sorreraren batera aritu zirela eta, halere, bion gizarte errekonozimendua zeharo asimetrikoa dela egun. Horrela, Mitxelena onartua bezain aitortua den bitartean, Txillardegi aldarrikatzeko dugu oraindik.

Ezin dugu hemen fikzio handirik egin baina, 1986tik aurrera, Mitxelenak EAJ utzi eta EAn sartu zenez, egun, Carlos Garaikoetxearekin batera, EH Bildun Txillardegirekin bat eginik egon zitekeela pentsa daiteke gauzak gehiegi bortxatu gabe. Eta, bada, bion haustura, nonbait, 1977an izandako desadostasuna politikoa izan zela kontutan hartuz, garai honetan bien arteko erlazioa berreraikia ere egon zitekeela iradoki genezake...

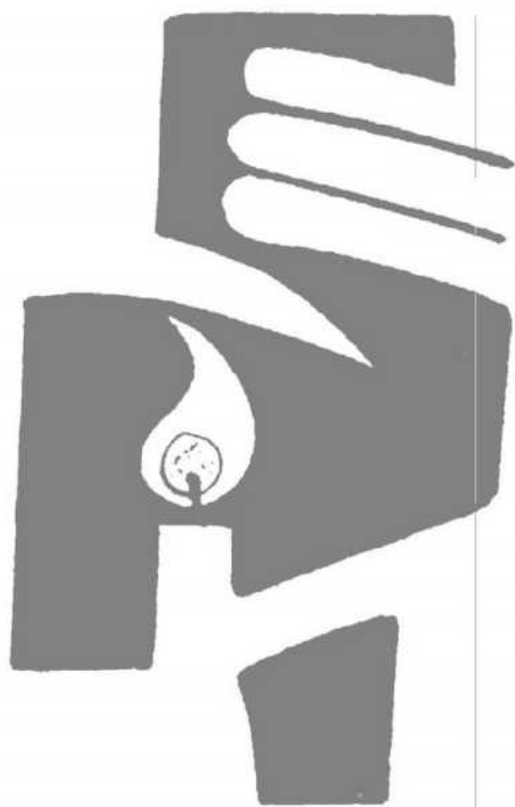
Baina, beharbada, aukera hura gehiegi litzateke eta, honezkeru, luzera joan garenez hasieran genekiena errepikatuz, horrela segitzea ez du merezi. Berririo Joanes doniandarrari hitzak lap(b)urtuz:

Zeren gorputza egun bakarrean anitz jan eta edanez mantentzen ez den bezala, baizik eta urdailean egosi eta eraldatzen denetik, era berean, denbora laburrean anitz irakurketarekin ez da gure entelegua gi-

zentzen, baizik eta pixkanaka konprenituz eta hausnartuz doanarekin (Joanes Uharte Donibanekoa, *Zientzietarako Argimenen Azterketa* (Xabier Kintanaren itzulpena, 1996: 67) Klasikoak, Bilbo. *op. cit.* 71).

Ibaetan 2015-05-21

Eskerrak: Jone Forcadari, Joseba Alvarez, Pilartxo Etxeberriari,
Iñaki Mozos, Iñaki Gaminderi, Joxe Campori
eta Maider Urbietari.

Sorkuntza

Zaldibi

Herriaren maitasuna
Arrastoan bizitzeko askatasuna
Burua ernai
Gorputza azti
Bihotz atsekabetua
Bizi naiz humil
Estumutsu mutil
Bihotza abegi gozo dabil
Ekintzaz adoretsu
Bihotzetik humil.

Akongojatu nauzue
Neska ederrak
Tupitu Nauzu pieza bakarreko Karmen
Maite ninduzun ama Prexen
Han da hemen
Izandako kemenaren kemen
Maite zaitut herria
Maite zaitut hizkuntza
Maite ditut
Baso hostotsuak
Intza, Itziar, Karmen
Lizar estimatuak
Aralarko baso-zelai ederrak
Denborak emandako adurrak
Aiduru Nauzu
Prest lanean jarraitzeko
Lertsunak lotsati iragan dira gau hotzetan
Nere herritik, hots kurriloak eta gartzak.

Goizalbaren zantzutan
Hego haizearen konpasean
Bihotz-begietan ernai
Gogoko soslai
Maitasunezko lai
Goiz eresiaren anai.

Buru prestuak
Bihotzak justuak
Gorputza alferrak
Malko jauziak
Guzti guztiak
Maitaldiak
Basatiak eta eztiak.

Hostoak haizeak astintzen ditu
Erortzen ari dira
Laister da biluzik zuhaitza
Bihurtuaz egia atsekabea.

Bergarako Idazle Eskolako ikasleen testuak

Gaia: Bizilagunak

LUMA BERRIEN ELEAK hegan, hamabigarrenez

Aurten *Luma berrien leak* aldizkariaren segida EGANen emateko eskaintza ez da bapatean sortu. Esan dezagun Bergarako IDAZLE ESKOLA eta EGAN auzo onak direla aspaldiko urtean. 2009an argitaratu zuen artean gradu-ondokoa utzi berria zen Karmele Igartuaren saiakera eta itzulpen luze bat, Marina Tsvietaievari buruzkoa, eta ondorengo urteetan **Karmele Igartua Sorkuntza Bekako** irabazle izan diren hainbat lan ere argitaratzeko aukera aparta eskaini dio aldizkariak Idazle Eskola gradu-ondokoari.

Horrelako beste hainbat egitasmori esker ([www. idazten.com](http://www.idazten.com) webgunea, hainbat komunikabidetako gehigarriak) eta bereziki *Luma berrien leak* aldizkariaren ahaleginari esker, geure ikasle izandako hamaikatzko ikasle egina da idazle-bidea; IDAZLE ESKOLAK ere, gradu-ondokoa sortu zenetik, egokiago bete ahal izan du idazten erakusteko helburua.

EGANek ale honetan berritzen duen eskaintzari esker, auzo on genituen EGANekoek etxeko atea ireki digute, eta IDAZLE ESKOLAK leiho berri bat ere zabalik izango du gure geletatik ateratzen diren idazleentzat. Izan ere, arrazoi ekonomikoak medio, 2013ko udan argitaratu baitzuen bere aldizkariaren azken alea, hamaikagarrena.

Aurtengo edizioan, beste hainbatetan ohi denez, idazle berriok gai bat hartu dute hizpide, auzokideak. Gai honetaz idatzi dute hainbat

idazlan, prosan zein poesian, eta EGANeko irakurleek begirada anitza jaso ahal izango dute eta idazle-uzta emankor bat ezagutu ahal izango dute.

Eskerrak eman nahi diogu EGANi, auzloanaren eta lankidetzaren bidea irekitzegtatik IDAZLE ESKOLAKO belaunaldi berri honi. Eta geure ahalegin sutsuan hurrengo urteetarako prest agertuko gara, euskal literatura eta kultura berritzeko.

Tere Irastorza

Atearen kontra

Ez dut oroitzen noiz utzi nion
Bizilagunei atea irekitzeari
Zenbat urterekin lotsatu nintzen
Lehenengoz
Nire adeitasunagatik
Noren trufaz edo zergatik.

Behin atzamarrak harrapatu nituen
Portal herdoilduaren ateak
Bidea itxi zidanean.

Astensoreko ispilu aurreko bakarrizketa

Erratuaren ibileran atzematen dira
ezkutukoak ezkerreko eskuan eta
eskuzabaltasuna esku zabalean.

Ez dizut esango bietako zein
erabiltzen dudan sudurrean hazkura dudanean.

Jadanik harrapatu zaitut gezurretan,
eskuak bata bestearen gainean
iruntzi ondoren.

Keinuak

Ez,
Ez esan zure txakurrari
nire oinak ez usaintzeko
Ez aipatu berriro eguraldi aldakorra
Ezta galdetu ere zein pisutara noan.
Ezezagunak izatera jolasean
Begiratu ene begiak,
Eskatzen duten bakarra
agurra euskeraz entzutea da.

Oinekin pentsatzen

Ezin naiz kexa, gaur esaera berri bat
Erakutsi didalako Lehenengo A-koak.
Burua ibiltzen ez duenak,
hankak erabili behar.

Baina ez diot ulertu,
Uste bainuen hankak erabiltzeko zirela
Eta burua hanken gainean ibiltzeko.

Oinen arreta defizita dudala izango da.

Bizilagaduna

Bizilagunak
Bizi eta lagun
Bizi eta laga eta lagun
Bagarelako bizi bat lagatzen dugunak
Bizitza eta lagunekin estropezuan.

Batzuetan geu ginen ateko behatxulotik
Begiratzen genuenak
Ez ezeren esperoan
Ez oparien aiduru
Ez ongietorri baten zain
Ez bazen geu ere
behatxulotik ikusten gintuztela jabetu ginela.

Eta geroz eta estuago lagunak
Eta geroz eta estuago bizi
Eta geroz eta estuago laga
Geroz eta estuago gaude baina ez eroso
Eta horregatik batzuk adio egiteari utzi.

Geure buruen kontzientziak garbitu asmoz
Edo nork daki zer ezkututzen
Dakidana da
Esneltzaileak ez duela aterik jotzen geurean
Eta lehen zabalik zeuden ateen
Orain sarraileak nahiago dituztela
Etxeko beroa mantentzeko.

Dena,
atea nork zabaldu itxaroten dugun
erresistentzia baten mende
eskuak bizitzaren aurka
atrapatuko dizkigun lagunari lagaz.

Miren Peñagaritano

ESAMESAK ETA EGIA

Bat-batean hautsi da gaueko isiltasuna. Gorputzeko muskulu guztiak izoztu zaizkio ibaiko pasealekuan harri eginda dagoen emakumeari; bihotzaren abiadak, aldiz, saltoka jarri dizkio eztarriko ahots kordak, harmoniarik gabe, garrasika. Gaztearen txilio sarkorrek gaua argitu du, han-hemenka piztu dira etxeetako argiak eta ireki leihoak. Arineketan hurreratu zaizkio bi gizon. Okerrena espero dute. Begiluze gehiago batu dira leihoetara eta balkoietara, pijama eta etxe-erropa erosoak soinean. Nahiko dituzte hiru osagai txutxu-mutxuka hasteko: emakumea, gaua eta etorkina. Hasi dira beren hipotesiak eraikitzen eta gaztearen oihuei arrazoiak egotzen: “Noiz arte jarraitu beharko dugu horrelakoak bizitzen, emakume gaixoa!”, “Gurean ere ez dago fidatzerik, zerbaitengatik esan dizugu, ba, ez zarela gauean bakarrik ibili behar, maitea!”, “Hori Ekuatoretik etorria zen, batek daki zertan zebilen, gauza onetan ez behintzat!”. Bitartean, negarrez ari da ibai-ondoan emakume beltzarana; bi gizonetako bat ari da kotsolatzen, besteak mugikorra du belarrian.

Sirena-soinu zoliak *adrenalina-txutea* eman die esamesak agortzen ari zaizkien bizilagunei. Anbulantzia dator, tximista bezala. Balastari bortitz eraginez utzi dute ibilgailua plaza erdian, hala moduz; ohatila atera du atzetik gidariak, pilotukidea arineketan gerturatu zaie, denborarik galdu gabe, botikina eskuan. Minutura, ertzainak agertu dira, ko-txea izotz-gauean egongo balitz bezala txirristaraziz, pelikula yankiak iduri. Ikusmina handitu da, batzuek mugikorra ere atera dute momentua gordetzeko eta partekatzeko. Bizpahiru minutura, arrotz egin zaien adarra aditu dute. Hirugarrena heldu da beren etxe-azpira, kamioneta laukizuzen gorria: Erreskatekoak. Buzoak atera dira ibilgailuko lau atee-tatik, eta hogeiren bat metro egin dituzte oinez emakumearengana.

Petritetik, urpekariak linternaz ari dira, azpian, seiren bat metrora duten ibaia argituz eta eskuaz keinuka; artean, ertzainetako bi galdeketan ari zaizkio, gaztea negar batean dagoela. Deiadar egin du behaketan diharduen anbulantziako emakumeak: “Hor dago!”. Azkar batean atera dituzte makina bat traste, soinean horietako batzuk ipini, eta uretara

jauzi da buzoetako bat. Ordu-erdiaren bueltan, gizon bat atera dute luze, plastikozko ohatila berezi batean. Kolpe galanta dauka buruan, odolez blai aurpegia eta alkandora. Berpiztu da zurrumurrua inguruko leihoe-tan: “Zurrutero alaena, noiz arte ibiliko da bazterrak nahasten!”, “Emakumea ere joko ez du, ba!”, “Pasa den asteko uhaldia salbatu du itotzetik, lokatzera ez da, ba, erori tripontzia!”, “Hara! Kale Nagusian bizi den immigrantea, hamaika arazo du. Ibaira bota ote du bere burua?”.

Eskuak burura eraman ditu emakume gazteak, eta berriz ere garrasi zolia bezain sarkorra atera zaio. Gerturatu, eta musu eman dio odoletan eta lokatzetan dagoen gizonari. Anbulantzian sartu dira. Ertzainetako batek hitz bi izan ditu ambulantiako gidariarekin. Ospitalerako bidean jarri da, segika du patruila-autoa; azken sirena-hotsek eten dute gauaren isiltasuna. Aise aienatu dira, baita auzokide kuxkuxeroak ere, beren zuloetara erretiratuz eta telebistak piztuz. Itzuli zaio ohiko doinua gauari.

Mikel Gartziarena

Auzo

AUZOKO IGANDEAK

“Good morning, good morning”. Ongi etorri Sgt. Pepper’s Lonely Hearts Club Band! Irrintzi mekanikoaren oihartzuna. “Good morning, good morning”. Goiko solairuko saxofoi-jolea noten eskalarekin gorabehera dabil “zorionak zuri” entseatzen nekadurarantz. Atzoko abestien erritmora uhintzen zaizkio oinetan izaren betazalak, oroitzapen kiskalienen burrunba bihotzeko danborrean bezala. Badator, badator, domeka santua, domeka alferra – ardo garden!

Aire freskoaren zirimolak leiho parez-pare zabalduan barrena galzontziloen letargia izorratu dit. Eguzkiaren mataza teila gorriko itsasoan gailenduz doa, auzoa, bihotzeko asanblada isila, udaberriko zero garbian kabiliatu den katuaren begirada horia, loti ederraren zurrunga, ene usoaren bularra.

Janari frijituaren kiratsez eta lore gorrien perfumez kargaturik dago patioko atmosfera. – ama gaztea lanpetuta ari da seme-alaben katiluak garbitzen, – non ote senarra – atzamarrak zimurtuko zaizkio andreaki arratsaldeko eguzkia bezala, – non ote – irrikaz zegoen bainu luzea hartzeko. –

Arropak esekitzeko unea! – gosariak otorduraino luzatuz momiaren pijaman bilduta, etxeko zapatila goxoetan sosegua herrestan – Denbora buruz behera, haizearen joan etorrian, kanpai hots urrunen paraleloan, dilinda daroan bularretako arrosa lez, – gaur ez dago estutu beharrik – aske igurtzi dezakegu azala, gaur bai, xalotasunez airearen zirrikietan zehar labainduz.

Atikoetako leiho irekietatik poeta eta pianisten barrunbeak aireatzen dira eta pintoreen etxeko horma koloregabe paradoxikoak.

Agure katatonikoaren barlasaian pausatu da zozoa.

Paseatzeko egun aproposa eta egunkari-paperaren usainarekin zoratzekoa eta ogi xamurraren mamitasunarekin su-geldoan urtzekoa; ezagunen bilgunean zuritoen katean galduko denik ere bada.

Arratsaldean ostera, andrearen atzamar zimurtuak, tira, sofa ero-soan murgilduko dira pelikula erromantiko tontoen bailaran – senarra ostera, futbol partiden agoniaren auto-golan komun-zulotik behera.

Gazteok atzoko kontuez arituko gara parkean.

Halaxe da, halaxe hasi eta amaitzen dira auzoko igandeak.

AUZKODITZERAKO MANIFESTU IRITZIDUNA

Eszenatokia prest, harat eta honat genbiltzan, presaka, denbora gainera zetorkigun eta polizia gure atzetik zetorren besta ospa ez genezan. Barra eta edariak ezkutatu genituen, ez zuten espero. Bafleetan zehar musikak eztanda egin zuenean, hantxe geunden jada, barra atzean, errenditu ez garen seinale.

Egoera:

- Errutinaren mailukaden artean, obra han, obra hemen, erai-kuntzaren faraonismo paranoikoan murgiltzen dute gure auzolana. Hautsez bete dizkigute barlasaiak, hautsez landareak, plazak, arimak, – erromatarren kale-kantoi eta amerikarren hanburgesa artean –.

Gura dutena:

- Hondeatzaileak zamalkatu: Corte Ingles, Santander, Springfield... hondatzaileak! Zentro komertziala egin gura dute gure bihotzean.
- Salmenta mentala, bizimoduen birmoldaketa, igande luzea lane-tik eta eskolatik bueltatzerakoan, auzo-kideterik gabeko auzokode, artifizio, bakoitza bere telebista, bere mundu bakandua, elkar ezagupenik gabeko isolapena, kartzela.
- Anai Handiaren logika inposatu – benetan! Kontuz! ezin da zirkunik egin, guraso zantar eta zorrotzaren menpean – auzo mekanismo bihurtu eta gure jarrerak erreformatu.

Gure erantzuna:

- Ez! Ez dute lortuko, gure sarea josten diraugu egunero – preso dauden lagunak ahaztu gabe – auzokoek auzokoentzat, auzo- hezkuntza, elkarlana, ekimena, sena.

Nire nahi pertsonala, auzokide naizenez:

- Auzokoen gerria astintzen ikusi egunero, besta izugarriak pres-tatu asperduraren aurkako konjura erraldoian – denak ados? – auzoa bizitu, hertz puntetatik su eman klasifikazio zikinaren ar-txibadoreari.

Behar duguna:

- Gaztetxea behar dugu, baita zaharetxea, bestaleku amaiezina, auzoko txoko guztietan gozatzeko aukera, artez josi pintura goi-belez betetako paretak.
- Atmosfera itsaskor hau zartatuko duen botila multzoen kris-kras hotsa, batukada, jostalekua...
- Banketxeek babestutako zirkukeriak eta partaidetzarik gabeko gobernu ustel honen txaranga behingoz amatu.

Ez! Ez digute adorea lapurtuko, gorputza gure modura astintzen jarraituko dugu mugimendu debekatuen erritmoan, puritanismoak onartzen ez dituen doinuekin dantzatzen. Gurea da garaipena! Gurea lana, gurea sorkuntza! Ez dugu preziorik!

AUZOKIDETZERAKO PROPOSAMEN FORMALA

Irakurle preziatu,

Gutun honen bidez auzokidetzarako proposamen formala helaraz-ten dizugu.

Badakigu leihotik kalea begiratzea maite duzula guk kaletik zure leihoa begiratzea maite dugun bezala, baina hiru pisuko altuerak eta metro erdiko paretek gure eskuen topaketa oztopatzen dutela igarrarazi nahi dizugu. Horregatik, hautazko hiru eskaera helarazten dizkizugu:

1. Auzoan zehar paseatzea larunbatero, gure kale eta txoko guztiak ezagutzearren.

- 2.Gura duzun auzoko elkarte batean zure burua aurkeztea eta lanerako grina eskaintzea musu-truk.
- 3.Musu-truk egindako auzolanak zugaran sortu duen maitasuna helaraztea zure oinordekoei.

Gure gomendioa kontuan izango duzulakoan, agur bero bat,

AUZO BIZIA

Odei Ruiz

BESARKADAK

Han dator Espartero, tente, zaldi gainean! Bere gizonak atzetik, ilaran, nekea soinean: kapel okerrak, baionetak bizkarrean, oinetan min. Espartero komandateak begiz jo du Bergarako hiribildua. Azkenik! “¡Vamos!” oihu egin die zaldi gainetik. Jada inork ez dio enegarren oihuari jaramonik egiten.

Eliza ondoko zubira bidean, komandante liberalak begiratua bota dio ezkerreko jauregi dotoreari. Ederra lorategia! Gaur dena ondo joaten bada, berak ere hartuko du atsedean Logroño, edo, agian, Ciudad Realen! “Utikan pentsamenduok!” bere buruari. “Lehenago ere Karlistek irentsia dute euren hitza, behin baino gehiagotan! Ez da komeni larrua ehizatu aurretik saltzerik!” Liberalen buruak kopeteko izerdia kendu du eskularruarekin.

Jauregi dotoreko gortinen atzetik, begi kuxkuxero batzuek soldaduen etorrera zelatatzen dute. Laureaga etxeko hiru neskame gazteenek, ezin dute inozentziaren zirrara ezkutatu. Jaun-andrearen logelako gortinen atzetik, begia joaten zaie soldadutik soldadura. Barre txolin bat atera zaio nesketako bati, mutil gazteegi baten moko luzeak eraginda! Ondoan duenak, besoan kolpea joz, isilarazteko agindu dio bekozkoa okertuz. Franela astuneko gortinen atzetik, hirugarrenak amesti begiratzen die errenkadetako gizon galaienei: atea jo, berarengatik galdetu, eta besoetan eramateko esperantzan! Hartara, neskame arropak erantzi, eta soineko ederrak jantziko lituzke *salon* handietan dantzatzeko... Beheko solairuan, logelatik datozen barretxoetatik urrun, babarrunak aletzen dihardu Esperantza zaharrak. “Agerikoa da, Don Laureano etxean ez dela! Gazteok...” esaten dio bere buruari. Berak ere sentitu zuen inoiz horrelakorik gazte garaitan, besoak dantzarako jasotzen zituenean! Orain, minberak ditu orduko besoak, eta babarrun aleak atzamarren artetik irristatu zaizkio.

Espartero, zubira gerturatu ahala elizaren garaierak harritu du. “Eliza ez: parrokia behar du honek!” Zaldiak ere eskertu du Santa Marina parroko itzala, baita gizonen lepo aldeak ere. Beroa handiegia da abuztuko eguerdi honetan. Eskerrak ez zaien asko falta!

Abade-etxeko leiho batean, urduri dago parroko jauna. “Hara hor! Badatoz! Horrek beharko du Espartero. Bilbo sitiotik atera zuena!”. Don Pascualek badaki ez duela agurtu gabe geratzerik; baina, halaber, ez du liberal horiengana gehiegi hurbildu nahi. Besoa jasoz diosala egin dio buruzagiari. Honek, zaldiaren martxa moteldu gabe, burua jasoz erantzun dio. Tua irentsi du eliz gizonak. “Istorio izugarriak kontatzen dituzte liberal horien inguruan...”, dio berekiko, “Kristauak hiltzen dituztela, emakumeak bortxatu, konbentuetan lapurtu...”. Bai, baina, nola utzi mutil lerden horiei begiratzeari? Sotana azpian kitzikapen bat sentitzen hasi da: hor. Eskua, emeki, sotana barnean sartu du sabel azpiko berotasuna sentituz. “Pekataria!” dio berekiko besoa emeki mugituz.

“*Vergara!*” oihukatu du liberalen buruak, konkistatzaile baten moduan. Zaldiak ere estimatu du Barrenkaleko etxe-artearen freskotasuna. Ferra-hotsek oihartzuna eragiten dute pareten artean. Hauetakoko baten atzean, Sequera etxean hain zuzen, gizon bat dardarka dago. Zaldi-hots izugarri horiek hil kanpakiak iruditzen zaizkio Valentin Sequerakoari. “Badator Herio!” dio besoak bere gorputz meharretik ahalik eta gehien urrunduz. Sei urte daramatza gerraren beldur, gerratik ihesi: etxean preso. Ez da zaharra, baina bai zahartua! Bere besoak karea bezain zuri. Herritar batzuentzat koldarra, familiarentzat lotsa, bakarrik bizi da bere pareten arteko mamuekin. Herioren hotsa kalean gora datorkiola entzutean, sotoan ezkutatu da izu, besoak hormaren kontra.

Kalean gora, plazarantz, Esparterok haurtxo bat ikusi du, bakarrik, etxeko ate ondoan. Bertatik, baina, laster agertu dira bi emakume beso haurra hartuz, ate ertzetik ezkutatzeko. Komandante Jeneralak badaki bergararrak Carlos-zaleak izan direla, eta direla. Begiak senti ditzake itxitako leihatilen atzetik.

Bere begiek ikusi ez arren, belarriek salatzen dute jendearen presentzia herriko plazan. Bertara gerturatu ahala erle burrunbatxoa zirudiena erlauntza aztoratu bihurtzen da plazara iristean! Hura aztorame-na! Haiek deiadarrak! “*¡Viva Elisabet! ¡Viva Espartero!*” eztarria urratu beharrean gizon bibotedunek, kapelak eskuan, besoak jasota. Herriko banda ere orduantxe jarri da ekinean!

Plazako harrabotsetik gertu, San Pedro elizaren atzetik pausu gutxitara, espetxean gizon bat zintzilik dute bi besoetatik. Bandaren ongi etorriak suspertu du gizajoa. Burua altxatu eta ziega ilunarekin topatu da, berriz. Biluzik dago, oihu egiteko indarrak ere aspaldi agortuak.

“Zuri alaeanak!” dar-dar egin nahi diote ahots-kordek. Burua jaitsi du, ostera. Orain *viva*-ka dabiltzan herritar horiek zintzilikatu eta jipoitu dute, zergatik eta liberalen alde altxatzeagatik! Orain Esparterori jan-edanak eskaintzen dizkioten horiek torturatu eta hil dituzte bere moduko bizilagunak. Eta argi dago bera ere hilko dutela, ez du inongo zalantzarik. Soldadu liberalek euretako bat kartzelan dutela jakingo balute!

Ez daki noiztik dagoen iluntasun hutsean zintzilikaturik, aspaldian ez ditu besoak sentitzen. Badaki, ordea, liberalei egindako ongi-etorri horrek bere azkenaren hurbiltasuna adierazten duela. Irribarretxo bat piztu zaio ezpain artean, aspaldiko partez...

Ederra janaldia! Baita edana ere! Herriko emakumeak soldaduei jan-edanak eman bezain pronto desagertzen dira plazatik, badaezpada. Jauntxoek, ordea, soldaduekin hitz egiten dute, sorbaldan kolpetxoak emanaz. Barre egiten dute, soldaduen edozein kontakizunekin, inoiz entzundako barregarriena balitz bezala. Badirudi denek elkarrekin borrokatu dutela, badirudi denek irabazi dutela.

Plazako anabasari balkoitik begira dago emakume dotore bat. Bera ez da ezkututzen. Ascension Izagirre da, Izagirre-Moia etxekoa. Senarra gerran du. “Hobe!” pentsatu izan du maiz. Duena baino senar hobearenera merezi omen zuen... “Nere mailakoa gutxienez. Kapitainagoa edo koronelagoa. Sargentoak inor al dira ejertzitoetan?” esaten die bere senararen alabantzan etortzen zaizkion herriko emakumeei. Izagirre anderea kanpora begira dagoen bitartean, bere bost urteko haurrak aitaren ezpata bat aurkitu eta gerletara jolasten ari da bere buruarekin. Amak, ez dio arretarik jartzen Inozentzio txikiari; ezin die begia kendu zaldi gainera igotzen hasi diren gizonei. Esparterori bereziki. Hori bai gizona, hori! Zer dira ba, bere senarra-eta, Karlista horiek, honelako gizasemearen aurrean? Gizona da gero!

Aztoramena eskuetatik joan aurretik, Esparterok formatzera deitu ditu gizonak, eta orduantxe isildu dira marmarrak. Baionetak lurreen kolpe batez. “*De frente, ar!*” Fusilak sorbaldara jaso eta, hor doaz, berriz ere, plazaren beste irteeratik.

Eguzkipean berriro, liberal buruzagia ez dago lasai “Ez da komeni gehiegi jan eta edatea! Ez dago giza-seme hauekin fidatzerik!”. Karlis-teen akordioa sinatuta dago, baina egia den ala ez egiaztatzea falta da.

Badoaz adostutako hitzordura. Plazatik behera, etxe soilagoak aurkitu dituzte: emakume edadetuak bekozko eta arropa ilunekin; ama-alabak patata ateratzen, eta haurrak mukiak zintzilik. Soldaduek emakume horiek begiratzen dituzte pentsatuaz, ziurrenik, ez dutela jakingo gerrara joandako euren senarrak -edota semeak- bizirik dauden ala ez.

Hitzordua bostetan da Ozaeta jauregiko aurrealdean. Liberalek bostak baino lehentxeago ikusgai dute Ozaetako jauregia. Aldameneko zelaian erregimentu handi bat, Maroto Koronela eta bere gizonak. Martxa moteldu du Esparterok.

Eguzkiak berun gorria dirudi. Izerdia jaisten zaie gizonei kapelatik behera. Isiltasuna izugarria da. Soldaduek estuago heltzen dute euren baioneta. Guztiak erne, adi; zer gerta.

“Isoo!” adierazi dio Esparterok zaldiari. Marotok ere lasai egoteko keinua egin dio bereari. Elkarren ikusmiran daude. Nahikoa da norbaitek mehatxuzko keinu bat egitea guztia leher dadin. Ozaeta jauregiaren barrenean, etxeko aitajaunak, ohetik, azken hatsa baliatu du oihu egiteko “Viva Carlos errege! Viva lege zaharrak!”, baina ez dira agurearen eztarritik oso urrunera iritsi. Alabek besoetatik heltzen dute agurea altxa ez dadin.

Bi jeneralak elkarri begira daude, mesfidati, bestearen keinuaren zain. Marotok Esparterori burua makurtuz onarpena adierazi dion unean, Laureaga etxeko neskame guztiak babarrunak aletzen ari dira Esperanza zaharraren inguruan, eta guztiei irristatu zaizkie babarrun aleak atzamarren artetik. Bi buruzagiak, elkarrengana hurbildu, eta euren zaldiak lasaitzen saiatzen diren bitartean, Santa Marina parrokiako Don Pascualek bere bizkar biluzia beso-kolpeka zigortzen du latinez errezatu bitartean. Bi zaldiak gurutzaturik lasai geratzean, Barrenkaleko sotoan, Valentinek bi besoak buru gainean jarri ditu mundu beldurgarri honetatik ezkutatu asmoz. Karlisten buruak Esparteroganantz bi besoak luzatzerako, euren etxeetan sartuak dira Bergarako handiki gehienak, bekozko serioz. Espartero eta Marotoren besoak gurutzatu direnean, Bergarako kartzelan, gorpu bat askatu dute zintzilik zuten besoetatik.

Bi koronel-jeneralek elkar besarkatu eta adeitsu astindu dute elkarren bizkarra. Hala, bi bandoetako soldaduek armak utzi, eta elkarren artean nahasten hasi dira emeki-emeki. Justu momentu honetan, Inocencio txikiak aitaren armairuko kaxoian trabuko-motza aurkitu du.

Hodi zabalari begira geratu da, eta, gakotik helduz, aurkikuntza amari erakustea otu zaio. “Ama, ama!” oihu egin du, jostailu berria erakutsi asmoz, “Ama!”. Ascension, balkoiko izkinatik, burua etxe barrura biratu eta Inozentzio ikustean begi-ahoak zabaldu ditu, bai handi zabaldu ere! Oihu egiteko astirik gabe besoak haurragana luzatu ditu...

Arratsaldeko bostak ziren. Plaza aldetik, sei kanpai-hots entzun omen ziren.

Aitor Lizarazu

UHINAK

Iratzargailuarekin batera abiatu da irration marmarra. Lehen jai-kita harrapatzen zuen, baina gero eta nekezago zaio ohetik altxatzea. Ez du mundura agertzeko arrazoirik aurkitzen azken asteetan. Baina norbaitek prestatu beharko dio bazkaria senarrari, beti bezala.

Goizeroko dutxatik ateratzerako albistegia amaitua dago eta Summer Nights abestiak iragartzen du hurrengo saioa:

Tell me more, tell me more...

Goizeko zazpiak eta hamabi minutu ditugun honetan, badakizue zer datorren... *kontaiguzu* atala!

Gaur hiru entzuleren gutunak erantzungo ditugu, baina horren aurretik kasu berezi bati egin nahi genioke tartea. Izan ere, aste honetan gutun desberdin bat jaso dugu, ez du gure erantzunik nahi. Tira, agian beste erantzunen bat espero du, entzule bati idatzi nahi izan baitio. Ea ba, honela dio:

“Kaixo,

zuk ez nauzu ezagutzen, eta ezta nik zu ere. Elkarrengandik geru bizi gara, baina ez dugu sekula hitzik gurutzatu. Sukaldeko leihotik ikusi izan zaitut, zure salako leihora ematen duelako. Sekula aurrez aurre ikusi ez garen arren, badakit dantzatzea gustatzen zaizula, eta eguzkia azalean sentitzea maite duzula goizetan, kortinak irekitzen baitituzu, eta horri esker ezagutu zintudan nik.

Goizero, lanetik etxera etorri eta oheratu aurretik gosaltzen dudan bitartean, zure dantzaldiei begira egoten naiz. Egunero ez duzu dantza egiten, noski, baina nik goizero begiratzen zaitut. Hala ere, beste zapora bat izaten du kafeak, aldaka askatzen duzunean, edo hautsa salto txikiak emanez kentzen duzunean. Beste poz batekin hartzen nau loak, horrelakoetan.

Dantzari ona zara gero! Zure kontzertu inprobisatu eta intimoiei jarraika irrati-kate guztien artean aritzen nintzen horrela pitzen zintuen abestiaren bila. Eta aurkitu nuen azkenean, 108.2

frekuentzian. Joko polita zen, ez pentsa. Gustora aritzen nintzen kate batetik bestera salto, apur batean entzun, eta abestiaren erritmoak zure mugimenduekin bat egiten ote zuen zelatan. Abestia amaitu eta dantzan jarraitzen bazenuen, txanda hurrengora. Bi aste behar izan nituen zure gogoko katea aurkitzeko.

Ez zaitzala gutun honek beldurtu, ez naiz asmo ilunekin aritu zelatan. Hasieran kasualitate hutsa izan zen eta gerora ohitura sinpatiko bihurtu da. Besterik gabe.

Kontua da, eta horregatik erabaki dut idaztea, badirela bi aste ez duzula dantzatzen, ez eta irribarre txikirik ageri ere. Lehengo astelehenean, zure abesti gogokoena jarri zuten, eta egingo nuke irratia itzali zenuela. Gogokoena diot, neronek ere buruz dakidalako dagoeneko, erratza urdinarekin egiten zenuen koreografia. Astelehenean, ordea, ez zenuen zirkinik egin. Zerbait aldatu da zukan.

Eta zure izenik, helbiderik eta beste ezer ez dakidan arren, edo zer emango nuke laguntzeagatik. Ez dakit gutun honek ezertan mesede egiterik izango duen, baina uste dut jakitea merezi duzula zurekin bizi den gizona zertan ibiltzen den. Edo zertan ikusi dudana, behintzat. Uste dut zure umorean baduela eraginik.

Pentsa, ez dakit zure senarra, anaia edo lagun bat ote den ere! Ziurrenik, elkar topatzen duzuenetan lanean egoten naizelako. Ez zaituztet sekula elkarrekin ikusi. Ez dakit ondo edo gaizki moldatzen ote zareten. Baina duela egun batzuk, lo hartu ezinik nenbilela, sukaldera jaiki nintzen ur bila eta hantxe ikusi nuen, salan, beste gizon batekin.

Lagunak bazarete, ez dio batere axola, baina baldin eta iruditzen zaidan bezala bikote bazarete, izan liteke hori zuen arteko arazoen jatorria. Gutxienez, ez zenuke errudun sentitu beharrik izango hori jakinda.

Berriz ere dantzan laster ikusiko zaituelakoan,

Bilboko Autonomia kaleko 72.eko zure bizilaguna”

Ahoa bete hortz dago irratia begira. Ezin du sinetsi. Bere erratz urdina, bere dantzaldiak... lotsa sentitzen du alde batera. Ezezagun bat bere intimitatearen lekuko izateak loa galaraziko lioke, bere senarragatik esan duena burutik kendu ahalko balu.

Beraz, hori zen dena? Beste gizon batekin? Horregatik mespretxatu behar al du bera eguna joan eta eguna etorri? Beragatik balitz, beste gizon harekin joan eta zorionsu izan liteke!

Hauxe da falta zaiona, nahikoa ez eta orain senarrak bizkarra eman... Beste norbaiti jo beharko dio arpa gaurtik aurrera. Maleta armairutik atera eta bere arrokekin betetzeari ekin dio. Urrun egon nahi du senarra etxera iristerako. Bukatu da.

Pareko etxean, bere gutuna entzun ostean gosaria amaitzen ari da idazlea. Gaur, aspaldiko partez, zapore hobea du kafeak, bere gutunaren hartzailea dantzari emana baitabil erratza pasatzen.

Oihana Iguaran

BIZI-LAGUNAK

Eguzki-alde eraikinean bizi direnak, edo bertan lo egiten dutenak, ez dira nire bizilagunak.

4.Bko alarguna ez da nire bizilaguna; hamar urte dira alargundu zela, eta hiletaren ondorengo egunetik, galdu zuenaren lekua betetzeko *Luzi* bizi da berarekin, katu angorar begi-berdea. Alargunak *Luzi* maraja baten gisan zaintzen duen bitartean, bera Griseldak zaintzen du, Tungurahua urrun utzitako ertamerikarrak. Baina alargunak mespretxuz begiratzen du zaintzailea, bere azal koloreak lapurraren etiketa izanen balu bezala.

Egunean bitan ateratzen da 4.Bko alarguna kalera; behin goizean mezara joateko, eta bigarren aldiz ilunabarrean, bere etiketa bera duten auzoko bertze alargunekin mizpirapeko bankuan esertzera, bizirauteko duten terapia eraginkorrena horixe baita.

2.Ako familia ugarikoak ere ez dira nire bizilagunak; senar-emazteez gain, sei seme-alaba bizi dira nire goikaldeko bizitzan; Sofia, Lucia, Miguel, Sara, Javier eta Paula. Tribua osatzeko, batere kasurik egiten ez dioten *Rox* boxerra ere hortik darabilkite, noraezean. Korridorean elkar ikusten garenean haur kuadrila edukazio onekoa dela erran beharra dut. Jendartean ibiltzeko ongi hezi dituztela agerikoa da. Baina behin beraien pisura sartzen direnean, *Armagedona* lehertzen da eta halakoetan hoberena kanpora irtetea da, beraien estresak eragin ez diezadan!

Igandeetan hauek ere mezara joaten dira eta 4.Bko alarguna berarekin eramaten dute; horixe da Griseldaren asteko momenturik zoriontsuena, emakume zaharraz libratzen denekoa.

Eta 6.Dra bizitzera etorri berri diren gazteak ere ez dira nire bizilagunak; ezkonberriak dira eta itxura batean jatorrak. Gurutzatzen garen aldiro, nire bikotea non dagoen edo haurrak baditudan galdetzen hasten dira eta nik -antzezle ona izaki- beraiek aditu nahi duten hori erantzuten diet; horrela denak kontentu.

Erran bezala, guzti hauek ez dira nire bizilagunak. Nire egiazko bizilagun batzuk *Eguzki-alde* eraikinean bertan bizi dira bai, baina bertze batzuk eraikinetik at aurkitzen diren pertsonak dira.

Griselda adibidez; Ekuadorretik ihes egin zuen neska gaztea, han geratuz bere burua saldu bertze erremediorik izanen ez zuen pertsona alaia. Modu duin batean bizirauteko, alargun zaharra eta bere katua aguantatzea tokatu zaiona.

Edo Eñaut, 2.Akoen boxerra adoptatu zuen mutil gaztea. Rox txakurrrak aste bat atariko mizpirapean pasa behar izan zuen beraz “ahaztu” baitzen familia ugaria.

Eta 6.Dko ezkonberrietako baten bikote ohia, lau urte lehenago ezkondu beharrean Somaliara lanera joan zen erizaina.

Azken hauek, egunero gurutzatzen ditudan bizilagunak ditut. Baina baditut gehiago, oraindik gurutzatu ez ditudanak. Begiradak elkartrukatu ez ditugun arren, hor barna, munduan zehar nonahi, sakabanatuak dabiltzanak, nire bizi eredu, ilusio eta antzeko ametsak elkarbanatzen dituztenak, horiek, horiek dira nire egiazko BIZI-LAGUNAK.

Mattane Rodriguez Etxabide

MARGARITAREN SEKRETUA

Bazen behin, duela lauzpabost urte inguru, Margarita izeneko amona xahar-xahar bat. Bakarrik bizi zen basoaren erdian, etxe txiki eta koloretsu batean, eta bihotzez maite zuen te gorria.

Udan nola neguan, udaberrian nola udazkenean, goizean goiz jaiki, eta, senarrak aspaldi oparitua zion sonbreiru ederra buruan, tea berotu eta lorategira jo ohi zuen ahal bezain usu, eguraldia eta osasuna alde zituenean behintzat.

Erreumaren eta parkinsonaren eraginez nahi baino ordu gehiago igaro behar izaten zuen ohean; horregatik, plazer izugarria zen bera-
rentzat ahal bezain maiz lorategian eseri eta haizearen firfiraz, lilien edertasunaz eta txorien txorrotxioaz gozatzea. Ezin eguna hasteko modu aproposagorik irudikatu, alafede!

Ekaineko goiz hura ez zen salbuespena izan. Lainotsu samar argitu izanagatik, lorategira joan eta, trikili-trakala, bazter batean beti bezala zain zirauen egurrezko aulkian eseri zen Margarita. Lore-baratzea inguratzen zuten zuhaixka hostotsuetan pausatu zituen begiak, nonahi hazten ziren arrosa, mitxoleta, krabelin eta oroilore lurrintsuetan, helikoptero ñimiñoak bailiren etengabe hegaldatzen ziren erleetan, ia-ia egiazkoak ziruditen eskultura zurietan, eta lipar batez salbu sentitu zen, paradisu hartan ezkutatuta iraganak eta heriotzak berak ere sekula topatu ezin izango balute bezala.

Alferrik zen, ordea, ondotoxo zekien hori Margaritak. Begiak itxi eta ezpainetara eramane zuen te-kikara. Tanta gorri bat erori zitzaion blusaren gainera, tanta gorri bat, eta begiak ireki eta orban gorriari so ama etorri zitzaion nahitaez akordura, zazpi urte inguru zituenean arropak zikintzeagatik errieta egiten ziola, eta aitaren belarrondoko mingarriak ispilua puskatu zuenean, eta oroitzapen iturria ezin itxi eta beste behin gogoratu zituen inoiz gehiago ikusiko ez zituen seme-alabak eta senarra eta bilobak. Oinazea eta galera.

Zeruari begiratu zion. Hodeien arteko ostarteetan, izarrak itzaltzen ari ziren, eta iruditu zitzaion desagertzeaz ziren astro argitsuok bizitzan

egin eta egingo ez zituenen metafora zirela. Hainbeste ilusio eta proiektu alferrikaldu zituen denboraren gurpilean! Hainbeste urte igaro umetan zikindutako soineko zaharra garbitzen! Behinola txikitutako ispiluaren zati guztiak bilatzen!

Baina lorategiko zuhaixkei begiratu zien orduan, erleei eta txoriei, belar izpiei eta loreei, iturriei eta estatuei... Eta atzera lasaitu zen. Te-zurrupada bat hartu zuen. Bereziki atsegin zituen lorategiko eskultura haiek, ederrak bezain perfektuak. Guztiak irudikatzen zituzten, Grezia klasikoan nola, ume biluziak, postura eta aldarte ezberdinetan kokatuak: eserita eta pentsakor hau, korrika beste hori, irribarrez bat, negarrez beste bat, haserre hura, edota zoriontsu...

Irudi luke Margaritak giza arimaren errepresentazioak bildu nahi izan zituela ezkutuko lorategian, eta haiek zirela, zentzu bikoitzean, bere egiazko bizilagunak, auzokoak zein bizitzen laguntzen ziotenak. Orduak eta orduak igaro zitzakeen haiei sorginduta bezala begira-begira, eta ekaineko goiz hura ez zen salbuespena izan.

Zergatik baretzen zuten eskulturok Margaritaren barrena? Zer pizten zuten haren bihotzean? Zein tekla edo botoi sakatzen zuten? Zaila da galdera horiei erantzutea. Argi dago, aldiz, amonak gustuko zituela eta goiz hartan ere, beste zenbaitetan lez, ohiko eragina izan zutela. Erabat lasaitzeaz gain, sortzera bultzatu zuten.

Sortzera, bai. Blusako orban gorriaz ahaztuta, te-kikara lurrean utzi eta koaderno txikia eta boligrafoa atera zituen Margaritak poltsikotik. Isil-isilik, txorien kantua eta haizearen konpainia lagun, bizitzan ororen gainetik maite zuena egiteari lotu zitzaion: ipuin bat idazten hasi zen.

Egia esan, betidanik gustatu izan zitzaion idaztea. Haurtzaroan gurasoengandik ihes egiteko idazten zuen, nerabezaroan bere burua hobeto ulertzeko, helduaroan gizarteari aurre egiteko, zahartzaroan mundu berriak asmatuz ordura artekoak ahazteko. Inoiz libururik argitaratu ez bazuen ere, idaztea zen, bere hitzetan, bizitzari hertsiki lotuta mantentzen zuena. Goizean goiz jaiki eta, osasuna eta eguraldia alde zituen behintzat, lorategian estatua eta liliei begira idaztea besterik ez zuen amets.

Gainera, tarteka herrira joan beste erremediorik ez zuen, erosketak egin eta jan nahiko bazuen. Txango haiek baliatzen zituen herriko ume txikiei etxean idatzitako ipuinak kontatzeko, eta haiek liluratuta aditzen

zizkioten printzesa, azti, sorgin eta estralurtarrei buruzko istorio luzeak. Kontua da Margaritak ez ziela sekula ipuinaren amaiera kontatzen eta orduan umeez jakin nahi izaten zutela ipuina nola demontre bukatzen zen, eskatzen zioten esateko arren eta arren ipuina nola demontre bukatzen zen eta Margaritak maitekiro erantzuten zien; etor zaitezte binaka nire etxera, eta bertan kontatuko dizuet amaiera. Gozokiak eta txokolatea ere emango dizkizuet eta ipuinen mundurako atea erakutsiko. Baina hau gure sekretua izango da, konforme? Hitz erdi bat, eta akabo gozokiak, ipuinak eta ate magikoak.

Ekaineko goiz hura ez zen salbuespena izan. Hilero bezala, norbaitek Margaritaren etxeko atea jo zuen goizeko 10:00ak aldera. Bi ume koxkor eta irribarretsu ziren. Auskalo zer esan ote zuten etxean! “Pasa, pasa, maiteak”, xuxurlatu zien amona xaharrak eta, ez bat eta ez bi, aizto luze batez akabatu zituen sukaldean.

Egun nekagarria izan zen: erraiak atera, odola garbitu, gorpuak gatzatu... Eskuek dar-dar egiten zioten erreumaren eta parkinsonaren eraginez, baina amaitu zituen noizbait ere egitekoak. Odola (hilabete pare batez edateko lain bai, gutxienez!) hozkailuan gorde eta ohera joan zen.

Astebete geroago, Margarita ohi bezala goizean goiz jaiki, te gorria berotu eta, senarrak aspaldi oparitua zion sonbreiru ederra buruan zuela, lorategira joan zen. Hantxe ikusi zituen, pozarren, aurreko egunean neke handiz mitxoleten artean kokatuak zituen bi estatua berriak. Egurrezko aulkian eseri eta te-zurrupada luze bat hartu zuen. Zeruan dizdiz egiten zuten azken izarrei begiratu zien. Orduan, poltsikotik koaderno txikia eta boligrafoa atera eta idazteari ekin zion.

Mikel Babiano López de Sabando

GUTUNA 5.EKO BIZILAGUNARI

Etxekide agurgarria:

Lo lasaieko gauak ziren zu iritsi aurrekoak. Patxada ederrean hartzen nuen lo irakurtzen, sofan telebistari begira edota balkoian dudan besaulki samurrean izarrei begira. Egun osoa lanean zutik aritu ostean, etxera iritsita etzanda egotea maite dut, nire giharrei deskantsu eman, gasolindegiko usain sarkorra gorputzetik dutxa bero batekin erauzi eta ezertan ez pentsatu.

Dozenaka, ehunka, aurpegi ikusten ditut egunero gasolindegitik pasatzen. Beren autoa nire eskuetan uzten dute, egarrituta, bide berriak egiteko elika ditzadan. Minutu batzuetan gurutzatzen ditugu begiradak, batzuetan ezta hori ere, baina nik bai, bisaia begiratzea atsegin dut. Autoa ikusi, arropa, eta gero begirada. Begiradak esaten dit nolako gidaria den. Gehienetan autoa ikusterako asmatzen dut zer-nolako pertsona aterako den barrutik erregai eske. Baina batzuetan ezustekoak hartzen ditut, eta hori bai plazerra! Joan den egunean, esaterako, Cayenne beltz hartatik neskaxa hura atera zenean... Eskolara joateko kaiera zeraman ondoko aulkian, eta gidatzeko adina ozta-ozta izango zuen. Alkandora luzea lepoan goraino itxita, eta ile luze beltzarana mototsean bilduta, bere musu gorriak agerian utziz. Nondik aterako ote zuen auto hura ume moko hark?

Lokartu aurretik egunean zehar ikusi ditudan aurpegiei erreparasoa egiten diet akituta ez nagoen egunetan: enpresari-zuzendari itxurako harroputz haren begi galduak, azal leuneko andre ile-zuriaren irribarrea, mutiko urduriaren dardara lokietan... Denek ezberdin heltzen dute bolantea, ezberdin jarri martxan motorea, ezberdin atea zabaldu. Baina, bereziki, ezberdin begiratzen dute. Batzuek ikusi ere ez naute egiten.

Eta zu, gure bizitzan sartu zarenetik, ez zaitut ikusten, baina bai entzun. Orain arte ez nien bereziki erreparatu bizilagunek eragindako hotsei, baina zu... Entzun egiten zaitut. Urtetan egon da goiko solairuko pisua hutsik eta ez nekien, etxe honetan behintzat, buru gainean zarata izatea zer zen. Irtsi zinen arte. *Kla-kla-kla*. Goizaldeko orduetan sumatu

nuen lehenengoz lurra jotzen zuten kolpeen soinua, mugimendu erritmikoz, eta nire ametsetan sartu zinen. Aizkolariak kolpeka etxe garaiak eraitsi zituen gau horretan.

Goizean ametsaren parte izan zinela uste nuen, baina laranja zuku-tzen ari nintzela... *Kla-kla-kla*. Norbait bizi da goiko pisuan! Zer dabil etxean takoiekin? Irratia itzali, eta arretaz entzuteari ekin nion. Katilusoinurik ez, pauso hotsak eta armairu edo atea ixten, indarrez, bizi, *bumm!* Eta *kla-kla-kla* eskailleratan behera, abiadan.

Orduz geroztik, gau askotan esnatu nauzu, zure oinetakoen musika da nire soinubanda, eta nire zentzumenek ezin dute harengandik ihes egin. Etxera sartu, eta ate-kolpea sumatzen dut lehenik, orduan jartzen zait adi entzumena. *Krix-krix-krix* gero. Zertan ari ote zara? Janaria erosketa-poltsatik ateratzen? Opari bat biltzen? Galderak bata bestearen atzetik datozkit burura goiko soinuen peskizan. *Klin-klin-klin*. Orain bai, zerbait jango duzu gaur oheratu aurretik. Edo edan? Sukaldean ari zara behintzat. Kafesnea prestatu eta telebista ikusi beharrean, zu entzutera eseri naiz sukaldean, nirean. *Kla-kla-kla*. Ez dituzu takoiak kentzen oheratu arte!

Errituala bilakatu zait zure hotsen identifikazioa, baina gauetako loa laburtuz doa, eta nik itaun batzuei ezin erantzunik topatu: zergatik ez dituzu oinetakoak kentzen etxeratzerakoan? Zergatik ez duzu inoiz inorekin telefonoz hitz egiten? Zergatik etxeratzen zara hain berandu? Ez zara gose? Nolakoa da zure aurpegia? Goizero etxetik irtetean balkoia behatzen dut, aztarnaren bat ea sumatuko ote dudan, barandan besoak jarrita ea ikusiko ote zaitudan... Baina zure arropa beltza besterik ez. Dena beltza. Soinekoak, galtzak, alkandorak, mediak... Beltzak ote dira zure takoidun oinetako horiek ere?

Esango nuke bihotz taupadak zure takoiaren erritmora egokitzen ari zaizkidala. *Taup-klak-taup-klak-taup-klak...* Baina bihotzekoak emango dit joan den asteartekoa bezalako beste gau bat ematen badidazu. Etxera sartzeko danbada entzun bezain laster intziriak entzutea iruditu zitzaidan. Iruditu eta ziurtatu. Gero eta ozenago, plazerra eta minaren arteko mugetan barrena murgildu ninduzun... Orro basati amaigabe bat eta... kitto. Isiltasuna. Ez nuen lokartzerik lortu, taupaden erritmoa baretu zitzaidanerako goizeko txandara iristeko iratzargailuak jo zuen.

Eta zure soinuak nire bizitzaren soinu banda bilakatu orduko, baina isildu egin zara orain. Azken hiru egunotan zirkinik ez, takoirik ez, atekolperik ez... Isilune batean murgildu nauzu, eta jada ohitura galdu dut. Non zaude? Zer gertatu zaizu? Atzo gauean, ohean etzanda zure harribotsen zain nengoela, hontzaren ulua entzun nuen, eta ikaratu egin nintzen. Ezin lorik egin orain zure hotsen musika gabe. Bihar goizean eskailerak igo eta atea joko dizut. Zure begietan topatu behar ditut erantzunak.

4.eko bizilaguna

Arantxa Erasun Urtzelaieta

HERRIKO PLAZA EZ DA POLIZIENTZAT

Egunen batean aita plazan kateatuta aurkituko dut. Amak barre egiten dio, baina gero eta gertuago ikusten dut polizia-etxera bere bila joan beharko dudan eguna. Poliziei argudiatzea zaila izango da, beraiek baitira nire aitaren haserrearen arrazoia; herriko plazan dagoen polizia-etxeko sarreran lotu nahi du aitak bere burua. Irunen bi plaza nagusi ditugu: San Juan enparantza, alde zaharrean, udaletxearen kokaleku. Zabaltza da ordea mugimendu gehien duen plaza. Hirigunean kokaturik, kale nagusien artikulazioa da, inguruan denda eta ostatu ezberdinez gain merkatalgunea ere badagoelako. Zabaltza plazan dugu irundarrok Polizia Nazionalaren egoitza.

Poliziak tokiz aldatzea ez dirudi horren zaila, ezta horren fantasioso ere. Polizia-etxea lekuz mugituz, egungo eraikina libre geratuko litzake, eta kanpoaldean lursail aproposak daude egoitza berria kokatzeko (Aitak Cuencan ere lursail ederrak daudela dio, baina eztabaida hau beste baterako utziko dugu). Era honetan, espazio hau hirigunean eta plazarekin lotura zuzenagoa eduki dezakeen ekipamendua bihur daiteke, adibidez, Irunen falta zaigun kultura-etxea. Honen ordez, hiriarri bizkarra ematen dion eraikina daukagu, harresi batez inguratuta, eta jendez gainezka egon beharko litzatekeen plaza eremua aparkatutako autoz beteta.

Aitak dio auto hauek direla bere haserrearen arrazoi nagusia. Hori esango du berak, baina nik badakit arrazoia bestelakoa dela. Auto batzuengatik inor ez da pasatzen udaletxean kexa formalak aurkeztetik Interneten kate batzuen prezioa begiratzera. Irundar askok eta askok arazoaren inguruan duten postura da aita sutzen duena, gaia ateratzen den afari guztietan bere emaztearengan islatuta ikusten duen erantzuna “Gizona, baina hori beti izan da horrela! Normala da!”.

Gauza asko normaltzat ematen ditugu urteen poderioz hiritarren egunerokotasunean finkatu direnean. Zerbaitek zalantzan jartzen dituen arte, errutinan errefuxiatutako gauza asko arruntasunez ikusten ditugu. Irungo bizilagunek beraien herriko plazan polizia-etxea edukitzea normaltzat dute, baina ez, ez da normala. Ez da normala egu-

nero plazan polizia furgoneta, polizien auto partikularrak edota beraien ezagunenak aparkatuak egotea. Ez da normala plazako bankuetan eserita dauden nerabeek *selfie* bat egin orduko polizia bat ateratzea ea zer argazki egin duten kontrolatzeko. Ez da normala asteazkeneko pintxo potea polizia-etxeko musikarekin egitea. Ez da normala gazte-amoranteen ezkutuko lehen muxuak kameraz grabatuak egotea. Ez da normala umeek plazan baloiarekin kontuz ibili behar izatea, harresia jotzeko beldurrez. Ez da normala plazara txirringaz joan eta hau lotzerakoan bozgorailuetatik mehatxuak jasatea. Ez da normala, beraien herriko plazan dabiltzan hurrek metraileta baten begiradapean jolastu behar izatea.

Agian aita kateatuta agertzen den egunean Irungo bizilagunek planteatu egingo dute ea normala den ala ez herriko plazan polizia-etxea edukitzea. Oraingoz, haserrea baina gehiago tristura nabari zaio aitari. Kate luze bat lortu zuen arren, irundar gutxi aurkitu ditu berarekin inon lotzeko prest.

Alexander Martinez Iturria

NOR BERE ATARITIK

Badira hogeita hamabost urte Jorge eta biok hona bizitzera etorri ginela. Eta bai gustura bizi ere, lasaitasuna da nagusi gurean, batez ere seme-alabek alde egin zutenetik. Terraza galanta duen etxe zoragarria daukagu, eta bizilagunak benetan adeitsuak dira. Hori bai, gaurkoaz geroztik ez dakit nola hartuko nauten auzoko batzuek, laugarreneko sudurluzea moduan edo...

Etxe barrukoekin gauza bitxi bat gertatzen zait. Gehientsuenekin harreman estua daukadan arren, ez da oso sendoa dugun lotura. Badirudi hartu-eman zintzoa izan behar dugula etxebizitza-bloke berean bizi garelako, baina nahiko erlazio interesatuak eta azalekoak izaten dira normalean. Horregatik iruditzen zait batzuei gaurko nire bisitak ez diela batere graziaz egin. Izan ere, hauekin batek jakin, haizeak nondik jotzen duen barrea edo haserrea dute aurpegian marraztuta.

Goizero bezala nire landare kuttunak ureztatzen atera naiz terrazara, eta hara non topatu dudana gurea ez den arropa bat lurrean botata. Beti bada zerbait. Ikasiko dute behingoz goikoek jantziak behera erortzen utzi gabe eskegitzen. Egunero ez bada astean gutxienez bost aldiz jasotzen ditut galtzerdi, kamiseta, praka eta abarrak. Eta gantxoak ere ugari, egundoko sorta daukagu honezkero.

Dena dela, gaur terrazako lurrean ageri zen hura ez zen nolanhiko jantzia. Zine pornoan neskek eraman ohi dituzten kortse sentsual horietako bat zen; titiak ia zamaraino igo eta gerri ingurua estu-estu agertzen dutena. Morea zen goitik behera, enkajezko apaingarri beltzez hornitua eta metalezko botoiduna; gainera, titiburuak airean uzteko zuloak zituen. Aho zabalik gelditu naiz jaso dudanean, norena izango ote zen?

Hiru aukera besterik ez nituen. Batetik, zazpigarreneko laurogeita zazpi urteko andrea zegoen, Milagros. Bestetik, seigarreneko Angelita, hiru alaba dituen alarguna. Eta azkenik, gure goian alokairuan bizi den bikote gaztea, hogeita hamar urte inguru izango dituzten neska eta mutila.

Begirada goratu dut arropa haren jabea deskubritzeko arrastoren baten bila, eta hiru pisuetako tendereteak hutsik zeudela ikusi dut. Ederto, eta zer egin behar nuen nik? Normalean aurkitzen ditudan jantziak gutunontzien ganean uzten ditut eta berehala desagertzen dira bertatik. Oraingoan, ordea, ez zait oso aproposa iruditu gisa horretako prenda han bizilagun guztien bistan uztea. Hala ere, erreza zen irtenbidea, goiko gaztea baino ez bainuen irudikatzen arropa sexy harekin. Zein perbertitu klasek izango zuen horrelakorik bestela?

Horrela, bosgarrenera eraman nauten eskailerak igo eta txirrina jo dut. Segituan agertu da atean neska ilehoria. Hautsak kentzeko trapua eskuan zuela irribarre zabal batekin agurtu nau. Berriketan hasteko denborarik eman gabe harira jo dut zuzenean, “hau zeurea al da?” galdegin diot, apur bat lotsaturik. Eskuan neraman jantzia ikusi duenean asaldatu egin dela iruditu zait, harridura eta higuin keinuak nahastu zaizkio aurpegian. “Ez, ez... Eskerrik asko” lehor bat bota eta danbateko batez itxi du atea nire muturren aurrean.

Zur eta lur utzi nau haren erreakzioak. Ni, bale, baina jende gaztea modernoagoa zela uste nuen. Oraindik haren erantzun zakarra asimilatzen ari nintzenean, pareko andre-gizonak atera dira etxetik. Txutxumutxuen pregoilaria eta haren senarra. Presaz ibiliko ziren, eskerrak, ez dira eta nirekin hizketan gelditu. Emakumea sorgin hutsa da, badu abilezia berezi bat barrua aurpegia bezain ondo irakurtzekoa, eta zerbait nabaritu du nigan gaurkoan ere, begirik gainetik kendu gabe ia lepoak bere lekutik irten behar ziola egin du eskaileretan behera.

Angelesena behar zuen orduan kortse madarikatu hark. Milagros amona maitagarria da, eta daukan adinerako gorputzean martxarik falta ez bazaio ere, ezinezkoa zen jantzi hura berea izatea. Horrela, beste pisu bat igo eta atea jo dut. Angeles duela pare bat urte alargundu zen, eta hiru alabarekin gelditu da gaixoa. Emakume tristea izan da beti, are gehiago orain, hilik dagoen biziduna dirudi. Pena ematen dit, baina ez dut tratu handirik berarekin, begi melankoniatsu horiekin begiratzen didan bakoitzean negargura sartzen baitzait.

Goitik zetozen pauso hotsak entzun ditut orduan, eta Angelesek atea zabaltzarekin bat agertu da Milagros. “Gaur ere igogailua izorratuta, marka da gero!”, protesta egin du irribarrea galdu gabe. Oztopoak oztopo inoiz ez da kikiltzen emakumea hau, zaharren egoitzako goizero-ko zitari hutsik egin gabe bastoia eskuan tipi-tapa zazpi pisuak jaitsi eta

gero bueltan igotzeko gertu zegoen. Bizitzan ez galtzeko errutina beharrezkoa duen pertsona horietakoa da Milagros, urte ugari dira bakarrik bizi dela eta egunerokotasunak ematen dizkion momentuengatik ez baltz bakardadeak janda edukiko luke oraino.

Angelesi ezer esateko astirik gabe hara non hartzen didan Milagrosek kortsea eskutik. “Ene, hemen dago eta okasio berezietarako erabiltzen dudan tramankulua!”, esan eta begi-keinua bota digu bioi. Jantzia poltsan sartu eta pauso geldoan desagertu da eskaileratan behera. Barrez lehertu beharrean hasi gara Angeles eta biok, urteotan alai ikusi dudan lehen aldia izan da. Milagrosek eragindako miraria.

Ezbairik gabe, egundoko ustekabeak jasotzen ditugu inguruan ditugun pertsonengandik. Gaur Milagrosek lezio galanta eman dit, bai tuntuna ni, naturaltasuna zer den ahaztua nuen aspaldian!

Ehari Ulazia Agirre

Bizi! Lagun

Isiltasuna bera omen da,
musikarien esanetan, dagoenik eta ahotsik onena.
Zelan eten zure kantua? Diote,
barne barneko oihartzun bati otoi ari balira bezala.
Belarrira diotsut, isilean gura baduzu:
Haizea, Harria, Sua, edo Ura ba, izango dira,
izatekotan, eurekin bat egingo nautenak.
Beraz,

*Esan dezaket: Egin barre!
Algaraz gainezka sendiz bularra
biziak berean duen indarraz*

*Esan dezaket: Leher egin arte!
Segi sentitzen negarretan hustu arren,
malkoak irristatuko dira eta
zikloen gorabeheretan urtu arte
Ez da Haizea harrotuko
entzutean gure kexuak.
Ez dira suak piztuko.
Ez da Harria harriago izango
olatu blaustada batek
garbitu arren negarrok.*

Beraz,
uholdeari ere ez izan beldur. Naturak ulertuko du, hori da bere izaera;
arnasa nori eman, nori galaraz.
Isilean gordetzen direnak zuzenduko dute egindako akatsak.
Bitartean segi dantzan, eta dantzan ezin bada,
egiten duzuen egiten duzuela ere, egizue zerbait.
Behingoz hor duzue eta bizitza zeuon zain.

Lauri Urkiza

Haizearen norabide ontologikoa

PELLO OTXOTeko

Haizea dator iparraldetik, hego berotik galderak.
Nora goazen, nondik gatozen, zertako gure izaerak?
Ezerezaren haizea gara antzaldatur moldaerak.
Aurrera goaz erantzun bila profitaturik aukerak.

Munduratuak izan ginela bortitz eta azkarregi,
gure patuak oihukatzen du barrena utzirik eri.
Halabeharra mozorratzen da bailitzan guregan egi.
Zorne jarioz gautza bustirik, inoiz arte, hala bedi.

Izatearen patu ankerra: izan nahi eta ezin eutsi.
Frustrazioa nagusi gudan, ezin kendu, ezin utzi.
Aurrera eginez sortzen da dena, lukurreriakin hautsi.
Asegabeak gara erabat: pila hartu, eman gutxi.

Etorkizuna nola datorren nabari da zenbait zantzu,
izan nahi genun Arkadia harek aspaldi honetan dantzu.
Menderatu eta mendaratuak, aplikatzen legez Sun-Tzu.
Ezagutzaren hazi berriak ernai beharrean antzu.

NIK ERE CARNABY STREET EZAGUTU NUEN

*Leopoldo María Panero gogoratzuz
Londonetik bueltan.*

Nik ere Carnaby Street ezagutu nuen.
Ezagutu nituen bere denda koloretsuak,
denak bandera ezberdinez josiak,
haizea denden korridoretatik jolasten
eta ziztuka zebilen astiro eta lasai
denda herrikoi hauetan dendariekin hizketan.
Jendea presarik gabe zebilen,
batak besteari bidea emanez,
eta betiere pozik eta irribarretsu.
Horrela ezagutu nituen
Edurne Zurik zituen jantzien aldaera berriak,
baita Dumbo ere, Peter Pan eta Tarzan.
Kapitan Marvel-ek ezkutaturik jarraitzen du,
eta Mary Poppins, Bonnie and Clyde-kin batera
Lindberg bahitua topatu nahian dabilta.
Marrakesh-eko gizona bisitan ere ikusi nuen
eta William Wilson korrika nire atzetik.
Garfiok ez du oraindik

bere eskuaren sekretua aurkitu,
eta Loti Ederra bai, azkenean
esnatu da marmotaren egunean.
Gustura promenade egin nuen
nire burmuinean larrosarik aurkitu gabe.
Giovanni Battista Pergolesi-ren hiletan
Vulgako Batelariak belauniko erori ziren
Sitting Bull-ek agurtu zituenean.
Eta kaletik begiak zabalik ibiltzea
guztiz zirrargarria zen.

Gaur egun berriz, dena denda dotoreez josita dago,
Vans, Boss, Levis eta antzekoekin,
eta jendea korrika eta presaka batetik bestera,
kalea azkar gurutzatzen
bata bestearen gainetik pasatzeko irrikitan.
Orain Carnaby Street ez da lehen zena,
orain Oxford Street bezalakoa da,
baina trafikorik gabe.

Nik ere benetako Carnaby Street ezagutu nuen,
eta ikusi, sentitu eta bermatu
eraldaketa latz baten ondorioak.
Izan ere, diruak ez baitu errotiko aldaketetan sinesten,
bere zeregina bakarra da: mugitzea eta itzulikatzea.
Hortik letorkeena, berari bost!
Dirua diruaz besterik ez da trukatzeko,
baina hori, hori ez da benetako aldaketa.

(2015-IV-22)

Haur eta gazte literatura

Jabier Muguruza

Haur literaturan ahots berezia eta oso pertsonala duen idazlea

IÑAKI ZUBELDIA

Biografia

Jabier Muguruza 1960an jaio zen Irunen, eta bost urte zituela musika munduan murgildu zen, akordeoia jotzen. Zazpi urterekin Europako txapelketa eskuratu zuen instrumentu horrekin, Holandan, haurrentzako kategorian. Gerora, Frantzian, Italian eta Alemanian irabazi zuen lehiaketa hori.

Zuzenbide eta Pedagogia ikasten hasi zen, baina musikara dedikatzea erabaki zuen, azkenik. 1982an uko egin zion soldaduskara joateari.

Hainbat urtez kontzertuak ematen aritu ondoren, proiektu musikal ezberdinetan parte hartzen hasi zen, eskusoinuaz beti ere, bai rock bai kantautore munduan: Zarama, Imanol, Kortatu, Antton Valverde, Xabier Lete, Delirium Tremens...

1989an, bide pertsonalago bati ekinez, haurrentzako disko bat grabatu zuen, “Ja, Ja” izeneko (IZ, 1989). 1990ean Les Mekaniciens pop taldea sortu zuen, modu horretara hiru lan kaleratu zituelarik: “Erabakia” (Elkar, 1990), “Ia Xoragarria” (Elkar, 1992) eta “Euskadi jende gutxi” (Esan Ozenki, 1993).

Era berean, Joxe Ripiauren partaide ere izan zen, taldearen sorreratik 2000. urtean desegin zen arte. Honako diskook kaleratu zituzten: “Positive Bomb” (Esan Ozenki, 1996), “Karpe Diem” (Esan Ozenki, 1997), “Paradisu Zinema” (Esan ozenki, 1998) eta “Bizitza triste eta ederra” (Esan ozenki, 2000).

Kantautore gisa 94an hasi zen lanean, orain arte honako diskook kaleratu dituelarik: “Boza barruan” (Elkar, 1994), “Kitarra bat nintzen” (Elkar, 1996) “Aise” (Elkar, 1997) “Fiordoan” (E. Ozenki, 1999), “Hain guapa zaude” (Metak, 2001) “Enegarren postala” (Resistencia, 2003), “Liverpool-Gernika” (Hirusta Records, 2004), “Abenduak 29?” (Resistencia, 2005), “Konplizeak” (Elkar, 2007) “Taxirik ez” (Resistencia, 2009), “Bikote bat” (Resistencia, 2011) eta “Beste hogeit” (Resistencia, 2013). Testuei dagokienez, Muguruzarenak berarenak dira batzuk, eta, gainerakoak, Iñaki Irazu, Bernardo Atxaga, J. Luis Padron, Harkaitz Cano, Inazio Mujika, Gerardo Markuleta, Lourdes Oñederra, Joseba Sarrionandia, Xabier Leterenak...

Hainbat disko-liburu eta obra kolektibotan parte hartu du, hala nola: “Nueva Etiopia”, Bernardo Atxagaren obraren inguruan, “Cantame mis canciones”, Jackson Browneren omenez, “Ehungarrenean hamaika”, Lauaxetaren testuetan oinarriturik, “Está en nuestras manos”, Amnesty Internationalen ekimena, “Itsasoan urak handi dire” Julen Lekuona zenaren omenez, “Euskadi Galiziarekin”, “Hau da ene ondasun guztia” Joseba Sarrionandiaren obraren inguruan, “Acordes con Leonard Cohen”, Leonard Cohenen omenez, “La mano que mece la luna”, “Bidean aurkitu zintudan”, Mikel Errazkin zenaren omenez, “Mundo Café”, “Plaza 2001-2003?”, “Catorze poemas, catorze cançons” Maria-Mercè Marçal zenaren omenez...

Jabier Muguruzak, Euskal Herritik kanpoko zirkuitoa ireki eta zabaltzea lortu du. Espainiar estatuan presentzia sendoa izateaz gain (Katalunian, bereziki), lan egin du Frantzian, Estatu Batuetan, Alemanian, Marokon, Erresuma Batuan, Brasilen, Polonian...

Musika-aldezkariek ezberdinek maiz aukeratu dituzte Jabierren diskoak urteko onenen artean, estatu mailan. “Aise”, konkretuki, 90. hamarkadako disko onenetan azaldu zen, Rockdelux-eko kritikariek egindako zerrendan.

“Hain Guapa Zaude”, euskal diskorik hoberena izendatu zuen Academia de las Ciencias y Artes de la Musica delakoak, 2002ko Musikaren Sarietan. Sari bera jaso zuen Acemiatik 2006an eta 2008an.

2001. urtean, Cova del Drac jazz-club mitikoaren berrirekitzearren kariaz, hainbat kontzertu ematera gonbidatu zuten Muguruza. Beste gonbidatua, Charlie Watts izan zen.

2002an, “Ba al daki norbaitek, benetan, zer ordu den?” izeneko sortze lana eskaini zuen Donostiako Kursaalean, *Plaza* jaialdiaren barruan. Bertan, musika, testua eta bideoa uztarturik azaltzen ziren.

Jabier Muguruza Liverpoolera joan zen 2004an, Paul McCartneyk sorturiko L.I.P.A eskolak (Liverpool Institute for Performing Arts) gonbidatuta. Han, ikasle onenek osaturiko taldearekin aritu zen lanean, irakasle, euskal kantariaren errepertorioa prestatzen. Ondoren, bira bati eta disko grabatzeari ekin zioten.

2006an, Grec Bartzelonako jaialdiaren irekitze kontzertua protagonizatu zuen, Javier Ruibal eta Quico Pi de la Serrarekin batera.

Sinead O’Connor, John Mayall, Mélissa Laveaux, Joe Henry eta Jabier Muguruza izan ziren “Arrecife de las Músicas” jaialdiaren 2010. urteko edizioaren kartel-buru.

Urte berean, “En persona” zikloko bigarren ediziora gonbidatu zuten, Juan Perrorekin batera.

Literatur lanari dagokionez, 90. hamarkadaren hasieran Emak Bakia literatur klubeko sortzaile izan zen, beste hainbat idazle eta musikarirekin batera: Bernardo Atxaga, Ruper Ordorika, Jose Mari Iturralde, Maria Garikano eta Iñaki Irazu, besteak beste. Klubak Garziarena fanzinea eta liburu sorta argitaratu zituen.

Ordudanik Erein argitaletxean haur literaturako zazpi liburu publikatu ditu Muguruzak: “Sei lagun, sei sekretu” (1994) “Gabon Guanito” (1995) “Sebas leihotik begira” (2001) “Zubi misteriotsuan” (2001) “Asteburu bat tren zaharrear” (2004) “Amapola oporretan” (2006) eta “Jon eta zaldiak” (2009); baita helduentzako beste hiru ere: “Bizitza pusketak” (1996), “Laura kanpoan da” (1999) eta “Hilen logika ezkutua”, (2014). Modu berean, azken urteotan, artikulu andana idatzi ditu hainbat komunikabidetan.

1997an “Itzultzaile bat Parisen” eta “Groenlandiako lezioa”, errezitaldi musiko-literarioak ematen ibili zen, herriz herri, Bernardo Atxagarekin batera. 2001eko Frankfurteko liburu azokan izan zen, Euskal Editooren Elkartek gonbidaturik. Beste hainbat idazlerekin ere aritu da zuzenean: Patxi Zubizarreta, Iban Zaldúa, Harkaitz Cano, Rikardo Arregi...

2005ean antzerkirako musika konposatzen hasi zen, obra desberdinetarako: “Groau”, “Zeta”, “Sommer Jaunaren istorioa”, “Aitarekin bi-

daian”... Urte berean, “Mara-mara diskak” izeneko haur disketxea jarri zuen martxan.

2008an, Fira de la Música de Vila-secako saria eman zioten, Angel Unzu eta Mireia Otzerinjauregirekin batera emandako kontzertuagatik.

2014an, Barnasants jaialdiko kontzertu onenaren saria eman zioten, Mikel Azpirozekin batera emandako saioagatik.

Radio Euskadiko ohizko kolaboratzailea da 2002. urtetik.

Musika eta literatura lantzen jarraitzen du Muguruzak, bitartean proiektu desberdinetan parte hartzeari uko egin gabe (“Paradisuz” errezitaldia ematen ari da, Bernardo Atxagarekin batera, eta “Denbora bere lekura” Gerardo Markuletarekin).

Bibliografia

Liburuak

Sei lagun eta sei sekretu, Erein 1994, Haur eta gazte literatura.

Gabon Guanito, Erein 1995, Haur eta gazte literatura.

Bizitza pusketak, Erein 1996, Helduen literatura.

Laura kanpoan da, Erein 1999, Helduen literatura.

Zubi misteriotsuan, Erein 2001, Haur eta gazte literatura.

Sebas leihotik begira, Erein 2001, Haur eta gazte literatura.

Asteburu bat tren zaharrear, Erein 2004, Haur eta gazte literatura.

Amapola oporretan, Erein 2005, Haur eta gazte literatura.

Jon eta zaldia, Erein 2009, Haur eta gazte literatura.

Hilen logika ezkutua, Erein 2014, Helduen literatura.

Beste hizkuntzetara itzulitako obrak

Laura kanpoan da (*En ausencia de Laura*), Atenea, 2009, gaztelania.

Laura kanpoan da, *Ããđîèèà*, 2011, errusiera.

Diskoak

Ja, Ja, IZ, 1989 (umeentzako diskoa).

Boza barruan, Elkar, 1994.

Kitarra bat nintzen, Elkar, 1996.

Aise, Elkar, 1997.

- Fiordoan*, Esan Ozenki, 1999.
- Hain guapa zaude*, Metak, 2001.
- Enegarren postala*, Resistencia, 2003.
- Liverpool - Gernika*, Hirusta Records, 2004.
- Abenduak 29*, Resistencia, 2005.
- Nire gorputza*, Mara Mara, 2005 (umeentzako diskoa).
- Konplizeak*, Elkar, 2007.
- Taxirik ez*, Resistencia, 2009.
- Bikote bat*, Resistencia, 2011.
- Beste hoge*, Resistencia, 2013

Sarrera

Istorio bikain batekin hasi zuen haur literaturako ibilbidea Jabier Muguruzak, 1994an. Lehendik ere ezaguna zen musika munduan. 1989an *Ja Ja* izeneko umeentzako diskoa kaleratu baitzuen IZ etxearekin. 1990ean Les Mecaniciens pop taldea sortu zuen, talde horren izenean hiru lan kaleratu zituelarik: “Erabakia” (Elkar, 1990), “Ia Xoragarria” (Elkar, 1992) eta “Euskadi jende gutxi” (Esan Ozenki, 1993).

Baina nonbait haur literaturaren munduak ere jo zuen Jabierren sormen tailerreko atean eta obra bikaina eskaini zuen honek: *Sei lagun eta sei sekretu* (Erein, 1994). Nire uste apalean Jabierrek idatzi duen obrarik ederrena haur eta gazte literaturaren munduan, eta arlo horretako edozein antologiatan egon beharko lukeen obra da, hain zuzen. Egia esan behar bada, ez nuen ezagutzen lan hau eta irakurri bezain laster txundituta geratu nintzen eta erreseina-iritzi-balorazio hau idatzi nuen nire apunteetan orduan eta oraindik ere hitzez hitz mantentzen dut:

«Istorio zoragarria, maisuki kontatua. Liburu hau harribitxi berezi horietako bat da. Haurtzaroko usaina dario bere orrialdeei, samurtasuna, naturaltasuna, umeen bizimodu inuzentea, xumea eta, aldi berean, aberatsa eta ezustekoz eta bizikizunez betea ageri da orrialde hauetan. Harrigarria da nola lortu duen Jabier Muguruzak haurren psikologian sartzea eta hauen mundu oniriko eta fantasiar betea eguneroko errealismoarekin lotzea. Eta, istorio zirraragarria kontatzeaz gain, koadrillaren leialtasunari buruzko kantu zoragarria da, animalien ganako maitasuna,

begirunea eta enpatia zeharka eta ia konturatu gabe, baina lanbroa bezala mela-mela egiterarino sartzen dizuna.

Bi neska, bi mutil eta bi txakurrek osatzen dute koadrilla. Maritxu da protagonista eta esan dezagun koadrillako liderra: beti umoretsu, bere amona bezala, besteen sekretuak eta penak entzuten eta goxatzen ditu.

Egun batean, koadrillakoei proposamen hau egiten die: beti berak besteen sekretuak entzun eta gorde partez, seiek entzun eta gordeko dituzte aitorpen ezkutu horiek. Hala, askoz sekretu indartsuagoak izango dira.

Beren barneko kontuak kontatzerakoan, koadrillako pertsonaia bakoitzaren izaera laino artetik bezala azaltzen joango da poliki-poliki. Txabola batean, mahai itxuran jarritako bi fruta kaxaren inguruan, biltzen dira beren sekretuak kontatzera, egia esango dutela zin eginez aurretik:

Mikel Lanperna: Koadrillako gazteena da, urduria... Osabak Kubara joan behar du ezkontutakoan... Kuba oooooo urruti dago. Familia osoa aireportura doa.

Han, eskailera mekanikoak gora eta behera dabilta. Gora doazen eskaileratan beherantz joaten dira umeak, eta beherantz doazenetan gorantz... Haurren inozentzia eta jolasgura ederki islatuta ageri dira. Naturaltasuna atsedean iturri eta umore sortzaile...

Kristaleratik begira daudela, hegazkina aireratzen da... eta gero laino handi batean sartzen.

—Hori al da Kuba? —galdetzen du Mikelek lainoa seinalatuz.

Gurasoek eta beste guztiek barre egiten dute. Mikel haserre jartzen da. Gurasoekin ez du hitz egingo gehiago (kasketa hori pasatu arte); greba antzeko jarrera. Zerbait behar duenean keinuez eskatuko du...

Lagunek ez dute ulertzen Mikelen jarrera, baina Maritxuk kontso-latu egiten du.

Marijo Negarra: Beti negarrez aritzen den neska. Zin egitearen zeremonia garrantzitsua da, denek egia esan behar baitute eta sekretua kontatu. Kontatzen hasteko lotsa izugarria sentitzen du, eta pixagurea daukan aitzakia jartzen du, une latz hura atzeratzeko.

Erremediorik gabe bere sekretua kontatu behar:

Nire sekretua oso motza da. Jendeak lo egiten du deskantsatzeko eta goizean esna egoteko. Niri kontrakoa gertatzen zait. Gauean ezin dut lorik egin; gero, azkenean lo hartzen dut. Eta goizean, lur jota esnatzen naiz, guztiz lo. Eta ez naiz ausartzen gurasoei nire arazoa kontatzen, bestela auskalo zer egingo luketen hain alaba arraroa daukatela jakinez gero.

Maritxuk berari ere horrelako zerbait gertatzen zitzaiola azaldu zuen; besteek, gero, antzeko zerbait esan zuten. Marijo negarra ez zen hain arraia sentitzen jadanik.

Hau dena samurtasun handiz, gozo, umoretsu, sentiberatasunez, baina sentimentalkerian erori gabe...

Iñaki Marmar: Triste dabil bere sekreturik handiena kontatu behar duelako. Gurasoek ez dakite zer gertatzen zaion, lagunek ere ez. Kontatzen badu, gauzek lehen bezala jarraituko al dute? Kasurik egingo al diote?... Gaixo jartzen da sekretua kontatu behar duen goizean: tripako mina, eztarriko mina, buruko mina... Amak errieta egin eta zigorra jartzen dio: hiru egunetan ohean, etxetik atera gabe. Baina arratsaldean ezustekoa: bere lagunak (txakurrak barne) bisitan etorri zaizkio tarta eta guzti. Oso jator egon dira berarekin eta pastel handi bat ekarri diote opari. Maitatua sentitu da eta bere sekretua kontatu behar duela erabaki du. Eta honela kontatzen die ...”batzuetan zuekin pixka bat jenio txarrez egoten naizela...” Denek barre egiten dute: “pixka bat”... Iñakik alde egiten du. Barkamena eskatu eta berriro aitortzen du: ...”ni ez nagoela umore txarrez nahita joe, niri ez zaidala horrela egotea batere gustatzen joe, baina badudala amorru bat barruan bakerik ematen ez didana joe.” Pozik geratu da bere sekretua kontatuta. Lagunak harriturik. Orain hobeto ulertzen dute Iñakiren jarrera.

Ttipi eta Txiki txakurrak: Txabola barruan txakurrak zaunka hasi ziren, ume guztiak zutik jarriz. Txakurrak korrika abiatu ziren eta umeak atzetik. Mendi aldera joan ziren. Asko ibili ondoren, erreka baten ondoko haritz erraldoi baten parean geratu ziren zakurrak lurrera begira. “Hildakoren bat ote dago?” Txakurrak lanean hasi ziren aztarrিকা. Geroxeago lurretik hezurak atera zituzten, hezur piloa. Ume batek he-

zurra urrutira bota zuen. Bi txakurrak joan, hezurra berriro ekarri eta hezur guztiak lurpean gordetzeari ekin zioten.

Hurrengo bileran, txakurrei eskatu zitzaaien haiek bi zirela eta bigarren sekretu bat kontatu behar zutela. Berriro korrika abiatu ziren mendirantz. Urruti samarrera joan ziren harizti bateraino ailegatu arte. Han txakur zaunkak entzun zituzten edota ia otsoen alarauak ematen zutenak. Bi dozena txakur herritik bi kilometrora azaldu ziren, arraza guztietakoak: handiak, txikiak, marroiak, txuriak, pinttoak... Udatiarrek mendian abandonatutako txakur gosetiak ziren, orain basati bihurtuak. Ttipik eta Txikik hezurra haiantzako biltzen zituzten, haien gosea hasetzeko. Mikel Lanpernak hauxe esan zuen: “Monumentu bat merezi dute txakur hauek”.

Esperientzia haren ondorioz, aldaketa garrantzitsuak eman ziren lagunarteko harremanetan: beste errespetu bat elkarrekiko, Iñaki Marmar samurragoa zen lagunekin, Marijo Negarrek barre ere egiten zuen orain, Mikel Lanperna lasaiago zegoen, txakurrak inoiz baino alaiago eta Maritxu, beti bezala, umore onez.

Maritxu: Besteek ez zuten pentsatzen Maritxuk sekreturik eduki zezakeenik. Beti berari kontatu izan zizkieten sekretuak... Baina Maritxuk ere bazuen bere sekretua: “Iaz, urriako egun batean, makilatxo bat hartu eta lurrean aldatu nuen... Handik gutxira makil hura zuhaitz ttipi bihurtu zen. Adaxka pare bat bota zituen aurrena eta gero beste bi, hostoak zituztenak. Eta arbola gero eta handiagoa egiten hasi zen. Ni egunero joaten nintzen bisitatzer. Nire gauzak kontatzen nizkion eta horrela hazi egiten zen. Gabonetarako aste bat falta zela hostoen artean koloretako paineluak ateratzen hasi ziren. Inork ez zion sinesten kontatzen ari zena. Herrian ere bere garaian ez zioten sinetsi. Bere amonak bakarrik eta esan zion kontuz ibiltzeko kontu horiekin. Amonak herritar batzuk konbentzitu zituen eta gero jende gehiagok sinetsi zuen. Azkenean festa bat antolatu zen arbola haren inguruan. Paineluak jendearen gainera erori ziren festa hartan.

Baina sekretuaren bigarren partea falta zen: “Hori ere bai?”, galde-tu zuten beste lagunek. “Ni beti ez naiz alai eta pozik egoten. Batzuetan triste ere egoten naiz... eta jakinda ere inguruan jende anitz dagoela, jende hori nigandik urrun sentitzen dut, hau da batez ere tristetzen nauena, zuentzat... batzuetan marimaixu bat naizela jakitea eta horrela koetan desberdina izatea gustatuko litzaidake...” Maritxuri malloak isu-

ri zitzaizkion... Denak triste jarri ziren... “Ikusten? Tristura ere poza bezalaxe kutsatu egiten da eta nire erruagatik ez dut inor triste ikusi nahi.”

“Ni noizean behin triste egoten naiz, bai, eta horrelakoetan, landatu nuen zuhaitzera joaten naiz. Hantxe egoten naiz, isilik, lasai, ... edo nire penak kontatzen dizkiot. Orduan, berak paineluren bat askatzen du, malkoak lehortu ahal izateko. Kontsolatu egiten nau zuhaitzak, eta berriro ere indartuta sentitzen naizenean, herrira bueltatzen naiz, jendearekin egotera, alai.”

Maritxuk gonbidatu zituen, triste zeudenean, zuhaitzera joan zitezela kontsolatzera.

Lagun guztiak ilaran jarri eta zuhaitzerantz abiatu ziren mantso-mantso, bihotzean poz ezkutu bat zutela.

ZORAGARRIA!!! Haur literaturako antologietan azaldu beharreko obra!»

Hauxe izan zen *Sei lagun eta sei sekretu* irakurri bezain laster egin nuen iruzkina eta halaxe mantentzen dut, narrazio bizi eta hunkigarri batean gizarteko baloreak ezkutuan txertatzen jakin duelako idazleak: elkarrenganako begirunea eta leialtasuna kuadrillan, kidesasuna eta jarrerara jator eta konpontzaileak bilatzeko ahalegina, naturarenganako maitasuna, txakurren solidaritatea udatiarren jokabide koldar eta bihozgabearen aurrean...

Eskola guztietan gomendatuko nuke liburu honen irakurketa eta lanketa sistematikoa, barruan dauden balore guztiei zukua ateratzeraino.

Ondoren, 1995ean, *Gabon Guanito* izeneko obra argitaratu zuen Jabier Mugaruzak. Hona hemen liburu honi egin diodan iruzkin-balorazioa:

«Liburu berezia da, lehenengo liburutik nahiko desberdina, nahiz eta prosa erraza eta argia erabiltzen duen egileak lehen liburuan bezala. Estilo freskoa da, samur irakurtzen dena eta tartetan ironia eta umore zipritzinak dituena.

Bestalde, arazoz beteriko ume baten, Juanitoren, bizia kontatzen du Satur ipurtargiaren lagun egiten dena. Lehenengo liburuan bezala animalienganako hurbiltasuna eta maitasuna ageri da istorio honetan ere, eta azkenean, ipurtargia izango da mutiko alferra, erdi gaixoa, maniati-

koa... sendatu eta ohetik altzaraziko duena, bi hilabete ohean eman ondoren. Amaren izaera eta jokaera ere nahiko gogorra da, sarritan errietan egiten dio Juanitori beti ohean dagoelako..., agintari bihozgabe baten antza du...

Orokorrean ipuin originala, interesgarria eta polita da, baina niri hainbeste gustatu ez zaizkidan bi gauzatxo ere aipatu egingo ditut. Izenburua Gabon Guanito du liburuak eta hori datorkio ipurtargiaren hitz egiteko eratik, batzuetan ez baitaki “g” eta “j” bereizten. Aitzakia hori hartuta liburuan zehar trikimailu hori erabiltzen du egileak, berariaz g batzuk j bihurtuz, adibidez “bestela jalduko naiz (galduko)”, “harrigarriagoa iruditu zitzaion”... Batzuetan pixka bat astuna suertatu zait niri, agian sarriegi erabili delako baliabide hori. Hala ere gustatuko litzaidake jakitea umeez sentsazio berbera izaten duten liburua irakurtzean, ala baliabide hori polit eta txokante egiten zaien. Gerta bailiteke niri ezer askorik ez esatea jolas moduko horrek eta umeez baliabide jostalari eta interesgarritzat hartzea.

Beste “tik” polit batzuk ere sartu ditu egileak, hala nola: “Ez dakit honako hau ez ote dudan lehenago kontatu, baina...”. “Juanito pozik zegoela esan dut eta hau ondo esana dago...” Era honetako errepikapenak baliabide literario politak dira eta testuari saltsa eta berezitasuna eskaintzen diote. Baina, hemen ere kasu batzuetan pixka-pixka bat egileak pasatu egin ote den sentsazioa izan dut nik. Hala ere, irakurle gaztekoen iritzia jakitea gustatuko litzaidake.

Laburbilduz, ipuin fresko, polit eta interesgarria iruditu zait. Jabier Muguruzak hemen ere erakutsi du inori bururatuko ez litzazkiokeen egoerak eta gertaerak ipuin edo istorio batean sartzeko daukan abilezia. Normalean irakurtzen ez dituzun gauzak aurkitzen dituzu egile honen istorioetan eta hori ere balore interesgarri bat da: badakizu istorio desberdin bat topatuko duzula autore honengan.»

Iritzi honetan kutsu negatiboa hartu baldin badu norbaitek, seinale nire pertzepzioa ez dudala ondo adierazi. Liburua orokorrean polita eta interesgarria da, eta ondo kontatuta egoteaz gain, inork kontatzen ez dituen historiak sartzeko abilezia dauka Jabier Muguruzak. Horregatik gustatzen zait bere estiloa beste idazleengandik hain desberdina eta aldi berean hain aberatsa delako gauza xumeak kontatzerakoan ere. Eta zailtasun bezala utzi ditudan puntutxo horiek gustatuko litzaidake umeen ahotik entzutea nire pertzepzio berbera izan duten ala haiei gauza naturala eta interesgarria egin zaien baliabide horiekin aurkitzea.

2001ean, beste liburu interesgarri bat argitaratu zuen Jabier Muguruzak: *Sebas leihotik begira*. Istorio honi buruzko nire iritzia azaldu aurretik, nirea baino interesgarriagoak izan daitezkeen bi iruzkin eskaini nahi nituzke hemen. Lehenengoa Laura Sagastumerena da, *Behinola* al-dizkarian azalduetakoa:

Musikaren oihartzuna eta koloreen aniztasuna

«Jabier Muguruzaren musika ezagutzen eta gozatzen dugunontzat, argi dago musikari irundarrak lortua duela bere estilo, bere estetika propioa, batez ere letra xume bezain zainduetan eta erritmo pausatu, intimoetan, hau da, nolabaiteko estetika minimalista batean gauzatzen dena. Orain arte idatzi dituen ipuinetan haurrentzat zein helduentzat ezaugarri berberak antzeman daitezke, eta ekintza gutxiarekin testu samurrak eskaini izan dizkigu.

Sebas leihotik begira ipuin laburraren aurkezpena egiterakoan, idazleak Monet pintore frantsesa ekarri zuen gogora, eta nola pasatu zituen hainbat urte etxetik irten gabe, leihotik ikusten zuen lorategia, behin eta berrito, bere ñabardura guztiekin margotzen. Ipuin honen protagonistaren ametsa ere, bere hiriko, bere etxe pareko parkea margotzea litzateke, beharbada hiriaren gristasunean kolorea eta bizipoza ekarriko duen elementu bakarra izanik:

Sebasek oso gustukoa zuen marrazkiak egitea, eta amets egiten zuen noizbait parke aldakor hura egunero pintatu ahal izatearekin. Egunen batean lasai ibili ahalko zen gela hartan, libre; gela hartako nagusia izango zen orduan, eta inolako debeku eta presarik gabe, bere estutxea hartu, hara sartu, eta koaderno handian egunero parkeko marrazki bat egingo zuen, kolore eta guzti.

Gainera, Sebasentzat parkea amets moduko zerbait ere bada, izan ere bere bizitzan tamalez birritan bakarrik egon da han, batean aitona-rekin eta, bestean, bere urtebetetzean, gurasoekin; izan ere hiria oso arriskutsua da; izan ere parkea gurasoen gelako leihotik baino ezin da ikusi.

Halako batean, hiriko gristasuna zuri bilakatuko da elurtza baten eraginez, eta Sebas, trikimailu baten bidez, gurasoen gelara joana, ametsetan-edo hasiko da.

Ez dakigu zergatik, ez dakigu nola, baina Kioto hirian agertuko da, hau da, berearen kontrapuntua den hiri batean. Han denak dira adeitsuak, abegitsuak, eta gizon batek bere etxean hartuko du.

Sebasek ez zuen batere garbi ikusten gizonarekin joatearena, baina abiatu ezean, zer aukera geratzen zitzaion merkatu hartan? Atera zen, bada, azkenean, tipoarekin handik, eta autoan sartzeko gonbita jasotzean berriz ere zalantza egin zuen: bere gurasoek ez zuten begi onez ikusiko arrotz batekin joatea, hori seguru. Hala eta guztiz ere, sartu egin zen azkenean.

Gizon horrekin beste ohitura batzuk ezagutuko ditu Sebasek, eta harekin hizkuntza jolas amaigabea gozatuko du, eta hura lanean dabilen bitartean, etxeko leihotik baso bat ikusiko du, udazkeneko gorriaren ñabardura guztiak eskaintzen dizkiona. Eta basoa behin eta berriro margotzeari ekingo dio, azkenean, ez jakin nola, berriro ere bere etxean agertuko delarik.

Haur eta Gazte Literatura gutxietsia dagoela dioten askok esanahi dute idazlea bera baino baztertuago dagoela ilustratzailea. Eta ipuin honen zerbait argi uzten badu, hori margotzearen garrantzia da. Interpretatze asko ere, leihotik asko eta, ondorioz, ñabardura asko eskaintzen digu, izan arteari buruz, izan batez ere gaurko bizimoduari buruz, baina amaiera ezagun samarra izateaz gain (dena amets hutsa zen), azkarregei etorri dela iruditu zaio irakurleari. Eta irakurlea, obra irakurritakoan, ez da geratu Jabier Muguruzaren kantu bat entzutean bezain asebetarik, beharbada horixe da hitza, “asebetarik”. Musikan gizona betean —estilo estetiko betean, alegia— sentitzen badugu ere, helduen literaturan ere antzeko zerbait sumatzen dugun arren, egilearen haur lanetan ez dugu orain artean halako zirrararik sentitu, beharbada genero hau gutxietsia ez ezik oso zaila ere badelako, beharbada haurrek, poesiarekin eta kolo-rearekin batera, zerbait zertxobait dinamikoagoa eskatzen dutelako. Ez dakit.»

Laura Sagastume, Behinola 5. zenbakia 2001eko abendua

Bigarren iruzkina Javier Rojok *El Correo* egunkarian egindako da:

Ametsaren indarra

«Euskal Herrian argitaratzen den haur eta gazte literaturaren inflazioak sortu duen egoera pixka bat tristean noizean behin atentzioa ema-

ten duten liburuak agertzen dira. Jabier Muguruzaren “Sebas leihotik begira” izeneko ipuin hau, adibidez. Hiri gris batean hamar urte inguruko mutiko batek bakarrik pasatzen du denbora gehiena. Gurasoek zorrotz samar jokatzen dute berarekin eta debeku asko ezarri diote. Bizitza aspergarri honetan, kolore apur bat jartzen duen gauza bakarra leiho batetik ikusten den parke urruna eta ia-ia helezina da. Elementu berri batek aldatzen du egoera hau: irudimenak zabalduko dizkio umeari, amets baten, beste errealtate baten itxurapean, mundu ezezagun batera heltzeko atea. Mundu berri honetan, hizkuntza ez ezagutzea ez da oztopoa izango pertsonen arteko komunikazioa gerta dadin, toki horretan komunikazioa hizkuntzen gainetik baitago. Kontrajarpena argia da: alde batetik, hiri grisa eta bakardadea; bestetik, kolorez betetako mundua eta komunikazioa. Izan ere, istorio honetan hizkuntzek mezuak izkutatzeko gizakiek asmatu dituzten tresnak dirudite. Liburu apal baten aurrean gaude, baina, dudarik gabe, hala kontatzen duen istorioagatik, nola planteatzen dituen sakoneko arazoengatik, interesgarria da.»

Javier Rojo, El Correo 2001eko uztailaren 18a

Bi iruzkin horiek aipatu ondoren, nire iritzi pertsonal laburra ematera ausartuko naiz, askoz gehiago ez baitaukat esateko:

Liburu ederra. Bere eguneroko bizitza aspergarri eta monotonotik ateratzea lortzen du Sebasek amets baten bidez. Gurasoen gelara joan denean, lo hartu eta ametsetako mundu onirikoan sartu baita, kolorez beteriko Japonian aurkitzen duelarik bere burua, zeharo galduta. Gizon eskuzabal, alai eta berezi horren bidez Kioto ezagutzeko parada izango du, bereziki Kiotoko mendi eta zuhaitz ederrak, hosto koloreanitzez hornituak eta hango tenplu eta eraikin bereziak mirestuko ditu.

Bide batez, japonierako eguneroko esamoldeak eta hitzak ezagutuko ditu, eta hango hainbat ohitura ere bai.

Gustura irakurtzen den liburua da. Umeei zer nolako inpresioa egin dien jakitea gustatuko litzaidake.

2001ean baita ere argitaratu zuen egile honek berak *Zubi misteriosuan* izeneko ipuin xumea.

Amona eta Ane paseatzera joaten dira. Egun honetan beste bide bat hartzen dute eta zuhaitz handien artetik igarotzen dira. Oihan bat dirudi. Aurrera joan ahala, soinu bat entzuten dute: errekatxo baten murmurioa. Harantz joan eta errekatxoa eta hura zeharkatzeko egurrezko

zubia ikusten dute. Amona zubiaren alde batean esertzen da eta Ane amonaren ondoan. Erreka ederra da, kolore bitxikoa, berdexka. Baina Ane ezin da geldi egon eta zubiaren beste aldera joaten da. Ibaiak kolore desberdina du, lokatz kolorea, zikina... Amonarengana joan eta “amona, amona, ibai honek bi kolore ditu...” Amonak: “Nik alde honi bakarrik begiratzan diot. Bestea ikusten badut triste jartzen naiz. Hemen bizia dago: landareak, ezkailuak, zapatariak...; tximeletak, intsektuak, txori mota batzuk alde honetan ibiltzen dira. Niri kolore honetako ibaia gus-tatzen zait, zubiaren alde hau maite dut.” Luzaroan han egoten da amonaren ondoan. Gero biak eskutik helduta etxera joaten dira. Anek gehi-ago jakin nahi zuen bi koloreko ibaiaz eta zubi misterioitsuaz.

Ipuin berezia da, oso laburra, marrazki ederrez hornitua eta hemen ere natura eta honen zaintza (ekologia) dira leit-motiv-a. Amonak umeari bizitzaren eta naturaren alde ederra, garbia, kutsadurarik gabea erakutsi nahi dio. Hizkuntza aldetik erraza, zehatza eta garbia da, ira-kurtzeko arazorik ematen ez duena.

2004an, *Asteburu bat tren zaharrean* obra eskaini zigun Jabier Mugu-ruzak. Ondoren doa nire iritzia istorio honi buruz:

Mutiko bat, Markel, harriturik dago bere ikaskidea, Unai, eta haren arreba, Aitziber, gurasoekin kanpotik etorriak, tren zahar batean bi-zitzen jarri direlako. Tren hori soro batean abandonaturik zegoen, eta bestetarako dirurik ez nonbait, eta hortxe jarri ziren bizitzen. Mutikoa harriturik dago: nola bizi liteke tren batean?

Baina Unai lagunak asteburu bat haren etxean, alegia, trenean, pa-satzera gonbidatzen du.

Dena da berezia tren hartan. Markel harriturik dago trena etxe bat bezalaxe antolatuta dagoelako: komuna, sukaldea, egongelak, logelak, eta gainera arrainontzi handia arrain koloretsuz eta landarez bete-a, katu bat eta hareazko erloju berezi-berezia daude han. Erlojuan harea goitik behera jaisten ari da poliki-poliki.

Unai gauza gehiago ikustera gonbidatzen du Markel, Aitziber eskolako lanak egiten ari den bitartean. Tren barrua ikusten ari direla, Unai berriro erlojua dagoen egongelara eramaten du Markel laguna. Azken hare aleak erortzen ari dira eta guztia beheko aldera erori de-nean, Unai arrainontzian arrainak eta landarek mugitzen bezala ikus-ten ditu, eta konturatzen da trena martxan jarri dela, astiro-astiro ibiliz. Bidaia magiko batean abiatu da trena, erlojuko hare guztia behera eror-

tzean. Basamortu itxurako paisaiak eta bizimodu desberdin bat daraman jendea ikusiko dute leihoetatik. Harrituta doa Markel. Unairi galderak egiten dizkio, baina honek ez dio erantzun zuzenik ematen (agian, ez dakielako edota beste gauza batzuei buruz hitz egin nahiago duelako).

Denbora luzez ibili dela trena iruditu zaio Markeli. Eta halako batean, gelditu egin da trena, eta leihotik begiratu eta betiko soroan dagoela konturatu da. Eta ilunabarra dela.

Afaltzera deitu diete eta bere lagunen guraso jator haiekin afaltzen du mutikoak.

Ohera joateko prestatutakoan, kontu-kontari egon dira pixka batean Unai, Markel eta Aitziber. Baina Markel nekatuta dago eta laster lo hartu du.

Hurrengo egunean, jolas egiten dute aspertu arte. Baina inork ez du ezer esan trenaren bidaiari buruz.

Gero etxera joandakoan, ez da ausartu gurasoei esaten treneko bidaiarena (ez baitaki nola hartuko dioten). Bakarrik oso ondo ibili dela esan die.

Eta orain, norbaiti kontatu beharra zeukan Markelek hau dena eta batez ere treneko bidaiarena eta guri, irakurleoi kontatu digu bere esperientzia interesgarri eta polita.

Ipuin xumea da euskara txukun eta garbian idatzia. Eta bertan bidaia fantastiko horrez gain, hainbat balore ere ageri dira: adiskidetasuna, desberdinekiko begirunea, gauza txikiak baloratzen jakitea...

2005ean, *Amapola oporretan* izeneko ipuina argitaratu zuen Jabierrek. Hemen doa liburuaren laburpen-erreseina eta nire iritzia:

Amapola zazpi urteko neskatila da. Duela bost urtetik hona aitarekin bakarrik bizi da. Aitak ez du denbora askorik alabarekin egoteko. Baina, behin, oporretan, elkarrekin joatea proposatu zion aitak alabari. Neska oso pozik jarri zen.

Oporretan itsas bazterrean, faroa ikusten du alabak eta galderak egiten hasten da, bukatzen ez diren galderak. Aita aspertuta dago hainbeste galderarekin, eta denak erantzuten saiatzen da, baina galderei iskin egiten ere bai.

Azkenean, neskak faroa bisitatzera joatea eskatzen dio aitari eta honek agintzen dio baietz, baina hurrengo gauean joango direla.

Eguna hondartza inguruan eta itsasoan bainatuz pasatu ondoren, aitak siesta egin nahi du, baina Amapola beldur da, aita erabat lo geldituko ote den. Siesta txiki bat egindakoa, aita esnatzen du eta tiraka kalera ateratzen du.

Faro aldera. Berriro galderak. Aitak tonto papera egiten du eta intsektu bat belarrian sartu zaiola esaten dio oihuka. Neskak badaki gezurretan ari dela eta kilimak egiten dizkio. Biak barrez hasten dira.

Gero faro aldera. Neska aurreratu egiten da. Eta faroaren atzealdean dagoen ate batetik barrura joaten da. Karakola eskaileretan goraino igotzen da. Faroko goiko partean bonbila handi bat dago. Aita eta biak barruan dantzan ari direla iruditu zaio.

Kristalen artetik kanpora irten eta izugarritzko altura ikusi du eta bista ikusgarriak.

Aita oihuka ari da:

Amapolaaa!!!

Neska korrikla batean jaitsi da.

Barkatu, faro barruan negoen.

Aitari kontatuko dio bera eta aita dantzan ikusi dituela bonbilaren kristalean? Beste egun baterako utziko du aitak hori egia den ala ez frogatzea.

Oporrak ederki pasatu dituzte eta Amapola zoriontsu da. Bizitza ederra da Amapolarentzat.

Ipuin polita da, xumea. Aita-alaben arteko harremana ageri da eta bizitza zoriontsua gauza txikiekin. *Jon eta zaldiak* liburuan aita-semeen bizimodua kontatzen da. Istorio hau hura baino sinpleagoa da, baina samurra eta polita. Ederki deskribatzen ditu Jabier Muguruzak egunerokotasuna, eguneroko gauza xumeak eta horiek duten garrantzia. Orokorrean liburu polita da!

Eta, azkenik, 2009an, *Jon eta zaldiak* liburua idatzi zuen Jabier Muguruzak. Hemen duzue baita ere istorio horren iruzkina eta balorazioa:

Istorio hunkigarria!!! Xumea, baina ederra eta samurtasunez betea.

Aita-semeak herritik aparteko etxalde batean bizi dira basoa hasten den inguruan. Aita alarguna da eta mutikoa umezurtza. Ederki kontatzen dira aita-semeak. Aitak zaldiak zaintzen ditu, bereak eta beste

batzuenak. Horien artean, Argi izeneko pottoka ttiki politt bat ere badute, Jon mutikoaren lagun kuttuna.

Egun batean mutilak aita erdi zoratuta bezala topatzen du etxe aurreko zuhaitz handiaren inguruan bueltaka, buruari helduta. Semea ikustean negar egiten du aitak. Semeak aita besarkatzen du, burua haren altzoan kokatzen duen bitartean. Lau zaldi lapurtu dizkietela esaten dio aitak, tartean Argi ere bai. Semeak pena handia hartzen du, eta erabakimen handiz basoan barrena joaten da, zaldiak aurkitzeko asmotan. Espero du lapurrak oinez joan direla (ez baita motor hotsik entzun inguru haietan) eta ez direla oso urruti ibiliko.

Oso polita da semearen ibilaldia basoan, bakarrik, batzuetan belduzrez, baina zaldiak topatzeko erabaki sendoarekin.

Nekatuta, eseri eta ogitartekoa jaten du. Basurde bat etortzen zaio eta begira-begira gelditzen. Haren begietan Joxe harakina ikusi bide du mutikoak. Basurdea joandakoan, bila jarraitu du, baina gaua etorri zaio eta etxerako bidea hartu du.

Aita etxe aurrean zain dauka negarrez. “Zaldiak ez dituzte lapurtu. Aspaldi honetan diruz ez genbiltzan ondo eta saldu egin behar izan ditut...”, aitaren aitortza. Mutikoa jokoaz kanpo bezala geratzen da. Ez diola axolik esaten dio aitari, Argi gabe ere biziko dela.

Baina, aitak agintzen dio ahaleginak eta bi egingo dituela Argi berreskuratzeko, beste zaldi guztiak saldu behar baditu ere. Konturatu da Jon bere semearentzat Argi lagun handi bat zela eta ez zeukala eskubiderik hura saltzeko.

Aitak argi eta garbi esaten dio kosta ahala kosta Argi berriro ekarriko duela etxera.

Istorio zirrargarria, xumea, maitasunez eta samurtasunez betea, bigunkerietan erori gabe. Oso istorio polita, atsegina eta pentsatzen dut umeen gustukoa.

Honenbestez, aztertu dugu Jabier Muguruzak haur literaturari egin dion ekarpena. Oso estilo berezia eta pertsonala du Jabierrek, beste inork kontatuko ez dituen istorioak kontatzeko abilezia.

Eta orain, gure idazlearen obra hobeto ulertzearren, galdera sorta bat prestatu dugu, haren asmo berriak, egindakoaren zergatiak eta irakurleekin izan dituen esperientzien berri eman diezagun.

Elkarrizketa

Elkarrizketatzailea: Iñaki Zubeldia (I.Z.)

Elkarrizketatua: Jabier Muguruza (J.M.)

I.Z.: Txiki-txikitatetik musika munduan aritu ondoren, nondik nora sortu zitzaizun haur literaturaren esparruan sartzeko gogo edo grina hori?

J.M.: Neu nintzen mutiko hura, nahiko baldintza berezietan bizi izan zen haurtzaroan. Pentsa, 7 urterekin Holandan nengoen, Europako Lehiaketan akordeoia jotzen. Horrela bizitzeak baditu alderdi onak, baina baita beste batzuk hain onak ez direnak ere, batez ere presioa.

Gero, nire bizitzaren beste etapa batean, kuriositatea piztu zitzaidan ni izandako umeari buruz. Eta seguraski ez da kasualitatea Pedagogia ikastera sartu izana, edo musikari eta idazle gisa sinatutako lehen obrak umeentzat sortutakoak izatea. Kezka horren ondorioz, seguruena, zuzendu izan naiz publiko horrengana.

I.Z.: Zure haur literaturako lehen liburua *Sei lagun sei sekretu* da eta bertan golpe segurua jotzen duzu, obra bikaina eskainiz eta umeen mundu psikologikoan maisuki sartuz. Nondik sortu zen ideia jenial hori, sekretuen bitartez haurren izaera eta nortasuna pixkana-pixkana azaltzen joatearena?

J.M.: Eskertzen dizkizut hitz horiek. Umeen mundu psikologikoa asko aztertu dut nire bizitzan, hori egia da. Beste batzuek bestelako obsesioak izan dituzten bezalaxe, nirea haur-psikologia izan da urte askoan. Eta sekretuen ideia horren abiapuntua oraintxe kontatuko dizut: Sarrionandiaren obra batean honako planteamendu hau azaltzen da, gutxi gorabehera: “gure sekretuak, behin partekatuz gero, are handiagoak izango dira”. Gero, nola lotu nuen ideia hori ume-talde horrekin, euren barne-kezkekin, eta abar... idearik ere ez, ez naiz horretaz oroitzen.

I.Z.: Liburu honen iruzkina egiterakoan, honako hauek jarri nituen zure liburuari buruz: «Istoria zoragarria, maisuki kontatua. Liburu hau harribitxi berezi horietako bat da. Haurtzaroko usaina dario bere orrialdeei, samurtasuna, naturaltasuna, umeen bizi-modu inuzentea, xumea eta, aldi berean, aberatsa, eta ezustekoz eta bizikizunez betea ageri da bertan. Harrigarria da nola lortu

duen Jabier Muguruzak haurren psikologian sartzea eta hauen mundu oniriko eta fantasiak betea eguneroko errealis-
moarekin lotzea. Eta, istorio zirraragarria kontatzeaz gain, koadrillaren leialtasunari buruzko kantu zoragarria da, ani-
malienganako maitasuna, begirunea eta enpatia zeharka eta ia konturatu gabe, baina lanbroa bezala mela-mela egiterari-
no sartzen dizuna.» Uste duzu liburuaren aspekturen bat gel-
ditu dela kanpoan analisi honetan? Hau da, esandakoaz gain, zuk beste zerbait azaldu edo iradoki nahi zenuen istorio ho-
nen bidez?

J.M.: Garbi dago liburua asko gustatu zaizula, eta ni poztu egiten naiz horregatik. Maiz galdetu diot neure buruari zer dela-eta segitzen den liburu hori saltzen (ez dakit zenbat edizio saldu diren dagoeneko), eta igoal gakoa nik uste baino sinpleagoa da, igoal nire gainerako liburuak baino hobea da, besterik gabe.

I.Z.: Eskoletan edo beste nonbaiten umeekin hitz egiteko aukerarik izan duzu liburu honi buruz? Nola hartzen dute umeek istorio hori? Zer sentipen izan dituzte irakurleek?

J.M.: Bai, askotan hitz egin dut beraiekin. Gustuko dute, gozaten dutela esaten didate. Horrez gain, zalantza dexente sortzen zaizkie, pertsonaiei buruz, euren jokabideei buruz, eta abar.

I.Z.: *Gabon Guanito* da zure hurrengo liburua. Liburu honen iruzkina egiterakoan zalantza batzuk izan nituen nik “g” eta “j” nahastuz sortzen ziren egoerekin. Umeekin hitz egin duzu inoiz baliabide hori erabiltzeari buruz? Politia iruditu zaie eta horrek ez die arazorik sortu ipuinaren erabileran?

J.M.: Umeek ez didate trabarik planteatu. Behin heldu batek bai, ordea.

I.Z.: Beste “tik” polit batzuk ere sartu dituzu liburu horretan: “Ez dakit honako hau ez ote dudan lehenago kontatu, baina...”. “Juanito pozik zegoela esan dut eta hau ondo esana dago...” Era honetako errepikapenak baliabide literario politak dira eta testuari saltsa eta berezitasuna eskaintzen diote. Baina, hemen ere kasu batzuetan pixka-pixka bat egilea pasatu egin ote den sentsazioa izan dut nik. Irakurle gatzetxoek komen-

tatu al dizute inoiz horrelako kezkarik? Ala agian nire paranoiak dira.

- J.M.: Ez didate eskoletan-eta aipatu, baina baliteke, gaurko nire ikuspuntutik begiratuta, “tik” horiek pixka bat sobera azaltzea, bai. Momentu hartan pentsatu nuen literarioki oso aberasgarriak izan zitezkeela, baina, beti bezala, neurrian asmatu behar, jakina. Horrez gain, amaren pertsonaiari ere aldaketa batzuk egingo nizkioke orain, gogorregi azaltzen da-eta.
- I.Z.: *Zubi misteriotsuan* izeneko ipuinaz iruzkinean esan ditugu esan beharrekoak. Beste zerbait berezirik esan nahi zenuke ipuin honetaz? Izan duzu anektodarik edo gauza jakingarririk honi buruz?
- J.M.: Ez, nik uste horrela ondo dagoela.
- I.Z.: *Sebas leihotik begira* liburuak prentsaren iruzkinak merezi izan ditu. Ez pentsa haur literaturan obra asko iristen direnik iruzkinak izatera. Nola sortu zen zure buruan ipuin berezi hau?
- J.M.: Japonian izan nintzen kontzertu batzuk ematen eta han ere (edo han bereziki) apunteak hartzeko mila motibo ikusi nituen. Batez ere, hiri handietatik kanpoko Japoniak liluratu ninduen. Apunte horietatik abiatuta idatzi nuen bidaia-narrazioa.
- I.Z.: Ikasleekin liburu honi buruz hitz egiteko paradarik izan duzu? Nola hartu dute istorioa?
- J.M.: Egia esan, liburu honi buruz ez dut hainbeste hitz egin ikasleekin, gutxiagotan eskatu didatelako eskoletan, baina aukera izan dugunean, iritzi onak jaso ditut. Uste dut ikasleek gustuko izan dutela beste mundu hori (Japonia beste mundu bat da guretzat) pixka bat ezagutzea.
- I.Z.: *Asteburu bat tren zaharrea* desberdintasunari eta adiskidetasunari egindako kantu bat da. Nola hartu dute umeeek estilo honetako liburua?
- J.M.: Orain arte jasotako inpresioa oso ona izan da. Nik uste umeei benetan gustatzen zaiela istorioa... eta bidaiarena errepikatzen da.
- I.Z.: Esperientzia ezagunen batetik sortu zitzaizun istorio hori ala zure irudimenaren fruitu soila da?

- J.M.: Kasu honetan, beste behin ere, abiapuntua nik irakurritako zerbait izan zen, egunkari batean irakurritako berri bat, hain zuzen ere: familia bat hegazkin zahar-abandonatu bateko kabinan bizi zela, oso bizimodu eskasa izanda. Hortik aurrera, irudimena jarri zen martxan.
- I.Z.: *Amapola oporretan* istorioan aita-alabak dira protagonista. Biak oporretara doaz eta ederki konponduko dira. Mezu ezkuturen bat badu liburu honek?
- J.M.: Ez, ez du mezu zuzenik. Beste kasu askotan bezala, liburu horretan saiatu nintzen giza-harremanak islatzen, helduen eta umeen arteko harremanetan sakontzen. Hori bai, ikuspegia baikorra da, apostu hori badago; umeari argia eman behar diozu, ezin duzu zulo ilun batera bultzatu.
- I.Z.: *Jon eta zaldia* da haur literaturako zure azken liburua. Hemen aita-semeak bizi dira mundu bukoliko batean, baina oso pobreak dira. Animalien ganako maitasuna eta enpatia ageri dira. Azken bi liburu hauetan amaren figura falta da. Apropos bilatutako efektoren bat dago hor?
- J.M.: Bi liburu horietan saiatu nintzen ohizko triangulaziotik aldentzen, fokoa bi senideen arteko harremanetan jarri ahal izateko.
- I.Z.: Umeekin landu duzu azken liburu hau? Zer esaten dute semeak bere pottoka maitea galtzen duenean? Bizitzako egoera erreal eta tragikoekin lotzen al dute istorio horretan gertatzen dena?
- J.M.: Orain arte liburua lantzeko aukera gutxi izan ditugu, baina aipatzen dituzun lotura eta proiektio horiek azaleratzen dira, bai.
- I.Z.: Nola ikusten duzu, orokorrean, euskal haur eta gazte literatura? Mailarik badaukagula uste al duzu?
- J.M.: Nik uste benetan oso maila altua dugula haur literaturan. Izenik ez dut emango, baina esango nuke punta-puntako hamar bat idazle baditugula, gutxienez. Askok da hori, gure neurria kontuan izanda.
- I.Z.: Hutsunerik ikusten duzu esparru edo alor konkreturen batean? Zerbait gehiago jorratu beharko litzateke?

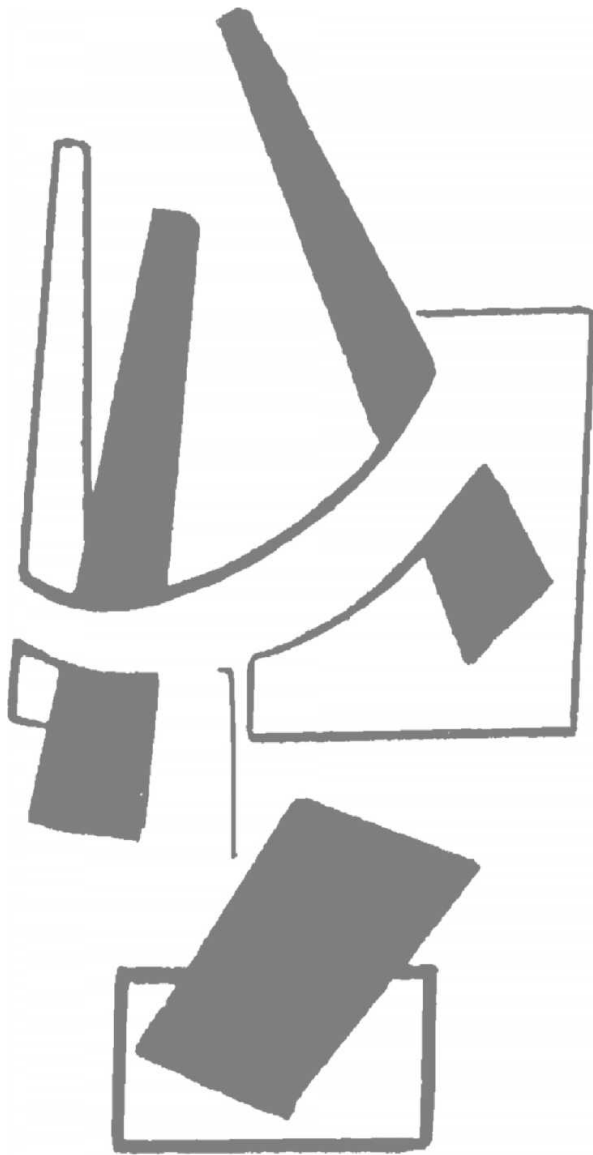
J.M.:

I.Z.: Nola ikusten duzu haur literaturaren kritika edo analisisa? Behar bezala baloratuta dagoela uste al duzu? Hemen ere zerbait gehiago egin beharko litzatekeela iruditzen al zaizu?

J.M.: Haur literatura, bigarren mailakotzat hartzen bada ere, presentzia bat badu gurean, zenbait aldizkari espezializatutan, eta medio estandarretan.

I.Z.: Zerbait gehiago erantsi nahi zenuke?

J.M.: Haur literaturak, komunitate batean, baloratu eta bultzatu beharreko kontua izan beharko luke, horretarako eskoletan ahalegin berezia eginez. Ildo horretatik, “Idazleak Ikastetxeetan” bezalako programak, murriztu beharrean, indartu egin beharko lirateke, dudarik gabe.

Adabakiak

Euskal literatur sorkuntza: 2014an argitaratutako liburuen zerrenda

JUAN LUIS ZABALA

Oharrak:

- 1.- Parentesi artean ageri den data *Berria*-n liburuaren berri eman zenekoa da. Ezer aipatzen ez denean, *Kultura* sailean eman zen liburuaren berri; gainerakoetan, zehaztuta dago zein sail edo gehigarritan eman zen berria. *Mantangorri* gehigarriko aipameneren berri ez da ematen.
- 2.- Zerrenda honetan ez dira aipatzen aurretik beste edozein hizkuntzatan argitara emandako liburuen itzulpenak. Horien katalogoa Euskal Itzultzaile, Zuzentzaile eta Interpreteen Elkarteko (EIZIE) webgunean kontsulta daiteke, www.ezie.eus helbidean; baita behean, 7. oharrean, aipatzen diren Joan Mari Torrealdairen lanetan ere; eta *Armiarma* atariko *Euskarari ekarriak* gunean (ekarriak.armiarma.eus).
- 3.- Testu zahar, berrargitalpen, bilduma eta antologiaren sailean ez da liburuaren aurreko argitalpenaren agortzearen ondoriozko berrargitalpen arruntak berri ematen.
- 4.- Litekeena da aipatutako liburuetakoz batzuk, *Saiakera*, *kazetaritza* eta *beste* sailean aipatuak batik bat, ez izatea berez, *stricto sensu*, literatur sorkuntzatzat jotzeko modukoak, eta litekeena da, halaber, literatur sorkuntzatzatik hemen aipatutako batzuk baino gertuago dauden liburuak kanpoan geratu izana. Mugak ez baitira beti oso garbi ageri.
- 5.- Zerrenda hau ez da oso-oso, literatur sorkuntzako hainbat liburuaren aipamenak falta dira: hainbat lehiaketarako lan saridunak biltzen dituzten liburu kolektiboak, saiakeratzat jotzeko moduko do-

- ktorego tesi batzuk, herri edo eskualde jakin batean baino zabaldu ez diren liburuak, zabalkunde eta promozio eskasekoak...
- 6.- Nahiz eta kasu askotan liburuaren ko-egile diren, ez da aipatzen zerrendan ilustrazigileen izenik, idazleenak bakarrik baizik.
 - 7.- XX. mende osoko liburu guztien zerrenda egina eta argitaratua du Joan Mari Torrealdaik, *Jakin* aldizkariaren eta Gipuzkoako Foru Aldundiaren eskutik, *XX. mendeko euskal liburuen katalogoa*-n. Katalogo horretako bost liburuki eman ditu argitara Torrealdaik, eta bosgarrenean 1999an eta 2000n argitara emandako liburu guztien zerrenda egin du. 2001eko euskarazko liburu guztien zerrenda, berriz, *Jakin* aldizkariaren 134. zenbakian eman zuen argitara; 2002koena 140.ean; 2003koena 146.ean. Horrez gain, 2014ra bitarteko XX eta XXI. mendeetako euskal liburu guztien katalogoa, Joan Mari Torrealdaik egina, Internet sarean kontsulta daiteke, *Jakin* aldizkariaren webgunean (jakin.eus).
 - 8.- Zerrenda hau liburuska moduan ere argitaratuko da, *Euskal Liburuak 2010* izenburuarekin, Olerti Etxearen eskutik. Gisa berean argitaratuta daude 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012 eta 2013ko liburuen zerrendak ere.
 - 9.- Zerrendaren lehen eranskinean aipatutako kritika guztiak, haur eta gazte literaturako liburuenak salbu, *Armiarma* atariko *Kritiken heme-roteka* gunean (kritikak.armiarma.eus) daude bilduta eta irakurgai, beste egunkari eta aldizkari askotan argitaratutakoekin batera.
 - 10.- Zerrenda hau osatu eta hobetzeko asmoz, egile, argitaratzaile, banatzaile, saltzaile, bibliotekari eta irakurleei eskertuko genieke informazioa Juan Luis Zabalarari bidaltzea. Helbidea: Aintzieta Pasealekua, 16, 1-D. 20140 Donostia (Gipuzkoa). Telefonoa: 943-471072. Posta elektronikoa: jaulis62@gmail.com.

1. Eleberria

AGIRRE, Alaine: *Odol mamituak*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-10-09).

ALVAREZ SARRIEGI, Mikel: *Finlandia*. Beasain, Mikel Alvarez Sarriegi (egile editore), 2014.

ANDUEZA, John: *Prime time*. Donostia, Elkar, 2014.

ARANBARRI, Iñigo: *Apirila*. Zarautz, Susa, 2014 (2014-04-12; 2014-05-03).

ARRETXE, Jon: *Hutsaren itzalak*. Donostia, Erein, 2014 (2014-05-27).

- ARRIETA, Yolanda: *Argiaren alaba*. Markina-Etxebarria, Yolanda Arrieta (egile editore), 2014 (2014-07-29).
- ARRIZABALAGA, Aritz: *Paradisuzin*. Bilbo, Ediciones Beta, 2014.
- AURREKOETXEA, Benjamin: *Matxinoen aizkora*. Bilbo, Ediciones Beta, 2014.
- DOLHARE-ÇALDUMBIDE, Katixa: *Biribilgune*. Baiona, Maiatz, 2014 (2014-04-17).
- ELORRIAGA, Unai: *Iazko hezurrak*. Zarautz, Susa, 2014 (2014-11-29; 2015-02-18).
- GARRO, Lander: *Gerra txikia*. Zarautz, Susa, 2014 (2014-05-22; 2014-10-15).
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Zangoztraba*. Donostia, Erein, 2014 (2014-04-11).
- IRASIZABAL, Iñaki: *Odolaren deia*. Donostia / Iruñea, Elkar, 2014 (2014-03-07).
- JAKA, Ana: *Ez zen diruagatik*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-04-30).
- LADRON ARANA, Alberto: *Harrian mezua*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-10-15; 2014-12-13).
- PERUARENA ANSA, Mikel: *Su zelaia*. Zarautz, Susa, 2014 (2014-10-31; 2014-12-27).
- PRAT URZAINIKI, Ernesto: *Orpoz orpo*. Tafalla, Txalaparta, 2014 (2014-09-28).
- RODRIGUEZ, Mikel: *Aratz. Begiradaren atzetik*. Donostia, Gaumin, 2014.
- ROZAS, Ixiar: *Beltzuria*. Iruñea, Pamiela / Kalandraka, 2014 (2014-10-16; 2014-12-31).
- SALTERAIN, Mila: *Erresumaren ilusentia*. Tafalla, Txalaparta, 2014.
- SARRIUGARTE, Danele: *Erraiak*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-03-12; 2014-05-02).
- ZUBIZARRETA, Patxi: *50*. Tafalla, Txalaparta, 2014 (2014-10-03).

2. Ipuina

- ASKOREN ARTEAN: *Narrazioak eta olerkiak 2013*. Bilbo, BBK Fundazioa / Euskaltzaindia, 2014.
- ATXAGA, Bernardo: *Txoriak kolpeka*. Iruñea, Pamiela, 2014 (2014-11-28).
- GOIKOETXEA, Irati: *Andraizea*. Donostia, Erein, 2014 (2014-12-10).
- KAMIO, Garazi: *Orube abandonatuak*. Donostia, Elkar, 2014.
- MALAGON, Ana: *Lasai, ez da ezer gertatzen*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-02-22).
- MENDIGUREN ELIZEGI, Xabier: *Arantzak barrurantz*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-09-18; 2014-12-10).
- MUGURUZA, Jabier: *Hilen logika ezkutua*. Donostia, Erein, 2014 (2014-10-30).
- ORCASITAS, Maria: *Usoak*. Gasteiz, Arabako Foru Aldundia, 2014 (2014-11-10).
- REKALT, Tittika: *Mula Nazrudin eta...* Baiona, Maiatz, 2014.

- SERRANO, Asier: *Abisalia*. Tafalla, Txalaparta, 2014 (2014-03-15).
- SUAREZ, Castillo / MUTUBERRIA, Maite: *Zerua berun*. Zornotza, Ibaizabal, 2014 (2014-04-25).
- URKIZA, Ana: *Mamuak*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-11-06).
- ZALDUA, Iban: *Inon ez, inoiz ez*. Donostia, Erein, 2014 (2014-04-06; 2014-07-27).
- ZUBIAUR LARRAURI, Pello: *Kayomi: Oihaneko jendea*. Gasteiz, Arabako Foru Aldundia, 2014 (2013-XI-12).

3. Poesia

- ARAMENDI, Javier: *Verba polita*. Donostia, Erein, 2014 (2014-10-15).
- ARISTI, Pako: *Urari ostutako poemak*. Zarautz, Susa, 2014 (2014-10-01).
- ASKOREN ARTEAN: *Hatsaren Poesia Olerki Bilduma 2014*. Senpere, Hatsa Elkartea, 2014 (2014-04-06).
- AZKONA, Josetxo: *Galdeak eta baleak*. Iruñea, Pamiela, 2014 (2014-03-26; 2014-04-22).
- BAZTARRIKA, Unai: *Ezinbestean*. Donostia, Erein, 2014 (2014-05-21).
- BORDA, Itxaro: *Ereinotza burdin / Le laurier de fer*. ??, ??, 2014.
- BORDA, Itxaro: *Zure hatzaren ez galtzeko*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-09-10).
- CASADO DA ROCHA, Antonio: *Islandiera ikasten*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2014 (2015-02-11).
- CHIVITE, Beatriz: *Metro*. Gasteiz, Arabako Foru Aldundia, 2014 (2014-11-10).
- ETXABURU, Mikel: *Hodeiak zapatetan*. Zarautz, Susa, 2014 (2014-04-29).
- GARDE, Luis: *Eremuen birkalifikatzea*. Iruñea, Pamiela, 2014 (2014-02-27; 2014-07-24).
- GOIKOETXEA, Jule: *Tractatus*. Zarautz, Susa, 2014 (2014-05-28).
- JUARISTI, Felipe: *Piztutako etxea*. Donostia, Erein, 2014 (2014-04-05).
- LINZASORO, Karlos: *Alferrik ez balitz*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-04-11).
- MAKUSO, Juan Ramón: *Hitzak argi*. Iruñea, Pamiela, 2014 (2014-04-24).
- MUÑOIA, Ibon: *Ainarak herrira itzuliko dira*. Bilbo, Ataramiñe, 2014 (2014-11-29).
- OTAMENDI, Jose Luis: *Kapital publikoa*. Zarautz, Susa, 2014 (2014-11-14; 2015-02-08).
- UGALDE PIKABEA, Garazi / SALCES ALCALDE, Gorka: *Korapiloak lokarrietan / Haize takikardikoa*. Donostia, Bermingham, 2014.

4. Saiakera, kazetaritza eta beste

4.1. Biografiak eta autobiografiak

AMURIZA Xabier: *Mañukorta bertsonajea*. Bilbo, Bizkaiko Bertsozale Elkartea, 2014 (2014-11-28).

ANDUAGA, Pablo: *Benito Larrakoetxea Agirrezabala*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2014.

ARANA BAREÑO, Ander: *Jose Antonio Arana Martixa*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2014 (2014).

ASKOREN ARTEAN: *Kepa Arizmendi Bereau-Baztan*. Baztan, Baztan Batzen, 2014.

AZKUNE, Laxaro: *Zendoia, pozaren mezularia*. Zarautz, Euskal Herriko Trikitixa Elkartea, 2014.

AZPIAZU, Jose Antonio: *Julio Caro Baroja*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2014.

BERROTARAN, Gregorio: *Oroimena olatuen konpasean*. Hondarribia, Hondarribiko Udala, 2014.

IRASTORTZA GARMENDIA, Tere: *Karmele Igartua Bengoa*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2014.

IRUJO, Xabier: *Elias Amezaga Urlezaga*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2014 (2014).

IRUJO, Xabier: *Jon Bilbao Azkarreta*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2014.

ITZAINA, Mixel: *Xalbador*. Baiona, Elkar, 2014 (2014-04-11).

LASA, Xabier: *Felix Etxeberria, Parapango akuilua*. Elgoibar, Etxeberria Canales familia, 2014 (2014-06-08).

LOPEZ ADAN, Ana Rosa: *Peli Lopez Presa*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2014.

MADARIAGA, Julen: *Egiari zor*. Donostia, Erein, 2014 (2014-05-24).

UGARTE MUÑOZ, Antton: *Jose Miguel Azaola Uriguen*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2014.

URBIETA, Txetxu: *Diego Garcia*. Azpeitia, diegogarcia.info, 2014.

ZABALETA, Josu: *Emmanuel Intxauspe*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2014.

ZABALETA, Josu: *Gregorio Arrue*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2014.

ZABALETA, Josu: *Jose Antonio Uriarte Adaro*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2014.

ZUBEROGOITIA, Aitor / ZUBEROGOITIA, Pedro: *Xabier Gereño Arrarte*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2014.

4.2. Saiakerak

ARANTZABAL, Oskar: *Azpilkueta, ekonomiaren aitzindari*. Iruñea, Pamiela, 2014 (2013-XII-18; 2014-04-08).

- ARISTI, Pako: *Euskararen isobarak*. Donostia, Erein, 2014 (2014-11-09 *Euskal Herria* sailean).
- AYESTA, Karmelo: *Goza daiteke gehiago. Euskaldun baten hizkuntza-bidaia*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2014.
- AZURMENDI, Joxe: *Historia, arraza, nazioa. Renan eta nazionalismoaren inguruko topiko batzuk*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-11-19; 2015-01-25).
- CALZADA, Igor: *Postindependentzia. Han izanik hona gara*. Donostia, Translokal, 2014.
- CANO, Harkaitz: *Txalorik ez, arren*. Donostia, Edo!, 2014 (2014-03-15).
- HARANBURU ALTUNA, Luis: *Jainkoaz beste. Aberriaren idolatria*. Donostia, Hiria, 2014 (2014-05-21).
- HARTSUAGA, Juan Inazio: *Gure nortasuna*. Tolosa, Juan Inazio Hartsuaga (egile editore), 2014; [Soilik Internet bidez zabaldua].
- HARTSUAGA, Juan Inazio: *Idea eta balioen bestelako historia laburra*. Tolosa, Juan Inazio Hartsuaga (egile editore), 2014; [Soilik Internet bidez zabaldua].
- ITZAINA, Mixel: *Xalbador*. Baiona, Elkar, 2014 (2014-04-15).
- LUKU, Antton: *Libertitezaz*. Iruñea, Pamiela, 2014 (2014-02-18; 2014-03-01).
- MARTINEZ DE LA PERA, Galo: *Euskaldunon Komunitatea Independentziaz haratago*. Gasteiz, Arabako Foru Aldundia, 2014 (2014-11-10).
- ODRIOZOLA, Joxe Manuel: *Bortxaren kontakizunetik, kontakizunaren bortxara*. Tafalla, Txalaparta, 2014.
- RODRIGUEZ, Eider: *Itsasoa da bide bakarra*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2014 (2014-12-09).
- RODRIGUEZ, Fito: *Gontz garaia (ipuinak kontatu ezin dituztenei)*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2014 (2014-10-04).
- ROJO, Ekain: *Futbola eta nazio eraikuntza Euskal Herrian eta Espainian*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2014 (2013-07-17; 2014-03-30).
- TAMBOURIN, Marikita: *Bi saiakera emazteen izenean*. Baiona, Maiatz, 2014.
- URANGA, Mitxelko: *Eros(ki). Merkatuaren erotizazioa, erotismoaren merkantilizazioa*. Iruñea, Pamiela, 2014 (2013-XII-18; 2014-04-08).
- 4.3. *Lekukotasunak, ikerlanak, zientzia eta dibulgazioa*
- AGIRREBEÑA, Aintzane / ELEXPURU, Juan Martin: *Elorrixoko berbetia*. Elorrio, Elorrioko Udala / Badihardugu Euskara Elkarte, 2014.
- ARBELBIDE, Xipri: *Euskal elizaren historia*. Baiona, Elkar, 2014 (20014-14-29 *Euskal Herria* sailean).

- ARGINARENA, Mikel: *Neronek bizi izandakoa*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2014.
- ARTOLA, Koldo: *Ziorditik Uztarrozeraino. Nafarroan, euskararen hegoaldeko mugetan barrena, 1983an*. Donostia, Aranzadi Zientzia Elkarte, 2014 (2014-12-05 Bizi-giro sailean).
- ASKOREN ARTEAN: *Dabilen harriari goroldiorik ez*. Donostia, Joxemi Zumalabe Fundazioa, 2014 (2014-05-08, Erdiz erdi atalean).
- ASKOREN ARTEAN: *Euskal Herriko ibaiak*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2014.
- ASKOREN ARTEAN: *Euskal Oinordetza Zuzenbideari buruzko azterketa. Araudi berri bat sortzeko oinarriak*. Bilbo, Euskal Herriko Unibertitatea, 2014.
- ASKOREN ARTEAN: *Marijesiak. Abenduko koplak*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2014; koordinatzaileak: Igone Etxebarria eta Akaitz Kamiruaga.
- ASKOREN ARTEAN: *Txingudi Ikastola, 50. urteurrena*. Irun, Txingudi Ikastola, 2014.
- ASKOREN ARTEAN: *Usurbil dantzan. Usurbilgo Dantza Taldearen historia, 1975-2013*. Usurbil, Usurbilgo Dantza Taldea, 2014.
- ASKOREN ARTEAN: *Zaldibiko familiak*. Zaldibia, Juan Ignazio Iztueta Fundazioa, 2014.
- ASKOREN ARTEAN (Antonio Prada, Maialen Aranguren eta Ana Peña): *Gerra Zibila eta Frankismoa Zumarragan*. Zumarraga, Zumarragako Udala, 2014.
- ASKOREN ARTEAN (Nekane Balluerka Lasa, Arantxa Gorostiaga Manterola, Jesús Guerra Plaza, Mikel Haranburu Oiharbide): *Psikopatologia*. Bilbo, Uko Euskal Unibertsitatea, 2014.
- ASKOREN ARTEAN (Nora Barroso Moreno, Haritza Camblong Ruiz, Aitzol Ezeiza Ramos): *Automatismoak eta kontrola*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2014.
- ASKOREN ARTEAN (Roberto Altuna, Kepa Elortza, Koldo Zumalabe, Juan Martin Elexpuru): *Oñatiko euskeria*. Oñati, Oñatiko Udala, 2014.
- ASKOREN ARTEAN (Uzuri Aboitiz Hidalgo, Beñat Garmendia Hernandez eta Luchia Iriondo Barandiaran): *Ordiziako azoka, kasu etnografiko bat*. Lazkao, Goierriko Euskal Eskola Kultur Elkarte / Maizpide Euskaltegia / Lazkaoko Udala, 2014.
- AZKARATE, Miren / PEREZ GAZTELU, Elixabete: *Hitz elkarketa 2. LEF batzordearen emaitza*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2014 (2014-07-04, *Euskal Herria* sailean).
- BIDEGAIN, Eneko: *Lehen Mundu Gerra 'Eskualduna' astekarian*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2014 (2014-04-11; 2014-04-16).
- BIDEGAIN, Eneko: *Lehen Mundu Gerra eta Euskal Herria*. Baiona, Elkar, 2014 (2014-04-11; 2014-04-16).

- DAVANT, Jean-Louis: *Aljeriaz*. Baiona, Maiatz, 2014 (2014-11-11).
- DAVANT, Jean-Louis / SOKARROS, Allande: *Zuberoa Herria*. Baiona, Elkar, 2014 (2014-01-12 *Igandea* gehigarrian).
- EGAÑA, Ibon: *Izan gabe denaz. Hogeita hamar urte euskal hedabideetako literatur kritikan*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2014 (2015-02-04).
- EIZAGIRRE KEREJETA, Estitxu: *Bertsoaren haria Hernanin*. Hernani, Hernaniko Bertso Eskola / Hernaniko Udala, 2014 (2014-05-01).
- ELEXPURU, Juan Martin / ETXEBERRIA, Idoia : *Lan eta lan, emakumea Bergaran*. Bergara, Badihardugu / Bergarako Udala, 2014.
- ELGOIBARKO IZARRA: *Euskaldunak Elgoibarren*. Elgoibar, Elgoibarko Udala / Darnobat Kooperatiba, 2014; koodinatzailea: Imanol Larrañaga.
- ELOSEGI, Xabier: *Sara, 1914/1918ko gerla eta intsumisioa 1884/1917 urtetan*. Senpere, Lapurdi 1609, 2014 (2014-12-30).
- ETXABE ZULAIKA, Xabier: *Ondartza, 50 urte (1963-2013)*. Zarautz, Zarauzko Udala, 2014.
- ETXABE, Jon: *Zamorako landan*. Oñati, Intxorta 1937 Kultur Elkartea, 2014 (2014-04-20 *Igandea* gehigarrian).
- ETXEGOIEN, Fermin: *Eutsiko al diogu?*. Donostia, Erein, 2014 (2014-12-20).
- FERNÁNDEZ DE BETOÑO, Unai: *Hiri gara*. Bilbo, Astero, 2014.
- IBARRA. Iñigo: *Aulkipeko sekretuak*. Iruñea, Cénlit, 2014.
- INTXAUSTI, Joseba: *Euskara eta hizkuntzak, gizartean I. Aitorpenak. Ekinbideak*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2014 (2014-06-21 *Euskal Herria* sailean).
- INTXAUSTI, Joseba: *Euskara eta hizkuntzak, gizartean II. Jarrerak. Politikak. Pedagogiak*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2014 (2014-06-21 *Euskal Herria* sailean).
- INTXAUSTI, Joseba: *Euskara eta hizkuntzak, gizartean III. Erljioak. Eliza kristauak*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2014 (2014-06-21 *Euskal Herria* sailean).
- ITURAIN, Iñaki: *1936ko gerraren ubera Orion*. Orio, Orioko Udala, 2014.
- IZAGIRRE, Ander: *Txernobil txiki bat etxe bakoitzean*. Donostia, Gaumin, 2014 (2014-05-01).
- KAMIRUAGA, Ainitze / ETXEBARRIA, Igone: *Herri-egutegia: negua*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2014.
- KASARES, Paula: *Euskaldun hazi Nafarroan. Euskararen belanez belauneko jarraipena eta hizkuntza sozializazioa familia euskaldunetan*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2014.
- LARRETXE, Hasier: *Larremotzetik*. Donostia, Erein, 2014 (2014-05-04 azken orrialdean).

- LOPEZ ADAN, Emilio: *Biolentzia politikoaren memoriak*. Baiona, Maiatz, 2014 (2014-04-11).
- MANTEROLA AGIRREZABALAGA, Elizabete : *Euskal literatura itzulia. Bernardo Atxagaren lanak erdaretan*. Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2014.
- MARTINEZ, Josu: *Tunelak, izarak, moztarroak eta bafleak*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-09-16; 2014-09-26 *Euskal Herria* sailean).
- MENENDEZ BACETA, Gorka: *Gorbeialdeko sendabelar tradizionalak. Herri-medi-kuntza eta jakituria etnobotanikoa*. Bilbo, Ediciones Beta, 2014.
- MORAL, Beatriz / KEREXETA, Xabier: *Emeki-emeki berdintasunezko Danborrara- rantz, 1813-2013*. Donostia, Donostiako Udala, 2014 (2014-10-15 azken orrial- dean).
- ORMAZABAL, Markel: *Hemen naiz, ez gelditzeko baina*. Tafalla, Txalaparta, 2014 (2014-07-02).
- OTERMIN, Joxe Mari: *Fernando Amezketarra, 1674-2014*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2014 (2014-10-09).
- PÉES, André: *Baionako exaugetatik euskararen irakurketa matematikoa*. Baiona, Maiatz, 2014 (2014-04-11).
- PORROY CHOCARRO, Marta / YIU, Ho Yin / LIZARDUI STÜRTZE, Unai: *Txinerara hurbiltzen. Txina, hizkuntza eta kultura*. Donostia, Gaiak, 2014.
- SALABURU, Pello: *Errateko nituenak. Cuzcoko kronika*. Donostia, Erein, 2014 (2014-04-10).
- SARASOLA, Juanma: *Moskuko urrea. Kultur eta gizarte mugimenduen eztanda Irunen, 1983-1993* . Irun / Bartzelona, Juanma Sarasola (egile editore), 2014 (2014-12-20; 2015-01-06 azken orrialdea).
- TAMAYO ERRAZQUIN, José Ángel: *Gaioren instituzioak. Gai instituciones*. Donostia, Hiria, 2014.
- UGALDE, Joseba Mikel: *Muakiss weblog postikatua. Collagekera* . Bermeo, Joseba Mikel Ugalde (egile editore), 2014.
- UGARTETXEA ARRIETA, Arantxa: *Katedraleko atarian*. La Eliana , Pasionporlosli- bros, 2014.
- URRETABIZKAIA, Arantxa: *Zuri-beltzeko argazkiak*. Iruñea, Pamiela, 2014 (2014-11-26).
- VALDECANTOS, Txemi: *Zer ote da arte garaikidea?*. Donostia, Gaiak, 2014.
- ZAMORA, Auxtin: *Senpertar ingumak, 1914-1918*. Senpere, Lapurdi 1609, 2014 (2014-12-30).
- ZUAZO, Koldo: *Euskalkiak*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-05-10 *Euskal Herria* sai- lean).

4.4. Artikulu eta hitzaldi bildumak

ARBELBIDE, Xipri: *Gogoetak*. Baiona, Maiatz, 2014 (2014-04-11).

ASKOREN ARTEAN: *Harri eta Herri 50. Artikulu bilduma*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2014; apailatzailea: Xabier Kintana (2014-12-05).

ITURBIDE, Amaia: *Ikuspuntuak. Artikulu bilduma (1986-2013)*. Zornotza, Erroteta, 2014.

4.5. Kantu liburuak

ASKOREN ARTEAN: *25 kanta eder (Baserria)*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2014.

4.6. Gidaliburuak eta eskuliburuak

ALBERDI, Andres: *Ahoskera*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2014.

GARZIA, Juan: *Puntuazioa egoki erabiltzeko gida: oinarriak, jarraibideak eta aholkuak*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2014.

4.7. Argazki eta pintura liburuak

DICHARRY, Eric: *After Banksy*. Baiona, Maiatz, 2014.

MARTIN, Jon Andoni: *Mundua jostarratz begi batean*. Azkoitia, Maxixatzen, 2014.

URRUTXURTU, Jon: *Arratia posta txarteletan*. Zeanuri, Jon Urrutxurtu (egile editore), 2014.

4.8. Txiste bildumak

AMONARRIZ, Kike: *Azken txorakikeriak*. Lasarte-Oria, Argia, 2014 (2014-12-24 azken orrialdean).

4.9. Literatur eta arte bildumak

LASA PEREZ, Ainara: *FALTA (ez) diren gauzak*. Donostia, Edol, 2014 (2014-11-09).

4.10. Bestelakoak

GIMENO VESGA, Markos: *131 AZA. Palindromo ariketak*. Ermua, Zerorajasoa.com, 2014.

5. Kantu liburuak

SOLANO MAIZA. Xabi: *Trikitixa Liburua*. Hernani, 5gora, 2014.

6. Disko-liburuak eta liburu-zintak

BORDA, Itxaro: *Ezkia haizean kantari*. Baiona, ZTK , 2014 (2015-02-20).

CANO, Harkaitz / MENDOZA, Arkaitz: *Malgu da gaua*. Donostia, Etxepare Euskal Institutua, 2014 (2014-11-10).

7. Euskalduntzerako fikziozko liburuak

LARTATEGI, Josu: *Pinky pailazoa*. Donostia, Elkar, 2014.

MEABE, Miren Agur: *Titare bete zorion*. Donostia, Elkar, 2014.

8. Nobela grafikoak eta komiki liburuak

ARTETXE, Ion Iñaki / BENGOETXEA, Kaiet: *Euskoman. Izan ala ez izan!*. Ondarroa, Luterl, 2014.

ITURRIAGA, Unai / SANVI, Alex: *Haur Besoetakoa. Litxarrerien jauna*. Donostia, Ikastolen Elkarte, 2014.

MUGURUZA, Fermin / CANO, Harkaitz / ALDERETE, Jorge : *Black is Beltza*. Irun / Bartzelona, Talka / Bang, 2014 (2014-11-14).

VELASCO, Gorka: *Gaur egungo BeHlak. BeHIn betiko hausnarketa*. Artzentales, Arte Bizkarra Kulturgintza, 2014.

9. Antzerkia

DEL OLMO, Karlos: *Sariketa*. Madril, Centro de Lingüística Aplicada Atenea, 2014.

TELLERIA, Patxo: *Pankreas*. Bilbo, Tarte Teatro, 2014.

10. Bertso liburuak

ASKOREN ARTEAN: *Bertsolari Txapelketa Nagusia 2013*. Donostia, Bertsozale Elkar-
tea, 2014; apailatzailea: Felix Irazustabarrena, Martin Aramendi eta Joanito
Dorronsoro, (2014-05-08).

EGAÑA CALDERÓN, Urko: *Oñatiko hitzen altxorra*. Oñati, Oñatiko Bertso Eskola,
2014.

11. Haur eta gazte literatura

11.1. Narratiba

- AGIRRE, Alaine: *Letra txarra daukat, eta zer?*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-05-24).
- AIERTZA, Maribel: *Munstro bat edukiontzian*. Donostia, Elkar, 2014.
- ALBERDI, Uxue: *Bizipoza*. Donostia, Elkar, 2014.
- ALBERDI, Uxue: *Marimotots pozik*. Donostia, Elkar, 2014.
- ALBERDI, Uxue: *Ongi etorri, Pupu eta Lore*. Donostia, Elkar, 2014.
- ALBERDI, Uxue: *Pirritx umore zakurra*. Donostia, Elkar, 2014.
- ALBERDI, Uxue: *Porrotx beldurtuta*. Donostia, Elkar, 2014.
- ALBERDI, Uxue: *Pupu eta Lore triste*. Donostia, Elkar, 2014.
- ALZIBAR GARITAONAINDIA, Idoia: *Zuhurtasunaren zuhurtasuna. Neskalaguna sor-
gin*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2014.
- AMUTXATEGI, Abel: *Berbontzi*. Donostia, Erein, 2014.
- ANDUEZA, John: *San Ferninetan, Lesakan*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-04-15).
- AÑORGA, Pello: *Handia naiz*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-05-20).
- AÑORGA, Pello: *Ipuin-kontalari magoa*. Bilbo, Aizkorri, 2014.
- AROSTEGI, Gaizka: *Karlisten altxorra*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-05-29).
- ARRETXE, Jon: *Beti iparralderantz*. Donostia, Erein, 2014.
- ARRIETA, Yolanda: *Maddalenen usaina*. Zornotza, Ibaizabal, 2014.
- ASKOREN ARTEAN: *Eibarko umien koadernua*. Eibar, Badihardugu, Azpilikueta eta
Ego Ibarra, 2014.
- BILBAO, Leire: *Doministripu jauna*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-05-20).
- BILBAO, Leire: *Itsasoa edan dut*. Zornotza, Ibaizabal, 2014.
- EUGI, Jon: *Zortzi ipuin gotiko*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-04-15).
- GABANTXO, Nerea: *Iparzuri*. Iruñea, Cénlit, 2014.
- GALLEGO, Noemi: *Ez dut irudimenik, eta zer?*. Donostia, Elkar, 2014.
- GAZTELUMENDI URRUZOLA, Maritxu: *Aitona sutondoan ipuin kontari*. Oartzun,
Maritxu Gaztelumendi Urruzola (egile editore), 2014.
- IRIGOIEN, Joan Mari: *Pistolak eta epistolak*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-12-26).
- ITURRALDE, Joxemari: *Nire lagunen gezurrak*. Donostia, Erein, 2014.
- IZAGIRRE, Koldo: *Dumitru*. Donostia, Erein, 2014 (2014-10-22).
- JIMENEZ, Gus: *Moradero*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-05-29).
- KAZABON, Antton: *Euritan Tak*, Donostia, Hiria 2014.

- KAZABON, Antton: *Haizearen izena*. Zornotza, Ibaizabal, 2014.
- LASA, Aitzol: *Usategiaren printzipioa*. Iruñea, Cénlit, 2014.
- MAGDALENA, Txomin / MAGDALENA, Peru: *Txomintxo eta Perutxo Iosuri fardela aldatzen*. Donostia, Elkar, 2014.
- MARTINEZ, Laida: *Max Bilbon bizi da*. Bilbo, Ediciones Beta, 2014.
- MARTINEZ, Laida: *Max eta lehengusina txikia*. Zornotza, Ibaizabal, 2014.
- MENDIGUREN ELIZEGI, Xabier: *Printzesa txizontzia*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-05-20).
- MENDIZABAL, Antxiñe: *Printzesa guztiek dute bere ipuina*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-05-29).
- MORILLO, Fernando: *Amets ameslari. Amaren barruko laguna*. Donostia, Gaumin, 2014.
- MORILLO, Fernando: *Hiru istripu eta bi amodio*. Donostia, Gaumin, 2014.
- MORILLO, Fernando: *Maddi eta euskal piratak*. Donostia, Gaumin, 2014.
- MORILLO, Fernando: *Santiagoko bidearen misterioa*. Donostia, Gaumin, 2014 (2014-05-01).
- MORILLO, Fernando: *Zauri ezkutuak*. Donostia, Gaumin, 2014.
- MURUA, Mitxel: *Argitxo eta arlotea*. Donostia, Ikastolen Elkartea, 2014.
- MURUA, Mitxel: *Argitxo eta Olentzeroren oparia*. Donostia, Ikastolen Elkartea, 2014.
- MUTIOZABAL, Aritz: *Bizikleta lapurtu didatel!*. Zornotza, Ibaizabal, 2014.
- OLASAGASTI, Ramon: *Ipurtargien herrian*. Donostia, Elkar, 2014.
- OLASAGASTI, Ramon: *Sugaar*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-02-26; 2014-04-25; 2014-05-29).
- OLASO, Xabier: *Iker ikerlaria*. Zornotza, Ibaizabal, 2014.
- OLASO, Xabier: *Txuntxurrun berdeko animalien kontakizunak*. Iruñea, Pamiela, 2014.
- SALABERRIA, Leire: *Hiltzaileak*. Iruñea, Pamiela, 2014 (2014-07-01; 2014-11-06).
- SUAREZ, Castillo: *Amalia eta Amelia*. Iruñea, Cénlit, 2014.
- VIVANCO, Esti: *Argixorigin*. Donostia, Elkar, 2014.
- WALIÑO, Josu: *Arrano beltzak beti garaile*. Bilbo, Aizorri, 2014.
- WALIÑO, Josu: *Gomezagoren gutuna*. Zumaia, Baleike Kultur Elkartea, 2014.
- ZABALA, Juan Luis: *Aita oker dago*. Donostia, Erein, 2014.
- ZUBELDIA, Iñaki: *Kanguruak zootik ihesi*. Zornotza, Ibaizabal, 2014.

ZUBIZARRETA, Patxi: *Mundua baloi batean*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-05-27; 2014-11-26).

11.2. Poesia

OLASO, Xabier: *Ilargia*. Iruñea, Pamiela, 2014.

11.3. Kantuak

ASKOREN ARTEAN: *Haur kantak. Euskal Herriko 60 abesti kantatuenak*. Bilbo, Astero, 2014.

11.4. Bestelakoak

ASKOREN ARTEAN: *Xaldun Kortin. Jolastu gurekin!*. Iruñea, Labrit Multimedia, 2014.

GALARRAGA, Ana: *Marikalanbre bizitzaren laborategian*. Usurbil, Elhuyar Fundazioa / Irrien Lagunak, 2014.

IGERABIDE, Juan Kruz: *Ur: euriaren liburua*. Iruñea, Cénlit, 2014.

IGERABIDE, Juan Kruz: *Ur: erori nahi ez zuen tanta*. Iruñea, Cénlit, 2014.

12. Hiztegiak

CASNAVE-HARIGILE, Junes: *Latina-euskara hiztegia*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2014.

13. Literatur aldizkariak

Ataramiñe, 14. zenbakia. Bilbo, Ataramiñe, 2014 (2014-11-29).

Behinola, 29. zenbakia. Donostia, Galtzagorri, 2014.

Egan, 2014ko 3 eta 4. zenbakiak. Donostia, Euskal Herriaren Adiskideen Elkarte, 2014.

Egan, 2014ko 1 eta 2. zenbakiak. Donostia, Euskal Herriaren Adiskideen Elkarte, 2014.

Hegats, 52. zenbakia. Donostia, Euskal Idazleen Elkarte, 2014.

Idatz & Mintz, 57. zenbakia. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2014.

Idatz & Mintz, 56. zenbakia. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2014.

Jakin, 202. zenbakia. Donostia, Jakin, 2014 (2014-08-09).

Jakin, 200. zenbakia. Donostia, Jakin, 2014 (2014-02-20).

Jakin, 201. zenbakia. Donostia, Jakin, 2014.

- Jakin*, 205. zenbakia. Donostia, *Jakin*, 2014 (2015-01-22).
- Jakin*, 203. zenbakia. Donostia, *Jakin*, 2014 (2014-12-28).
- Jakin*, 204. zenbakia. Donostia, *Jakin*, 2014 (2014-12-28).
- Karmel*, 288. zenbakia. Markina-Xemein, Euskal Heriko Karmeldarrak, 2014.
- Karmel*, 286. zenbakia. Markina-Xemein, Euskal Heriko Karmeldarrak, 2014.
- Karmel*, 285. zenbakia. Markina-Xemein, Euskal Heriko Karmeldarrak, 2014.
- Karmel*, 287. zenbakia. Markina-Xemein, Euskal Heriko Karmeldarrak, 2014.
- Karmel*, 285. zenbakia. Markina-Xemein, Euskal Heriko Karmeldarrak, 2014.
- Maiatz*, 58. zenbakia. Baiona, *Maiatz*, 2014.
- Maiatz*, 59. zenbakia. Baiona, *Maiatz*, 2014.

14. Testu zahar, berrargitalpen, bilduma, edizio kritikoak eta antologiak

- ARESTI, Gabriel: *Harri eta herri*. Bilbo, Euskaltzaindia / Gabriel Aresti Kultura Elkartea, 2014 (2014-12-05).
- ARTZE, Joxan: *... eta sasi guztien gainetik*. Donostia, Ediciones 3, 2014 (2014-11-28).
- ARTZE, Joxan: *laino guzien azpitik....* Donostia, Ediciones 3, 2014 (2014-11-28).
- ASKOREN ARTEAN: *Bidea urratu duten bertsoak*. Lasarte-Oria, Argia, 2014.
- BASARRI (Iñaki Eizmendi): *Basarri. Gerratean kazetari, 1936-1943*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2014; apailatzailea eta itzultzailea: Joxemari Iriondo (2014-09-05).
- BASARRI (Iñaki Eizmendi): *Basarri. Gerraurrean kazetari, 1931-1935*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2014; apailatzailea eta itzultzailea: Joxemari Iriondo (2014-09-05).
- DAUDET, Ernest: *Amodioaren Martirra. Dolores, emazte bat bethutez betea*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2014; itzultzaile-moldatzailea: Elizetxe; apailatzailea: Xabier Altzibar Aretxabaleta (2014-04-11).
- DUNY-PETRE, Pierre: *Piarres Hegitua. Idazlanak*. Baiona, Euskaltzaleen Biltzarra, 2014 (2014-12-05).
- IZETA, Mariano: *Dirua galgarri*. Baztan / Bilbo, Baztango Udala / Euskaltzaindia, 2014; apailatzaileak: Paskual Rekalde Irigoien eta Jon Abril.
- KAPANAGA, Bittor: *Euskera erro eta gara. Lan guztiak 1. Euskaldunon hizkuntza eta ikuskera*. Bilbo, Bittor Kapanagaren Lagunak / Gerediaga, 2014 (2014-11-08).
- Edipotoa*, 2014-04-04. Portugalete, Banizu Nizuke, 2014.

SARRIONANDIA, Joseba: *Izuen gordelekuetan barrena*. Iruñea, Pamiela, 2014 (2014-12-04).

ZUBIKARAI, Augustin: *Euri eta txingor. Gerrateko oroimenak*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2014.

Lehen eranskina: kritikak

AGIRRE, Alaine: *Odol mamituak*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-12-07, Iraitz Urkulo).

AIZPURUA, Mikel: *Herensuge gorriaren urtea*. Donostia, Erein, 2013 (2014-02-02, Hasier Rekondo).

AMURIZA, Xabier: *4x4 operazioa*. Andoain, Lanku, 2013 (2014-02-16, Mikel Asurmendi).

AÑORGA, Pello: *Max munstroa*. Donostia, Elkar, 2013 (2014-03-23, Imanol Mercero).

AÑORGA, Pello: *Zapatagorri*. Iruñea, Cénlit, 2013 (2014-01-12, Imanol Mercero).

ARANBARRI, Iñigo: *Apirila*. Zarautz, Susa, 2014 (2014-05-04, Alex Gurrutxaga).

ARISTI, Pako: *Urari ostutako poemak*. Zarautz, Susa, 2014 (2014-10-27, Hasier Rekondo).

ASKOREN ARTEAN: *Hobe kontatzen ez badidazu*. Donostia, Pasazaita, 2014; apailatzailea: Aritz Galarraga; itzultzailea: Gerardo Markuleta (2014-04-20, Alex Gurrutxaga).

ATXAGA, Bernardo: *Nevadako egunak*. Iruñea, Pamiela, 2013 (2013-02-02, Mikel Asurmendi).

AZKONA, Josetxo: *Galdeak eta baleak*. Iruñea, Pamiela, 2014 (2014-06-01, Alex Gurrutxaga).

BARBANCHO GALDOS, Iñigo: *Milwaukeeen*. Donostia, Hiria, 2013 (2014-04-06, Alex Gurrutxaga).

BASARRI (Iñaki Eizmendi): *Basarri. Gerratean kazetari, 1936-1943*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2014; apailatzailea eta itzultzailea: Joxemari Iriondo (2014-11-30, Alex Gurrutxaga).

BASARRI (Iñaki Eizmendi): *Basarri. Gerraurrean kazetari, 1931-1935*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2014; apailatzailea eta itzultzailea: Joxemari Iriondo (2014-11-30, Alex Gurrutxaga).

BAZTARRIKA; Unai: *Ezinbestean*. Donostia, Erein, 2014 (2014-06-22, Hasier Rekondo).

BENTON, Jim: *Kalabaza munstroa*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2014; itzultzailea: Usoa Wyssenbach (2014-03-09, Imanol Mercero).

- BIDEGAIN, Eneko: *Lehen Mundu Gerra eta Euskal Herria*. Baiona, Elkar, 2014 (2014-08-07, Alex Gurrutxaga).
- BILBAO, Leire: *Euli bat dut bihotzean*. Donostia, Elkar, 2013 (2014-01-26, Imanol Mercero).
- BILBAO, Leire / MUTUBERRIA, Maite: *Gerrak ez du izenik*. Iruñea, Pamiela, 2013 (2014-04-20, Imanol Mercero).
- BORDA, Itxaro: *Zure hatzaren ez galtzeko*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-11-02, Alex Gurrutxaga).
- BOURGOIN, Paxkal: *Hiru bidaiariak*. Uztaritze, Ikas Euskal Pedagogia Zerbitzua, 2013 (2014-02-23, Imanol Mercero).
- BOURGOIN, Paxkal: *Katilua*. Uztaritze, Ikas Euskal Pedagogia Zerbitzua, 2013 (2014-02-23, Imanol Mercero).
- CANETTI, Elias: *Mihia aske*. Donostia / Iruñea, Erein / Igela, 2014; itzultzailea: Ibon Urbarri Zenekorta (2014-03-16, Hasier Rekondo).
- CANO, Harkaitz: *Txalorik ez, arren*. Donostia, Edo!, 2013 (2014-03-30, Hasier Rekondo).
- CÉSAIRE, Aimé: *Munduko Poesia Kaiera. Aimé Césaire*. Zarautz, Susa, 2014; itzultzailea: Iñigo Aranbarri (2014-05-18, Alex Gurrutxaga).
- COETZEE, John Maxwell: *Jesusen haurtzaroa*. Donostia, Meettok, 2013; itzultzailea: Aritz Gorrotxategi (2014-03-02, Mikel Asurmendi).
- DE LAMBILLY, Elisabeth: *Dinosaurioen lurraldean*. Donostia, Ttarttalo, 2014; itzultzailea: Aztiri (2014-06-01, Imanol Mercero).
- DEGRUEL, Yann: *Saba eta landare magikoa*. Donostia, Ttarttalo, 2013; itzultzailea: Ibon Plazaola (2014-01-26, Imanol Mercero).
- DOLHARE-ÇALDUMBIDE, Katixa: *Biribilgune*. Baiona, Elkar, 2014 (2014-06-08, Hasier Rekondo).
- DUFRESNE, Didier: *Pintzel magikoa*. Uztaritze, Ikas Euskal Pedagogia Zerbitzua, 2014; itzultzailea Jean-Louis Davant (2014-11-02, Imanol Mercero).
- ECHENEZ, Jean: *14*. Donostia, Meettok, 2014; itzultzailea: Gerardo Markuleta (2014-10-19, Alex Gurrutxaga).
- ELORRIAGA, Unai: *Iazko hezurrak*. Zarautz, Susa, 2014 (2014-12-21, Iraitz Urkulo).
- EPALTZA, Aingeru: *Gure Jerusalem galdua (Erresuma eta Fedea III)*. Donostia, Elkar, 2013 (2014-01-05, Mikel Asurmendi).
- ETXABURU, Mikel: *Hodeiak zapatetan*. Zarautz, Susa, 2014 (2014-05-25, Hasier Rekondo).
- ETXEBERRIA CASQUEIRO, Gorka: *60 ordu Zoologikoan*. Erreterria, Gorka Etxeberria Casqueiro (egile editore), 2013 (2014-01-19, Hasier Rekondo).

- GARDE, Luis: *Maizter arrotza*. Donostia , Erein, 2013 (2014-01-05, Hasier Rekondo).
- GARDE, Luis: *Trenen abiadura*. Iruñea, Pamiela, 2013 (2014-03-09, Alex Gurrutxaga).
- GARRO, Lander: *Gerra txikia*. Zarautz, Susa, 2014 (2014-06-22, Mikel Asurmendi).
- GOIKOETXEA, Jule: *Tractatus*. Zarautz, Susa, 2014 (2014-09-14. Hasier Rekondo).
- GRAHAME, Kenneth: *Haizea sahats artean*. Donostia / Iruñea, Erein / Igela, 2013; itzultzailea: Miren Arratibel (2014-03-09, Imanol Mercero).
- GÜETTLER, Kalle /HELMSDAL, Rakel|JÓNSDÓTTIR, Áslaug: *Munstro handiek ez dute negarrrik egiten*. Pontevedra, Sushi Books, 2014; itzultzailea: Garbiñe Ugarte Grazianteparaluzeta (2014-05-18, Imanol Mercero).
- GÜETTLER, Kalle, HELMSDAL, Rakel / JÓNSDÓTTIR, Áslaug: *Ez! dio Munstro Txikik*. Pontevedra, Sushi Books, 2014; itzultzailea: Garbiñe Ugarte Grazianteparaluzeta (2014-05-18, Imanol Mercero).
- HARANBURU ALTUNA, Luis: *Jainkoaz beste. Aberriaren idolatria*. Donostia, Hiria, 2014 (2014-05-25, Mikel Asurmendi).
- HOLLOWAY, John: *Kapitalaren aurka eta haratago*. Azkoitia / Azpeitia, Bagaudia, 2014; apailatzailea eta itzultzailea: Bagaudia (2014-11-16, Alex Gurrutxaga).
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Zangotraba*. Donostia, Erein, 2014 (2014-07-06, Mikel Asurmendi).
- IGERABIDE, Juan Kruz / ODRIOZOLA, Elena / IGERABIDE, Oihane: *Ur: euriaren liburua*. Iruñea, Cénlit, 2014 (2014-12-14, Imanol Mercero).
- IRASIZABAL, Iñaki: *Odolaren deia*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-04-13, Mikel Asurmendi).
- ISERN, Susanna: *Non zaude, Barraskilo?*. Tafalla / Pontevedra, Txalaparta / OQO, 2014; itzultzailea: Arkaitz Goikoetxea (2014-06-15, Imanol Mercero).
- ITURBIDE, Amaia: *Kartografien eta mikrobio narratiboen artean*. Baiona, Maiatz, 2013 (2014-02-09, Alex Gurrutxaga).
- ITZAINA, Mixel: *Xalbador*. Baiona, Elkar, 2014 (2014-06-15, Alex Gurrutxaga).
- ITZAINA, Xalbat: *Behruz*. Uztartitze, Ikas Euskal Pedagogia Zerbitzua, 2013 (2014-02-23, Imanol Mercero).
- JAKA, Ana: *Ez zen diruagatik*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-10-12, Hasier Rekondo).
- JIMENEZ, Gus: *Moradero*. Donostia, Ekar, 2014 (2014-09-07, Imanol Mercero).
- JUARISTI, Felipe: *Piztutako etxea*. Donostia, Erein, 2014 (2014-04-27, Hasier Rekondo).
- JUVENTENY, Raimon: *Ibiltzaile onaren eskuliburua*. Iruñea / Pontevedra / Bartzelona, Pamiela / Kalandraka / Pol.len, 2014; itzultzailea: Jose Angel Irigaray (2014-06-29, Imanol Mercero).

- KA, Olivier: *Nire sekretuen zuhaitza*. Donostia, Ttarttalo, 2014; itzultzailea: Miren Agur Meabe (2014-11-16, Imanol Mercero).
- KORTA, Gabriel: *Diot*. Zarautz, Gabriel Korta (egile editore), 2013 (2014-01-12, Alex Gurrutxaga).
- LACOMBE, Benjamin: *Madama Butterfly*. Zornotza, Ibaizabal, 2014; itzultzailea: Uxoia Iñurrieta (2014-10-19, Imanol Mercero).
- LARRETXE, Hasier: *Larremotzetik*. Donostia, Erein, 2014 (2014-10-05, Alex Gurrutxaga).
- LINAZASORO, Karlos: *Alferrik ez balitz*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-05-11, Hasier Rekondo).
- LUKU, Antton: *Libertitzeaz*. Iruñea / Pontevedra, Pamiela, 2014 (2014-04-27, Mikel Asurmendi).
- MAKUSO, Juan Ramón: *Hitzak argi*. Iruñea, Pamiela, 2014 (2014-06-08, Mikel Asurmendi).
- MALAGON, Ana: *Lasai, ez da ezer gertatzen*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-03-16, Mikel Asurmendi).
- McDONALD; Alan: *Arraioa! Lerdosaurioa!*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2014; itzultzailea: Regina Larrueca (2014-11-02, Imanol Mercero).
- MILLEROU Stéphane / Quittere Laborde: *Sagutxo Margotxo*. Uztaritze, Ikas Euskal Pedagogia Zerbitzua, 2013; itzultzailea: Unai Zubeldia (2014-05-04, Imanol Mercero).
- MUGURUZA, Jabier: *Hilen logika ezkutua*. Donostia, Erein, 2014 (2014-12-21, Hasier Rekondo).
- OLASAGASTI, Ramon: *Sugaar*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-06-15, Imanol Mercero).
- OLASO, Xabier: *Auskalo! Igarkizun eta aho-korapiloak*. Iruñea, Pamiela, 2013 (2014-02-09, Imanol Mercero).
- ORMAZABL, Markel: *Hemen naiz, ez gelditzeko baina*. Tafalla, Txalaparta, 2014 (2014-10-27, Iraitz Urkulo).
- OTAMENDI, Jose Luis: *Kapital publikoa*. Zarautz, Susa, 2014 (2014-11-23, Hasier Rekondo).
- PALAHNIUK, Chuck: *Borroka Kluba*. Tafalla, Txalaparta, 2014; itzultzailea: Naroa Zubillaga (2014-11-09, Iraitz Urkulo).
- PEREC, Georges: *Gauzak*. Iruñea, Igela, 2014; itzultzailea: Itziar Diez de Ultzurrun (2014-10-12, Iraitz Urkulo).
- PEREC, Georges: *Gizon bat lotan*. Iruñea, Pamiela, 2014; itzultzailea: Juan Luis Agirre (2014-07-06, Hasier Rekondo).

- PEREIRO, Lois: *Alkaberako poesia amodioaz eta gaitzaz*. Iruñea, Cénlit, 2013; itzultzailea: Joxemari Sestorain (2014-02-16, Hasier Rekondo).
- PERUARENA ANSA, Mikel: *Su zelaia*. Zarautz, Susa, 2014 (2014-12-14, Alex Gurrutxaga).
- PLATH, Sylvia: *Ariel eta beste poema batzuk*. Iruñea, Cénlit, 2013; itzultzailea: Iñigo Astiz (2014-01-26, Alex Gurrutxaga).
- RAMOS, Mario: *Animaliak eta ni*. Donostia, Ttarttalo, 2014; itzultzailea: Aztiri (2014-09-07, Imanol Mercero).
- RAMSTEIN, Anne-Margot / ARREGI, Matthias: *Aurretik, ondoren*. Donostia, Ttarttalo, 2014 (2014-10-05, Imanol Mercero).
- René Depestre: *EROS tren txinatar batean*. Iruñea, Igela, 2013; itzultzailea: Joxean Elosegi (2014-02-23, Alex Gurrutxaga).
- RIDELL, Chris: *Ada Goth eta sagu mamua*. Zornotza, Ibaizabal, 2014; itzultzailea: Aitor Arana (2014-06-29, Imanol Mercero).
- ROZAS, Ixiar: *Beltzuria*. Iruñea, Pamiela, 2014 (2014-12-07, Haiser Rekondo).
- SALABURU, Pello: *Errateko nituenak. Cuzcoko kronika*. Donostia, Erein, 2014 (2014-05-11, Mikel Asurmendi).
- SARASUA Jon: *Hitzunpolisa*. Iruñea, Pamiela, 2013 (2013-01-19, Mikel Asurmendi).
- SARRIUGARTE, Danele: *Erraiak*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-04-13, Hasier Rekondo).
- SCOTT FITZGERALD, Francis: *Plazeraren gau ilunekoak*. Donostia, Elkar, 2014; itzultzaileak: Garazi Arrula eta Iñigo Roque (2014-11-09, Hasier Rekondo).
- SENDAK, Maurice: *Gaueko sukaldea*. Iruñea / Pontevedra, Pamiela / Kalandranka, 2014; itzultzailea: Manu Lopez Gaseni (2014-04-06, Imanol Mercero).
- SERRANO, Asier: *Abisalia*. Tafalla, Txalaparta, 2014 (2014-03-30, Mikel Asurmendi).
- SHELLEY, Mary: *Frankenstein*. Donostia / Iruñea, Erein / Igela, 2013; itzultzailea: Iñigo Errasti (2014-03-23, Alex Gurrutxaga).
- SLEGERS, Liesbet: *Katalin eta animalien liburu handia*. Zornotza, Ibaizabal, 2014; itzultzailea: Lierni Ugartemendia (2014-04-06, Imanol Mercero).
- SUAREZ, Castillo: *Amalia eta Amelia*. Iruñea, Cénlit, 2014 (2014-12-14, Imanol Mercero).
- TURIN, Adela: *Zorioneko hondamendia*. Iruñea / Pontevedra, Pamiela / Kalandranka, 2014 (2014-10-05, Imanol Mercero).
- VALVERDE, Mikel: *Skaterrak*. Ertzean, Bilbo, Giltza, 2013; itzultzailea: Julen Gabiria (2014-01-12, Imanol Mercero).

YAN, Mo: *Hori da umorea, maisul*. Donostia, Elkar, 2013; itzutzailak: Maialen Marin Lacarta eta Aiora Jaka Irizar (2014-03-02, Haiser Rekondo).

ZABALA, Juan Luis: *Aita oker dago*. Donostia, Erein, 2014 (2014-11-30, Imanol Mercero).

ZALDUA, Iban: *Inon ez, inoiz ez*. Don, Elkar, 2014 (2014-06-29, Alex Gurrutxaga).

ZUBIZARRETA, Patxi: *50*. Tafalla, Txalaparta, 2014 (2014-11-23, Iraitz Urkulo).

ZUÑIGA, Yolanda: *Post-it bizitzak*. Iruñea, Cénlit, 2014; itzultzaileak (2014-09-14, Iraitz Urkulo).

Bigarren eranskina: erreseina laburrak

Behinola, aldizkaria, 29. zenbakia. Donostia, Galtzagorri, 2014 (2014-09-14).

Behinola, aldizkaria, 28. zenbakia. Donostia, Galtzagorri, 2013 (2014-01-05).

Egan, aldizkaria, 2014ko 1 eta 2. zenbakiak. Donostia, Euskal Herriaren Adiskideen Elkarte, 2014 (2014-09-07).

Egan, aldizkaria, 2014ko 3 eta 4. zenbakiak. Donostia, Euskal Herriaren Adiskideen Elkarte, 2014 (2014-12-21).

Hegats, 52. zenbakia. Donostia, Euskal Idazleen Elkarte, 2014 (2014-12-07).

Idatz & Mintz, aldizkaria, 55. zenbakia. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2013 (2014-02-16).

Idatz & Mintz, aldizkaria, 56. zenbakia. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2014 (2014-10-05).

Karmel, aldizkaria, 285. zenbakia. Markina-Xemein, Euskal Heriko Karmeldarrak, 2014 (2014-03-16).

Karmel, aldizkaria, 286. zenbakia. Markina-Xemein, Euskal Heriko Karmeldarrak, 2014 (2014-06-08).

Karmel, aldizkaria, 287. zenbakia. Markina-Xemein, Euskal Heriko Karmeldarrak, 2014 (2014-10-19).

Maiatz, aldizkaria, 58. zenbakia. Baiona, Maiatz, 2014 (2014-06-01).

Maiatz, aldizkaria, 59. zenbakia. Baiona, Maiatz, 2014 (2014-11-30).

Senez, 45. zenbakia. Donostia, EIZIE, 2014 (2014-10-27).

AGIRRE, Alaine: *Odol mamituak*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-11-02).

AGIRRE, Txomin: *Kresala*. Bilbo, Erroa, 2013; apailatzailea: Xabier Monasterio (2014-02-02).

ANTZA, Mikel: *Z2*. Bilbo, Ataramiñe, 2013 (2014-02-09).

ARAMENDI, Javier: *Verba polita*. Donostia, Erein, 2014 (2014-11-02).

- ARGINARENA, Mikel: *Neronek bizi izandakoa*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2014 (2014-11-09).
- ARIZMENDIARRIETA, Jose Maria: *Gogoetak*. Aretxabaleta, Otalora, 2013 (2014-11-23).
- ARKOTXA, Aurelia: *Bidaide*. Lau aspaldiko bide-istorio errekontatuak. Baiona, Gatu-zain, 2013 (2014-02-23).
- ARRIETA URTIZBEREA, Agustin: *Arimak eta balioak*. Donostia, Jakin, 2013 (2014-03-23).
- ARRIETA, Yolanda: *Argiaren alaba*. Markina-Etxebarria, Yolanda Arrieta (egile editore) , 2014 (2014-09-14).
- ARRIZABALAGA, Aritz: *Paradisu zinemak*. Bilbo, Ediciones Beta, 2014 (2014-04-06).
- ARTETXE, Karmele: *Einstein 'Euzkadi'n*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2013 (2014-02-23).
- ARTOLA, Koldo: *Ziorditik Uztarrozeraino*. Nafarroan, euskararen hegoaldeko mugetan barrena, 1983an. Donostia, Aranzadi Zientzia Elkartea, 2014 (2014-12-14).
- ASKOREN ARTEAN: *25 kanta eder (Baserria)*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2014 (2014-11-30).
- ASKOREN ARTEAN: *Begia amodioaren ehiztari*. Azkoitia, Matadeixe Zinematogram, 2013 (2014-03-09).
- ASKOREN ARTEAN: *Bertsolari Txapelketa Nagusia 2013*. Andoain, Lanku, 2014 (2014-05-18).
- ASKOREN ARTEAN: *Dabilen harriari goroldiorik ez*. Donostia, Joxemi Zumalabe Fundazioa, 2014 (2014-05-18).
- ASKOREN ARTEAN: *Egungo euskal saiakeraren historia*. Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2013; koordinatzailea: Francisco Javier Rojo Cobos (2014-03-30).
- ASKOREN ARTEAN: *Elkarrekin bakean bizi gaur-hemen*. Elkarrekiko etika. Donostia, Etikarte Fundazioa, 2013 (2014-01-19).
- ASKOREN ARTEAN: *Euskal prosa aztertuz*. Kritiko berrien ahotsa II. Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2013; koordintzailea: Jon Kortazar (2014-04-20).
- ASKOREN ARTEAN: *Gabrielen lekua*. Bilbo, Erroa, 2013 (2014-03-16).
- ASKOREN ARTEAN: *Gerrari tiroka*. Gerraren aurkako serbiar aforismoak. Zornotza, Erroteta, 2014; itzultzailea: Hasier Agirre (2014-10-12).
- ASKOREN ARTEAN: *Literaturaren Pasaia*. Pasaia, Pasaia Udala / Euskal Idazleen Elkartea / Ereiten, 2014; koordinatzaileak: Nagore Atela eta David Zapirain; itzultzailea: Koldo Izagirre (2014-06-22).
- ASKOREN ARTEAN: *Narrazioak eta olerkiak 2013*. Bilbo, BBK Fundazioa / Euskaltzaindia, 2014 (2014-06-01).

- ASKOREN ARTEAN: *San Mames beti eta betiko*. Donostia, Ttarttalo, 2013; koordinatzailea: Eduardo Rodrigalvarez; itzultzaileak: Lurdes Auzmendi eta Igor Uranga (2014-02-16).
- ASKOREN ARTEAN (Akaitze Kamiruaga, Igone Etxebarria, Adolfo Arejita): *Arausteak Bizkaian*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2013 (2014-01-05).
- ASKOREN ARTEAN (Uzuri Aboitiz Hidalgo, Beñat Garmendia Hernandez eta Luchia Iriondo Barandiaran): *Ordiziako azoka, kasu etnografiko bat*. Lazkao, Goierriko Euskal Eskola Kultur Elkartea / Maizpide Euskaltegia / Lazkaoko Udala, 2014 (2014-10-05).
- AURREKOETXEA, Benjamin: *Arrats gorri ostean*. Bilbo, Beta, 2013 (2014-02-23).
- AURREKOETXEA, Benjamin: *Matxinoaren aizkora*. Bilbo, Ediciones Beta, 2014 (2014-11-09).
- AYESTA, Karmelo: *Goza daiteke gehiago. Euskaldun baten hizkuntza-bidaia*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2014 (2014-07-06).
- AZKONA, Joxetxo: *Galdeak eta baleak*. Iruñea, Pamiela, 2014 (2014-03-30).
- AZKUE IBARBIA, Xabier: *Jose Manuelen ibilerak edo begirada bat 1910-1920ko Zumaia-ri*. Zumaia, Baleike Kultur Elkartea, 2013 (2014-03-30).
- AZPARREN, Patxi: *Batzarrak, jatorrizko antolaketa. Lurraldetasuna, parte hartzea eta ekonomia soziala*. Gasteiz, Pedro Mari Olaeta, 2013 (2014-01-19).
- AZPIAZU, José / UGARTE, Xabier : *Julián Sagasta Galdós. Biografia*. Arrasate / Oñati, Arrasteko Udala / Oñatiko Udala, 2014; itzultzailea: Paulo Anduaga.
- BADDELEY, Alan, EYSENCK, Michael W., ANDERSON, C.: *Oroimena*. Donostia, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2014; itzultzaileak: Maitane Arizti eta Alfontso Mujika (2014-10-27).
- BAZTARRIKA, Unai: *Ezinbestean*. Donostia, Erein, 2014 (2014-05-11).
- BECKETT, Samuel: *Molloy*. Donostia, Meettok, 2014 (2014-12-21).
- BERROTARAN, Gregorio: *Oroimena olatuen konpasean*. Hondarribia, Hondarribiko Udala, 2014 (2014-04-06).
- BIDEGAIN, Eneko: *Lehen Mundu Gerra eta Euskal Herria*. Baiona, Elkar, 2014 (2014-04-27).
- BILBAO, Jon: *Kometaren eraginpean*. Tafalla, Txalaparta, 2014; itzultzailea: Jon Alonso (2014-12-21).
- BLAKE, Nicholas: *Piztiak hil behar du*. Iruñea, Igela, 2013; itzultzailea: Esti Lizaso (2014-02-02).
- BUTULESCU, Valeriu: *Hareazko oasiak. Aforismoak*. Zornotza, Erroteta, 2013; itzultzailea: Hasier Agirre (2014-02-16).

- COETZEE, John Maxwell: *Jesusen haurtzaroa*. Donostia, Elkar, 2013; itzultzailea: Aritz Gorrotxategi (2014-01-26).
- COYNE, Jerry A.: *Zergatik den egia eboluzioa*. Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2013; itzultzailea: Itziar Otegi Aranburu (2014-01-12).
- COYOS, Jean-Baptiste: *Zubererazko istorio, alegia eta ipuin irri-egingarri*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2013 (2014-03-02).
- DAUDET, Ernest: *Amodioaren Martirra. Dolores, emazte bat bethutez betea*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2014; itzultzaile-moldatzailea: Elizetxe; apailatzailea: Xabier Altzibar Aretxabaleta (2014-05-11).
- DAVANT, Jean-Louis: *Aljeriaz*. Baiona, Maiatz, 2014 (2014-11-23).
- DE TOCQUEVILLE, Alexis: *Antzinako Erregimena eta Iraultza*. Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2014; itzultzailea: Irati Bereau (2014-11-02).
- DEPESTRE, René: *EROS tren txinatar batean*. Iruñea, Igela, 2013; itzultzailea: Jo-xean Elozegi (2014-01-26).
- DOLHARE-ÇALDUMBIDE, Katixa: *Biribilgune*. Baiona, Elkar, 2014 (2014-05-18).
- EIZAGIRRE KEREJETA, Estitxu: *Bertsoaren haria Hernanin*. Hernani, Hernaniko Bertso Eskola, 2014 (2014-05-04).
- ELEXPURU, Juan Martin / ETXEBERRIA, Idoia : *Lan eta lan, emakumea Bergaran*. Bergara, Badihardugu / Bergarako Udala, 2014 (2014-06-15).
- ESTELLÉS, Vicent Andres: *Estellés euskaraz. Antologia elebiduna valentziera-euskara. Antologia bilingüe valencià-basc*. Burjassot-Godella, Bostezo, 2013; apailatzaileak: Héctor Arnau / Paco Inclán; itzultzailea: Gerardo Markuleta (2014-02-09).
- ETXABE, Jon: *Zamorako landan*. Oñati, Intxorta 1937 Kultur Elkartea, 2014 (2014-04-20).
- EXTREMERA, Esther: *669. logela eta beste kontakizun batzuk*. Bilbo, Ediciones Beta, 2013 (2014-01-12).
- FERNÁNDEZ DE BETOÑO, Unai: *Hiri gara*. Bilbo, Astero, 2014 (2014-10-12).
- FRAGA, Antonio Manuel: *Xildas*. Cangas do Morrazo, Sushi Books, 2013; itzultzailea: Garbiñe Ugarte Garzianteparaluzeta (2014-03-09).
- GALDOS, Josu: *Lurretik Lurrera*. Donostia, Hiria, 2013 (2014-01-05).
- GIMENO VESGA, Markos: *131 AZA. Palindromo ariketak*. Ermua, Zerorajasoa.com, 2014 (2014-07-06).
- GRAHAME, Kenneth: *Haizea sahats artean*. Donostia / Iruñea, Erein / Igela, 2013; itzultzailea: Miren Arratibel (2014-02-02).
- HAMMETT, Dashiell: *Kristalezko giltza*. Iruñea, Igela, 2014; itzultzaileak: Xabier Olarra eta Esti Lizaso (2014-12-14).

- HOLLOWAY, John: *Kapitalaren aurka eta haratago*. Azkoitia / Azpeitia, Bagaudia, 2014; apailatzailea eta itzultzailea: Bagaudia (2014-06-22).
- IBARRA. Iñigo: *Aulkipeko sekretuak*. Iruñea, Cénlit, 2014 (2014-06-08).
- INTXAUSTI, Joseba: *Euskara eta hizkuntzak gizartean I. Aitorpenak, Ekinbideak*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2014 (2014-06-29).
- INTXAUSTI, Joseba: *Euskara eta hizkuntzak gizartean II. Jarrerak. Politikak. Pedagogiak*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2014 (2014-06-29).
- INTXAUSTI, Joseba: *Euskara eta hizkuntzak gizartean III. Erljioak. Eliza kristauak*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2014 (2014-06-29).
- IRIONDO, Joxemari: *Basarri. Zarauzko berriak, 1931-1936*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2013 (2014-02-09).
- ITURBIDE, Amaia: *Ikuspuntuak. Artikulu bilduma (1986-2013)*. Zornotza, Erroteta, 2014 (2014-10-05).
- IZAGIRRE, Ander: *Txernobil txiki bat etxe bakoitzean*. Donostia, Gaumin, 2014 (2014-05-04).
- KOTLER, Philip / ARMSTRONG, Gary: *Marketinaren oinarriak*. Bilbo, Deustuko Unibertsitatea, 2014; itzultzaileen koordinatzaileak: Itziar Navarro eta Lorea Narbaiza (2014-05-25).
- LADRON ARANA, Alberto: *Harrian mezua*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-11-09).
- LARTATEGI, Josu: *Geminiko nebulosa*. Donostia, Elkar, 2013 (2014-03-16).
- LASA, Xabier: *Felix Etxeberria, Parapango akuilua*. Elgoibar, Etxeberria Canales familia, 2014 (2014-06-29).
- LINAZASORO, Karlos: *Alferrik ez balitz*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-04-27).
- MANDELA, Nelson: *Urte ilunak*. Bilbo, Ataramiñe, 2014; itzultzailea: Ekaitz Sirvent (2014-12-07).
- MARAÑON, Manu: *Jendaurrean hitz egitea. Traketsetik abiler*a. Madril, Anaya, 2013 (2014-03-02).
- MARTÍNEZ DE LEZEA, Toti: *Maria Galanta, abadesa*. Donostia / Iruñea, Erein / Igela, 2013; itzultzailea: Garbiñe Ugarte Garzianteparaluzeta (2014-03-09).
- MARTINEZ ORONoz, Lorena: *Maite dut*. Donostia, Edo!, 2014 (2014-09-07).
- MATTIN (Iñaki Martiarena): *Sua itzali, hiria piztu*. Donostia, Donostia Sutan 1813-2013 Elkartea, 2013 (2014-01-12).
- MEABE, Miren Agur: *Zisnea eta uhartea*. Donostia, Elkar, 2013 (2014-03-23).
- MENDIZABAL ITUARTE, Mikel: *Hizkuntzen berdintasun komunikatiboa: mitoa ala errealitatea?*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2014 (2014-05-25).
- MENENDEZ BACETA, Gorka: *Gorbeialdeko sendabelar tradizionalak. Herri-medikuntza eta jakituria etnobotanikoa*. Bilbo, Ediciones Beta, 2014 (2014-05-25).

- MORILLO, Fernando: *Ametz ameslari. Amaren barruko laguna*. Donostia, Gaumin, 2014 (2014-10-19).
- MORILLO, Fernando: *Santiagoko biderearen misterioa*. Donostia, Gaumin, 2014 (2014-05-04).
- MOUESCA, Gabi: *Borrokak presondegian. Lekukotasunak*. Baiona, Zortziko, 2014 (2014-06-08).
- ORMAZABAL, Markel: *Hemen naiz, ez gelditzeko baina*. Tafalla, Txalaparta, 2014 (2014-07-06).
- OTERMIN, Joxe Mari: *Fernando Amezketarra, 1674-2014*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2014 (2014-10-27).
- PEREC, Georges: *Gauzak, 60etako istorio bat*. Iruñea, Igela, 2014; itzultzailea: Itziar Diez de Ultzurrun (2014-06-22).
- PEREC, Georges: *Gizon bat lotan*. Iruñea, Igela, 2014; itzultzailea: Juan Luis Agirre (2014-06-29).
- PRAT URZAINKI, Ernesto: *Orpoz orpo*. Tafalla, Txalaparta, 2014 (2014-10-19).
- RODRIGUEZ, Arturo F.: *Zutabeak*. Bilbo, Ensoñaciones Tobogán / Consonni, 2014; itzultzailea: Iñaki Lopez de Luzuriaga (2014-06-15).
- RODRIGUEZ, Fito: *Gontz garaia (ipuinak kontatu ezin dituztenei)*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2014 (2014-10-12).
- ROJO, Ekain: *Futbola eta nazio eraikuntza Euskal Herrian eta Espainian*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2014 (2014-04-06).
- SAKI (Hector Hugh Monro): *Piztiak eta piztitzarrak*. Bilbo, Erroa, 2013; itzultzailea eta apailatzailea: Xabier Monasterio (2014-01-26).
- SCOTT FITZGERALD, Francis: *Plazeraren gau ilunekoak*. Donostia, Elkar, 2014; itzultzaileak: Garazi Arrula eta Iñigo Roque (2014-09-07).
- SPINOZA, Baruch: *Tratatu politikoa*. Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2013; itzultzailea: Patxi Ezkiaga (2014-03-23).
- SUAREZ, Castillo / MUTUBERRIA, Maite: *Zerua berun*. Zornotza, Ibaizabal, 2014 (2014-11-16).
- TAMAYO ERRAZQUIN, José Ángel: *Gaioren instituzioak. Gai instituciones*. Donostia, Hiria, 2014 (2014-06-01).
- UGALDE PIKABEA, Garazi / SALCES ALCALDE, Gorka: *Korapiloak lokarrietan / Haize takikardikoa*. Donostia, Bermingham, 2014 (2014-06-15).
- UGALDE, Joseba Mikel: *Muakiss weblog postikatua. Collagekera*. Bermeo, Joseba Mikel Ugalde (egile editore), 2014 (2014-11-23).
- UGARTETXEA ARRIETA, Arantxa: *Katedraleko atarian*. La Eliana, Pasionporloslibros, 2014 (2014-12-07).

- URAIN, Jokin: *Agurra eta ohorea, euskal militanteen heriotzaren kronika*. Bilbo, Ataramiñe, 2013 (2014-01-19).
- VALDECANTOS, Txemi: *Zer ote da arte garaikidea?*. Donostia, Gaiak, 2014 (2014-11-16).
- VALVERDE, Jaime: *Ander Lipusen antzerkigintza: erritual, kultura eta ikuskizuna*. Gasteiz, Arabako Foru Aldundia, 2013 (2014-04-20).
- WOOLF, Virginia: *Dalloway andrea / Emakumeen lanbideak edo Etxeko Aingerua hiltzea*. Donostia, Edo!, 2014 (2014-11-16).
- ZUAZO, Koldo: *Euskalkiak*. Donostia, Elkar, 2014 (2014-05-11).
- ZUAZO, Koldo: *Mailopeko euskara*. Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2013 (2014-04-27).
- ZUBIAUR LARRAURI, Pello: *Kayomi: Oihaneko jendea*. Gasteiz, Arabako Foru Aldundia, 2013 (2014-03-02).
- ZUBIKARAI, Augustin: *Euri eta txingor. Gerrateko oroimenak*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2014 (2014-12-14).

Aranzadiren irrintziak

INAXIO LOPEZ DE ARANA¹

Nork ez du sekula entzun Aranzadi elkarteak biodibertsitate, antropologia edo historia arloan egin dituen lanen berri? Bada, elkarte horri Telesforo Aranzadi ikertzaile handiaren omenez (1860-1945) jarri zioten izena. Aranzadi gizon politifazetikoa izan zen, eta batik bat Bartzelonako Unibertsitatean egin zuen lan: Farmazia Fakultateko Botanika Deskriptiboko katedraduna eta Antropologiako katedraduna izan zen, besteak beste. Joxemiel Barandiaranekin eta Enrique Eguren irakaslearekin batera, indusketak eta ikerketak egin zituen, Aralar mendilerroko trikuharrietan. Hiruren artean historiaurrea ikertzeko talde bat eratu zuten eta, hogeitau urtean, hondeaketa, indusketa eta ikerketa ugari egin zituzten.

Telesforo Aranzadik euskara mintzatuaren hasierako grabazio-gintzan ere jarri zuen bere aletxoak: Léon Azoulay-ri (1900)² eta Rudolf Trebitsch-i (1913)³ gogotik lagundu zien beren proiektuetan. Halako batean, ahotsa jarri beharra ere gertatu zitzaion: Azoulayren 1900eko euskal grabazioetako fonograma batean entzun ditzakegu Telesforo Aranzadik egindako bi irrintzi⁴; hala egiaztatzen du Azoulayren bildumako grabazio-orri batek. Dagoeneko 70 urte urte joan dira Telesforo Aranzadi hil zenetik, baina oraindik haren ahotsa entzun dezakegu, edo, hobeto esanda, haren bi irrintzi, Azoulayren aurrean egin zituenak.

Parisko 1900eko Erakusketa Unibertsalean, Léon Azoulay antropologo eta sendagileak euskarazko 9 fonograma egin zituen, Eusko Ikas-

[1] IZOko terminologoa

[2] Argibide gehiago: <http://bit.ly/1yTdc5T>

[3] Argibide gehiago: http://eu.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Trebitsch

[4] Irrintziak entzuteko: <http://bit.ly/1u16Vu0> (7. atalean)

kuntzaren Nazioarteko Biltzarra bertan egin zela aprobetxatuta. Biltzar-
rera joanda, gramofono aurrean arituko ziren euskal hiztunak aurkitu
zuten. Esan bezala, Aranzadi izan zen haietako bat. Baina nortzuk izan
ziren besteak? Galdera horri erantzuteko, aipa dezagun zein diren Léon
Azoulayren euskal grabazioak:

- 85 Ebanjelioa San Juanen arabera. Hogeigarren kapitulua. Irakurria eta
hitzez hitz esana. Zuberera.
- 85bis Ebanjelioa San Juanen arabera. Hogeigarren kapitulua. Irakurria
eta hitzez hitz esana. Zuberera⁵.
- 86 “L’oiseau” (euskaraz, “txoria”) kanta. Zuberera.
- 87 “Maitia non zira” kanta. Zuberera.
- 88 “Prima eijerra” kanta. Zuberera.
- 89 Ebanjelioa San Lukasen arabera. Hamabosgarren kapitulua. Seme
prodigoaren alegia. Irakurria eta hitzez hitz esana. Gipuzkera.
- 90(1) “Donostiako hiru damatxo” kanta. Gipuzkera.
- 90(2) “Donostiako hiru damatxo” kanta. Gipuzkera. Bi irrintzi.
- 92 “Herriyetan batzubek” bertsoa. Gipuzkera. “Pello Joxepe” kanta. Gi-
puzkera.

Zoritxarrez, 86 zilindroa desagerturik dago; haren aztarrenik ez
dago inon. Ez dago jakiterik txori bati buruzko zer kantu grabatu zuten.

Bost gizon-emakumek jarri zuten ahotsa euskal grabazioetan. Bi-
bliothèque Centrale du Muséum National d’histoire Naturelle delakotik
bidali didaten dokumentazioaren arabera, honako hauek izan ziren:

- 1) Grabazio guztietako atariko frantsesezko aurkezpena egiten duen gi-
zona. Léon Azoulay bera izan daiteke pertsona hori.
- 2) Zuberoako gizon bat, 1900ean 45 urte inguru zituena. Ez dut datu
gehiagorik lortu pertsona horri buruz. Zilindro hauetan hartzen du
parte: 85 eta 87.
- 3) Zuberoako beste gizon bat, 1900ean 40 urte inguru zituena. Gizon
hura Aguer Barhendy izan zen, Muskildiko semea (Zuberoa). Irakas-
lea izan zen, eta Kolonbian ibili zen, misiolari. Zilindro hauetan
hartzen du parte: 85bis eta 88.

[5] 85bis fonogramaren eduki berbera du, baina ahotsa beste gizon batena da.

- 4) Donostiako neska bat, alfabetatua eta lanbidez saltzailea zena; 1900ean 20 bat urte zituen. Ez dut datu gehiagorik lortu pertsona horri buruz. Zilindro hauetan hartzen du parte: 89, 90(1), 90(2) eta 92.
- 5) Telesforo Aranzadi, 90(2) zilindroko irrintziak egin zituen.

Bitxikeria moduan, esan dezadan Aranzadiren irrintziak “cri de guerre basque” esanda aurkezten dituela Azoulay izan daitekeen horrek. Artikulu honi gaina jartzeko, Aranzadiren jokamoldeari jarraituz, hemen doakizue nire “gerra-oihua”: AIAIAIAIAIAIAIAIAIA!

Asteasuko emakume bertsolariak

XIX. mende hasieran

AMAGOIA PIÁ eta IAGO IROXOA

Kategoriak: Archivos, Asteasu,

Oharra:

Asteasu aipatzean, jendearen oroitzapenena bertan izandako bertsolaritza da lehenengo burura etortzen zaiguna. Ezaguna da bertako Pello Errota eta bere garaiko bertsolaritza. Hala ere, izan dira bertsolariak Asteasun, Pello Errota baino lehenago eta emakumeak direnak. Gauza bitxia iruditzen zaigunez, horra irakurle, zuk ere dastatu ditzazun. Amagoia Pia eta Iago Iroxoa artxibariak aurkitutako bixi bat.

1816ean Maria Ignazia Mugikakoak eta bere ahizpek, beraien aitak lagunduta, Maria Magdalena Lertxundikoaren aurka salaketa jarri zuten, lehenengoaren aurkako irainak plazaratzeagatik (AsteasukoUA, 165-23). Auziaren afera ohikoa bada ere, dokumentazioak harribitxi batzuk gordetzen ditu, bereziki euskarari eta bertsolaritzaren historiari dagokionez. Izan ere, irainak bertsotan aditzera eman ziren. Halakoak errateko bidea ez zen nolana hiko: bertsok erabiltzeak publizitate handia zekarren eta honela, abesten zena hagitz azkar hedatu zitezkeen. Komunikabide bikaina ziren, zer erranik ez garai hartan irakurtzen zein idazten ez zekitenen kopurua hagitz handia zenean. Bertsok, beraz, notizia, pasadizo, gertaera, zurrumuru eta bertzelakoen berri emateko komunikabide ezin hobea ziren, egia nahiz gezurra izan. Modu honetan, trikitixa “*inpernuko auspo*”-tzat hartu den bezala, bertsok “*deabruaren tresna*”-tzat hartu zitezkeen. Dokumentuak jasotzen zuen moduan:

“...se agrava la maldad al considerar que la afrenta se ha executado de la manera que recibe una publicidad escandalosa, y difícil de contener su pernicioso vuelo, porque la juventud que en todos los países y no menos en esta provincia se entrega a tomar los versos de memoria para contarlos, se olvida con dificultad de ellos por el frecuente uso que hace de ellos, resultando de aquí la extensión de la mala nota con que se califica mi referida hija...”

Bertze behin, Asteasuko udal artxiboak gure hizkuntza zein kulturaren munduan aritzeko aukera bikaina eskaintzen digu. Bertan gordezten den dokumentazioari esker, euskararen inguruan aritzeko parada izan dugu behin baino gehiagotan; oraingoan, ordea, horrekin lotutako bertsolari munduaren inguruan zertzelada batzuk emanen ditugu.

Izan ere, “Mañazi” zenaren inguruan kantatu zituztenak eta bertsoak bota zituztenen izenak guregana iritsi dira. Dokumentazioak lau izen ematen ditu; eta hemen datza, informazioaren beste esparru azpimarragarrienetako bat: guziak emakumeak baitziren. Lekukotzen arabera, borts bertsoen egileak honakoak lirateke:

- Teresa Antonia Beobidekoa (1. bertsoa).
- Concepción Irazuatakoa (2-3. bertsoak).
- Maria Magdalena Lertxundikoa (4. bertsoa).
- Maria Antonia Etxeberriakoa (5. bertsoa).

Beraiei buruz deus gutti erran dezakegu. Agidanez laurak zeharo ezezagunak dira edo bertsolaritza munduarekin lotuta, ez dago beraien inguruko daturik. Ez behintzat Bertsolaritzaren Datu-Basera joz gero (<http://bdb.bertsozale.eus/>).

Edonola ere, badago zer aipatua. Hasteko, kronologiaren nondik norakoa. Izan ere, XIX. mende hasierako auzi bat denez, emakume guziak XVIII. mendearen azken laurdenean jaiotakoak ditugu, lehenago ez bazen. Pello Errotaren herriak, beraz, tradizio luzea zuen halako jardunetan, bere sendiko alabek ongi islatzen duten bezala; arreba Sabina (1842an jaioa) eta Joxepa Iñaxi (1864) eta Mikaela (1869) alabak tartean. Orain berriz, bizpahiru belaunaldi lehenagoko bertsolari emakumez ari gara. Honek ez du erran nahi halakoak Asteasun soilik ematen zirenik. Bertze herrietan gehiago izanen ziren halako lanetan, ziur. Hor ditugu XVIII. mendean jaiotako Maria Antonia Soloagakoa bizkaitarra eta Bixenta Mogel azkoitiarra. XIX. mende erdialdean, berriz, Donostiako Joxepa Anttoni, Xenpelarren arreba Maria Luisa, Hondarribiko Joxepa

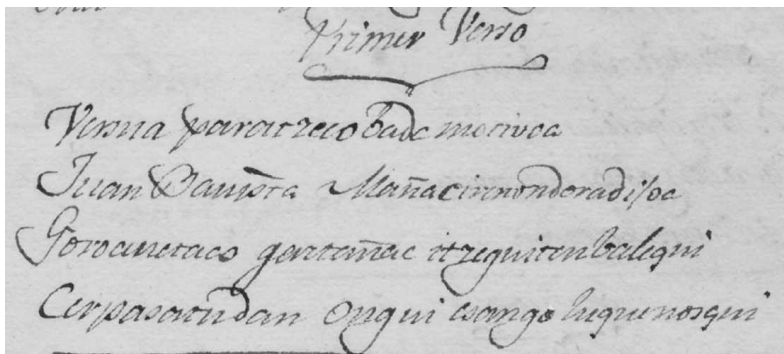
edota Iparraldeko Marie Argain eta Anna Etchegoyen daude, bertzeak bertze (ald. <http://www.euskonews.com/0056zbk/gaia5603es.html>).

Antonio Zavala zenaren “Iru Bertsolari” lanari erreparatuz (http://www.euskaltzaindia.net/dok/iker_jagon_tegiak/auspoa/10642.pdf), badugu zer atera. Gure dokumentuan aipatzen den Teresa Antonia hori Luis Elola-Olasoren emazte moduan aurkezten da, eta bien izenak Zavalak jasotzen zuen eta 1816an jaio zen Jose Agustin Elola “Agustin Zakarra” delakoaren gurasoak dira. Era berean, bi bertsoaren egile den Irazuzta, dokumentuan Domingo Mendiakoaren emazte moduan ageri zaigu. Baina bertzelako datuen inguruan, deus ez.

Eliz-sakramentuen erregistroan kontsulta eginez gero (<http://mendezmente.org/eu/partidas/>), ordea, beraien nondik norakoak topaturen ditugu. Lerro hauek ez dira beraien gorabeherez sakontasunez aritzeko lekua, baina halaz ere, etorkizunean lan horretan jarduteko asmoa dutenentzako helduleku batzuk eman nahi ditugu.

Concepcion Irazuzta delakoa, Joseph Antonio Irazuzta Loinaz eta Maria Manuela Elola-Olaso Goikoetxearen alaba zen, eta “*Maria Concepciona Yrazuzta Elola-Olaso*” moduan bataiatua izan zen, Asteasun, 1772ko abenduaren 6an. Hogeita bederatzirte zituela ezkondu zen Domingo Ignazio Mendia Mendiarekin, 1802ko urriaren 4an. Heriotzak, aldiz, ia 50 urte beranduago deitu zion: erregistroa 1851ko otsailaren 16koa dugu, hain zuzen ere.

Sistema bera jarraituta, bertzeei dagozkien datuak erdiesteko aukera dugu. Teresa Antonia Beobide Zatarain, 1781eko urriaren 15ean bataiatua izan zen, eta heriotza erregistroa 1856-12-27koa dugu. Ezkondu

berriz, 1806eko otsailaren 10ean egin zen, aipatutako Luisekin. Maria Magdalena Lertxundi Sorarraini dagokionez, badakigu gure espedientearen urte berean Juan Bautista Bengoetxeakoa senar hartu zuela, urriaren 14an eta 21 urte zituela, 1795eko otsailaren 2an bataiatua izan baitzen. Bere biziaren uztearen berri 1867ko urtarrilaren 7an dugu. Maria Antonia Etxeberriakoari buruzko datuak, aldiz, zailagoak zaizkigu. Izan ere, Asteasuko XVIII. mendeko bataio-agirietan izen bereko hiru emakume ditugu: Maria Antonia Etxeberria Kerejeta (1773-04-21), Maria Antonia Etxeberria Etxabeguren (1789-06-29) eta Maria Antonia Etxeberria (1797-01-12). Ez ziren, beraz, adineko emakumeak. Gazteena Maria Magdalena dugu, 21 urtekoa. Zaharrena, aldiz, Concepcion, 44 urterekin.

Beraien bertsolari jardunari buruzko daturik ez izateak, plazetan aritzen ez zirelaren ideia ematen digu aditzera; datu berriak eskuratu ezean eman dezakegun behin-behineko ondorioa dela azpimarratu behar badugu ere. Baina jarduera “publiko” bat ez izateak, ez du erran nahi bertsoetan aritzen ez zirenik. Aitzitik, 1816ko salaketak halakorik bazela islatzen du. Ziurrenik, Asteasuko adibidea J. M. Lekuonak emakumeen paperaren ideien ildotik hartu behar dugu; hau da, bertsolaritzaren sugarraren euste-lanak emakumeek baserrietan jorratzen zituzten abestiei zein zuten bertsozaletasunari esker zor diogula. Bertso hauek bide horretatik joan lirerateke. Emakumeek beraien artean egiten zituzten, esparru pribatuan. Plazetan ez ziren arituren, baina bai beheko suaren berotan, artoa aletuz, garia jorratuz, behiak jetziz, harrikoa zein gorua eginez... Egunerokotasuna eta garaiko lanak eramangarriakoak egiteko. Baina baita, 1816ko honetan bezala, txutxumutxuak edo zurrumuruak akuilatzeko ere.

Argi dago beraz, euskal kulturaren hainbat eta hainbat gai oraindik orain uste baino guttiago sakondu direla. Gure ezjakintasunak handia izaten jarraitzen du eta zer ikertua badago. Hasteko, garai ezberdinetako dokumentazioa gordetzen den erakundeetara joz eta bertako idatziak kontsultatuz. Honela, duela hainbat mendetako hutsuneak betetzen joanen gara, ez bertzela. Lan hau burutzeko paleografia ezagutzak nahitaezkoak dira bai, baina hauek ezinbertzekoak dira emaitzek benetako balioa izate aldera eta hipotesi sasizientifikoak baztertuak izan daitezen.

Horregatik, dokumentuan biltzen diren bertsoen transkripzioa gaztigatu nahi dugu; horren bidez, ikertzaile, aditu edota zaleek, bertsolaritzaren zein garaiko euskararen inguruan sakontzeko tresna berri bat

izan dezaten. Beraiek gu gai ez garen esparruetan aritzeko aukera polita izanen dute, ezbairik gabe.

Lehenengo bertsoa

Versua paratzeko bada motivoa
Juan Bautista Mañaciren ondora dijoa
Gorocenetaco(1) gaztañac itz eguiten balequi,
cer pasatu dan ongui esango luque nosqui.

Bigarrena

Zaldunieta gaubian(2),
yllaren ogueita bostian(3),
contentuago ciran
Gorozeneta gañian,
Juan Batista aurrian da
Mañaci atzian.
Etziran seguru ere
oz beren eltzian(4).

Hirugarrena

Juan Batista Olazagaco,
mutil prudentia,
eztezu gaizqui consolatu
caleco jendia.
Basuan egoten da
ipiñita eultza(5),
ez dezu gaizki jorratu
Lizolaco beltza.

Laugarrena

Juan Batista cenduanian(6)
Mañaci billatu,
Caravelaco aurrian
cenduan asiñatu:
“Zaldunieta gaubian(7)
diberti gaitian(8),
guacen Gorotzenetara
istante(9) batian”.

Bosgarrena

Baratzan eder baitu
Ydarrac(10) lorea(11),
ez daucazue salduric
Lizolaco belia(12).

Oharrak

- (1) Bigarren bertsioan: “Gorotzenetaco”. Gaur egun, toponimoa Errezil eta Alegin mantentzen da. Hiru baserri daude izen horrekin (Gorotzene, Gorotzenea eta Gorotzenea Goikoa).
- (2) Iñauterietako igandea: “Zaldun-igande”, “zaldun inaute” adierez ere ezaguna.
- (3) Lehenengo bertsioan, zati hau ere bertsoaren lehenengo ilaran doa.
- (4) Lehenengo bertsioan: “elcian”.
- (5) Lehenengo bertsioan: “eulza”. Orotariko Euskal Hiztegiak “eultzadi” eta “eultzar” adierak biltzen ditu. Eultzadi erlategiren sinonimo bezala dute (Larramendik “eultzadi” hitzari “colmenar” esanahia ematen dio). “Eultzar”, aldiz, “eulitzar”-ren sinonimo moduan.
- (6) Lehenengo bertsioan: “cinduanian”.
- (7) Bigarren bertsioan: “gabian”.
- (8) Lehenengo bertsioan: “gaican”.
- (9) Bigarren bertsioan: “instante”.
- (10) Idar = ilar. Orotariko Euskal Hiztegian, “ilar” hitza ere “gezur” hitzaren sinonimotzat ematen da.
- (11) Bigarren bertsioan: “borea”.
- (12) “Belea”-gatik, ziurrenik. Bi bertsioetan, hirugarren bertsoan “beltza” irakurtzen da, eta horrek esanahi zuzena du “belea”-rekin. Testuinguru honetan esanahi negatiboa duela antzeman daiteke: tristea, zorizaiztokoa... Ziurrenik Mañaziri aipamena egingo lioke.

Léon Azoulay: grabaziogintzaren hastapenak

INAXIO LOPEZ DE ARANA¹

Parisko 1900eko Erakusketa Unibertsalean, Léon Azoulay antropologo eta sendagileak 400 fonograma baino gehiago egin zituen, 70 bat hizkuntzaren erakusgarri, erakusketa hartara mundu osoko jendea joan zela aprobetxaturik. Lagin haiekin guztiekin Azoulayk bilduma eder bat antolatu eta artxibo fonografiko bat sortu nahi zuen, fonografoak hizkuntzalaritzarako eta filologiarako zituen erabilerez baliatuta. Argizarizko zilindroak eta Edisonek asmatutako gramofonoa erabili zituen.

Euskaraz denaz bezainbatean, Eusko Ikaskuntzaren Nazioarteko Biltzarrerara jota, euskarazko 9 grabazio egin zituen². Biltzar hartako lehen-dakari Julien Vinson euskaltzale frantsesak ahal izan zuen neurrian erraztu zion bidea. Hala ere, Léon Azoulay nekez ibili zen erakusketan zehar, gramofonoa eta enparauko tramankuluak aurrera eta atzera zeramatzala, hizkuntzen al bait lagin gehien grabatu nahian.

Léon Azoulayk egindako grabazioak hizkuntza askoren aurreneko lekukotasun soinudunak dira. Hori dela eta, ondo ezaguna da mundu osoan haren lana. Gizon hura nor izan ote zen, ordea, ez zegoen hain argi: adituei galdetu eta erantzunik ez, inork ez zekien ezer, Google orojakileak ere ez, pentsa. Hutsune hori betetzeko, gaia ikertzeari ekin nion. Hemendik aurrerakoak dituzue Azoulayren inguruan argitu ahal

[1] IZOko terminologia

[2] Informazio gehiago: Sarean: tiny.cc/bw0smx. Paperean: "Léon Azoulay: euskarazko lehen soinuk (1900)", EGAN aldizkaria, 2002 1/2 zenbakia. CD ROMa: "Euskarazko lehen soinuk", Eusko Ikaskuntza, 2000ko abendua.

izan ditudanak. Datu gehien-gehienak “Bulletins et Mémoires de la Société d’Anthropologie de Paris” aldizkaritik³ atera ditut.

Léon Azoulayren nongotartasuna dela eta ez dela, batzuek (besteak beste, Luis Garatek⁴) uste dute Ipar Euskal Herrikoa zela. Baina oker daude: Léon Azoulay Aljerian jaio zen, Aljereren hain zuzen⁵, 1862an. Txikitari, oso negu latzak pasatzen zituen: sukarra, goragale izugarriak... eta 10 urte zituela, alde egin zuen Aljeriatik. Oso litekeena da judua izatea, ez bakarrik abizen judua zuelako, baizik eta, baita ere, bere testuetan juduen praktika baten alde hitz egiten duelako, zirkunzizioaren alde, hain zuzen. Gainera, berak idatzitako artikuluetan hebraerazko liburu batzuk aurkeztu zituen. Inondik ere oso ondo ezagutzen zituen judaismoa eta juduen bizimodua.

Oso litekeena sefardia ere izatea. Horregatik zekien primeran gaztelaniaz. Azoulay abizen judu sefardia da, eta marokoar jatorriko juduen artean oso arrunta da.

Medikuntza ikasi zuen, Pasteur Institutuan. Bizilekuari dagokionez, Parisen bizi izan zen, gutxienez 1891tik 1925era bitartean, honako kale hauetan: quai d’Orléans, rue Blomet, rue Lafontaine eta rue de l’Abbé-Groult.

Antropologoa eta barne-medikuntzako sendagilea izan zen, bihotz-gaixotasunetan aditua. Baina Ramon y Cajal sendagilearen frantseserako itzultzailea izateak eman zion ospea: haren obra nagusia frantseseratu zuen: “Histología del sistema nervioso del hombre y de los vertebrados”.

Euskal Herria ez zitzaion arrotza egiten: euskaldunon jatorria eta ezaugarri fisikoak aztertu zituen, “Le peuple basque. Étude d’anthropologie” artikuluan.

1890eko azaroaren 6an, Société d’Anthropologie de Paris Elkarteko kide titular izendatu zuten. Orduetik aurrera makina bat lan plazaratu zuen: 1892tik 1911ra bitartean 16 artikulua idatzi zituen “Bulletins et Mémoires de la Société d’Anthropologie de Paris” aldizkarian, antropo-

[3] www.persee.fr/web/revues/home/prescript/revue/bmsap

[4] “Los estudios de medicina en el País Vasco” (378-396), Revista Internacional de los Estudios Vascos aldizkaria, XX. tomoa. 383. orrialdea: www.euskomedia.org/PDFAnlt/riev/20/20378396.pdf

[5] www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/bmsap_0301-8644_1902_num_3_1_6081

logia eta medikuntza gai harturik; gainera, beste antropologo batzuekin batera idatzitako hiru artikulua ere argitaratu zituen aldizkari hartan, bai eta beste batzuek egindako lanen bi laburpen ere. Hori guztia nahikoa ez eta, zortzi liburu ere argitaratu zituen. Ibilbide profesional emankorra berea, inondik ere.

Bi egunkari bakar batean

berria

Informazioa

Informazio landu eta argigarria, diseinu berrizaille batekin emana

t
Euzkaria

Astialdia
12 orrialde egunero
Gertuko gaiak
Elkarriketak
Erreportaiak
Kronikak
Mendia
Moda
Gastronomia
Jaik...

...eta gainera

- **Mantangorri:**
Larunbatetan
16 orrialdeko gehigarri koloretzua
haur eta gaztekoentzat

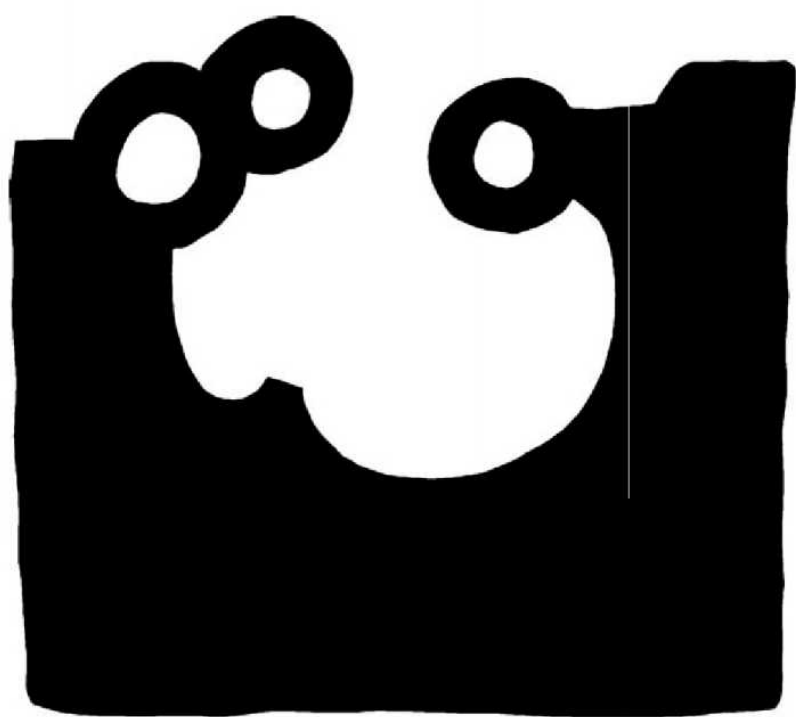

- **Igandea:**
Asteko albistekak
patxadaz aztertzeo aukera.

- **Internet:**
Edizio jarraitua,
webgune tematikoak
eta eztabaidagunek

➔ Euskaldunok behar dugun **berria**

SAN SEBASTIAN
DONOSTIA 2016

kutxa gizarte ekintza

